

VOGEL ZSUZSA

**AZ OLVASÁS ÚTJAIN,
A BIOGRÁFIÁTÓL A KÖZKÖLTÉSZETIG**

Faludi Ferenc műveinek fogadtatása

ERDÉLYI
MÚZEUM
EGYESÜLET
KOLOZSVÁR

292

ERDÉLYI
TUDOMÁNYOS
FÜZETEK

AZ OLVASÁS ÚTJAIN, A BIOGRÁFIÁTÓL A KÖZKÖLTÉSZETIG

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

292

ISSN 2068-309X

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

292

VOGEL ZSUZSA

AZ OLVASÁS ÚTJAIN,
A BIOGRÁFIÁTÓL A
KÖZKÖLTÉSZETIG

Faludi Ferenc műveinek fogadtatása

Kolozsvár, 2020

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

nka

Nemzeti Kulturális Alap

© Vogel Zsuzsa, 2020

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Lektorálta

EGYED EMESE

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítóterv

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető

AMBRUS ENIKŐ

DOI: <https://doi.org/10.36240/etf-292>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VOGEL, ZSUZSA

Az olvasás útjain, a biográfiától a közköltészetig : Faludi Ferenc műveinek fogadtatása / Vogel Zsuzsa. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-739-162-6

821.511.141.09

TARTALOM

I. „Elöl járó kis tudositás”	9
II. Arckép, „character”, emlékezet.....	17
II. 1. Életrajzi megközelítés	17
II.2. Életrajz az adatok tükrében.....	18
II.2.1. A Faludi-irodalom életrajzi adatainak forrásai	19
II.2.2. „Nobili ortus”	22
II.2.3. Hol és mikor született Faludi Ferenc?	24
II.2.4. „Az apróbb oskolák”	26
II.2.5. A jezsuita	27
II.2.6. „Ama’ szélvész utánn”	34
II.3. Az életrajzok „belső minéműsége”	35
II.3.1. Arckép	36
II.3.2. „Character” vagy „erköltsi minéműség”	37
II.3.2.1. Források.....	38
II.3.2.2. A „tanúk”	40
II.3.3. Faludi „fölélesztése”	43
III. Faludi Ferenc prózai munkái és a XVIII. század irodalmi kultúrája... 57	
III.1. Műfajiség és lehetséges használat.....	57
III.2. Faludi Udvari embere.....	64
III.2.1. Udvariság.....	66
III.2.2. A próteuszi ember és a Virtus.....	67
III.2.3. Virtus, gloria és Hír	69
III.2.4. Udvari beszéd	71
III.3. Applicatio, egy verses olvasat	73
III.4. A társasági etikától az „Istenes ébresztő oktatásokig”	83
III.4.1. Utilitas és gyönyörködtetés.....	84
III.4.2. Megcélzott közönség, olvasási ajánlás.....	87

III.4.3. Istenes erkölcs és Világ	90
IV. Kiadói politikák a XVIII–XIX. század fordulóján Faludi Ferenc műveinek tükrében (kiadástörténeti vázlat)	95
IV.1. Kiadók és kiadványok	95
IV.1.1. A szerző életében megjelent kötetek.....	97
IV.1.2. Az 1787. év egyéb Faludi-kiadványai.....	103
IV.1.3. Exkurzus. A paratextusokról	106
IV.1.4. Faludi és a Corpus Poetarum omnium Hungariae	113
IV.1.5. A Poétai Gyűjtemény hírüladása	124
IV.1.6. Exkurzus Kazinczy változó (?) véleményeiről.....	125
IV.1.7. Kitekintés	130
V. Faludi magyar műzsájának köntösei. Kiadói olvasatok	131
V.1. Kéziratok, kiadások. Filológia	131
V.2. Szerkesztői-kiadói identifikáció	135
V.3. Olvasók és olvasási ajánlások	136
V.4. Szerkesztői elvek és stratégiák.....	139
V.4.1. „A tudós író nyelv” és „nyelvünknek anynyi drága kintsei”	139
V.4.2. „Valóságos Poéták, született igaz Magyar Költők” és a nemzeti nyelv	142
V.5. „Szennyekből ki vetkeztetve tisztába öltöztetni”, avagy jobbítás „könnyű kézzel”	146
V.6. Összegzés.....	154
VI. Faludi Ferenc (olvasó)közönsége	155
VI.1. Szerzemények, közrebocsátók és a megcélzott olvasók.....	155
VI.2. Néhány erdélyi téka Faludi-köteteinek olvasói-tulajdonosai..	160
VI.2.1. Kolozsvári kollégiumi tékák.....	161
VI.2.1.1. Az irodalomtörténet „mellékszemélyei”, „dilettánsok”, tanárok	162
VI.2.1.2. A kolozsvári Református Kollégium Faludi-olvasói.....	165
VI.2.2. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár és az egykori Múzeum-Egylet Faludi-köteteinek „önvallomásai”	166
VI.2.3. Marosvásárhelyi tékák Faludi-példányai (Teleki–Bolyai Könyvtár).....	168
VI.2.4. A Batthyáneum Faludi-kötetei	169
VI.2.5. A nagyenyedi Református Kollégium Faludi-munkákat tartalmazó kötetei.....	170
VI.2.6. Faludi-művek nyoma a Székely Mikó Kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum könyvgyűjteményeiben	171

VI.2.7. A Csíki Székely Múzeum gyűjteményeinek Faludi-kötetei	172
VI.2.8. Két nemesi olvasó könyvbejegyzései a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban.....	172
VI.2.9. Egy Benkő-kézirat	177
VI.3. A bejegyzések jellege	178
VI.4. Konklúzió helyett.....	179
VII. Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben.....	181
VII.1. Az „egyéb utánn írások” mint a Faludi-vershagyomány recepciójának forrásai	181
VII.2. Források és szöveggazdák.....	185
VII.3. A kéziratos gyűjtemények paratextusainak hatástörténeti vonatkozásai	187
VII.4. Statisztikai tanulságok	191
VII.5. „Más valaki toldta bé emez Éneknek Vers kötetjei közé a' kézről kézre járó le iratás közbenn”	201
VII.5.1. „Ha valami hibát találna hugom Aszony bene meg igazétsa”	202
VII.5.2. A „kincsestár kulcsa” (?), avagy a topogenézis	208
VIII. Költészeti minta vagy közkincs. Irányok Faludi verseinek XVIII. század végi utóéletében	211
VIII.1. „Egynéhány Előjegyzések”	211
VIII.2. A formateremtő Faludi	212
VIII.3. Énekek a kollégiumi költészet közegében	213
VIII.4. Faludi-epigonok (?)	215
VIII.5. A dallam: forrás és hordozó.....	219
IX. Konklúziók. Kitekintés.....	221
Bibliográfia	225
Függelék	257
Rezumat.....	285
Abstract.....	287

I. „ELÖL JÁRÓ KIS TUDOSITÁS”

Faludi Ferenc írói-költői jelentőségének „fölélesztése”, életművének „setétségből napfényre hozása” az 1780-as évektől kezdődött, a polihisztor Révai Miklós Faludit az első irodalmi rangsorokba beemelő, kiadói munkálkodásaként, és elmondhatjuk, hogy napjainkig tart. Jelen kötet elsősorban nem ezeknek a munkáknak a sorát kívánja kiegészíteni (bár néhány „morzsával” talán ehhez is hozzájárul). Legutóbb Sárközy Péter 2005-ös munkája megtette ezt a monográfia keretei között, s újat ebben a folyamatban talán csak a Négyesy László által sajtó alá rendezett Faludi-versek „kritikai” kiadásának az elmúlt évszázad filológiai eredményeivel kiegészített, napjaink számítógépes szövegfeldolgozásának technikáit hasznosító megjelentetése hozhat. A kötet tárgyát sokkal inkább ezeknek a „setétségből napfényre hozásoknak” a tanulmányozása képezi, s részei a tágon értelmezett *olvasás* fogalma mentén fűzhetők fel. Ha nagyon leegyszerűsíténénk a könyv témájának megjelölését: az egyes fejezetek arra keresik a választ, hogy kik, mikor, hogyan, miként olvashatták vagy használhatták Faludi Ferenc műveit (beleértve azt is, hogy az olvasás, vagy használat során mi történt ezekkel a szövegekkel), természetesen a recepció hiányát is megpróbálva interpretálni.

Faludi munkáinak fogadtatásán nem annyira egy recepciótörténeti folyamat felvázolását, hanem a különböző módszertani szempontok felől közelítve más-más szegmenseinek, oldalainak megvilágítását értem. A vizsgálódások alapja elsősorban a kulturális cselekvésként meghatározott szövegek, illetve ezek kontextusaianak feltárása és értelmezése s ilyenformán az esztétikai megközelítés nem elsődleges, kiegészül a tágabb történeti, társadalmi, kulturális jelenségek vizsgálati szempontjaival. A kérdéskör megközelítése az egyes fejezetek témájának megfelelően történeti jellegű, illetve kanonikus.

Létezik egy pont, amelyben a legtöbb, Faludi lírájának vagy prózájának irodalomtörténeti jelentőségét tárgyaló munka – függetlenül attól, hogy milyen korban keletkezett – konvergál: Faludi hiánypótló, műveivel valamilyen úrt tölt ki, „küszöb”, Janus-arcú határór két korszak mezsgyéjén, „fél lábbal még az ódonságban”, s „fogyatkozásait” is ezzel a „közöttséggel” próbálják mentesíteni. Így került már meglehetősen korán az eredetiségelvű, esztétikai szempontokat érvényesítő irodalmi kánonok peremére, annak ellenére, hogy a magyar kánonképződés gyökereinél, az első irodalmi rangsorokban az elsők között szerepelt. Az alábbiakban ezt a képet nem próbálom megkérdőjelezni, csupán árnyalni szeretném, s rámutatni arra, hogy a kánon mellett vagy azon kívül a XVIII–XIX. század folyamán léteztek olyan olvasók, olvasói (írói) rétegek, amelyek olvasták/használták műveit, sőt követendő példának, mintának tekintették, még ha az irodalmi kánonképződésbe nem is volt döntően beleszólásuk.

Révai Miklóst tekinthetjük Faludi Ferenc legnagyobb követőjének. Faludi halála után, az 1780-as években az ő tevékenységének az eredményeként látnak napvilágot a „költeményes maradványok”, s Faludi prózájának kiadása is új lendületet vesz. Ezt tekinthetjük a kutatástörténet kiindulópontjának is, mert Révai az első, aki az exjezsuita pannonhalmi apát, Paintner Mihály, Szily János szombathelyi püspök és mások közreműködésével kéziratok után nyomoz (ma azt mondanánk, filológiai kutatásokat folytat, szövegkritikai, textológiai problémákban dönt), és megjelenteti Faludi életrajzát, amely évszázadokra a másodlagos Faludi-irodalom alapjává válik. Itt kezdődik meg költészetéhez, pontosabban megjelentetett verseskötetéhez kapcsolódva a *szerző* fogalmának megkonstruálása is, hiszen „a szelíd jezsuita” korábban elsősorban erkölcsnemesítő munkák fordítójaként, összeállítójaként szerepelt. Ha komolyan vesszük a kiadói előszavak ajánlásait (egyéb kéziratok és nyomtatott források is ezt látszanak alátámasztani¹), Révai – Faludi szövegeit kiadó munkájával – korabeli olvasói rétegek kíváncsainak próbált megfelelni, azok igényeit szolgálta ki. Révai irodalmi rangsorainak, Költeményes Gyűjteményének Faludi egyik sarkpontja, az általa felmutatott eszménykép, minta pedig argumentumként szolgál a következő évtizedek pennacsatáiban.

Batsányi János az, aki Faludi-kutatásai (a biográfia kiegészítése) és szövegfilológiai munkája mellett a fenti értelemben használja (fel) Faludi örökségét (Kazinczy táborával szemben) az 1820-as években.

¹ Itt például Révai levelezésére, illetve Molnár János munkáira gondolhatunk. Molnár nemcsak olvasásra ajánlja Faludi prózai munkáit, hanem még a versek első megjelentetése előtt, 1784-ben *Pásztor emberében* közöl Faludi eklogáiból.

A Révai-féle életrajzhoz képest sem az 1816-os *Nemzeti Plutarkus*, sem Szilasy János nagyváradi kanonok akadémiai értekezése nem hoz újat, hacsak nem azzal, hogy az utóbbi az Akadémián hangzott el (az irodalmi nyilvánosság „legfelsőbb” fórumán), s talán részben ennek nyomaként 1853-ban Toldy Ferenc megjelenteti Faludi *Minden munkáit*, majd 1854-ben külön kis kötetben verseit. Bár kiadói elvei és kiadói gyakorlata nincsenek mindig összhangban – ezek ellentmondásaira Vörös Imre, a XX. századi kritikai kiadás szerkesztője mutat rá² –, mindazonáltal, szándéka szerint, elődeihez hasonlóan ő is a „legjobb”, fogatkozások nélküli Faludi-munka megjelentetésére készül. Irodalomtörténeteiben, illetve a kiadvány keretszövegeiben pontosan rögzíti Faludi irodalomtörténeti helyét, s ez rányomja bélyegét a századfordulón megélenkülő, másodlagos Faludi-irodalomra is. A millennium környékének monográfiái Toldy retorikájának jegyeit viselik magukon, irodalomtörténeteinek koncepciójába illeszkednek. Ezek egyrészt kultikus jellegűek, másrészt a pozitivista alaputak irányába mutatnak. Ezek közül az Illyefalvi Vitéz Aladáré hoz újat Faludi vegyes feljegyzéseinek, az ún. *Omniumnak* a felfedezésével (ennek alaposabb feltárása csak a negyvenes években kezdődik el Nagy Elemér, illetve Szauder József által).

Toldy Ferenc nyomdokain haladva jelennek meg a századforduló katolikus iskolai értesítőiben azok a tanulmányok is, amelyek ezáltal talán egy másik regiszterben, a középiskolai oktatás közegeiben is rögzítik a Toldy által kialakított Faludi-képet, illetve különösen Hollósy Béla, illetve Török Konstant ciszterci tanár írása, kiegészítik és néhány ponton árnyalják azt. Török Konstant találja meg Faludi *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában* című iskoladrámáját. Kiemelném az értesítők sorából Drebitka Ferenc tanulmányait, aki először helyezi európai kontextusba Faludi költészetét (ezúttal vallásos énekeit).

A millenniumot követően Vas vármegyében egyfajta lokális Faludi-kultusszal számolhatunk. Fellendülnek a Faludi életére vonatkozó levéltári kutatások is (amelyeket a helyi lapok publikálnak). Ennek eredményeit is hasznosítja Gyárfás Tihámér pozitivista szellemben készült alapos monográfiája, amely feltehetően az Akadémia ilyen irányú, 1905-ös felhívására készült (1910-ben jelent meg).

A század első évtizedeitől kezdik Faludi líráját az európai költészet folyamatában szemlélni. Császár Elemér francia hatást vél felfedezni Faludi verseiben, mely német közvetítéssel kerülhetett költészetébe. Ebből indul ki az a vita, amely Faludi líráját a német „gáláns”, illetve az olasz költészetből eredezteti, s amely mikrofilológiai megalapozott kutatásokra támaszkodik megállapításaiban (Turóczi Trostler József, illetve

² Lásd: VÖRÖS Imre, *Bevezetés* = FFPM, I., 14–15.

Koltay Kastner Jenő írásait emelhetjük ki). A vitát Sárközy Péter 2005-ös monográfiája próbálja lezárni. 1929-ben jelent meg először Horváth János könyve, mely a magyar irodalmi népiességet máig használható módon definiálja, s amely új megvilágításba helyezi Faludi alakját a magyar költészettörténet egészében (mindmáig kiaknázatlan távlatokat nyitva a Faludi-kutatásban).

A második világháború idején értékes munkák jelennek meg, különösen a Gyárfás kutatásait rendi keretek között továbbvivő Géfin Gyula (Faludi-monográfiája), illetve a Faludi prózájáról értő elemzést nyújtó Szauder József tollából. Szauder, illetve Tarnai Andor írásait leszámítva a kommunizmus első évtizedei nemigen hoznak újat a Faludi-irodalomban. Változást csak a bicentenárium, az 1979-es nagyszabású évforduló alkalmával megjelent tanulmányok, illetve az ehhez kapcsolódó magyar-osztrák tudományos tanácskozás előadásainak egy részét tartalmazó Burgenländische Heimatblätter-különszám, majd ezt követően a nyolcvanas évek eleje jelent. Életrajzi vonatkozású Szörényi László Faludi könyvvizsgálói tevékenységét feltáró írása, de prózájáról, lírájáról és iskoladrámáiról is jelennek meg jelentős tanulmányok (Rónay György, Hopp Lajos, Bitskey István, Vörös Imre, Staud Géza stb.).

Szauder Mária felfedezése nyomán (1982-ben a római Arcadia tagjainak névsorában megtalálja Faludi Ferenc nevét) Faludi költészete is új megvilágításba kerül, s az olasz arkádikus késő barokk és rokokó költészet európai recepciójának láncszemeként kezdik vizsgálni (Sárközy Péter).

1984-ben adják ki a Vasi Életrajzi Bibliográfiák sorozatban Köbölkuti Katalin összeállításában a Faludi-bibliográfiát. Az 1991-ben Vörös Imre és Uray Piroska gondozásában megjelent, megbízható, minden részletre kiterjedő kritikai apparátussal ellátott prózai művek kiadása Faludi műveinek utóéletében rendkívül fontos mozzanatot jelent.³ A két utóbbi munka kutatási alapul szolgálhat a továbbiakban, s az általuk nyújtott lehetőségek mai napig nincsenek kellőképpen felhasználva.

Bár a kötet nem foglalkozik Faludi drámáival, az iskoladrámák fogadtatástörténete más utakat jár be, és másfajta módszertani megközelítést igényelne, nem szabad megfeledkeznünk a kutatástörténet szempontjából a fentihez hasonló jelentőségű kiadványról, a *Régi Magyar Drámai Emlékek* jezsuita iskoladrámákat tartalmazó, első kötetének megjelenéséről, a két Faludi-iskoladráma kritikai kiadásáról (1992).

A RMPE és a RMDE kritikai kiadásai után felmerülhet az igény Faludi verseinek kritikai kiadására az RMKT sorozatában, más, XVIII. századi szerzőkhöz hasonlóan (gondolhatunk itt például a közköltészeti recepciót

³ A Szörényi László által sajtó alá rendezett *Történetek a Szűz Máriáról* című, Faludinak tulajdonított mű szerzőségi kérdéseiről, forrásaihoz, filológiájához lásd KNAPP 2010.

is érintő Amade-kiadásra). A hiányt csak részben magyarázza, hogy Négyesy László 1900-ban megjelenteti Faludi verseinek kritikai igényességgel, a forrásösszefüggések részleges feltárásával, alapos jegyzetanyaggal ellátott kiadását, hiszen az elmúlt 110 év filológiai kutatásai, a nagyszombati autográf és más Faludi-szövegek megtalálása (amiről a korábbi szakirodalomnak nem volt tudomása), a kéziratos énekköltészet (elsősorban bibliográfiai) feltárása, illetve az 1900-as kiadás mára már korlátozott hozzáférhetősége indokoltá tennék az újrakiadást. A közelmúltban Borián Elrédnek jelentek meg a kritikai szövegkiadás problémáit tárgyaló tanulmányai.⁴

Sárközy Péter monográfiája Róma jelentőségét hangsúlyozza. A 2005-ig megjelent szakirodalomra támaszkodva, Faludi pályájának és életművének precíz, ugyanakkor olvasmányos áttekintését nyújtja.

*

Ami a jelen kutatás kezdetén problémát jelentett, annak a hallgatásnak, küszöbnek, idegenségnek az értelmezése volt, amely az évszázadok során mintegy időszakonként vissza-visszatérve, akadályként tételeződött Faludi szövegeinek befogadásában.

Mivel a századforduló, illetve Géfin Gyula pozitívizmus jegyében fogant alapkutatásainak összegzése és az 1984-es Faludi-bibliográfia adatainak hasznosítása nem történt meg, a jelenség értelmezésének első lépéseként a biográfiai megközelítés kínálkozik. Faludi Ferenc sokoldalú tevékenységének helye a korabeli művelődésben, „szerepei” – jezsuita, tanár, iskolaigazgató (XVIII. századi iskolázás), kongregációvezető, a Pazmaneum spirituális (lelkiség), nyomdaigazgató, librorum revisor, pozsonyi könyvtárnok (könyves kultúra), prózaíró, költő, iskoladrámák szerzője stb. – jelentős helyet foglalnak el a XVIII–XIX. századi recepcióban. Annál is indokoltabbnak tűnt ennek tanulmányozása, mert feltételezésünk szerint az említett időszakban (és a „nem profi” olvasók számára ma is) a biográfiák determinálták a művek olvasatát is. A kötet első fejezete az életrajz(ok) kérdését tárgyalja. A kulturális cselekvésként meghatározott recepció vizsgálatában hasznosítja a kultusztörténeti kutatások eredményeit, illetve helyenként megpróbálja rekonstruálni a millennium környéki befogadói közönség „kulturális nyelvtanát”, a Faludi-kultuszt (?) egy adott (elsősorban lokális) közösség öninterpretáló gesztusaként értelmezve.⁵

1991-ben a Régi Magyar Próza Emlékei (RMPE) sorozat nyolcadik darabjaként megjelentek *Faludi Ferenc Próza művei*, amely filológiai megalapozottsága ellenére meglehetősen visszhangtalan maradt, eredményeit

⁴ BORIÁN 2016, 2017.

⁵ Vö. TAKÁTS József, *Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás* = TAKÁTS 2007, 38–39., *Uő, Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett* = Uo., 85.

az elmúlt két évtizedben kellőképpen nem hasznosították. A második fejezet ezeknek a szövegeknek egy részét olvassa újra azoknak az érték kategóriáknak a mentén, amelyekből az írások szövegből kifelé ható célzata, ideológiai aspektusa is kirajzolódik. Ugyanakkor vizsgálja azokat a csatornákat is, amelyeken keresztül ez megvalósulhatott. A műfajiság problémájának feloldására a modern poétika empirikus műfaj-kategóriáját alkalmazza, ahol a pragmatikus jelleg, a kommunikációs funkció a szövegek műfajiságára is kihat. Ezáltal arra is keresi a választ, hogy milyen olvasási ajánlásokat hordoznak a szövegek, illetve a keretszövegek, hiszen a szerzői intenció szerinti olvasat is egy a lehetséges olvasatok közül (amelyet a későbbi olvasó majd elfogad vagy elvet). Az idegenség feloldására legalább a szemelvények szintjén megpróbálja rekonstruálni azt az elsődleges kontextust, amelyet azok a keretszövegek jelentettek, amelyek készítésük, illetve korai recepciójuk idején körülvették a Faludi-munkákat, illetve azt, hogy ez utóbbiak programjuk szerint hol helyezkednek el ezekhez a peritextusokhoz képest. A korabeli, műfajiságot(?) érintő fogalmak segítségével talán közelebb kerülhetünk „a bennszülöttek nézőpontjához” (Takáts József), ahhoz a kérdéshez, hogy „mit jelentettek a cselekvők számára, akiknek a cselekedetei”,⁶ milyen olvasási vagy használati lehetőségeket kínáltak.

A harmadik fejezet egy kiadástörténeti áttekintést tartalmaz, Faludi munkáinak kiadásait veszi számba a XIX. század elejéig. A kiadások összesítése (a példányszámokra vonatkozó adatokkal) már önmagában is egyfajta népszerűségi mutató, de az összegzésen túl a könyvnek tárgyi mivoltában, multimediális tartalmak hordozójaként való vizsgálata is tanulságos lehet a feltételezett befogadás szempontjából is. Az előző fejezethez hasonlóan ez a rész arra is megpróbál rávilágítani, hogy mi az, amit receptáltak a XVIII–XIX. századi olvasók. Az elmúlt évtizedek irodalmi medialitást tárgyaló munkáinak kutatási eredményeit felhasználva, a materiális oldal felől közelít a szövegek elsődleges kontextusához. A közegvizsgálat interdiszciplináris háttérrel feltételez, a nyomdászat-történet, könyvtörténet kutatási szempontjai kiegészülnek Gérard Genette-nek a paratextusok „természetrájzat” feltáró munkájának módszertani tanulságaival.

Ezt a gondolatmenetet viszi tovább a negyedik fejezet. Az újfilológia és a textológia perspektívájából arra keresi a választ, hogyan olvastak, vagy miként próbálták olvasatni Faludi költeményes munkáit a kiadók (Révai Miklós, Batsányi János).

Ezt követi a szűkebb értelemben vett olvasástörténeti rész. Az olvasástörténet nem jegyzékszerű forrásai közül elsősorban a könyvek „önvallomásait”, a könyvbejegyzéseket (possessor-bejegyzések, margináliák,

⁶ Uő, *Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás* = TAKÁTS 2007, 38.

aláhúzások) „faggatja” arról, kik lehettek a Faludi-kötetek empirikus olvasói, használói, illetve hogyan használták, olvasták azokat. A vizsgálódások alapját a különböző típusú erdélyi bibliotékák anyaga képezte.

Faludi líráját több szempontból közelítették meg az eddigi kutatások. Költészetét többnyire európai kontextusba helyezve vizsgálták,⁷ s eklogáit legtöbbször egyéb verseitől elkülönítve tárgyalták.⁸ Kovács Sándor Iván Faludi költői nyelvének hazai gyökereire is rávilágított.⁹ Négyesy László kritikai kiadása, az 1992-ben megjelentetett szombathelyi autográf-hasonmás, illetve a nagyszombati Faludi-versek szerzői kéziratának ismertetése lehetővé tették, hogy Stoll Béla monumentális bibliográfiáját alapul véve, a recepciónak eddig összességében egyáltalán nem vizsgált¹⁰ vonulata váljon kutathatóvá. A kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények a Faludi-versszövegek fogadtatásának gazdag tárházát jelentik, mely a kutatás jelenlegi szakaszában a statisztika és a textológia felől tűnt megragadhatónak. Ezt egészíti ki a következő fejezet, Faludi költészetének XVIII. század végi továbbélését néhány ismert szerző munkájának vizsgálatával szemléltetve.

Mivel az egyes fejezetek más-más oldalát kívánják megvilágítani a Faludi-recepciónak, a nézőpontok váltogatása különböző módszertani megközelítést kívánt. Így a könyv nem törekszik módszertani homogenitásra, nem kívülről meghatározott elméleti szempontok irányából közelít a kérdésekhez, hanem ezeken belül maga a téma „hívja elő” a tárgyalásakor alkalmazott módszert, vagy módszereket.

Jelen kötet alapját 2013-ban megvédett PhD-dolgozatom képezi. Az egyes fejezetek korábbi szövegváltozatai az elmúlt másfél évtizedben különböző tanulmánykötetekben megjelentek, itt azonban átdolgozott formában szerepelnek, a választott perspektíva gyakran elmozdítja a hangsúlyokat.

Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik valamilyen módon hozzájárultak a kötet létrejöttéhez: irányító tanáromnak, Egyed Emesének, aki nemcsak „temakövetője”, hanem lámpása volt munkámnak, mindazoknak, akik egykor elolvasták referátumaimat, tanulmányaimat (a tanszék jelenlegi és hajdani tanárainak), tanácsaikat és megjegyzéseiket felhasználtam a szöveg végső megfogalmazásában. A Vörös

⁷ Ennek a tendenciának a folyamatosságát jelzi az új „akadémiai irodalomtörténet” Faludi-fejezete, *„Et in Arcadia ego.” Faludi Ferenc, az olasz Arkádia költője*, talán nem véletlenül éppen a római La Sapienzia Tudományegyetem professzorának, Sárközy Péternek a tollából.

⁸ PONORI THEWREWK 1874, VÖRÖS 1979, SZELESTEI 2003a.

⁹ KOVÁCS 1981, 1993b.

¹⁰ Szelestei N. László, illetve Csörsz Rumen István részkérdéseket tárgyaló, illetve felvillantó tanulmányai jelezték, hogy a közköltészet ilyen szempontú vizsgálata érdekes eredményekkel szolgálhat. Lásd újabban CSÖRSZ 2016.

Imrével, Szelestei Nagy Lászlóval, Sárközy Péterrel, Gábor Csillával, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársaival való tanácskozások gyakran lendítették előbb munkámat, akárcsak Csörsz Rumen István és Koltai András segítsége, akik kéziratot forrásokra hívták fel a figyelmem, illetve hozzáférhetővé tettek számomra azok másolatait. Külön köszönet jár szűkebb és tágabb családomnak, barátaimnak, egykori doktorandusz-társaimnak a támogatásért, bátorításért.

II. ARCKÉP, „CHARACTER”, EMLÉKEZET

II. 1. Életrajzi megközelítés

Az alábbiakban két különböző oldalról szeretném megvilágítani a kérdéskört. A fejezet első részében a rendelkezésünkre álló adatok alapján a Faludi-életrajz szekundér irodalmának adatait venném számba. Azért látom szükségesnek egy szintézis megteremtését, mert az 1940¹¹ óta publikált adatok ilyen jellegű összegzése nem történt meg. Sárközy Péter 2005-ben megjelent monográfiája külön fejezetet szentel az életrajz tárgyalásának (*Rómától Rohoncig. Faludi Ferenc élete és kora*), de az életrajz egyes mozzanatainak részletesebb kifejtését nem tekinti céljának. Bár Faludi római éveiről kétségtelenül alapos és szemléletes képet nyújt, a „mérleg” (ahogy azt a fejezet címe is jelzi) Róma javára billen el: az azt megelőző eseményeket jobbára csak felsorolásszerűen említi,¹² a mű végén található *Kronológiához* hasonlóan. Ebben a részben tehát nem egy életrajzi esszé írása a célom, hanem az eddigi szakirodalom eredményeinek összefoglalása a klasszikus antik életrajz (filozófus-életrajz) keresztény hagiográfiában is tovább élő szerkezeti elemei mentén (származás, szülők, születés, ifjúkor, előmenetel, cselekedetek, halál).¹³

A második részben a XVIII. század második felétől megjelenő, különböző műfajú Faludi-életrajzokat vizsgálom. A historia litterariák, lexikonok címszavainak, a Faludi-kiadások paratextusainak, irodalomtörténetek, tanulmányok és publicisztikai írások Faludi-életrajzainak és méltatásainak

¹¹ Ekkor jelent meg először Géfin Gyula Faludi-életrajza a Jezsuita Történeti Évkönyvben (1942-ben különnyomatban is).

¹² Lásd az *Élete és művei* című, első alfejezetet. SÁRKÖZY 2005.

¹³ Vö. PLUTARKHOSZ 1959, VORAGINE 1487 (pl. Szt. Barbara vagy Aquinói Szt. Tamás életrajza), KOPCSÁNYI 1631.

áttekintése, műfaji és társadalmi kontextusuk feltárása, kapcsolódásuk egymáshoz, úgy gondolom, valóban „tanulságos” lehet a Faludi-kép változásainak, és az életmű folyamatos (át)értelmezéseinek, újraolvasásainak szempontjából is.

Hangsúlyoznám, hogy a biografikus megközelítés célja nem egy teljességigényű monografikus fejezet megírása, a témára vonatkozó minden adat birtoklása a jelen irodalomtudomány perspektíváiból is illúzió. Az adatok összegzése azonban alapját képezheti a Faludiról szóló „elbeszélések” vizsgálatának, amelyek különösen a XIX. században, feltételezésem szerint, a művekhez vezető „kapuk” voltak.

Mindkét részben tárgyalta érvényes, hogy a „tudományos” beszéd, az irodalomról való diskurzus jelen munkában is magán hordozza a fikciónálás jegyeit és nemegyszer a kultikus beszédmód struktúráit, florilégiúmának lenyomatát is.

II.2. Életrajz az adatok tükrében

„Nem volna minden tanulság és érdekesség nélküli dolog összeállítani és szemléltetve egymás mellé helyezni Faludi Ferencz azon életíróinak adatait, akik Révainak az 1786-ban megjelent első kísérlete után e kérdéssel foglalkoztak”,¹⁴ írja Gyárfás Tihamér, az egyik legalaposabb Faludi-életrajz szerzője. Az egyes problémakörök esetében részben erre is kitérek.

A tulajdonképpeni életrajzot a Faludi életéről megjelent másodlagos irodalom vázlatos áttekintése előzi meg. Az ezt követő csoportosítás (származás, születés, ifjúkor, stb.) nyilvánvalóan önkényes, mindamellett illeszkedik az életrajzírás hagyományos normáiba. Alois Hahn szerint a biográfia „a társadalom által rendelkezésre bocsátott, intézményesített ábrázolásformákon (...) keresztül megvalósuló értelmezési eljárás, amelynek során a végtelen számú és komplexitású cselekvéseket redukálják biográfiai sémává, s teremtdődik meg ezáltal a reflexió lehetősége”.¹⁵ Az egyes egységek szelekció eredményei, egy egészében megragadhatatlan folyamat, az életpálya eseményeiből ragadnak ki egy-egy mozzanatot, s ezáltal, önkéntelenül is, reprezentatív jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a gyakran egy-egy helyszínhez kapcsolódó eseményeknek. Ez a fajta strukturálódás és értelemképződés azonban elkerülhetetlen.¹⁶

¹⁴ GYÁRFÁS 1910, 129.

¹⁵ LAKNER 2003, 525.

¹⁶ Elég csak arra gondolni, hogy az emlékezet számára fennmaradt cselekedetek, események rögzítése is gyakran véletlenszerű (tehát már eleve adott egyfajta szelekció).

A felvázolt események, cselekedetek rendje elsősorban kronológiai, de a különböző elmozdulások rögzítése a helyzet- és identitásváltozásokra is utalhat.

II.2.1. A Faludi-irodalom életrajzi adatainak forrásai

Faludi első életrajzírója Bod Péter lehetett volna, ha az általa számba vett „tudós emberek”¹⁷ „históriáinak” összeállításakor nem esett volna abba a tévedésbe – amiért később Rájniss „szapora-szavú, kevés-savú Péternek”¹⁸ titulálja –, hogy a „Dorel Josef” jezsuita munkáinak fordítójaként megemlégett Faludi Ferencet „költött” névnek vélje.¹⁹ Így az első életrajzi jellegű, róla szóló feljegyzést Horányi jelenteti meg még Faludi életében,²⁰ 1775-ben. Rájniss József, Faludi rendtársa (pályafutásuk több ponton is találkozik), miután a művelt, olvasott Bod Pétert „megkorpázza” (korholja), talán az elsőként rögzíti Faludi irodalmi jelentőségét, helyét a magyar költők sorában: „Igaz tudós Magyar volt néhai *Faludi Ferentz*, sokkal esmeretesebb ifjúságától-fogva, mint-sem *Bod Péter*. Hazánkban született, neveltetett, szép Magyar könyveket írt, meg-hólt! – – Gyöngyösi-utánn nem támadott nagyobb Poéta Országunkban. *Magyar Tzitzerónak* - is neveztetett”.²¹ Rájniss munkája, *A Magyar Helikonra Vezérlő Kalaúz* (1781) előljáró beszéde szerint, már 1773-ban elkészült. A fenti szövegrészlet azonban mindenképpen későbbi, 1779, Faludi halála után keletkezett.

Ezt követi az első „teljes” életrajz Révai tollából az 1786-os Költeményes maradványok előbeszédében (*Faludi Ferentz élete 's munkái*),²² aki az életrajzi adatokat Faludi rendtársától, Paintner Mihálytól szerzi meg. Ezt dolgozza át a *Nemzeti Plutarkus* szerzője is 1816-ban. Ugyancsak a Révai-féle életrajzra alapoz a Faludi költeményeit másodszor (1824-ben) megjelentető Batsányi is a *Toldalékban*: „Faludi Ferentz élete már több ízben leíratatván, 's elég ismeretes lévén, nem szükséges annak hosszas előadásába ereszkedgyünk (...) Révai Miklóst, nyomban követni szándékozunk”,²³ de néhány pontban ki is egészíti azt (elsősorban a Bitnitz Lajossal való levelezése nyomán szerzett adatokkal). A Révai és Batsányi által összegyűjtött

¹⁷ Azok kerülnek be írói lexikonába, „a’ kik valami, világ eleibe botsátott irások által esmeretesebbekké lettek”. BOD 1766 (1767).

¹⁸ RÁJNIS 1781, 26.

¹⁹ „Talám mind Dorel, mind Faludi költött nevek”, BOD 1766 (1767), 72.

²⁰ HORÁNYI 1775, 661.

²¹ RÁJNIS, i. m., 26.

²² RÉVAI Miklós, *Faludi Ferentz' élete 's munkái* = FALUDI 1786–1787.

²³ BATSAANYI, 1824. 1961, 116.

életrajzi adatokat sorolja fel Szilasy János a Magyar Tud. Társaság filozófiai szakosztályának ülésén, 1850-ben felolvasott tanulmányában.²⁴

Horányi, Paintner és Révai alapján dolgozik Stoeger a Faludi Ferenc életét és munkáit összefoglaló címszó megszerkesztésekor.²⁵ Rendi forrásokat is felhasználva, pontosabb adatokat nyújt Sommervogel lexikonja.²⁶

Újabb, a szerző halálára vonatkozó adatokkal és egy fantáziaképpel kibővítve az eddigieket jelenteti meg Toldy Ferenc *Faludi Ferenc életét* Faludi *Minden munkái*²⁷ előtt (1853). Ebbe az 1828-as *Handbuchhoz*²⁸ képest néhány pontatlanság is belekerül (kimarad, hogy hol tanított humaniorákat Faludi, illetve második bécsi tartózkodásakor egy évig nem mértant *ad elő*, hanem matézist *tanul*²⁹). Későbbi irodalomtörténeteibe Toldy ezt az életrajzot építi be. Nagy Iván néhány mondatot közöl Faludiról a *Magyarország családai*ban,³⁰ Toldy alapján. Az átvett hibákból ítélve, Toldy munkája mellett ezt is felhasználhatta Vutkovich Sándor gimnáziumi tanár „élet- s jellemrajzaiban”.³¹ Feltehetően mindkettejükénél a hiba forrása Ferenczy–Danielik *Magyar írók* című munkájára vezethető vissza (1856).

Ha szemügyre vesszük a XVIII. század óta Faludi életéről született írásokat, feltűnő, hogy ugyanazokat a gyakran hibás adatokat, passzusokat veszik át egymástól, illetve a fent említett életrajzokból, majdnem minden kritika nélkül. Különösen érvényes ez a XIX–XX. század fordulójáig megjelent munkákra: irodalomtörténetekben, lexikonokban, iskolai értesítőekben vagy folyóiratokban megjelent szövegekre (de még az 1979-es évforduló alkalmából Eisenstadtnban megjelentetett tanulmánygyűjtemény előszavában is ott kísért ez a jelenség). Ebbe a sorba illeszkedik Prém József tanulmánya is (1885), Illyefalvi Vitéz Aladár monográfiája pedig az életrajzot illetően abban hoz újat, hogy felhívja a figyelmet Faludi Olaszországban elkezdett feljegyzéseire, az általa elnevezett *Omniáriumra*.³²

A nagykarolyi gimnázium 1899-es értesítőjében jelent meg az első olyan tanulmány, amelynek szerzője, Hollósy Béla, reflektál a Faludi életéről megjelent írások visszasságaira, pontatlanságaira, kritikátlan átvételeire, és ahol lehet, korrigálja az adatokat. (A Batsányi-féle életrajzi vázlatot kiegészítő Toldy előszava kapcsán megjegyzi: „néhány eltérő adattal némi

²⁴ Nyomtatásban megjelent SZILASY 1850 és kevés változtatással (Toldy nyomán). Uő 1856.

²⁵ STOEGER 1856, 77.

²⁶ 1861-ben jelent meg. Én csak egy újabb kiadását találtam: BACKER–SOMMERVOGEL 1892, 537.

²⁷ TOLDY Ferenc, *Faludi Ferenc élete* = FALUDI 1853.

²⁸ TOLDY 1828, 116.

²⁹ GYÁRFÁS 1910, 400.

³⁰ NAGY 1858, III–IV, 111.

³¹ VUTKOVICH 1873, 22.

³² ILLYEFALVI, V. 1894, 6.

kétséget is támasztott e két életrajz teljes megbízhatósága iránt; eltérésének okát különben sem adja”.³³⁾

A fent említett írások közül még kiemelkedik alaposságával az addig megjelent szakirodalom legnagyobb részét szintetizáló Szinnyei József szócikke (1894) és a Pintér Jenő által szerkesztett Faludi-életrajz (előbb 1909-ben, majd javítva 1931-ben).

Változást a millenniumi ünnepségek közeledtével Vas megyében feléledő Faludi-kultuszhoz kapcsolódó események hoznak, illetve Gyárfás Tihamér, brassói főgimnáziumi tanár kutatómunkája (ekkor történnek először levéltári kutatások Faludi életére vonatkozó adatgyűjtés céljából). Gyárfás arról panaszodik, hogy az irodalomtörténetek még azokat az adatokat sem használják fel, amelyeket „az újabb kutatás napfényre hozott”.³⁴ A század elején megjelentetett Faludi-kiadások előszavai (Négyesy László, aki verseinek kritikai kiadását készíti el 1900-ban, illetve Ferenczi Zoltán, aki a szombathelyi kézirat alapján jelenteti meg a verseket 1901-ben és 1904-ben) életrajzi vonatkozásokkal nem járulnak hozzá a Faludi-filológiához.

Gyárfás alapos munkáját folytatja Géfin Gyula monográfiájában (1942) és évtizedekkel később az Irodalomtörténeti Közleményekben publikált, levéltári anyagokat feldolgozó tanulmányaiban. A XX. század második felében különösen Faludi Rómában töltött éveiről kerülnek elő új adatok Monay Ferenc, a római gyóntató (akárcsak Faludi kétszáz évvel korábban), a Szauder házaspár, Sárközy Péter, majd a 90-es években Kovács Sándor Iván filológiai kutatómunkája nyomán. A legjelentősebb kétségkívül Szauder Mária felfedezése, amely nem kis mértékben módosította a Faludiról addig kialakult képet.

Tanulmányairól és a jezsuita rendben kifejtett tevékenységeiről a több rendi levéltár anyagát felkutató Monay Ferenc munkája révén tudunk többet,³⁵ illetve a Faludi gráci éveit pontosabban megvilágító Johann Anditsch által. Szörényi László Faludi pozsonyi könyvvizsgálói (*librorum revisor*) működését tárta fel. A körmendi Batthyány-levéltár forrásait, illetve Géfin Gyulának és Bencze Jánosnak a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban található, a világháború idején szétszóródott levéltári anyagról készített jegyzeteit tekintette át újra Gyürki László a 90-es években.³⁶

³³ HOLLÓSY 1899, 8–10.

³⁴ GYÁRFÁS 1910, 128.

³⁵ MONAY 1956.

³⁶ Faludi születésének 200. évfordulóján tartott előadása: GYÜRKI 1994, és uő, *Életképek Körmend századaiból*, www.extra.hu/gyurki.laszlo.

II.2.2. „Nobili ortus”³⁷

Horányitól kezdve az életrajzok első megjegyzései közé tartozik a származás megjelölése (például Révainál: „Faludi Ferentz nemes vérből származott”³⁸). Bár köztudottnak tekintették,³⁹ nemesi származásának adatokkal való alátámasztását a XIX. század végén megélenkülő Faludi-kutatások végezték el. Fodor Árpád, a Faludi Társaság megalapításának szorgalmazója és egyik alapító tagja a századfordulón több cikket is közölt a Szombathelyi Ujságban, illetve az Egyetemes Philológiai Közlönyben Faludi Ferenc születéséről, családjáról, származásáról. Fodor Faludi Jusz-
tinának, Faludi édesanyjának, a kőszegi Kálvária oltárképeinek megfestésére szánt 100 forintos adományát igazoló okirat⁴⁰ nyomán találja meg a Faludi család címerét az említett oltáron, és részletes leírását adja: „ezüstkeretes kék pajzsban arany oroszlán ül kétlábban, farka kétfelé válik. Piros nyelvét kiölti. Jobb kezében görbe kard (...) A pajzs fölött fordított, ferdén álló szürke sisak, ezen szürke domb, s ezen az előbbihez hasonló kisebb oroszlán”⁴¹. A kronosztichon szójátéka: IVstI CrVCeM IVstIna IVsto eX aVro DotaVI. Ugyanezt a címet találja meg egy adásvételi szerződés pecsétjén, Faludi János aláírása mellett, Gyárfás.⁴² Ugyanő ismerteti az anyai ág, a Radosticsok címerét is.⁴³

³⁷ HORÁNYI 1775, 661.

³⁸ RÉVAI, *Faludi Ferentz' élete 's munkái* = FALUDI 1786–1787. I., 7.

³⁹ „Faludi nemesi származása ismeretes volt.” SOMOGYI 1906, 3.

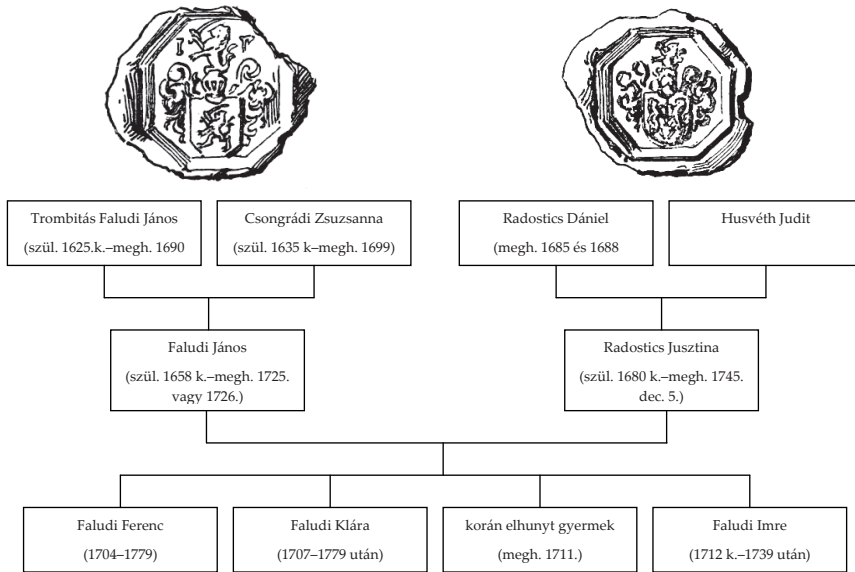
⁴⁰ Az erre vonatkozó iratokat idézi GYÁRFÁS 1910, 11–12.

⁴¹ FODOR 1906, 4. Az oroszlánról megjegyzi: „nemes alakú, karcsú, finom, emberi szellem sugárzik ábrázatáról”.

⁴² GYÁRFÁS 1910, 6.

⁴³ Uo., 12–13.

Az alábbiakban, az áttekinthetőség érdekében, felrajzolom a családfát:

*Trombitás Faludi János*⁴⁴ a Batthyány család szolgálatában állt (a rohonci, szalonaki és hodászi várakban tevékenykedett). Az adománylevelek által tanúsított, növekvő vagyonát a század utolsó évtizedeinek háborús viszonyaiban már nem tudja megtartani (a fennmaradt adóslevelek jelzik ezt). Az 1654–1659 közötti időszakban veszi feleségül a burgenlandi magyar nemesi családból származó *Csongrádi Zsuzsannát*.

Szintén a Batthyányak (Batthyány Ádám) szolgálatában áll, „Fő Ember szolgaként” (mint belső udvari ember), „Nemes Vitézlő” *Radostics Dániel*.⁴⁵ Felesége „nemzetes *Husvéth Judit* asszony”. Az ő lányuk *Radostics Juszтина*, Faludi Ferenc édesanyja. Szintén a családhoz tartozik (Gyárfás szerint Juszтина fivére) *Radostics Ádám*, aki Balogh Ádám seregében volt kuruc kapitány.

Faludi János apja, Trombitás Faludi János nyomdokába lép, a Batthyány család szolgálatába áll körülbelül 1689-től. Feltehetően II. Batthyány Ádám révén nyer Faludi János nemességet. A gróf özvegye, Strattmann Eleonóra egyik adománylevelében így jellemzi Faludi Jánost: „Vallyuk ez Levelünknek rendiben, hogy Faludi János, Saármelléki Jóságink Tisztartójának mindazon Tisztartój hivatallyában, s mind pedig annak előtte és más kötelességében, és most is continuanter mind minekünk, s mind Eleinknek

⁴⁴ A Trombitás név valószínűen foglalkozást jelölő ragadványnév. GYÜRKY, i. m.

⁴⁵ GYÁRFÁS 1910, 7.

is exhibeált réghi Jámbor Szolgálatyát, és azonkívül ezen kezellyebb elmúlt Revolutiókban Jóságink mellett, élete veszedelmével is megmutatott hűségét és álhatatosságát, s különben más egyéb reá bizott dolgainkban is tapasztalt hasznos alkalmaztatását és sörény forgolódását méltó tekintetbe vévén...”⁴⁶ A korabeli állapotokat hűen tükrözi, hogy míg Faludi Ferenc anyai nagybátyja a kurucok oldalán harcol, addig apja a „Revolutiókban” a Habsburg-hű Batthyányak javait védi „élete veszedelmével is”. Faludi Jánosnak több mint száz levele maradt ránk, amelyekben tisztartói munkájáról számol be Batthyány Ádámnak, majd 1703-tól a gróf özvegyének. 1700 körül veszi feleségül *Radostics Jusztinát*. Gyermekeik közül Ferenc és Klára Németújváron született, ahová Körmendről, a kuruc seregek elől menekült a család. Házuk, birtokaiknak nagy része⁴⁷ Körmenden volt, feltételezhető, hogy legtöbbször itt lakott a család (Faludi János 1713-ig többnyire a Batthyányak különböző birtokain tartózkodott).⁴⁸ *Radostics Jusztina* férje halála után Körmenden, majd 1737-től Kőszegen lakik, itt is temetik el. *Faludi Klára*, Faludi Ferenc lánytestvére 1723-ban Csapody Istvánhoz, majd özvegyen maradva, 1736 körül báró Tily Ferenc Vendel kapitányhoz megy férjhez. 1751 körül özvegyen marad, és egyedül neveli nyolc gyermekét anyagi gondok között.⁴⁹ Faludi Ferenc halálakor ennek örököseként jelentkezik, ekkor Körmenden a legnagyobb szegénységben él („pauperrimá”-nak nevezi magát).⁵⁰ *Faludi Imréről*, a költő öccséről keveset tudunk: a kőszegi gimnáziumban tanul, majd Körmenden tartózkodik, végül 1739-ben Olaszországban hadnagy elöléptetéséért Batthyány Lajoshoz folyamodik.⁵¹

II.2.3. Hol és mikor született Faludi Ferenc?

Faludi Ferenc születésének helyét és idejét illetően a XIX. század végéig (de gyakran még azután is) különböző adatok szerepelnek az életrajzokban.

Horányi Kőszeget jelöli meg a születés helyeként („in Castriferrei Comitatu Ginsii”).⁵² Ezt veszi át a rendi források közül *Sommervogel*⁵³ és *Stoeger*.⁵⁴ Szinnyi Németújvárat nevezi meg, zárójelben pedig megjegyzi,

⁴⁶ Az egész dokumentumot idézi GYÁRFÁS 1910, 4.

⁴⁷ A Faludi család vagyoni helyzetéről részletesen számol be GYÁRFÁS 1910, 4–10.

⁴⁸ Ismételt kérésére helyezi vissza Körmendre, családjához a grófnő. GYŰRKY 1994.

⁴⁹ GÉFIN 1969, 481–482.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ GÉFIN 1969, 481.

⁵² HORÁNYI 1775, 661.

⁵³ BACKER – SOMMERVOGEL 1892, 537.

⁵⁴ STOEGER 1856, 77.

hogy „mások szerint Kőszegen”.⁵⁵ Kazinczy 1811-ben rövid életrajzi jegyzeteket küld a magyar irodalom egyes szerzőiről Rummy Károly Györgynek. Rummy ezzel Eichhorn professzor kérésének tesz eleget, aki a magyar irodalom ismertebbé tételét célozza meg német nyelvterületen⁵⁶ (itt is feltűnik a vindicatio). Ebben a jegyzetben Németújvár szerepel, azonban a lábjegyzet szerint „eredetileg Gins volt írva”. (Kár, hogy a szerkesztő nem tünteti fel, hogy ki végezte a javítást.) Horányi tévedésének lehetséges okát Toldy a Güssing (Németújvár) és a Güns (Kőszeg) név hasonlóságában látja, bizonyítani azonban csak egy tekintélyérvel, Révaira hivatkozva tudja.

Születésének időpontjaként Révai, Paintner után, 1704. *április* (*Szent György hava*) 1-jét nevezi meg,⁵⁷ Révaitól Batsányi, Szilasy, Toldy és – feltehetően az ő nyomán – Hajdu János, Török Konstant, Illyefalvi V. Aladár, Prém József, Szinnyi, Ferenczi, Négyesy és mások veszik át. Még az 1979-ben megjelent német nyelvű tanulmánykötet előszavában is ez szerepel,⁵⁸ akárcsak egy 1980-as munka bizonytalankodó megfogalmazásában.⁵⁹ A másik téves dátum valószínű, hogy az előbbi „félrehallásából” keletkezett: *április 11*. Ez található Ferenczy–Danielik, Nagy Iván, Vutkovich életrajzában, sőt még egy német irodalomtörténetben is.⁶⁰

A németújvári keresztelőlépcső adatait először Hollósy Béla kutatja fel, és publikálja 1899-ben.⁶¹ De ez a dátum, *március 25.*, szerepel már néhány évtizeddel korábban Backer és Sommervogel *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*-jában⁶² rendi források alapján. Ezt a Gyárfás által feltételezett rendi okmányt Monay Ferenc azonosította, lábjegyzetben megnevezi („Jezs. Ltár, Austria, 118 f. 315 n. no. 6 szerint, születésnapja március 25.”),⁶³ azonban a főszövegben, talán Pintér nyomán, március 24-et ír. 1905-ben a már említett Fodor Árpád Könczöl Antal cikkére reagálva – aki azt írta egy tárcában, hogy Faludi Csákányban, április 1-jén született⁶⁴ – közli az anyakönyv (és egy hiteles másolat) erre vonatkozó bejegyzését.⁶⁵ A *Liber Baptisatorum*ot Gyárfás idézi újra: „Infans: Joan. Franciscus, Parentes: Joannes Faludj, Justina Radostics, Patrini: Illustrissimus Comes Franciscus de Baty-tyan cum cariss. Consorte sua., Locus: Ex Kyrment hic natus., Annus 1704.,

⁵⁵ SZINNYEI 1894, III, 105.

⁵⁶ Kazinczy Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1811. május 12. KazLev VIII, 505.

⁵⁷ Paintnernek egy későbbi kéziratában már márc. 25. szerepel. Lásd ezzel kapcsolatban: GYÁRFÁS 1910, 134.

⁵⁸ Burgenländische Heimatblätter 1979/4, 147.

⁵⁹ TÓTH 1980, 99.

⁶⁰ SCHWICKER 1889, 197.

⁶¹ HOLLÓSY 1899, 10.

⁶² BACKER–SOMMERVOGEL 1892, 537.

⁶³ MONAY 1956, 123.

⁶⁴ KÖNCZÖL 1905, 2.

⁶⁵ FODOR 1905.

Mensis: *Martij*, Dies: 26°. A keresztelés dátumából kiderül, hogy március 26-án vagy néhány nappal azelőtt születhetett Faludi. Ennek alapján jelenik meg a szakirodalomban lehetséges dátumként 24-e (Pintér,⁶⁶ Velics,⁶⁷ Monay), illetve 26-a (Hollósy), azonban – a rendi forrásokkal összevetve – valószínűbb a március 25. Keresztszülőként Batthyány Ferenc (a harmadik ezen a néven), Németújvár ura szerepel, akinek az 1704 elején szinte egész Vas megyét megszálló kuruc seregekkel szemben sikerült megtartania a várat. Itt, az ostromlott várban vagy az alsóvárban található urasági épületek egyikében született Faludi Ferenc. A XX. század első felében azonosítottak egy Faludi-szülőházat, de még nem bukkantam nyomára annak, hogy milyen források alapján.

II.2.4. „Az apróbb oskolák”

Gyermekkorának színhelyét illetően is különböző feltevések vannak. Gyárfás szerint, mivel Faludi Klárát is Németújváron keresztelték, illetve 1713-ban a Faludi házaspár keresztszülőként szerepel az említett anyakönyvben, a Faludi család 1704-től Németújváron lakott, s innen ment Faludi a kőszegi iskolába.⁶⁸ Géfin ezzel szemben úgy véli, hogy a család a háború végén visszaköltözött Körmendre.⁶⁹ Valószínűnek látszik, hogy a Faludi család többször változtatta lakhelyét ebben az időszakban, de a birtok és a ház Körmenden volt. Ez utóbbit 1710-ben a kurucok fölégették, helyébe Faludi János a Radostics-házat váltotta ki. Bizonyos, hogy 1713 előtt (vagy ettől kezdve) a család már Körmenden lakott, mert a családjától távol, tisztartóként működő Faludi János többször kéri a grófnőtől visszahelyezését Körmendre a családjához, amire 1713-ban kap engedélyt.⁷⁰ 1714 novemberében tehát innen megy Kőszegre, a jezsuiták iskolájába Faludi Ferenc, aki az elemi iskolát (legalábbis részben) Körmenden végezte (Szentgotthárdi György a plébániai iskola tanítója).⁷¹

Gyárfás Tihamér nyomozza ki, hogy a korábbi feltételezésektől eltérően, Faludi a *kőszegi iskola* növendéke volt (1715–1718),⁷² és csak az utolsó évet (éveket) végezte Sopronban. Faludit itt egyből a *maiores parvstae*, a haladók közé sorolják. Az intézet igazgatója ebben az időszakban mind-

⁶⁶ PINTÉR 1909, II., 414. „Tudományos rendszerezésében már 25-e szerepel. Uő, 1931. IV, 303.

⁶⁷ VELICS 1914, 92.

⁶⁸ GYÁRFÁS 1910, 133.

⁶⁹ GÉFIN 1942, 2.

⁷⁰ GYŰRKY 2001.

⁷¹ Uo.

⁷² Gyárfás Vas megyei kutatásairól a Vas vármegye című „politikai napilap” tudósít. *Hol járt Faludi iskolába?*, Vasvármegye, 1906. ápr. 20., 2. Vö. GYÁRFÁS 1910, 136–139. Az új adatokat Fodor is közli: FODOR 1907, 448.

végig P. Szunyogh Ferenc, a tanárok azonban minden tanévben változnak. Faludi tanára az első évben a magiszter Kazy Ferenc, a principisták és parvisták tanítója, aki a 150–200 diák oktatását, korabeli szokás szerint, a jobb tanulók (censorok, praetorok és decuriók) segítségével végzi. Principistaként Faludit Kelecsényi László tanítja (1715–1716), a grammatikát Zichi László, majd az utolsó tanévben Turnischai Ferenc.⁷³ Az oktatás menetét a Ratio Studiorum szabja meg, a latin és görög olvasmányok mellett számtant és földrajzot is tanulnak, s a tanulás szerves részeként egy-egy év folyamán több iskoladrámát adnak elő a növendékek. Az akkoriban zömében német ajkú Sopron 400–500 diákot számláló, konviktussal és alapítványi helyekkel rendelkező jezsuita kollégiumában feltehetően a poétikai osztályt végezte Faludi, és bizonyíthatóan a retorikait⁷⁴ (1719–1720).

II.2.5. A jezsuita

Sárközy Péter jegyzi meg, hogy a Faludi által bejárt életút, neveltetésétől tanári és írói működéséig „teljesen beleilleszkedik a XVIII. század közepének művelődési kereteibe”.⁷⁵ Ha összevetjük életének állomásait kor- és rendtársainak életpályájával, gyakran ugyanazok a helynevek, stúdiumok, funkciók ismétlődnek.⁷⁶ Ezt részben talán a jezsuita rendi intézmény működési mechanizmusa is megszabta: a próbációkat, tanulmányokat követően a rend tagjait szinte évenként máshova és más hivatalba helyezték (s ami ezt a mobilitást lehetővé tette, egyebek mellett az egységes tanrend volt).

Horányi Faludi kiválóságát hangsúlyozva, így foglalja össze ennek a szakasznak a kezdetét: „Societati Jesu adscriptus completo studiorum cursu, doctisque humanioribus, vario scientiarum genere illustis emicuit”.⁷⁷ Horányi adatközlő sorai talán azt is jelzik, hogy a Jézus Társaságba való lépés egyfajta kaput nyitott meg nemcsak a tanulmányok folytatására, hanem a kiváló képességek megnyilatkozásának is. Faludi 1720. október 14-én lép be a jezsuita rendbe. A *bécsi*, Szent Annáról elnevezett rendházban (domus probationis) tölti az első két próbaévet, ahol „klasszikus ta-

⁷³ GYÁRFÁS 1910, 136–137.

⁷⁴ Uo., 140.

⁷⁵ SÁRKÖZY 2005, 26.

⁷⁶ Példaként említhetjük Tolnay Imrét, akit a penitenciáriusi székhelyen követ Faludi, a szintén római gyóntatóként működő Koller Józsefet vagy tanárát és később tanártársát, Kazy Ferencet.

⁷⁷ „Tanulmányait befejezve belépett a Jezsuita rendbe; nemcsak humántudományokban volt művelt, de a különböző egyéb tudományfajtákban is kitűnt.” HORÁNYI 1775, 661.

nulmányokon kívül legfőképpen az aszkézisben gyakorolták magukat”⁷⁸ a novíciusok.

„Onnét az utánn Stájer Országba küldetvén, Grétzett, a’ mint akkor szokták vólt, három álló esztendeig, jeles előmenettel, foglalatoskodott a’ Böltselkedési Tudományokban. Deákul *Studia Philosophica*”⁷⁹ (1723–1725). *Grazban* javadalmasként logikát, kritikát, ontológiát, másodéven fizikát és kozmológiát, az utolsó évben pedig lélektant, bölcséleti erkölcs-tant és teodiceát tanul.⁸⁰ Ez utóbbi évfolyam etikai tanulmányai bizonyára későbbi, „politico-moralis” fordításait is megalapozta. Nem hiányoznak itt sem a diákok által előadott színjátékok. 1723-ban itt avatják fel „in Clericos et Acolytos”, illetve „in primam tonsuram et quattuor minores” (vagyis a tonzúra felvételével a klérus tagjává válik, illetve a kisebb rendek között a legmagasabb, negyedik fokozatot nyeri el) Emericus Marottival, Kéri Ferencel, a későbbi asztronómussal és rendtörténet-íróval és a később provinciálisként és könyvtárosként működő Koller Józseffel. Ebben az időszakban körülbelül 40 magyarországi diák tanul a gráci akadémián.⁸¹ 1725-ben többek között Amadé Lászlóval és a történész Túróczi Józseffel együtt megszerzi a filozófiai doktorátust.

A rendi szokásnak megfelelően, az elsajátított tudományok gyakorlatba ültetéseként Faludi mint magiszter két évet a *pozsonyi* (1726–1727), két évet pedig a *pécsi* gimnáziumban tanít (1728–1729), „a’ Szelíd Tudományokra oktat” (Révai), vagyis a humaniorákra. Ő vezeti 1729 végén a pécsi ifjúsági Mária-kongregációt is,⁸² és ugyanakkor a rendház történetírója.⁸³

1730 és 1734 között *Bécsben* matematikát tanul (azaz „Tudákosságot. Deákul: *Mathesist*”), majd négy évig teológiát.⁸⁴ 1733-ban szentelik áldozópappá (és nem 1734-ben, ahogy Révai nyomán sokan állítják).⁸⁵ Ezt követően *Budán*, a *Vízivárosban*, a mai Szent Anna-templom helyén álló kápolnában működik, mint hitszónok és hitoktató (valószínű, hogy német és magyar nyelven is), majd *Besztercebányán* tölti az utolsó próbaévét, a *tertia probatiót* (1735–1736), amely aszketikus gyakorlatok mellett a rend intézménytörténetének tanulmányozását is magában foglalta⁸⁶ (Gottfried

⁷⁸ GYÁRFÁS 1910, 399.

⁷⁹ RÉVAI 1786, 7.

⁸⁰ GYÁRFÁS 1910, 399.

⁸¹ ANDRITSCH 1979, 184. Andritsch részletesen beszámol egy 1725-ös, a felsőévesek által vezetett diáklázadásról is. Az ügy végül már a császári titkos tanács elé kerül, és jelzi az államhatalom szekularizációs törekvéseit.

⁸² MONAY 1956, 124.

⁸³ GYÁRFÁS 1910, 399.

⁸⁴ Tanárait Gyárfás sorolja fel.

⁸⁵ Levéltári adatokra támaszkodva MONAY 1956, 124.

⁸⁶ GYÁRFÁS 1910, 401.

Pamer és a kiemelkedő papnevelő képességekkel rendelkező Görgei Kristóf⁸⁷ vezetése alatt).

1736–1737-ben visszatér Bécsbe, ahol fontos hivatalokat kap. Erkölcstant tanít a bécsi egyetemen (ekkoriban a történetíró Kazy Ferenc, Faludi egykori kőszegi tanára a rektor), és ugyanakkor a Pázmány alapította papnevelő intézet lelki vezetője (spirituálisa).

A következő években (1737–1739)⁸⁸ Grácban tevékenykedik, ezúttal a fizikusok (másodévesek), majd a metafizikusok (harmadévesek) tanáraként és a nemesi konviktus gyóntatójaként, lelki igazgatójaként. Ezekben az években közel másfél ezer látogatója van a gráci egyetemnek, amelyből 1738-ban 60-an metafizikát, 108-an fizikát⁸⁹ hallgattak – tehát ennyi diákja lehetett Faludinak. Ebben az időszakban, Andritsch kimutatása szerint, megnőtt a matematikai-geometriai témát tárgyaló dolgozatok száma,⁹⁰ 1739-ben pedig feltűnést keltett, hogy a gyakorlatibb jellegű geometriai oktatás példajaként egy 29 láb magas távcső segítségével megmérték Stájerország nagyságát. Faludi ekkor filozófiatanárként főként matematikát tanított. A végzős diákok graduálása alkalmából jelenteti meg 1738-ban P. Ignatius Pardies *Elementa Geometriae* című összefoglaló kézikönyvét a diákok „íránt való barátságból”, amely „rövidsége és könnyűsége miatt” méltán népszerű, legalábbis a Faludi által írt előszó tanúsága szerint. 1739-ben jelent meg a matematikának a gyakorlatban (katonai építészetben, hadászatban) való alkalmazását is demonstráló *Collectiones Mathematicae ex Architectura Militari*, melynek összeállítója Faludi. Ugyanekkor lát napvilágot a *De itinere in provincias exteras libri duo*, az utazásirodalom latin nyelvű darabja, melynek címe Faludit nevezi meg mint promotort. Ennek alapján tévesen tulajdonították Faludinak a munkát, a kötet szerkesztője a retorikai évfolyam tanára volt.⁹¹ Egyfajta utazási instrukciót tartalmaz a *Nemes úrfi* hatodik „közbeszéde” is, amire a fordító-szerző külön felhívja a megszólított olvasók figyelmét. 1738. február 7-én⁹² teszi le Grazban a harmadik, végső fogadalmat, és ezenkívül a negyedik fogadalmat is, amely

⁸⁷ Lásd: <http://jezsuita.hu/nevtar/gorgei-kristof/>

⁸⁸ Több helyen szerepel 1738–1739 (Gyárfás, Andritsch), valószínűbb azonban a fent szereplő intervallum, mert a tanév ősszel kezdődött. Toldynál viszont indokolatlanul szerepel 1737–1740. TOLDY 1853, X.

⁸⁹ ANDRITSCH 1979, 187.

⁹⁰ Uo., 187–188.

⁹¹ Uo., 188. Faludi könyvkiadói tevékenységéről SZÖRÉNYI László, *Faludi könyvkiadói tevékenysége Grazban* című előadása; elhangzott *A jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig* című konferencián, Piliscsaba, 2004. november 8–10.

⁹² GYÁRFÁS 1910, 402. Monaynál február 2-a szerepel, de valószínű, hogy elírás, mert Gyárfásra hivatkozik. Paintner pannonthalmi kézirata biztos választ adna erre.

előírja a világi életben való kitűnés kerülését,⁹³ a kötelező szegénységet és a jezsuita missziókban való részvételt.⁹⁴

1739–1740-ben Linzben mennyiségtant tanít, a rendház történetírója és templomi hitoktatásokat tart⁹⁵ (a katekézis nem csupán hitbeli ismeretek átadását jelenti, jelentésében benne van az oktató személyi elkötelezettsége, célja egy hívő életstílusba való bevezetés, tehát nem csupán oktatás, hanem nevelés).⁹⁶

A római esztendőket Révai még csak ennyiben foglalja össze: „Még azon esztendőnek folytán Rómába költözködött, hol ott őt álló esztendeig Szent Péter’ Öreg Egy házábann Magyar Gyóntató vólt. Deákúl *Poenitentiarius*”.⁹⁷ Batsányi azonban már kiemelt jelentőséget tulajdonít Rómának (ezt a tipográfia eszközeivel is érzékelteti): „Innen Olaszországba – Rómába ment!”.⁹⁸ Őt követően szinte nem találunk olyan írást Faludiról, amely ne hangsúlyozná a római tartózkodás fontosságát, hatását Faludi életművére.⁹⁹ 1740 végén érkezik Rómába, ahol a kötelező vizsga után 1741. január 10-én kezdi el gyóntatói működését¹⁰⁰ Tolvay Imre utódként ebben a tisztségben. (Más források szerint 1741. szeptember 24-től.¹⁰¹ Ez már csak azért sem valószínű, mert levéltári adatok szerint 1741 elején, mielőtt új hivatalába lép, Tolvay megvendégeli a német asszisztenciához tartozó rendtársait, köztük utódát, Faludit is.¹⁰²)

1740-ben Mária Terézia trónra lépésével kitör az osztrák örökösödési háború, amelynek az a Faludit közvetlenül is érintő következménye, hogy kevés magyar zarándok jut el Rómába, s ahogy életrajzírói megjegyzik, több ideje marad Faludinak az önképzésre, kulturális tájékozódásra. Ezt azonban nem vagy nemcsak „csendes magányába” visszavonulva tette, mint ahogy 1982-ig, Szauder Mária felfedezéséig tudni vélték. XIV. Benedek 1740-től kezdődő pápasága alatt pezsgő szellemi élet van Rómában. Róma ekkor nemcsak az antikvitás irodalmának, „a’ *Scipiók’, Camillusok’, Catók’, Caesarok’, Cicerók’, Virgiliusok’, Horatiusok’* hazája”, „a’ Világ’ aszszonyja’ hatalmának gyászos omladékinak” az ókori kultúra nagyságát feltáró (Batsányi) színhelye – ekkor is zajlik még az antik város emlékeinek fel-

⁹³ Talán ez is indokolja, hogy többségében világi témájú verseit nem jelenteti meg.

⁹⁴ GYÁRFÁS, uo., 403.

⁹⁵ Lásd még MONAY 1956, 403.

⁹⁶ Lásd Magyar katolikus lexikon, *katekézis*, <http://lexikon.katolikus.hu/K/katek%C3%A9zis.html>

⁹⁷ RÉVAI 1786, 9.

⁹⁸ BATSÁNYI 1824. 1961., 117.

⁹⁹ Sárközy Péter monográfiája Rómát egyfajta origónak tekinti Faludi életében – legalábbis az első, Faludi életét tárgyaló fő fejezet címe erre enged következtetni: *I. Rómától Rohoncig. Faludi Ferenc élete és kora* = SÁRKÖZY 2005, 9.

¹⁰⁰ MONAY 1956, 125.

¹⁰¹ Uo. (lábjegyzet)

¹⁰² Uo., 122.

tárása –, hanem az egész Itáliát behálózó mozgalomnak, az Árkádiának az egyik központja. Már Toldy Ferenc sejtette, hogy Faludi kapcsolatba került az olasz kultúra és a francia irodalom alkotásaival, alkalma volt Rómában „az olasz művészet remekein táplálni szépérzését, s az olasz és francia irodalommal megbarátkozni”.¹⁰³ Bodnár még ezt az előbbi is kétségbevonta („őt nem ragadták meg a régi Róma colossalis romjai, a görög és római művészet előbb és akkor kiásott remekei nem indították a szép és fenségesnek a költészet terén kifejezésre”).¹⁰⁴ Újabb fejleményt az *Omniárium* felfedezése jelentett. Illyefalvi Vitéz Aladár Faludi Rómában készített feljegyzései alapján cáfolja a fenti véleményt, és megjegyzi, hogy bizonyára „az olasz nép lágy dalaival” is megismerkedhetett ebben az időben.¹⁰⁵ Gyárfás monográfiájában hangsúlyozza, hogy Faludi ismerte és olvasta a régebbi „és különösen a modern olasz és francia” irodalmat. Az Olaszországban dolgozó Faludi alakját megrajzoló Szauder József már 1941-ben állítja, hogy a szerző a korabeli olasz irodalom vezető egyéniségeit is ismerte.¹⁰⁶ Ennek ellenére, kissé ellentmondva az előbbi kijelentésnek, úgy véli, hogy Faludinak „kapcsolata sem volt az Árkádiával”.¹⁰⁷ Egy későbbi tanulmányában, azonosítva az *Omniárium* Faludi olvasmányait tükröző bejegyzéseit, felhívja a figyelmet arra, hogy a hagyományos irodalomtörténeti felfogás által konstruált Faludi-kép, amely „az író érdeklődésének bizonyos maradi vonásait” hangsúlyozza, „alapos módosításokra szorul”.¹⁰⁸

Tarnai Andor már úgy gondolja, hogy Faludi, a művelt abbé, tájékozott volt a korabeli olasz szellemi-irodalmi mozgalmakban, és „részt vett a művelt társaság tipikusan rokokó szórakozásaiban”.¹⁰⁹

Ezt a szemléletbeli változást alapozta meg Szauder Mária római kutatásaival: a Római Árkádiai Társaság (Accademia dell’ Arcadia) tagjainak névsorában megtalálta Francesco Faludit, árkádiai nevén *Carpato Dindimeiót*.¹¹⁰ Kovács Sándor Iván pontosításai nyomán tudjuk, hogy Faludi neve az Arkádia-tagok *Onomasticonjának* 1743–1766 közötti listáján található, így 1743-tól vagy azt követően (1745 végén tér haza Rómából) válhatott az Árkádia tagjává.¹¹¹ Faludi tehát nemcsak a korabeli modern olasz irodalmat ismerte, hanem tagja volt az akkor legmodernebbnek számító irodalmi-művészeti körnek, részt vett annak tevékenységében a latin nyelvű

¹⁰³ TOLDY 1853, XI.

¹⁰⁴ BODNÁR 1891, 463.

¹⁰⁵ ILLYEFALVI 1894, 12–13.

¹⁰⁶ Vö.: SZAUDER 1941, 7.

¹⁰⁷ Uo., 6.

¹⁰⁸ SZAUDER 1963, 368.

¹⁰⁹ TARNAI Andor 1964, 536.

¹¹⁰ Lásd: SZAUDER M. 1982, 448.

¹¹¹ Vö. KOVÁCS 1990, 712.

pásztorköltemények írásától a ligetekben, kertekben vagy a barokk paloták szalonjaiban tartott felolvasásokig.¹¹² Nem egy világtól elzárt rendházban élt, hanem a Szent Péter-bazilika melletti reneszánsz palotában, a Palazzo Penitenzieriben, Róma központjában, és az Árkádia tagjaként társasági életet élt, színházba járt.¹¹³

A költészetét és iskoladramáit formáló, XVIII. századi *preilluminismo* (Sárközy Péter) irodalmának sokat emlegetett hatása mellett, nem szabad megfeledkeznünk a barokk udvari tant és életideált közvetítő precettistica-irodalomról sem. Rómában fordítja le Gracián *Oraculo manualjának* első száz maximáját, és William Darrel angol jezsuita munkái nyomán a *Nemes embert* és a *Nemes asszonyt*.

Rómából a *nagyszombati* egyetem hittudományi karára helyezik, ahol „Szent Írás Fejtegető” (vagyis a Szentírás-magyarázat tanára) és a bölcseleti kar dékánja (1745–1746). A következő tanévben már Bécsben tanít, a római jog és a német jogtörténet professzora, a magyarországi nemes ifjak részére alapított Theresianum aligazgatója, és a rendház consultorává is megválasztják.¹¹⁴

Életének következő állomása *Nagyszombat*. 1747 őszétől három évig az egyetemi nyomda igazgatójaként működik. Ebben az időben 78 könyv jelent meg a nyomdában, köztük átdolgozásai, a *Nemes ember*, a *Nemes asszony* és az *Udvari ember* első „százada” (az első száz maxima) és Wagner *Phraseológiája*, a terjedelmes többnyelvű szótár, melynek szerkesztésében ő is részt vett. A *Caesar Aegyptus földén Alexandriában* című, talán még római tartózkodása alatt lefordított Cordara-darabot 1749-ben mutatják be a nagyszombati diákok a „Fejer-Egyhazi Kastélyban az őszi mulatónapok alkalmatosságával”. Ugyancsak a fehéregyházi kastélyban (Castrum Albanum), a nagyszombati jezsuita rendház nyaralóhelyén lesz a következő évben (1750. szeptember 13-án) *Constantinus Porphirogenytus* című iskoladramájának ősbemutatója.¹¹⁵

Kőszegi rektorsága alatt (1750–1753) – egy ekkor kelt levele szerint, melyben „a’ küszegi Iskolának rongyos állapotja” miatt a „Tekéntetes Nemes Vármegyéhez” fordul támogatásért¹¹⁶ – a kollégiumnak közel 600 diákja volt. Faludi a rendház kormányzása és a házgondnoki (procuratori) munkája mellett énekkart szervez,¹¹⁷ és másodjára kerül előadásra iskola-

¹¹² Az Árkádia-mozgalomról és közép-kelet-európai kisugárzásáról, magyarországi tagjairól lásd SÁRKÖZY 1983, 238–251., és KOVÁCS 1990, 711–723. (Csípős, de filológiaiilag megalapozott kritikával vizsgálja felül az eddigi magyar Árkádia-kutatást.)

¹¹³ Lásd: SÁRKÖZY 2005, 39.

¹¹⁴ Vö. MONAY 1956, 131.

¹¹⁵ ALSZEGHY–CZIBULA–VARGA 1992, 79 (RMDE 4/I)

¹¹⁶ FFPM, II, 818.

¹¹⁷ Lásd: GYÁRFÁS 1910, 407, GÉFIN 1970, 353.

drámája, a *Caesar Aegyptus földén Alexandriában*.¹¹⁸ A növendékek között találjuk későbbi tanártársát, Rájnys Józsefet és a Faludiról készült egyik legszebb méltatás szerzőjét, a pesti egyetem későbbi esztétikaprofesszorát, Szerdahely György Alajost is. Révai szerint „Oskola látó” (Praefectus Scholarum) is volt (a *Nemzeti Plutarkus*ban ez már úgy jelenik meg, tévesen, hogy Faludi a „Kanizsai Collegimban Praefectus Scholarum” volt).

1753 októberétől 1757 őszéig *Pozsonyban* könyvtárosként dolgozik a kollégium könyvtárában, 1754-től a gimnázium igazgatója, a rendi tanács tagja és lelkipásztori teendőket is végez.¹¹⁹ Révainál és Toldynál ez a pozsonyi tartózkodás nem jelenik meg. Révai szövegében nem egészen világos, hogy hol töltötte be Faludi az említett „oskolalátói” tisztséget,¹²⁰ Toldy viszont már határozottan állítja, hogy hat évet töltött Faludi Kőszegen.¹²¹

A következő tanévtől már a pécsi kollégium igazgatója, anyagi vezetője (Minister) és a templom gondnoka.¹²²

Két év után visszatér *Pozsonyba*, ahol öt évig iskolaigazgató (1759–1764). Egy ideig a rendi tanácsban is tevékenykedik. Az erre az időszakra vonatkozó, szakirodalomban található adatok eltérőek. Gyárfás szerint Faludi 1764-ig könyvtárnok is volt,¹²³ Géfinnél csak 1757-ig, illetve 1766–1773 között.¹²⁴ Szörényi szerint 1764-től vezeti a könyvtárat.¹²⁵ Faludi könyvvizsgálói (librorum revisor) működését illetően azonban, Szörényi László kutatásainak köszönhetően, pontos adatokkal bővült a Faludi-életrajz. Ezek megerősítették a Géfin által közölt dátumot. Bár Faludi kinevezése már 1761 májusában megtörtént, tényleges működését csak 1764-ben kezdte el, utolsó jelentését pedig 1766. október 9-én írta.¹²⁶ Szörényi alapos tanulmánya nemcsak a könyvcenzúra és a revizori hivatal működését világítja meg, hanem ezzel Faludi általunk ismert olvasmányainak köre is bővül. A szabályzat szerint ugyanis az átvizsgált könyveket végig kellett olvasni, vagy legalább áttekinteni és véleményezni.¹²⁷ Széles skálán mozog az elkobzott és átvizsgált könyvek típusa, wolffiánus és pietista művektől a gáláns regényig.

¹¹⁸ Gyárfásnál, Sárközynél még úgy szerepel, mintha itt játszották volna először a darabot.

¹¹⁹ GYÁRFÁS 1910, 408.

¹²⁰ RÉVAI 1786, 10.

¹²¹ Vö.: TOLDY 1853, XIII.

¹²² Lásd: GYÁRFÁS 1910, 409. és MONAY 1956, 131.

¹²³ GYÁRFÁS 1910, 409.

¹²⁴ GÉFIN 1942, 7.

¹²⁵ SZÖRÉNYI 1996, 77.

¹²⁶ Uo., 77–80.

¹²⁷ Uo., 79.

Ezt követően Faludi visszatér könyvtár- és gimnáziumigazgatói hivatalába. Itt munkálkodik egészen 1773-ig, a jezsuita rend feloszlataáig. Ezekben a pozsonyi években folytatja prózafordításait. Megjelenteti Darrel munkájának harmadik darabját, a *Nemes urfft* (1771), lefordítja, és Landernél megjelenteti az *Udvari ember* második és harmadik századát (1770, 1771), az első század második kiadását, és mindhármát 1772-ben, valamint saját szerzeményét, a *Szent embert* (1773). 1770-ben az ő olvasatában publikálja először a *Halotti beszédet* Sajnovics *Demonstratiójában*.

Pozsonyi tartózkodásának, igazgatói, illetve könyvtárosi munkájának egy-egy mozzanatát villantja fel két „személyesebb” dokumentum. Az egyik egy Rájnis által közölt anekdotaszerű történet 1763-ból, a másik pedig egy Kaprinai Istvánhoz címzett baráti-hivatalos levél 1768-ból.

II.2.6. „Ama’ szélvész utánn”¹²⁸

1773. szeptember 21-én hirdetik ki Mária Terézia XIV. Kelemen *Domini ac Redemptor noster* kezdetű bullája alapján kelt, a jezsuita rendet feloszlató rendeletét. Faludi nem óhajt világi papként tevékenykedni. Választása „magát máshol nyugalomba helyezni”: „Exit ex domo se alibi ad quietem repositurus”. A „néhai jezsuita” a Batthyányak birtokát képező Rohoncon, a Hauser Ádám János kapitány által, tíz szegény öregember számára alapított szegényházban tölti utolsó éveit.¹²⁹ Nem volt beneficiátus, vagyis a házat felügyelő és igazgató pap, mint ahogy Bitnitz Batsányihoz írt levele alapján többek között Gyárfás, Rónay és Sárközy is gondolta. Géfin kimutatja, hogy Faludi csupán a Helytartótanács által negyedévi részletben kiutalt 300 forintból élt. Szily püspök 1778-ban kelt leveléből idézi: „Praeter unicum pensionem regiam nullum beneficium, nullum officium, consequenter nullum etiam subsidium habet”. Ezt megerősítik a győri egyházmegyei levéltár más forrásai is.¹³⁰ Szegedy János rohonci plébános 1774-ben kelt jelentése szerint Faludi ekkor nem rendelkezett gyónatási joghatósággal, ami előfeltétele lehetett a beneficium elnyerésének.¹³¹

Kirándulásait Rohoncra jelzi két versének keltezése: „Irtam ott a’ Kutnál azon 1775dik esztendőben Sz. István Király napján. Faludy” (*A’ Tartsaj Savanyó Vizrul*) és „1777 Esztendőben Irtam Apáthiban 26 August” (*Méltóságos Szili János Urnak, Szombathelyi Első érdemes Püspöknek...*).¹³²

¹²⁸ RÉVAI 1786, 10.

¹²⁹ Jankovits László feltételezése szerint talán valamennyit Pécsen is tartózkodhatott a rend feloszlata után. JANKOVITS 2001.

¹³⁰ Vö.: GÉFIN 1970, 354.

¹³¹ Vö.: GÉFIN 1932, 75.

¹³² *Forgandó Szerentse, Faludi Ferenc kéziratosa versesfüzete*, Szombathely, 1992.

1778 januárjában a felállítandó új szeminárium számára adományként felajánlja 1557-ben nyomtatott kétkötetes bibliáját.¹³³

Rohonci évei alatt írhatta a *Bölcs ember* „rövid oktatásait” és a *Téli éjszák* keretes történeteit (ez utóbbit csak halála után jelentette meg Révai). Itt készítette el verseinek általunk ismert, talán egy lehetséges kiadás számára rendszerezett, megkomponált kéziratát.

Halálának körülményeiről Toldy referált először Fatovich Mátyás rohonci esperesnek a szombathelyi egyházi tanácshoz küldött jelentése alapján: Faludit „1779. évi december 17-kén este vérhányás vette elé, más nap reggel szélhűdés következett, melly azonban nem gátolta a vég szentségek föl vételében, mik után még az nap, vagyis dec. 18-kán estveli öt óra tájban (...) csendesen kimúlt” (placidissime expiravit).¹³⁴ Hagyatékából 50 forintot a lelki üdvéért mondandó szentmisékre rendelt. Halála után a hagyatékáról részletes leltár készült (közli Gyárfás).¹³⁵

II.3. Az életrajzok „belső minéműsége”

Akárcsak az önéletrajz vagy az emlékirat, az életrajz is egyfajta élet-történet, egy bizonyos perspektívából végzett konstrukció eredménye. A retrospektív narrációt itt nem az életpálya alanya végzi, hanem egy másik személy, többnyire a posteritasból visszatekintve, és ennek következtében egy más – különböző társadalmi és kulturális kontextusok által meghatározott – nézőpontból.

Az *életpálya* és *élettörténet* fogalmainak a distinkciójával talán közelebb juthatunk a Faludi-életrajzok sajátosságainak megragadásához. Niedermüller Péter kiemeli, hogy míg az életpálya elsődlegesen kulturális alkotás, addig az élettörténet olyan szimbolikus struktúra, amely egy meghatározott logika szerint rekonstruálja az életpályát.¹³⁶ A rekonstrukció során a teljesnek, összefüggőnek, rendszerszerűnek tekintett életpályának csak egyes eseményei, jelenségei kerülnek be az így létrejövő korpuszba, azok, amelyek Lakner Lajos szerint a jelentéssé alakított életben¹³⁷ a történet koncepciója felől jelentőséggel bírnak. Világossá válik az is, hogy az elbeszélés hogyanja is lényeges információt közvetíthet. A különböző korokban keletkezett Faludi-életrajzok mögött húzódó koncepciókra gyakran a szövegek megformáltsága, a megjelenítés, az előadás módja világít rá.

¹³³ Vö.: GÉFIN 1942, 14.

¹³⁴ TOLDY 1853, XIV. Gyárfás idézi a levél idevágó részletét. Lásd: GYÁRFÁS 1910, 418.

¹³⁵ GYÁRFÁS 1910, 418–424.

¹³⁶ Vö.: NIEDERMÜLLER 1988, 381–387.

¹³⁷ Vö.: LAKNER 2005, 16.

II.3.1. Arckép

A nézőpontok és ennek következtében a Faludi-kép koronkénti változásait, módosulásait jól szemléltetik a Faludiról készített írásos és plasztikai, illetve grafikai ábrázolások. A kiindulópontot az a néhány sor jelenti, amelyet Bitnitz Lajos – szombathelyi paptanár, későbbi püspök és az Akadémia tiszteletbeli tagja – rögzített rohonci szemtanúk leírása alapján Batsányi számára. Batsányi kérésére – „ha nintsen-e valahol valakinél ezen jeles Poétának valamely festett ’s írott képe? Vagy Tsak valamely árnyékképe-is? (silhouette)”¹³⁸ – Bitnitz rohonci kutatása után ezt írja: „festett vagy árnyékképét sem mutathatá senki, de többen találkoznak, kik ötet személyesen esmerték, és közép termetűnek, vaskosnak, tele képűnek ’s egy kevésé kopasznak írják le”.¹³⁹

Batsányi ezt a leírást szinte szó szerint idézi – a hitelességre hivatkozva Faludi kopaszságát sem hagyja ki –, csak éppen kiegészíti egy esztétizáló, „súlytalanító” megjegyzéssel: „azt állítják külsejére nézve, hogy közép termetű, tellyes képű, vaskos ember volt, és (mert ezt ők a’ tisztes Öregről, mint mások más nagy Férjfiakról, ’s név szerint az első *Caesarról*-is, különösen említik) egy kevésé kopasz”.¹⁴⁰ Kezdetben úgy tűnik mintha csupán forrásaihoz való hűségre kedvéért, mentegetőzve említené az öregségnek ezt az „igen tsekély” jelét, mely „alig volna méltó az említésre”, a továbbiakban azonban ez az attribútum válik a képzeletbeli, klasszicista stílusú Faludi-portré kiindulópontjává. Batsányi itt egy régebbi toposzra épít, ugyanakkor az „említett jel” (a kopaszság) lehetséges okának fejtegetésével már az élet- és jellemrajz irányába mozdul el a fiktív arckép: „megadnám ugyan néki (...) egész testi lelki hasonlatosságát; de egyszersmind azt az örökké-zöldellő borostyán-koszorút festeném betses homlokára, a’ mellyet, mint a’ Magyar Múzsák’ egygyik legboldogabb tanítványa ’s di-csősege, mindenképpen megérdemlett. Így Ó azzal nem tsak az agg öreg-ségnek, és talán a sok tanulásnak, elmélkedésnek, fáradságos utazásnak, számtalan költözködésnek, bűnnek és gondnak, említett jelét, a’ Nagy Júli-usként, elfedezhetné, bétakarhatná, hanem Hazájának szép tehetségű fiatal Írójit-is nemes vetélkedésre, szíves és állhatatos iparkodásra, ’s hasonló nagy érdemek’ szerzésére, gerjeszthetné!”.¹⁴¹ Az ilyen módon, „színekkel előállított” Faludinak a „képíró” Batsányi által elképzelt leírása már a kultuszeremtés gesztusait is nyilvánvalóan magában hordozza.

¹³⁸ Batsányi Bitnitz Lajoshoz, Linz, 1822. április 24. GÉFIN 1932, 70.

¹³⁹ Bitnitz Lajos Batsányihoz, 1822. június 6. Uo., 74.

¹⁴⁰ BATSÁNYI 1824. 1961., 119.

¹⁴¹ BATSÁNYI 1824. 1961., 119.

Az első képi ábrázolás, amely Faludiról nyomtatásban is megjelent, egy acélmetszet, amely 1853-ban a Toldy-féle kiadás számára készült. Ez a fiktív arc más íróasztal fölé görnyedő fiatal papot ábrázol¹⁴², körülötte könyvek, földgömb, térkép s, ami talán a legfontosabb, a háttérben az ablak által keretbe zárt római Szent Péter-templom látképe rajzolódik ki (már-már kép a képben) a szemlélők számára, maga Faludi ugyanis munkájába, talán Darrel munkáinak fordításába merül.

Akárcsak a XIX. század végétől keletkezett írásos Faludi-ábrázolások, a Rohoncról Körmendre szállított emléktábla szikár, öreg képmása, az 90-es években állított körmendi emléktábla gyermekportréja, a XX. század elején Ferenczi Zoltán által kiadott Faludi-versek előtt, penna, papírtetkercs és babérkoszorú fölött megjelenő vagy az 1942-ben, Budán, a Szent Anna-templom falán elhelyezett emléktábla érett férfiarca, a legújabb körmendi emléktábla Toldy-féle arcképből kiinduló változata, mind azt tükrözik, hogyan látták a különböző korszakok emberei Faludit.¹⁴³

II.3.2. „Character” vagy „erköltsi minéműség”

„Noha adatszerűen rögzíthetjük életének külső állomásait, szinte semmi lényegeset nem tudunk meg életéről” – konstataulta Sík Sándor a harmincas években.¹⁴⁴ Ezzel a kérdéssel szembesült szinte mindenki, aki Faludi életrajzát rögzíteni próbálta valamilyen formában. Ez nyilvánul meg azokban a törekvésekben is, amelyek a szám- és adatszerű információkon túl minduntalan megpróbálják kiegészíteni az életrajzi vázlatokat, vagy éppen hiányként értékelnek olyan jelenségeket, amelyek az életrajzi formális sémákban egyébként gyakoriak. Ez utóbbira egyetlen példát hoznék. Illyefalvi Vitéz Aladár egy, a Fővárosi Lapokban megjelent szöveg gondolatát fejti ki: „Talán egészen más lett volna kedélyvilága, ha szerető család veszi körül; ha annak az érzékeny szívnek melegét melyet a természet oly bőven megáldott nemes érzésekkel, családjára áraszhatta volna; talán megszólaltatta volna igazi hangját lelkének, melyet annyiszor el kellett nyomnia mint szerzetesnek”.¹⁴⁵

¹⁴² Bár Faludi római tartózkodása idején már a negyvenes éveiben járt.

¹⁴³ Lásd az 1.2. függelék.

¹⁴⁴ Idézi SZÖRÉNYI 1981, 251.

¹⁴⁵ ILLYEFALVI 1894, 15.

II.3.2.1. Források

Faludi személye, személyisége egészében nem ragadható meg, hiszen még az őt személyesen ismerő kortársak számára sem mutatkozhatott meg a maga teljességében.¹⁴⁶ A forrásként használt kortársi közlések és a biográfált személy írásaiból származó adatok¹⁴⁷ sem képesek ennek tükrözésére, személyiségének csak egy-egy, az egyszeri szituációkban megnyilatkozó oldalát villanthatják fel, a jellemzések pedig mindig egy bizonyos szubjektív nézőpontot tükröznek.

A rendelkezésünkre álló többé-kevésbé közvetlen források közül először azokat említhetnénk, amelyek még Faludi életében vagy nem sokkal halála után keletkeztek.

Az *Omniárium*, Faludi Rómában elkezdett jegyzetfüzete jelzi Faludi sokirányú érdeklődését, amely miatt Illyefalvi *uomo universalénak* nevezte. A többnyire latin nyelvű versek, versfogalmazványok, mitológiai névmagyarázatok, az olvasmányai (vagy a látott darabok) alapján készített jegyzetek a költői-írói munka műhelytitkaiba engednek bepillantást, hiszen ezek között találunk olyan elemeket is, amelyeket később felhasznált műveiben, beépített a *Téli éjszakák* történeteibe, de megtaláljuk egy magyar nyelvű versének latin előzményét is.¹⁴⁸ Olvasmányélményeiről valló feljegyzések mellett olasz nyelvtanulásáról tanúskodó szójegyzékeket, alkímiai jeleket, gyógymódok és (olasz) ételek receptjeit is megtaláljuk az *Omniáriumban*, amelyek utalhatnak akkori életmódjára. Szörényi László hívta fel a figyelmet egy olasz nyelvű bejegyzésre: „La mia sittada in Gyssing”. Feltételezése szerint nemcsak a németújvári szánkózás gyermekkori emléke állhat ennek háttérében, hanem legjellegzetesebb eljárásmodja szerint: a XVIII. századi olasz festészet egyik kedvelt témája, tehát „külföldi példa nyomán asszociált a szülővárosabeli élményre”.¹⁴⁹

Feljegyzései mellett emberi kapcsolatait vagy az őt személyesen is érintő eseményekre való reakcióit jelzik valamennyire egyes (alkalmi) versei, ezek címe vagy a hozzáuk fűzött megjegyzés. Az előbbire példa lehet az *Omniáriumban* található humoros latin verse, amelyet az őt Pozsonyban meglátogató rendtársához, barátjához, Rogerius Boskovichhoz írt.¹⁵⁰ A je-

¹⁴⁶ Vö.: LAKNER 2003, 504–527.

¹⁴⁷ Vö.: SZABÓ 2001, 45–46.

¹⁴⁸ FFP, II, 964., *Carmen Saeculare Super fonte(m) acidularu(m) Tartasae*, vö. *A tartsai savanyó vizről mikor azon kutnak felállítás után a századik esztendejét emlegettük 1775-ben*. A téma kultúrtörténeti gyökereiről SZENTMÁRTONI SZABÓ 2006.

¹⁴⁹ SZÖRÉNYI 1981, 251.

¹⁵⁰ FFP, 952. Talán egykor, római tartózkodásuk idején, az ő ajánlása nyomán lett Faludi az Árkádia tagja.

zsuiták szétszórátása után egy évvel írt latin nyelvű verse¹⁵¹ kiegészítheti a hatodik ekloga (*A kesergő pásztorok*) sokat idézett allegóriáját.¹⁵²

Egy másik forrást levelezése jelenthetne. Jelenleg mindössze négy levelét ismerjük.¹⁵³ Ebből kettőben rektori minőségében anyagi támogatásért folyamodik a kőszegi kollégium számára 1752-ben. Mindkét levél ékesen bizonyítja jártasságát a meggyőzés retorikai technikáinak praktikus alkalmazásában. Harmadik levele Pozsonyban kelt 1767. október 19-én, Kaprinai Istvánhoz címezve. Ezt is hivatalos minőségben írta, de a levél hangneme az előbbieknél jóval kedélyesebb. Kaprinai Péterffy Károly zsinatokról szóló munkájának első részét szeretné megszerezni, de Faludi nem hajlandó elválasztani a két kötetet: „Quantum ad solam primam partem, *Ne dam* várában lakom, és késszeb vagyok egy pár pистollal meg hartzolni, hogy-sem ki-repíteni az első magános részét a munkának. Ezen katona válaszon meg ne indullyon kegyelmed, gondviselője vagyok a' jószág-nak, nem Ura, takarója, nem hintője...”. A negyedik levél a már Rohoncról („ad reducta haec loca”) kelt, 1774 májusában, a címzett Paintner Mihály. A *Szent ember* példányainak sorsáról rendelkezik, és ennek kapcsán a levél végén megjegyzi, hogy pénzre lenne szüksége.

Halála után ingóságait elárverezték, részletes leltár készült róluk: készpénz, kopottas bútorok és ruhadarabok, mindennapi használati cikkek (köztük feltűnően sok a kávéval kapcsolatos tétel). Meglehetősen kevés könyv maradt utána¹⁵⁴, főként teológiai és matematikai könyvek, breviáriumok, szótárak, de kiemelhetjük a szakadt Vergilius *Átváltozásait* (amelyet verseinek jegyzetei között említ), a rendalapító Szent Ignác munkáját olasz nyelven és a sztoicizmus tanait a kereszténységgel összeegyeztetni kívánó Justus Lipsius florilégiumát. Béza-féle Bibliáját már 1778-ban a szombathelyi szemináriumnak adományozta. A könyvek viszonylag kis számára magyarázatot ad Faludi pályája, hiszen az általa betöltött hivatalok révén

¹⁵¹ Uo., 964. (*De Societate Jesu*)

¹⁵² „Más szelek fujnak most, lemosták nevünket, / Felturták, elhányták kevés mindenünket / ... / Se nyájunk, se erdők, a hol legelhessünk. / Nincs gúnyónk, hajlékunk a hol telehessünk. / Eltiltotta a Pán, Pán kivetkőztetett, / A vak szerencsének balszárnnyára vetett. / ... / Lézzegünk, bujdosunk, se szelünk, se partunk, / Azt sem tudjuk: mihez, azt sem: merre tartsunk.” FALUDI 1900, 90.

¹⁵³ FPPM II, 815–819.

¹⁵⁴ A teljes lista „Metamorphose Vergilii (így!), zerrissen, Parizpapai Dictionarium, Ars faciendi horologia solaris (germ), Collectiones Architecturae (lat.), Elementa Geometriae, Compendium horografiae, Aritmetica practica ..., Breviarium festorum S. Jesu, Breviarium romanum (antiqui et laceri), Flores Lipsii, Doctrinae Christianae explicatio, Exercitia Ignatiana (ital.), Medulla theol. mor. Patris Bussenbaum, Liber I rár. germ. et gallicar, Synopsis theologiae speculat, Dictionarium gallicum (antiquum), Papyri Turcici Philene (sic!), Compacta exempl. t Szent Ember, Non compacta Szent és Bölcs Ember (circiter)”. GYÁRFÁS, 422.

folyamatosan kapcsolatban állt a korabeli könyves kultúrával (nyomdaigazgató, tanár, könyvtárnok és librorum revisor¹⁵⁵).

II.3.2.2. A „tanúk”

Első fennmaradt jellemzését a római tartózkodásának idejéből származó hivatalos jelentés nyújtja. „Ingenium: bonum – prudentia: supra mediocritatem – iudicium: super mediocritatem – experientia: bona – naturalis complexio: sanguineo-melancholica – profectus in litteris: bonus – talentum ad Societatis ministeria: bibliothecarium, decisorem casuum.”¹⁵⁶

Az úgymond „hiteles” tanúk közé tartozik Szerdahely György Alajos, aki személyes találkozásaik alapján rajzolja meg Faludi „charakterét”, annak ellenére, hogy már „a hálás utókor” fényéből is vetül a jellemrajzra. Az elógium különböző részleteit idézték már (Staud Géza, Sárközy Péter), az életrajzot és az abba beépülő jellemzést azonban nem. A részlet Szerdahelynek, a budai egyetem esztétikaprofesszorának *Poesis narrativa* című munkájában, annak utolsó fejezetében található. A negyedik „könyvet” (fejezetet) a pásztorköltészet tárgyalásának szenteli (*Liber quartus de Poesi Rustica*). A műfaj jellemzőit a különböző népek költőinek felsorolása követi, akik ebben a műfajban kitűntek. Ezek között (*Germani, atque alii*) esik szó Faludi Ferenc költészetéről és személyéről: „datum est mihi legere ac quod mihi carissimus, sed iam modo Musis quoque patriis deplorandus Franciscus Faludi composuit. Ille anima natura felicissime preparatus et Poesim, et sermonem patrium in potestate habuit, gustusque fuit nobili, delicato, et prope modum perfectissimo (...) Hic est, quem ego plurimum annorum consuetudine vsuque familiari perspexi, penitusque recognoui”.¹⁵⁷ Itt tulajdonképpen kijelöli azt a szubjektív perspektívát, amelyből megállapításait teszi. Faludi költészetének méltatása után – és talán az sem mellékes, hogy ezzel zárul az egész mű – rövid életrajz, és ebben Faludi személyének, jellemének leírása következik: „Inter sacrificandum recitandumque Divinum officium prae nimia cordis teneritudine, qui a minima etiam negligentia, incu-

¹⁵⁵ Az általa átnézett könyvekről lásd SZÖRÉNYI 2006, 88–105.

¹⁵⁶ GÉFIN 1970, 352. Fordításában: „Tehetsége: jó. – Okossága: átlagon felüli. ítélőképessége: átlagon felüli. – Gyakorlati érzéke (tapasztalatai tudása): jó. – Vérmérséklete: szangvinikus-melankólikus. – Tudományos képzettsége: jó. – A Jézus-Társaság melyik munkakörére van különleges tehetsége: könyvtárosságra és az életben (főképp a lelkipásztorkodásban) előforduló gyakorlati problémák megoldására (ehhez természetesen szükséges elméleti tudás és józan bölcsesség.”

¹⁵⁷ „Megadatott nekem, hogy elolvassam, amit nemcsak a nekem legkedvesebb, hanem a Múzsák és a haza által egyaránt gyászolt Faludi Ferenc írt. Lélekben és természetben egyaránt a leggazdagabban el volt látva, és mind a poézist, mind az anyanyelvet bírta, nemes, érzékeny és majdnem tökéletes volt az ízlése (...). Ez az, amit több év közeli ismeretség és barátság után megfigyeltem és messziről felismertem benne”. SZERDAHELY 1784, 180. Kiemelés tőlem, V. Zs.

riaque metuebat, magnis animi cruciatibus angebatur; ceterum quietus, ac placidus, mireque facilis, comis, facetus et in sermone communi eleganter venustus, natura virtuteque iucundus et candidus, qui nihil magis, quam offensionem hominum, precavere studuit, neque unquam de altero male loqui, audiereque sustinuit: domi, forisque carus, et spectatus”.¹⁵⁸ A fenti részlet kiválóan szemlélteti az életrajz hagiográfiai gyökereit, a felsorolt attribútumok akár egy szent életrajzában is helyet kaphatnának.

A fent idézett latin nyelvű jellemzés azonban nem Szerdahely munkája. Akárcsak Révai, feltehetően Szerdahely is a pannonhalmi bencés Paintner Mihályhoz fordult, akinek kéziratban maradt műve, a *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae* részletes és meglehetősen pontos életrajzot és méltatást tartalmaz. Ez szinte szó szerint tartalmazza a Szerdahely által közölt sorokat.¹⁵⁹ Bár Paintner lejegyzése későbbi, hasonló szöveget küldhetett Szerdahelynek is, ahogyan Révai kérésére is tette.¹⁶⁰

Második, publikált jellemrajzát *Költeményes maradványinak* előszavában Révai Miklós írja meg: „Telylyes életébenn különös vólt benne az ember szeretés. Soha senki hírének 's nevének nem ártott. Ha hol ember szóllást hallott, onnét vagy azonnal el sietett, vagy ha el nem mehetett, nyilván adta jeleit, hogy kedve 's akartja ellen vagy az a' féle rágalmazó beszéd”.¹⁶¹ Ugyanakkor megjegyzi, hogy Faludi tudatos nyelvész volt, törekedett arra, hogy nyelve „tulajdon Magyar” legyen: „Azok a' tanuk benne, kik őtet közelebről esmérték: hogy ő el szokott vólt a' köz nép, és tseléd közé járogatni, tsak a' végett, hogy őket szabadabb beszédre fel bá-

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Vö. „Pie ut vixit, ita mortuus. Inter sacrificandum, recitandumque Divinum officium pare nimia cordis teneritudine, cui a minima etiam negligentia incuriare metuebat, magnis animi cruciatibus angebatur per medios etiam dies; ceterum quietus, ac placidus, mireque facilis, comis, facetus, et in sermone etiam communi ultra id, quod hominibus partium transdanubianarum Tibiscani, Transsilvanique tribuunt, eleganter venustus, natura, virtuteque iucundus, et candidus, qui nihil magis, quam offensionem hominum praecavere studuit, neque unquam de altero male loqui, audiereque sustinuit: ipse quoque domi, forisque carus omnibus, et spectatus”. Közli GÁLOS 1931, 5–6.

¹⁶⁰ Mivel a két passzus majdnem egyforma, az alábbiakban kurziválva tüntetem fel azokat a részeket, amelyek csak a másodikban fordulnak elő „Úgy halt meg, ahogy élt, ájtatosan. Áldozás és misézés közben, szívének igen nagy érzékenysége okán még a legkisebb hanyagságtól vagy gondatlanságtól is félt, lelkét emiatt nagy kínok gyötörték, még a nap közepén is. Egyébként csendes és békés, nagyon kedves, barátságos és udvarias, és a köznyelvben elegánsan választékos még azon is túl, amit a tiszaiak és az erdélyiek a dunántúli embereknek tulajdonítottak, természetében és hajlamaiban kellemes és tiszta, aki semmi többet nem akart, mint elkerülni az emberek megbántását, és aki úgy tartotta, hogy soha másról rosszat sem mondani, sem hallani nem szabad. Otthon és máshol is mindenki által kedvelt és tisztelt ember volt.” Itt köszönöm meg Forrai Rékának a kötet latin nyelvű szövegrészeinek fordításában nyújtott segítségét.

¹⁶¹ FALUDI 1786–1787, 10.

torítván, igazabban ki tanulhassa a' tulajdonabb Magyar szó ejtésekét".¹⁶² Ennek eredménye *A' Jegyző Könyv*, amelybe „magyar köz mondásokat”, „szépen öszve illő vezeték szókat”, „szép magyarázatokat” és „telylyes mondásokat” gyűjtött, ha nem is kizárólag a nép köréből (olvasmányaiából is feljegyezz egy-egy mondást).

Rájnys József az egyetlen a következő írónemzedékből, aki személyesen is kapcsolatban marad Faludival, 1777-ben meglátogatja Rohoncon egykori kőszegi rektorát. Ő mesél el egy történetet Faludiról 1763-ból, amikor Faludi a pozsonyi iskolában volt igazgató. Vallomása szerint ez volt költői pályakezdésének második állomása.¹⁶³ Egy Szent Miklós-napi, régi ajándékozási szokást ír le.¹⁶⁴ Rájnys, tisztelete jeléül, Faludinak ajánlja hajóját, és második magyar nyelvű versét, annak ellenére, hogy – társaitól tudja – ajándékot, valószínű, nem kap érte.¹⁶⁵

Batsányi János egy 1822-ben kelt levelében arra kéri Bitnitz Lajost, hogy ha Rohoncra „ki rándúlna”, keressen olyan „tanúkat”, idősebb embereket, „a' kik Faludit fiatal korokban látták 's személy szerént ismerték volna”, s akik tudósítanak „ezen jeles Poétának egész külső belső minéműségéről”.¹⁶⁶ Bitnitz válaszában közli a tanúk által elmondott leírást, de ezek „characterére nem tudának utasítást adni, hihetőleg azért, hogy Faludi ő velek nem sokat társolkodott”¹⁶⁷ (ez némileg ellentmond Révai előszavának, de a „mód felett való társolkodástól” maximáiban is óva int Faludi). Faludi költeményeihez írt előszavában Batsányi „a szelíd Jézsuita” tanári és előjárói erényeit emeli ki, a Révai és Szerdahely által említettek mellett. Batsányi szerint Faludi világosan és „illő renddel” tanított, „a' figyelmeséget váltig fenntartani tudván, sem önnön magának, sem Hallgatójainak nem okozott unalmat, 's kedvetlenséget”, előjáróként pedig bölcs és mértékletes volt, a vezetése alá rendelteket „úgy tudta vezetni, 's törvényes kötelességeik' bétöltésében olly szépen igazgatni, hogy velek keményen

¹⁶² FALUDI 1786–1787, 12.

¹⁶³ „Ott (Pozsonyban) ismét egy gyenge szellő élesztette a' tüzeckét, melly bennem Leobiumban gerjedezni kezdett” (ti. Lőcsén írta első magyar nyelvű versét). A kéziratban maradt vitairatból, az *Apulėjus tüköréből* részleteket közöl a Tudományos Gyűjtemény, 7(1823), IX. kötet, itt: 10–11.

¹⁶⁴ Uo.: „A' kis oskolabeli Tanítóknak írott hajókat, és verseket kellett készíteni; mellyekért azután a' Tanítók kitől pénzzel, kitől valamely más ajándékkal megajándékoztattak.”

¹⁶⁵ „El készült sokféle hajóm a régi szokásként;/ Hozzád is, Faludink! egy folyamodni akar,/ Társaim azt mondják: Ne ereszd e' partnak hajódat;/ Nincs e' parton ezüst, nem terem itten arany./ De te, hajócskámnak kormány-tartója, Reménység,/ Biztatsz, hogy fényes partra, 's aranyra vezetsz./ Nossza tehát indulj Faludim' partyára Reményem,/ Nagy Magyar Ó; te Magyar Versre fakadva köszönts./ Jól tudom én: a' mit kívánsz, azt nála találod/ Bátor aranyt nem kapsz, Ó maga tiszta arany.” Uo., 11.

¹⁶⁶ Batsányi Bitntzhez, Lintz, Pünk. Hav. 16dik napj. 1822. Közli GÉFIN 1932, 71–72.

¹⁶⁷ Bitntz Batsányihoz, 1822. június 6, uo., 74.

bánni nem lehejt oka, vagy szüksége”.¹⁶⁸ Forrásairól csak annyit mond, hogy „megjegyzették már mások”.

Lipovics István szombathelyi teológiai tanár 1836-ban jegyezte fel Faludiról: „Fertur de Francisco Faludi, celebri nostro Poeta, quod mulierem nunquam siverit in suum cubile intrare, sed ad Januam stans colloquebatur”¹⁶⁹ (bár a használt ige – *fertur*, ‘forgalomban van’, ‘közszájon forog’ – nem támogatja az információ hitelességét).

II.3.3. Faludi „fölélesztése”

Már az első róla szóló írások szerzői szükségesnek ítélik Faludi „fölélesztését”, írói-költői jelentőségének tudatosítását, szélesebb körben és az irodalmi köztudatban egyaránt. Ez a jelenség pedig időszakonként megismétlődik 1786-tól napjainkig.

Az alábbiakban megpróbálok reflektálni az életrajzok azon jellegzetességeire, amelyek ezek műfaji sajátosságaiból fakadnak, illetve a szövegekben megnyilvánuló, kontextusuk által determinált, a velük szemben támasztott korabeli lehetséges elvárásoknak való megfelelés szándékaira.

„Mert ha ditséretre méltók a’ nagy érdemű Férfiaknak nevezetes tselekedeti, valóban ditséretesek azon igyekezetek is, mellyek azoknak hírét, ’s nevét a’ setétségűl napfényre hozni, és ditső emlékezeteket a’ következő időkre terjeszteni iparkodnak kiváltképpen, midőn ezek édes Hazánk, édes Nemzetünk ditsóításával öszve vannak kaptsolva...”¹⁷⁰ Szily püspök Révai kiadói munkáját dicsérő megnyilatkozása tükrözi azt a koncepciót is, amely az első Faludi-kiadásokat és az előszavaikba foglalt életrajzokat jellemzi. Az olvasó, ha követi az felajánlott olvasási sorrendet, az előszó által „befolyásolva”, azon keresztül juthat el a „költeményes maradványokhoz”, s így az előljáró beszédekben megfogalmazott elvek meghatározhatják, irányíthatják bizonyos mértékig a befogadás módját. Az előszavak funkciója, hogy valamiképpen bevezessék az olvasót a művek világába, s többnyire a megkedveltetés gesztusait is magukban foglalják, a kiadók ajánlják az olvasóközönségnek a kiadványba foglalt munkákat. Az ajánlást szinte „íratlan szabályként”¹⁷¹ követő, előszóba épített életrajz szerkesztési szempontjait tehát részben ez a szándék is meghatározza, s bár az életpálya bemutatásában a teljességre törekednek, azokat a jegyeket

¹⁶⁸ BATSÁNYI 1824. 1961., 119.

¹⁶⁹ *Miscellania* c. kézirat, 99., idézi GÉFIN 1970, 353 („Neves költőnkéről Faludi Ferencről mondják, hogy nőt sohasem engedett szobájába belépni, az ajtóban állva beszélt vele.”)

¹⁷⁰ Szily János levele Révaihoz. Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225, 24. Szily, szombathelyi püspök, akihez Révai Faludi-kiadásának ajánlását is intézte, köszönetet mond az ajándékba küldött Révai-kiadványokért.

¹⁷¹ MEZEI 1998, 71.

emelik ki, amelyek a példaképállítás szándékát szolgálják, s amelyek a kiadói programba illeszkednek. Ami értékke avatja a közelmúlt költőelődeinek publikált munkáit, az általuk szolgált célban, a hasznosságukban rejlik.¹⁷² Akárcsak a kibocsátott munkák, az előszavakban foglalt biográfiák is a felvilágosodás kulturális programját tükrözik. Ahogyan Faludi Révai által kiadott művei a nemzeti identitás megerősítését és fenntartását egy nyelvvideál felmutatásával hivatottak szolgálni („igazán Magyarul szóll”, „anyja” tejével szopta beszédet mond: természetest, kellőt, tulajdon Magyart”), úgy maga a szerző is példaképpé válik, ami „a’ setétségből napfényre hozva” a következő nemzedékek számára követendő erkölcsi és magatartásmintaként szolgálhat. Révainál Faludi legfőbb értéke, amiért „a Magyaroknál leginkább meg érdemli az örök ditsó emlékezetet”, a „Magyar Tzitzeró” által felmutatott *nyelvi eszmény*.

Az életrajzban kiemelt értékek egyfelől indokolják az ezt követő művek publikálását, ugyanakkor a kötetbe foglalt alkotások visszaigazolhatják a megrajzolt mintakép erényeit.¹⁷³ Emberi példakép és művek kölcsönös egymásra utalását jól példázza Révai Faludi-életrajza. A versek tanúsítják, hogy „az illendőséget értő ártatlan mulatságokra” is le tudott ereszkedni szerzőjük, „de többszörte még itt is tsak ugyan magát el nem felejtette jozanságának jeléül hol szent dolgokat énekelt, hol más ollyakat, a’ melyyekből egyenesen ki tetszik vagy ugyan megint erkölts oktatása, a’ vagy Jeles Nagy Férfiaknak meg adatott tisztelete”.¹⁷⁴ A „nagy érdemű Férfiú” „a’ Szent Erköltsnek keményebb szerű Oskoláját” képviseli, de azért a józan, mértékletes, derűs jezsuitától nem állt távol a versekkel való „nyájaskodás”, „enyelgés” sem. Ha valami nincs összhangban a megformált eszményképpel, Révai kész korrigálni is.¹⁷⁵

A *Nemzeti Plutarkus* szerzője Faludi jellemrajzában olyan emberi példaképet állít, amelyben a „szeplőtelen jámborság” és az „ártatlan enyelgés” szintén összekapcsolódik. Emberszeretetét és „munkás hazafiságát” emeli ki, s itt rajzolódik meg először Faludi, a nevelő alakja is: „a Haza ifjúságát nevelte, ’s jó polgárokat készített számára” (ezt majd Toldy is hangsúlyozza). Faludi már itt a nemzeti panteon része: „megérdemlette azt is, hogy Hazája (...) a’ Hallhatatlanok sorában tisztelje”.¹⁷⁶

Batsányi Faludi-életrajza Révai nyomán halad, tényszerű adatokkal csak helyenként egészíti ki azt. Életrajzában kulcsfogalomává válik a *hazafiság* és a született tehetség hangsúlyozása: „Faludi érzékeny tudós Magyar, és született igaz Poéta lévén, ’s Hazáját, Nemzetét mindég és mindenütt

¹⁷² Uo. 10.

¹⁷³ DÁVIDHÁZI 2004, 288.

¹⁷⁴ RÉVAI 1786, 14.

¹⁷⁵ Ez tükröződik kiadói gyakorlatában is. Erről bővebben az V. fejezetben.

¹⁷⁶ KÖLESY–MELCZER 1816, 176.

szívében” hordozza.¹⁷⁷ Már tanulmányainak tárgyalásában jelzi Faludi kiválóságát, kiválasztottságát: „olly világos és bizonyos jeleit adta mind szorgalmatosságának, mind elmebeli ritka szép tehetségének”, hogy a jezsuiták, akik „a’ legjobb elmék között szabadon és tellyes kedvek szerint válogathattak”, már tizenhat évesen kiválasztották.¹⁷⁸ Ez az a pont, ahol megragadható a változás Révai életrajzához képest: Faludi mintaadó költőből példaszerűvé válik. Ez az elmozdulás is tükrözi azt a XVIII. század végétől végbemenő fordulatot, melynek során az irodalomban és művészetben a tehetség, az egyéniség kap központi szerepet, válik kritériummá az egyes szerzők és alkotások megítélésében.¹⁷⁹ Batsányi számára Faludi már a nemzet költője, „a’ Nemzeti Nyelvnek, Poézisnak, és Litteratúrának egyik fő dísze”, akinek „az egész Nemzet olly sokkal tartozik”, s akinek kijárna az utókor hála és elismerése.

Többek között az eredetiség, az egyéniség értéként való tételezésének az előtérbe kerülésével végbement ízlésváltozásnak lesz az eredménye, hogy Faludi és művei a XVIII. század utolsó évtizedeitől egyre inkább az irodalom peremére szorulnak, az új írónemzedék fellépésével egyre kevésbé vannak jelen az irodalmi köztudatban, és igen hamar a „rég irodalom” részévé válnak.¹⁸⁰ Ebben bizonyára része lehetett Kazinczy ítéletének is, aki 1811-ben egy Rummy Károly Györgyhöz írott levelében már „meglehetősen ódivatúnak” („ziemlich altväterischen”) nevezi Faludi költeményeit, de a változás már évtizedekkel korábban megkezdődött. Édes Gergely egy Révaihoz címzett, 1795-ben kelt levélben idézi egy versét, amelyet szinte egy évtizeddel korábban „esztendő Togatus Deak korában” írt, amikor Révai „Faludit először kibocsátotta”: „Hogy Faludit látánk és őt is előnkbe bot-sátnánk / A’ gyászbol kivevéd ’s már-is ölünkbe tevéd” (kiemelés tőlem).¹⁸¹ A XIX. század első felében keletkezett könyvtári kölcsönzési jegyzékek is azt mutatják, hogy bár a kollégiumi könyvtárakban megtalálhatóak Faludi munkáinak különböző kiadásai, a kikölcsönzött könyvek között jóformán alig szerepelnek.

Faludi XIX. századi „új életre támadásában” nagy szerepe van Szilasy János nagyváradi kanonoknak, nem annyira az Akadémián elhangzott, majd később a Religio című folyóiratban megjelent, Faludi életrajzát is tartalmazó értekezésével,¹⁸² hanem a Faludi-munkák kiadását támogató Szaniszló Ferencnél való közbenjárása révén. A következő „napfényre hozó” ugyanis Toldy Ferenc, aki 1853-ban megjelenteti Faludi *Minden munkáit*. A

¹⁷⁷ BATSÁNYI 1824. 1961., 117. Kiemelés tőlem, V. Zs.

¹⁷⁸ Uo., 116.

¹⁷⁹ LAKNER 2005, 22.

¹⁸⁰ SÁRKÖZY 2005, 22.

¹⁸¹ Édes Gergely Révaihoz, Nagykanizsa, 1795. július 17. OSZK, Quart Lat. 2225.

¹⁸² SZILASY 1850, 8–9.

műveket megelőző életrajzban a már mások által is hangoztatott erényeket sorolja fel: emberszerető, sokoldalú képzettségű tudós, alkalmas előjáró és gondviselő, megemlíti műveiben megnyilatkozó ízlését és munkás hazafiságát.¹⁸³ A mecénás Szaniszló Ferenchez intézett Ajánló Levélben megfogalmazódik jellem és életmű összekapcsolódása: Faludi nem csupán egy új irodalmi korszak előhírnöke, hanem „a nemzet nevelője és oktatója” volt.¹⁸⁴ Többek között ezért is lenne kíváncsú Faludi „fölélesztése”, aki 1853-ban egyértelműen „már csak az irodalomtörténeté volt”. Kiemeli művészetének „nemzeties” jellegét („szabályos, nemzeties, teljesen-hangzó prózájával, és szép alkotásu, nemzeties, könnyű dalaival”¹⁸⁵), s „geniusa”, mely leginkább műveinek nyelvében nyilatkozik meg, „a régibb tős magyarság formáiban” jut kifejezésre.

Ha az 1816-ban megjelent *Nemzeti Plutarkus* szerzője még arra panaszkodott, hogy a magyarok „életírása rövid, ’s szokásként rideg vérrel festett”, Toldytól kezdődően a Faludiról szóló írásokban komplex költői képek és metaforák sokaságával találkozhatunk. Batsányinál Faludi még csak a nemzeti literatúra „fő dísze”, Toldynál már az irodalom „holdvilágos éjjelében” feltűnő, „új napot hirdető hajnalcsillag”, a magyar próza „újja-teremtője s lyrai költészetünk atyja”.¹⁸⁶ Ez a fajta retorika – amely Toldynál még kritikai szellemmel párosul –, valamint a „képviselési beszédmód”¹⁸⁷ tovább él a Faludiról készült méltatásokban is.

Greguss Ágost 1854-ben a Pesti Naplóban megjelent, recenziószerű írásában valósággal burjánzanak a metaforák. Gondolatmenetében az el-lankadás és erőgyűjtés sivár korszakának egysíkú rajzát Faludi feltűnése töri meg: „Ha kérjük, ki képezte a lombos oázt, mely a sivatag vándorainak a kék távolból biztatólag mosolygott; – ha kérjük, ki törte meg a néma tengeri szélcsendet, erős fuvatokkal dagasztván a kikötőbe törekvő hajónak vitorláit; – ha kérjük, ki tűnt fel a hosszú éjben hajnalcsillagul, mint a feljövendő napgolyó előhírnöke; – ha kérjük, ki virrasztott éber őrszellemként, midőn oly sokan még aludtak, úgy mindezen kérdésekre azt kell válaszolnunk, hogy Faludi Ferenc, a magyar jezsuita”.¹⁸⁸ Jól megfigyelhető az a mellérendelő retorikai és szintaktikai szerkesztésmód, amely, Margócsy István szerint, a metaforikus körülírást, a mellérendelő szerkezeteket részesíti előnyben, a logikai érveléssel szemben.¹⁸⁹ A cikk egyik célja, hogy a Toldy által „a nemzet közbirtokába juttatott” Faludi-művek „megjelené-

¹⁸³ TOLDY 1853, XV.

¹⁸⁴ Uo., V.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Uo., IX.

¹⁸⁷ Lásd DÁVIDHÁZI 2004, 204.

¹⁸⁸ GREGUSS 1934, 183–184.

¹⁸⁹ Vö.: MARGÓCSY 1990, 312.

sét jelentse”, s főként, népszerűsítse. Ez azonban csak részben magyarázza azt, hogy stílusa, kultikus jegyei révén meglehetősen távol áll a híradástól vagy recenziótól, már-már a szónoki beszédhez közelíti.¹⁹⁰ Nem mellékes tényező azonban, hogy éppen 1854-ben, Faludi születésének 150. évfordulóján jelent meg. Megtalálhatóak benne a képviseleti beszédmód nyelvtanára jellemző, többes szám első személyű formulák: „irodalmunk”, „nemzetünk”, „nyelvünk”, „írónk”, s az a kegyeletteljes gesztus, amely leginkább az emlékbeszéd retorikájára jellemző: „Fel is kereste a szerény jelest és méltólag jutalmazá egész nemzetének becsülése és hálája”. Nemcsak stílusfordulatokat vesz át Toldytól, hanem a jezsuiták rehabilitálására vonatkozó gondolatmenetét is.

Toldy Ferenc az, aki évszázadokra rögzíti Faludi helyét és szerepét a magyar irodalomtörténetben. A *vindicatio* jegyében íródott *Handbuch der ungrischen Poesie* című, irodalomtörténeti áttekintést és szöveggyűjteményt ötvöző korai munkájában így ír: „Faludi’s treffliche prosaische Schriften allein (1748–78) machen einen Übergang zur folgenden Periode der Literatur, um hier nicht eine Lücke in derselben annehmen zu müssen”.¹⁹¹ Faludi jelentősége reprezentatív voltában rejlik. A folyamatként szemlélt irodalomtörténeti elbeszélés egységében hiánytöltő szerepe van, és éppen ezért szinte nélkülözhetetlen kapocs, átmenet két korszak határán. Ez a koncepció köszön vissza Németh Lászlónál (a magyar irodalom „Janus arcáról” beszél Faludiról szólva¹⁹²) vagy Weöres Sándor értékelésében: „Ő az ódon és az új poézis határára, fél lábbal még az ódontságban”.¹⁹³ A *Handbuch* kiemeli Faludi prózanyelvének stílusformáló hatását, lírikusként pedig kitűnőnek tartja (bár versei, mivel csak halála után jelentek meg, igazi hatást nem tudtak kifejteni korukban).¹⁹⁴ Dávidházi Péter meg is jegyzi, hogy „Faludi lírájának fenntartások nélküli dicsérete” a kézikönyvben szinte „kakukkfiókanak” számít Toldy más szerzőkkel szemben gyakorolt, „könyörtelen” kritikájához képest.¹⁹⁵ Talán éppen az irodalomtörténet folyamatában való nélkülözhetetlen volta az, ami ezt indokolja.

A XIX. századi–XX. század eleji irodalomtörténetek narratívájában Faludi egy olyan korszakban alkot, amelyet „az irodalmi hanyatlás” (Toldy) „nemzetietlen” (Beöthy), „a nemzeti szellem szunnyadásának” (Bodnár) koraként megnevezett címek alatt tárgyaltak (az ellenpont Pázmány, Zrí-

¹⁹⁰ Egy „példamondat”: „Faludi mindig a nemzet, különösen a nép s az ifjúság erkölcsi vezére fog maradni”. Uo., 187.

¹⁹¹ TOLDY 1828, XL.

¹⁹² „Egyik, amellyel magába, a múltjába, Keletre; a másik, amellyel Nyugatra, az európai érzésekbe, a jövőbe néz.” NÉMETH 1968, 622–623.

¹⁹³ WEÖRES 1982, 76.

¹⁹⁴ TOLDY 1828, 117.

¹⁹⁵ DÁVIDHÁZI 2004, 198.

nyi, Gyöngyösi kora). Ennek a szatmári békétől a testőrírók fellépéséig tartó sivár kornak a „virága” Faludi Ferenc. Irodalmi munkásságának esetleges hiányai, hogy „nem lehetett kezdetben más, mint fordító”¹⁹⁶, „majdnem kivétel nélkül idegen eszmék tolmácsa”,¹⁹⁷ „kitűnő lyrai képességei” nem tudtak gazdagabban kifejlődni,¹⁹⁸ indoklásukat mindig „a kor viszonyában” találják meg. Az eredetiség hiányáért pedig valamilyes kárpótlást nyújt a „nemzeties” jelleg. A Faludit méltató írások szinte kivétel nélkül a nemzeti szempontból politikailag és kulturálisan egyaránt sivárnak tartott korszak festésével vezetik be mondanivalójukat.

Jámbor Pálnak 1862-ben, a Pesti Naplóban megjelent „tárczája” is ezt a gondolatmenetet követi.¹⁹⁹ A szerző az 1861-es országgyűlést követően a szabadkai gimnázium igazgatója, a párizsi emigrációból visszatérve folyamatosan publikál a korabeli folyóiratokban. A Pesti Naplóban cikksorozatot jelentet meg a magyar irodalom történetének néhány alakjáról. Felfogásában az irodalom olyan gyöngyszemekből áll, amelyeket majd „a hon géniusa nyakára fűz” az „irodalombúvár” (talán a kritikus, az irodalmár vagy maga a szerző, a hazafi, aki képes arra, hogy létrehozza ezt), de amíg a drágagyöngyig eljut, „sok salakot és sivárságot talál” (olyan elemeket, amelyek nem illenek ebbe a nemzeti gyöngysorba). Tipikus példáját láthatjuk itt a csak „csúcscok” soraként, lineáris folytonossággként tételezett irodalomfelfogásnak. A XVIII. század számára is a „süllyedés kora”. A romantikától meghonosodott értékszempont, az eredetiség felől szemlélve ez a kor nélkülöz minden új eszmét, jellemzője a megrongált nyelv és a latinosság. A líra „mind mesterségre mutat inkább, mint hivatásra. Még a jó is csinálva van, nem teremtvé”. A romantikus költészeteszmény konfrontálódik itt a klasszicizmuséval. Jámbor szerint Faludi az egyetlen említésre méltó irodalmára ennek a korszaknak, aki kitűnik a tömegből „mint ihletett fő”, aki „csaknem félszázadig egyedül képviseli az irodalmat” (ez utóbbi mondat Gregussnál is megtalálható). Ennek ellenére Faludi művésze sem makulátlan,²⁰⁰ különösen, ha az előző korszakhoz viszonyítjuk nagyságát („nem üti meg a Zrínyiek mértékét”). Akárcsak a korábbi vagy későbbi irodalomtörténetekben, Jámbor megvilágításában is Faludi művészi hiányosságainak oka a hanyatló kor, amellyel Faludi „küzdött” az irodalom felemeléséért.

¹⁹⁶ TOLDY 1853, XII

¹⁹⁷ BEÖTHY 1886, 224.

¹⁹⁸ BODNÁR 1891, 463.

¹⁹⁹ JÁMBOR 1862, 250. sz.

²⁰⁰ Egy eklogájáról megjegyzi, hogy „szellemre a jó ízlés szabályainak nem felel meg”.

A XIX. század utolsó évtizedeiben több tanulmány jelent meg Faludiról, különösen nyelvére és stílusára vonatkozóan. Ebben az időszakban látnak napvilágot azok a monográfiászerű írások, amelyek kivétel nélkül a Toldy által elindított hagyomány sztereotípiájába illeszkednek.

Prém József a Petőfi Társaság tagja, író és tanár (Budapesten és Pozsonyban, ahol a Toldy Kör főtitkára volt). Az ő Faludi-életrajza is a szatmári béke utáni „szegényes napok”, a szellemi és irodalmi élet hanyatlásának képével indul,²⁰¹ amelyben a Pázmány–Zrínyi–Gyöngyösi-triáshoz képest Mikes, Faludi és Amade már csak „szerény csillagokként”, a magyar irodalmi pantheon mellékszereplőiként vannak feltüntetve, s azok is csak „elrejtve világoltak”, vagyis írói-költői kiteljesedésüket nemcsak tehetségük korlátai, hanem a kor irodalmi-társadalmi viszonyai is gátolták. Ezt a részt az életrajz, majd Faludi lírai, prózai, illetve drámai műveinek értékelése követi.

Hajdu János tanulmánya a Szombathelyi Királyi Katolikus Főgimnázium értesítőjében jelent meg 1886-ban.²⁰² Faludi Toldy által rögzített irodalomtörténeti helyének metaforikus megjelenítésével kezdődik: „a nemzeti lehangoltság korszakában” Faludi „szende holdként” jelent meg irodalmunk egén, hogy (mintegy Orpheuszként) „lantja húrjaival új életre keltse” a nemzetet. Bár a fenti metaforák Faludit az új, nemzeti irodalom előfutáraként tüntetik fel, Hajdu írásában több a kritika, mint a dicséret: Faludi költeményei minden tekintetben nem felelnek meg „a kritika szigorú követelményeinek”, s bár prózájának – melyet a hazának adott „áldozat-adónak” nevez, kiemelve nemzetépítő szándékát – néhány jegye (például a „mulattatva oktató irány”, szórakoztatva nevelő vonulata, egy-egy szatirikus részlet) emeli egyes műveinek értékét, a *Téli éjszakákban* „jellemtáraznak nyoma sincs, phantasiája gyenge”.²⁰³ Felrója tehát a szereplők megrajzolásának vázlatosságát és a szabad képzelőerő hiányát. Ennek oka véleménye szerint egyrészt a kor viszonyaiban, másrészt a választott papi hivatásában rejlik, amely miatt „nem nyilatkozhatott egészen szabadon”, amely visszatartotta „szívértelmeinek közlésétől”.²⁰⁴ Itt is megfigyelhető a másfajta líraeszmény visszavetítéséből fakadó „hiány”, a költészet érzelmeit kifejező elsődleges szerepének tételezése.

Török Konstant, cisztercita főgimnáziumi tanár, néhány évvel későbbi értekezésében²⁰⁵ már expliciten megfogalmazza a Faludi-émlék ébrentartásának szándékát. Reméli, hogy gondolatai „éppen úgy alkalmasak lesznek ébren tartani emléke iránt a tiszteletet”, mint ahogy benne „öregbedett

²⁰¹ PRÉM 1885, 13.

²⁰² HAJDU 1886

²⁰³ Uo., 32.

²⁰⁴ Uo., 20.

²⁰⁵ TÖRÖK 1891.

a kegyelet”.²⁰⁶ Az írás, a tiszteletadás személyes gyakorlata, szándéka szerint a közösségi kultusz forrásává válhat. Ismerteti az életrajzot, reflektálva annak hiányosságaira; ezt követi munkásságának bemutatása. Faludi a nemzet tanítójaként jelenik meg, mint „nevelő moralista” (ez alatt a cím alatt tárgyalja Faludi prózai írásait). Néhány, a kéziratokra, illetve a kiadásokra vonatkozó, filológiai megjegyzés után mérsékelt kritikával méltatja költészetét, majd ismerteti drámai műveit, melyekkel „innen marad a mértéken”, talán azért, mert ezekben sem annyira „az esztétikát, hanem az etikát szolgálta”.²⁰⁷ A ciszterci tanár ezzel rávilágít arra, amit korábbi Faludi-méltatások figyelmen kívül hagytak: az iskoladrámák születésekor nem az esztétikai szempont volt az elsődleges.

Hollósy Béla a korábbiakban már említett, monográfiászerű írása szintén iskolai értesítőben jelent meg. Az eddigi tanulmányok közül ez a legalaposabb, legdokumentáltabb. Amellett, hogy rávilágít az életrajzírók homályos adataira, Faludi irodalmi jelentőségének vizsgálatába egy új szempontot vezet be. Javasolja, hogy ne abszolút értékét keressük, hanem „mérlegeljük inkább azt, mi volt korában, korának?”.²⁰⁸ Faludi igazi nagyságát „költészetének öltöztetésében”, „nyelvében és verselési technikájában” látja (mindkettőben újtó).²⁰⁹

Illyefalvi Vitéz Aladár monográfiájában megtalálhatjuk a korszak jellemzésére korábban használt toposzokat („síri csend”, „kimerültség álma”, „erőgyűjtés”, „szunnyadó nemzet”). Elődeihez hasonlóan úgy véli, hogy Faludi költői egyéniségének kibontakozását a társadalmi környezet és a választott szerzetesi hivatás akadályozta meg. Ennek ellenére a korszak „legsokoldalúbb” szerzőjének tartja, valódi *uomo universalének*, s ezt az általa *Omniárium*nak nevezett jegyzetfüzet adataival is alátámasztja.²¹⁰ Az eredetiség kérdésében azon az állásponton van, hogy bár Faludi legtöbbször mintákat követ, sohasem „szolgai utánzó”, egyéniségét „minden munkájába belevitte”.²¹¹ Monográfiájának egyik érdeme, hogy részletesen ismerteti Faludi iskoladrámáit, a forrásvizsgálathoz felhasználva az *Omniárium* jegyzeteit.

Ezekkel a monográfiászerű írásokkal kapcsolatosan még kevésbé beszélhetünk Faludi-kultusról, de valamiképpen előkészítik azt a lokális kultuszt, amely a századfordulón, Vas vármegyében bontakozott ki.

²⁰⁶ Uo., 3

²⁰⁷ Uo., 55.

²⁰⁸ HOLLÓSY 1899, 6.

²⁰⁹ Uo., 40.

²¹⁰ ILLYEFALVI 1894, 5–6.

²¹¹ Uo., 20.

Az első emlékéllítást a Vasvármegye című (ekkor még) hetilap kezdeményezi: 1893-ban gyűjtést indítanak egy síremlék felállítására. Az említett lap 1894. január 7-i számában, a napi hírek között tudósít „a magyar nyelv és irodalom nagyérdemű úttörője” „hamvainak” feltételezett helyéről, és jelzi, hogy tavasztól kutatás indul majd ez ügyben.²¹² Szinte egy év múlva jelenik meg ugyanott Kárpáti Kelemen „tárczája”, mely már egyértelműen magán hordozza a kultuszeremtés jegyeit. Faludinak, a megye szülöttének nagysága nemcsak „nemzeti nyelvünk és irodalmunk barátai”, hanem „minden magyar ember előtt” nyilvánvaló, s érdeme – akárcsak a korábbi Faludiról szóló irodalomban – abban áll, hogy „nemzeti életünk senyvedése és irodalmunk satnyulása” idején küzdött „a magyarság érdekében”.²¹³ Faludi írói-költői hivatásának vállalása által egy „magasabb szférát” szolgált.²¹⁴ Megfigyelhető a kultikus beállítottságot kifejező, többes szám első személyű nyelvtani formák jelenléte. Utal azokra a kezdeményezésekre, amelyek a sírhelyet jelölő emléktábla felállítását szorgalmazzák. A befejező rész a kultuszkutatásnak azt a megállapítását igazolja, amely szerint a legtöbb esetben egy-egy irodalmi személy kultusza valójában önkultusz, a közösségi „identitás megerősítésére szolgáló eszköz”.²¹⁵ A felállítandó emléktábla „betűi a nagy halott érdemei mellett a lelkes utókor hálás érdemeit is hirdethetnék”.²¹⁶ Az emléktáblát a rohonci szeretetházon 1895 őszén avatják fel.

Dallos Józsefnek az emléktábla leleplezése alkalmával elhangzott emlékbeszéde még abban az évben megjelent a magát „katholikus egyházi, társadalmi és irodalmi” folyóiratként definiáló Religio Vallás nevű lapban. Ez az ünnepi beszéd tartalmi és formai jegyeivel egyaránt a különböző műfajok egymásba játszását demonstrálja.²¹⁷ Ezt az is elősegíti, hogy a XIX. század végének irodalomtörténeti beszédmódja az ünnepi beszédhez közelít,²¹⁸ így amikor Dallos emlékbeszéde a forrásként használt, eredetileg értekező műfajú szövegekből (az említett irodalomtörténeti vagy monográfiászerű tanulmányokból) szerkezeti vagy stílusbeli formákat vesz át, tulajdonképpen nem tesz mást, mint eredeti funkciójukba helyezi vissza azokat.

²¹² Vasvármegye, 1894. jan. 7., 7. Közli a rohonci plébánia anyakönyvének Faludi halálára vonatkozó adatait is.

²¹³ KÁRPÁTI 1894. Kiemelés tőlem.

²¹⁴ MARGÓCSY 1990, 290.

²¹⁵ LAKNER 2000, 153.

²¹⁶ KÁRPÁTI 1894, 2.

²¹⁷ Vö.: PORKOLÁB 2005, 60.

²¹⁸ Vö.: DÁVIDHÁZI 2000, 137–141.

Preambulumában az emlékállítás funkcióját rögzíti, és Faludi irodalomtörténeti helyét jelöli ki: „ott ragyog irodalmunk nagyjai s halhatatlanjai között”.²¹⁹ A szónok a képviseleti beszédmód kinyilvánításával indítja beszédét („kit büszkén vallunk a magunkénak”, ti. Faludit), és jelzi, hogy az emléktábla-avatás ünnepe, a lokális kultikus megnyilvánulás egy nagyobb nemzeti ünnepséghez kíván kapcsolódni („a milleneumi ünnepségeknek úgyszólván előestéjén”), egy kisebb közösség („e kis csapat”) integrációjának fenntartását, legitimálását szolgálja.²²⁰ Faludi a „sivatag üdítő oázisaként” jelenik meg egy olyan korban, amely nagy korra következett, de „a politikai jelentéktelenség, az irodalmi meddőség kora” volt, amelyet „a nemzeti köztörekvések hiánya” jellemzett. Ilyen közegben („mely nem engedte kifejlődésre jutni” képességeit) vált mégis „nyelvge-niusza” révén „a legújabb irodalom atyjává”. Teljesítményének értékmér-céjévé (mely által vele egy új korszak kezdődik²²¹) magyarsága, illetve ennek formai kifejeződése, nyelve válik:²²² „birtokában volt a magyar nyelv egész kincsének”, s benne „a magyaros eredetiség s a nyelvbővítő elem teljes egyensúlyban jelenik meg”. A befejező részben az emléktábla oltár-ként jelenik meg, amely előtt a „hálás kegyelet áldozatát” mutatja be az ünneplő közösség, és mintegy megidézik a kultusz középpontjában álló személyiséget, Faludit is: „Tiszteletre méltó öreg (...) fogadd el tőlünk a hála és kegyelet szerény koszorúját...”²²³

Faludi emlékének újabb „fölélesztése” 1905-ben kezdődik, elsősorban Fodor Árpád és Somogyi József tevékenysége által. Az ő kezdeményezé-sükre alakul meg Szombathelyen a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság, amely Fodor szándéka szerint a Csokonai Kör, illetve a Katona Kör mintájára jött létre, s bár Fodor tervei szerint az egész megyére kiterjedt volna, lokális jellegű maradt. Ugyancsak 1905-ben hirdet pályázatot a Magyar Tudomá-nyos Akadémia Faludi életének megírására.

A Faludi Társaság szervez 1906-ban Faludi-ünnepet Némétújíváron, nem sokkal ezután pedig Rohoncon. Talán az sem mellékes, hogy a Falu-diról ebben az időszakban megjelent cikkek főként „politikai” lapokban, a „politikai napilappá” vált Vasvármegyében, illetve a Szombathelyi Ujság-ban látnak napvilágot.

Némétújíváron 1921 júniusában jelölik meg emléktáblával szülőházát (ezt az épületet 1974-ben bontották le).

²¹⁹ DALLOS 1895, 325.

²²⁰ Vö.: LAKNER 2000, 152.

²²¹ „A régi és új irodalom küszöbén áll”, DALLOS, 1895, 226.

²²² MARGÓCSY 1990, 306–307.

²²³ DALLOS 1895, 226.

A két világháború között Szombathelyen működik a Faludi Ferenc Gimnázium és a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság. Az előbbit a szovjet megszállás, majd az államosítás után Nagy Lajosról nevezik el, az utóbbit belügyminiszteri rendelet szünteti meg, és hasonló sorsra jut a szombathelyi Faludi Ferenc utca is.²²⁴

Faludi személyiségének megragadására tesz kísérletet Szauder József 1938-as cikkében.²²⁵ Az eddigi értékelésektől eltérően, szerinte Faludi „kissé porlepett érték”, akinek „a hagyományos irodalomtörténetben kialakított lárvarca” helyett, érzelmeket tükröző emberi arcát műveinek „egyéniségét híven tükröző” alakjai révén próbálja megragadni. Szándéka egyértelműen egy eszmény, példakép felmutatása. A „legemberibb ember” képét rajzolja meg Faludi alakjában, s a keresztény humanizmus szellemében, az igaz megismeréshez vezető útnak „a szeretet jegyében történő azonosulást” tartja. Kísérlete talán nem minden szempontból tekinthető szerencsésnek (a szereplők nem tekinthetők egyértelműen a szerző „szócsöveinek”²²⁶), jogosultságát azonban megtalálja abban a társadalmi-politikai kontextusban, amelyben született. Az „aktív katolikus orgánus”, a Korunk Szava, amelyben Szauder cikke megjelent, határozottan foglal állást az Európában előretörő fasiszta eszmékkel szemben.

1942. október 18-án a felső-vízvárosi Szent Anna-templom falán helyezik el Szomor László domborművét.

Bár a kommunista irodalomtörténet nemigen tud mit kezdeni a „reakciós” és klerikális Faludi műveivel, születésének 250. évfordulója alkalmából mégis a kommunista pártideológiát képviselő központi pártlapokban is jelennek meg méltatások. Ezek hangsúlyozzák verseinek népi hangját („a népi irodalom bevonulásának nyiladozó hajnala ez”), s úgy vélik, „elmaradott, sőt reakciós ideológiája”, „nemesi származása és felfogása”, „egyházi korlátja” ellenére olyan hidat jelent, amely nyelvi és politikai megújodáshoz vezet.²²⁷

Ettől teljesen eltérő szellemben idézi fel Faludi alakját Rónay Györgynek a Vigilia 1954. szeptemberi számában megjelent írása. Ebben az időszakban már meglehetősen korlátozzák a lap működését, s 1956 után Rónay Györgyöt el is távolítják a laptól. Faludi mint „a keresztény humanizmusnak a bölcse és tanítója” jelenik meg, életművét és alakját „a magyar lélek, érzés és vallásosság történetének”²²⁸ élvonalában helyezi el, mint aki „együtt és egyszerre szolgálta a keresztény erkölcsöt, az irodal-

²²⁴ Lásd: KUNTÁR 1998, 47–48.

²²⁵ SZAUDER 1938, 449.

²²⁶ Annál is inkább, mivel fordított művekről van szó, ahol a szereplők kontúrja eleve adott. Az egyéniség inkább a választásban, illetve a fordítás „hűtlenségeiben” ragadható meg.

²²⁷ NÁGAI 1954, 4 és GÁBOR 1954, 5.

²²⁸ RÓNAY 1954, 461.

mat és a hazai nyelvet”.²²⁹ Műveiből egységes világszemlélet bontakozik ki, a minden időben követhető keresztény humanizmus életeszmenye. Faludi a mindenkori, világban élő keresztényekhez szól.

1965-ben megalakul Németújváron a burgenlandi Faludi Társaság (Faludi Gesellschaft), 1966-ban ugyanott emléktáblát is avatnak.

A Magvető Kiadó Magyar Tallózó sorozatában, 1978-ban válogatás jelent meg Faludi prózai műveiből *Téli éjszakák* címmel,²³⁰ amely Rónay György – a Faludi teremtette szókapcsolattal élve – „kedvlegelő bölcsességgel” megírt, a „keresztény humanistát” előtérbe állító előszavával, illetve Szórényi László jegyzeteivel és „kalauzával” vezeti be az olvasót Faludi prózai munkáinak világába.

1979-ben több intézmény közreműködésével (a MTA Irodalomtudományi Intézete, a Vas Megyei Tanács, Burgenland önkormányzata és a budapesti Österreichischen Kulturinstitut) többnapos rendezvénysorozattal ünneplik meg a bicentenáriumot. A november 12–16. között zajló rendezvények helyszínei: Szombathely, Kőszeg, Güssing (Németújvár), Rechnitz (Rohonc), ahol többek között az osztrák–magyar tudományos ülésszakon többnyelvű előadások hangzanak el, emléktáblát lepleznek le a kőszegi gimnáziumon és rohonci városházán („als Höhepunkt des Symposions”).²³¹ 1979-ben nemcsak a sajtó, hanem a Magyar Rádió is részt vállal egy műsorral Faludi emlékének felélesztésében.

1981-ben Szombathelyen létrejön egy rövid életű Faludi Kör, majd a Faludi nevét viselő alapítvány, amely a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság újjáalakítására törekszik.²³² A nyolcvanas évek közepén megjelentek versei és a *Téli éjszakák* az „olvashatóságot” mint fő szempontot érvényesítő, a forrásként szolgáló spanyol eredeti rézmetszeteivel illusztrált kiadása²³³, továbbá a Vasi Életrajzi Bibliográfiák sorozatban a Faludi-szakirodalom számbavétele.²³⁴

Faludi prózai munkáinak kritikai kiadása (1991)²³⁵ amellet, hogy a „setétségből a napfényre hozta” a mára már kevesek számára hozzáférhető, könyvtárak mélyén lapuló, XVIII. századi Faludi-kiadványok szövegét, biztos alapot teremtett a további, a szövegekre támaszkodó kutatásoknak (textológia, forráskutatás, komparatiztika stb.).²³⁶ Viszonylagos vissz-

²²⁹ Uo., 452.

²³⁰ FALUDI Ferenc, 1978

²³¹ MADER, Gerald, *Vorwort = Festgabe Ferenc Faludi (1704–1779)*, Burgenländische Heimatblätter 1979/4, 147.

²³² KUNTÁR 1998., 49. A társaság 1992-ben még működött.

²³³ FALUDI 1985

²³⁴ KÖBÖLKUTI 1984 (Vasi életrajzi bibliográfiák)

²³⁵ FFPM

²³⁶ Ennek eredményeit hasznosító tanulmányként Vörös Imre mikrofilológiai alapossggal megírt, Faludi fordítói gyakorlatának hűtlenségeit vizsgáló írását említhetjük. VÖRÖS 1994

hangtalansága, egy szűkebb, szakmai kört megcélzó jellege mellett talán azzal is magyarázható, hogy nem kapcsolódott valamilyen kultikus mozanathoz. Gyakorlati jelentőségét azonban mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy ma jóformán alig találunk a korszak irodalmával foglalkozó egyetemi szakirodalmi jegyzékekben olyat, amelyikben ne fordulna elő az RMPE 8/1–2. kötete.

A szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár jubileuma alkalmából jelenteti meg Faludi kéziratot versesfüzetének faksimile kiadását.²³⁷ 1994-ben emlékülést rendeznek Körmenden, és Faludi János 1907-ben lebontott házának helyén emelt épületen emléktáblát helyeznek el. A Körmenden feléledő kultusz egyik jele a „táblamentés”. A XIX. század végén emelt, rohonci emléktábla az ispotály lebontását követően 1996 novemberében, egy kiegészítő felirattal és arcképpel a Szent Erzsébet-templom falára került.²³⁸

A tricentenárium alkalmából 2004 márciusában újabb emlékülés és táblaavató ünnepség zajlik Körmenden. 2004 őszén az MTA Irodalomtudományi Intézete által szervezett, *Historia litteraria a XVIII. században*²³⁹ címmel megrendezett tudományos tanácskozáson néhány előadással emlékeznek Faludira, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által szervezett, jezsuita konferencia november 9-i plenáris ülésén (Emlékülés Faludi Ferenc születésének 300. évfordulóján).²⁴⁰ Ebben az évben a Petőfi Irodalmi Múzeumban a körmendi tárlathoz hasonló, elsősorban Faludi pályáját és műveit bemutató kiállítás volt megtekinthető.

Sárközy Péter 2005-ben, a „Magyarok Emlékezete” sorozatban megjelent Faludi-könyvének egyik legnagyobb értéke olvasmányosságában rejlik. Az elmúlt kétszáz év szakirodalmát úgy építi be munkájába, hogy nem válik unalmassá, s így, gondosan megválogatott szemelvényeivel, áttekinthetőségével talán valóban közelebb viheti Faludit „az irodalom iránt fogékony nagyközönséghez”.²⁴¹

*

A fentiek tárgyalása után feltehető a kérdés, hogy beszélhetünk-e Faludival kapcsolatban kultusról. A méltatásokban, portrék megrajzolásában megnyilvánuló nyelvhasználati szokásrend, amely gyakran nem nélkülözi a metaforikus, hiperbolikus megfogalmazásokat, érvelő szerkezetek helyett a leíró, mellérendelő formákat részesíti előnyben, ezt látszik alátámasztani. Kultikus jellegű Faludi „feltámasztásának”, „napfényre hozásának” meg-megújuló kísérlete is. „Kismester” lévén az az egy kategória,

²³⁷ FALUDI 1992. A hasonmás kiadás „hűtlenségeiről” lásd: BORIÁN 2016

²³⁸ SALAMON 2004

²³⁹ Budapest, 2004. október 12–14.

²⁴⁰ A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig, Piliscsaba, 2004. november 8–10.

²⁴¹ SÁRKÖZY 2005

amelyben „legkiválóbbnak” minősül,²⁴² s ami miatt szinte minden korszak olyan nélkülözhetetlen elődként ismerte el, akivel valami új kezdődik,²⁴³ nyelve és stílusa. Az egyes portrék által megjelenített Faludi antropológiai és erkölcsi tulajdonságai különlegesek, s „egyszerre lesznek érvényesek személyére és művére is”²⁴⁴ (akár a portré vagy a mű korrigálása árán is). Az identitáskonstruálás mellett, ami identifikációs lehetőséget jelenthet az egyének vagy közösségek számára,²⁴⁵ az emléktábla-avatások jelzik, hogy bizonyos mértékben egy „közösség integrációját fenntartó-legitimáló intézményként”²⁴⁶ is működhet a Faludi-emlék ápolása, ébrentartása (lásd például Dallos József emlékbeszédét). Ami miatt Faludi esetében mégis inkább csak lokális kultuszról, illetve kultikus jegyeket hordozó jelenségekről beszélhetünk, az, hogy a róla szóló szövegekben szinte kivétel nélkül felfedezhető valami kételynek a nyoma. Műveivel és személyével szemben egyaránt működik valamilyen kritika, és kevés kivételtől eltekintve, létezik olyan értelmezői pozíció, amely a kultikus-imaginárius világon *túl* van, kívülről szemléli azt.²⁴⁷

²⁴² Vö. MARGÓCSY 1990, 293.

²⁴³ Lásd: „a legújabb irodalom atyja”, „hajnalcsillag”, „küszöb”, „híd” stb.

²⁴⁴ MARGÓCSY 1990, 309.

²⁴⁵ Vö.: LAKNER 2005, 23.

²⁴⁶ LAKNER 2000, 152.

²⁴⁷ Vö.: RÁKAI 2005, 33.

III. FALUDI FERENC PRÓZAI MUNKÁI ÉS A XVIII. SZÁZAD IRODALMI KULTÚRÁJA

III.1. Műfajiság és lehetséges használat

Faludi prózája tartalmi és műfaji tekintetben a korabeli európai irodalom hagyományában gyökerezik. Prózaí műveinek legnagyobb része fordítás, átdolgozás. Jezsuita szerzőknek az előző században, illetve a XVIII. század elején megjelent műveit ülteti át magyar nyelvre, alkalmazza a magyar viszonyokra, s választásában benne van az európai műveltséghez való fölzárkózás igénye is.

Írói egyénisége, eredetisége, melyet XIX. századi méltatói, a romantika eredetiségkultusza felől visszatekintve, oly gyakran hiányoltak, egyrészt a lefordított munkák kiválasztásában és bizonyos értelemben saját „szerezeménnyé” való alakításában (például a fordítás „hűtlenségeiben” vagy a betoldásokban) rejlik (ahogy maga fogalmaz, helyenként „kedve szerint” „más színt” ad az eredetinek),²⁴⁸ másrészt a fordítás hogyanjában megnyilvánuló, a Pázmány–Zrínyi–Gyöngyösi-féle hagyományra építő nyelvi fantáziában. Különösen érvényes ez leleményes szószerkezeteire, szókapcsolataira, szinte érezni lehet, hogy a szerző „önként örömost” „mulatott”, örömet lel a nyelvvel való alkotómunkában.²⁴⁹

Prózaí munkái, talán a *Téli éjszakák* kivételével, a moralizáló széppróza azon hagyományának folyamatába illeszkednek, amelynek latin nyelvű, közvetlen előzményét a XVII. századtól kiteljesedő, jórészt jezsuita politikai-moralizáló széppróza jelentette.²⁵⁰ A XVIII. század második felében megjelent elmélkedések, maximák, apofteg mák és tanulságos történetek

²⁴⁸ FALUDI, *Bölcs ember* = *Faludi Ferenc prózaí művei* (a továbbiakban FFP), I, 538. Faludi fordítási eljárásaihoz lásd: SZAUDER 1941, VÖRÖS 1994, 19–31.

²⁴⁹ Vö.: BITSKEY 1983, 508–514.

²⁵⁰ Vö.: TARNAI 1964, 544., TÜSKÉS 1997.

részen ezeknek a műveknek magyar nyelvű fordításai. Szélesebb olvasóközönséghez próbálnak szólni magyar nyelven, ami a formára és stílusra is kihat, és erre az előljáró beszédek gyakran reflektálnak is. „Mert szaporodnak immár lassan-lassan Könyveink s akik benne gyönyörködnek; és pedig sokkal inkább mint-sem az idegenekben” – írja a drámaíró, bölcselkedő-moralizáló műveket fordító Illei János²⁵¹ az ezúttal mecénási szerepben feltűnő báró Orczy Lőrincchez intézett Alázatos Ajánló Levelében.²⁵² (Később Orczy is lefordítja a *Consolatio* verses részeit – s ha Illei fordításához képest nem is –, saját fordítói gyakorlatához viszonyítva meglehetősen hűen.²⁵³)

A XVIII. század folyamán kiszélesedő olvasóközönség differenciáltabbá válik, újfajta ízlésigények is jelentkeznek. Ezekhez az újfajta „fogyasztói” igényekhez való alkalmazkodás az irodalmi produktumokban is megfigyelhető, a piacosodás a műfajiságra is kihat. Faludi esetében ez a tendencia nemcsak az átdolgozásra szánt munka kiválasztásában, tartalmi megrostálásában, stiláris átalakításában, hanem – ahogy azt Vörös Imre kiváló tanulmányában megvilágította – az olvasóközönség műveltségi szintjéhez, ismereteihez, érdeklődési köréhez való igazításában is megnyilvánul.²⁵⁴

Ebben az átalakulóban levő irodalmi nyilvánosságban látnak napvilágot Faludi prózai munkái is, szorosan kapcsolódva az előző századok moralizáló, illetve kegyességi irodalmához, amelyből (fordításirodalom voltukból eredően is) kinőttek. Idetartoznak tehát a Gracián-fordítások mellett a William Darrel angol jezsuita művei nyomán készült prózafor-dítások, a *Nemes ember*, *Nemes asszony* és a *Nemes úrfi*, az ugyancsak maximumot tartalmazó *Bölcs ember* és *Szent ember*, illetve az átmenetiség irányát szerkezeténél és tematikájánál fogva talán leginkább szemléltető keretes történet, az Antonio de Eslava novellafüzérének német fordítását átdolgozó, kiegészítő *Téli éjszakák* is.

A század elejének latin nyelvű jezsuita irodalmában Tarnai Andor szerint még elkülöníthető az aszketikus-kegyességi (elmélkedéseket, imákat, kegyes olvasmányokat tartalmazó) művek csoportja és a közéleti viselkedést és erkölcsöt szabályozó, „politico-moralis” vonulat.²⁵⁵ A század második felének hasonló jellegű, magyar nyelvű irodalmáról már nem mondható el ugyanaz egyértelműen. A kegyes olvasmányokban is előtérbe kerül a szórakoztatás igénye, a jezsuita politikaoktatásban kézikönyvként

²⁵¹ Munkásságáról lásd VÖRÖS 1999, 128–142.

²⁵² ILLEI, 1766, 3b.

²⁵³ Vö. VÖRÖS, i. m. és H. KAKUCSKA Mária, *Orczy Lőrinc versei a Magyar Országos Levéltárban*, <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00007/kakucska.htm>

²⁵⁴ Vö.: VÖRÖS 1994, 19–31.

²⁵⁵ TARNAI 1964, 402.

használt Gracián-könyvek²⁵⁶ pedig „politikamentes társasági etikává”²⁵⁷ változnak. Köpeczi Béla érvelése a maximáknak a jezsuita oktatásban, tankönyvként való használatát illetően (egy, a könnyebb elsajátítás céljából kivonatolt Gracián-munka kéziratára alapozza feltevését) elgondolkodtató. A fizikusok valóban tanultak etikát, amely magában foglalta „az általános erkölcsant (az ember természetes állapotáról, céljáról és boldogságáról), a tulajdonképeni természetjogot a kötelességek tanával egyetemben, a különleges erkölcsant a négy sarkalatos erénnyel (Prudentia, Fortitudo, Temperantia, Justitia) és »Oeconomica et Politica« cím alá foglalva a társas viszonylatokból eredő hitvesi, apai, gyermeki, polgári s felségi jogok és kötelességek tárgyalását”.²⁵⁸ Ennek ellenére úgy vélem, a jelenség talán nem általánosítható, és nem terjeszthető ki egyértelműen a XVIII. századi Faludi-fordításra. Úgy gondolom, *nemcsak* iskolai kézikönyvként szolgált a háromszáz maxima, hanem a korabeli közönség egy másféle igényének is eleget tett.²⁵⁹ Az olvasás a XVIII. század végére egyre inkább kezd válni kérdésévé válni, s – ahogy a *Téli éjszakák* szalonok világát idéző alaphelyzetében kirajzolódik²⁶⁰ – a szórakoztatást szolgálni.

Ami Faludi munkáinak műfaji besorolását illeti, Alszeghy Zsolt kategorizálása – „az udvari embert nevelő regényes írások” és „általános erkölcsnevelők” –²⁶¹ nem bizonyul szilárdnak, mert a két csoportba meglehetősen hasonló jellegű művek kerülnek. Az általa felsorolt szerzemények rendkívül változatosak, műfajilag az aszketikus irodalom műfajaitól a regényig, tartalmilag pedig a hétköznapi, illemre való neveléstől a megtérésre, az üdvözülésre irányuló cselekvésmintákat nyújtó könyvekig.²⁶² A *Magyarországi gondolkodók, 18. század* című antológia szerkesztői, Tüskés Gábor és Lengyel Réka, Faludi *Udvari emberét* a „az erkölcsi, nevelési irodalom körébe tartozó szövegek” csoportjába sorolják, melybe „változatos tematikájú és műfajú” munkák kerülnek.²⁶³ Kiemelik az erkölcsa-

²⁵⁶ Vö. KÖPECZI 1980, 319.

²⁵⁷ HARGITTAY 2001, 18.

²⁵⁸ FINÁCZY 1899–1902, 100.

²⁵⁹ Ahogy arra Heltai János műfaj-tipológiájában rámutat a XVII. századi bibliai históriák kapcsán, az egyes kiadványok műfajiságára csupán „kontextuális helyzetük átalakulása” is hatással lehet: „erkölcsi oktató jellegük megőrzése mellett szórakoztató, irodalmias vonásaik erősödtek fel és váltak a kiadó és az olvasó számára lényegesebbé”. HELTAI 2008, 31.

²⁶⁰ A *Téli éjszakák* beszédhelyzetében egy nemesi társaság tagjai téli estéken *olvasott* történeteket, „mulatásra való” históriákat mesélnek.

²⁶¹ ALSZEGHY 1943, 79.

²⁶² Gyakran egy könyvön belül is megfigyelhető ez a változatosság.

²⁶³ Ezek között „találunk erkölcsant, morálfilozófiai, pedagógiai műveket, parainézist, fejedelemtükröt, alsóbb iskolai és egyetemi tankönyvet, gyermekeknek szóló hittani művet, aforizma-, anekdota- és mesegyűjteményt, lírai elmélkedést, főúri használatra készült tanmenetet, reformpedagógiai programot”. TÜSKÉS–LENGYEL 2015, 1380. Nyilván itt forráscsoportokról van szó.

ni munkák erőteljes didaktikus jellegét, függetlenül a mű vallásos vagy világi jellegétől és szoros kapcsolódásukat a korábbi sztoikus-keresztény erkölcsanthoz: „az ember evilági és túlvilági létezéséről, a boldogulás, üdvözülés módjáról, lehetőségéről, az egyén és a világ viszonyáról, Isten és a szerencse hatalmáról a század nagyobbik részében is főként az antik és a korai keresztény filozófusok, teológusok által átörököltet hagyománynak megfelelően gondolkodtak”.²⁶⁴

Az angol nyelvű szakirodalomban is találkozhatunk műfajilag igen széles skálán mozgó definícióval: „Conduct literature encompasses a wide variety of genres, among them sermons, household and education manuals, popular chapbooks, moral treatises and polemical pamphlets, satires and fictional narratives exemplifying the range of channels through which advice and perceptions were disseminated into society”.²⁶⁵ A szerző, elsősorban tartalmi szempontok szerint, Alszegehez hasonlóan, megkülönbözteti az udvariság viselkedési elveit megfogalmazó irodalmat az életvezetési tanácsokat közvetítő hagyománytól („the ‘courtesy’ and the ‘conduct’ traditions”), s míg az előbbi elsősorban a társadalmi életben való előbbrejutást biztosító stratégiákat kínál egy állandó változásban lévő világban, az utóbbi a belső, lelki, erkölcsi fejlődés kiteljesítésére irányul (bár megjegyzi, hogy sok szövegben mindkét tendencia jelen van).²⁶⁶ Elfogadhatónak tűnik érvelésének az a része, hogy az udvari tanácsokat tartalmazó művek (s így Faludi *Udvari embere* is), elsősorban a férfi olvasókat kívánták megszólítani, hiszen a nők szociális mozgásterét az „udvari ‘s tábori hivatal” szempontjából meglehetősen korlátozott volt a korban.²⁶⁷

Talán közelebb jutunk ezekhez a műfajokhoz, ha a „beskatulyázási” kísérletek, kategorizálási szempontok keresése helyett a modern induktív poétika felől közelítjük meg a kérdést. Ez, ideális műfaji kategóriák általánosítása helyett, az irodalmi műfajokat „pragmatikus rendező fogalmaként határozza meg a valóságosan létező szövegek sokféleségére, amelyek sem formailag, sem tartalmilag nem függetlenek egymástól, hanem mindig más szövegekre vonatkoznak, azokból keletkeznek és azoktól különülnek el”.²⁶⁸ Ezek struktúrái a nyelvi kommunikációs szerkezetek funkcionális változatai²⁶⁹, amelyek ún. reális (empirikus, partikuláris) műfajokként

²⁶⁴ Uo., 1381.

²⁶⁵ „A didaktikus-irodalom a műfajok széles skáláját átöleli, köztük prédikációkat, háztartási és oktatási kézikönyveket, népszerű ponyvafüzeteket, erkölcsi traktátusokat és vita- és gúnyiratokat, szatírákat és elbeszéléseket, amelyek szemléltetik azoknak a csatornáknak a sorát, amelyek révén a tanácsokat és elveket a társadalomban terjesztették”. ST. CLAIRE, MAASSEN, vol 1, ix

²⁶⁶ Vö. Uő, x–xi.

²⁶⁷ Vö. Uő, x.

²⁶⁸ TÜSKÉS 1997, 18.

²⁶⁹ Vö. TÜSKÉS–KNAPP 2002, 7.

adott történelmi, társadalmi és kulturális feltételek között realizálódnak.²⁷⁰ Ezt példázzák Faludi munkái is, hiszen a *Szent ember* és a *Bölcs ember* formáját tekintve az *Udvari ember* három „századba” foglalt bölcs mondásait követi, tartalmi-funkcionális szempontból viszont elkülönülnek attól. Egy másik példa, amely a pragmatikus szempontok műfajokra gyakorolt hatását, a funkció retorikai-poétikai (tehát „végső soron nyelvi”²⁷¹) meghatározottságú műfaji jegyek felettségét szemlélteti, Darrel könyvének egy kései (de Faludi fordításával majdnem kortárs), 1755-ös angol nyelvű kiadása (ez a tizenkettedik), melynek paratextusai között egy tartalmi mutató is helyet kap. Ez az *Udvari ember* (különböző nyelvű) kiadásaihoz, illetve a *Bölcs ember*hez hasonlóan, összefoglalja, illetve visszakereshetővé teszi az olvasó/használó számára a tárgyalt témákat, mintegy kivonatolja a más-különbben valamiféle narratív világszerkezetet felmutató szöveget.²⁷² Néhány példa: „How to spend Time”, „Reading recommended”, „True Virtue, what”, „Humility”, „Modesty”, „Advice to Parents to settle Children in time”, „Of Travelling” stb.²⁷³ Talán éppen ez a pragmatikus műfajiság, a bennük rejlő applikáció lehetősége az, ami összeköti Faludi különböző prózai munkáit.

Nyugat-Európában a XVIII. század második felében az olvasás második forradalmáról számol be a könyvtörténeti szakirodalom, s a folyamat némi késéssel, magyar nyelvterületen is érezteti hatását. Az alfabetizáció térhódítása az olvasóközönség kiszélesedéséhez, a megnövekedett példányszámok műfaji differenciálódáshoz vezetnek, még ha jóval kisebb léptékben is, mint nyugaton. Faludi munkái jól illusztrálják ezt a folyamatot. Az erkölcsnemesítő, nevelő munkák, különösen a maximák, még egyértelműen az *intenzív* olvasást implikálják. Erre utalnak az előljáró beszédek megjegyzései is, például: „A mint bővebben tapasztalni fogják, a’ kik nem sietnek-vélek” (*Első század*). A *Harmadik század* paratextusa is ezt a lassúbb, „ízlelgető” olvasási módot ajánlja: „Ki telik a’ pihenés-is forgatásában, mert a szakaszok nem nagyok, ’s mint hogy egyik a’ másiktul nem függ értelmére nézve, egygyen kettőn által kelvén, félre lehet tenni”, illetve „A’ ki tsak muló félben olvasgattya, és restelli feszegetni, nem fér székéhez” (ti. a maximák mélyebb értelméhez). A *Szent ember* bevezetője helyenként egyenesen a *ruminatiót* idézi: „a’ mit mond lelkesen meg kell fontolni, nem is muló félben vagy sietve, hanem mélyebben botsátván és ott marasztván az elmét”, az oktatások értelmét pedig az egyéni elmélkedés világosítja meg. Nem kivétel ez alól a Darrel-trilógia sem. Formáját

²⁷⁰ Vö. TÜSKÉS, i. m., uo.

²⁷¹ HELTAI 2008, 21.

²⁷² Vö. „készületihez képest, ’s tsinnyára nézve DRAMMA; sok-féle beszédekkel, sok-féle költött nevekkal mulatozik...”, FFP, *Nemes ember*, 20.

²⁷³ ST. CLAIRE, MAASSEN, vol. 3., 333–334.

tekintve, „dramma”, katekizmusok dialógusaira emlékeztető párbeszédes formában íródott, s bár helyenként felhasználja a kárhoztatott „romantzia írások” narratív fordulatait, a beszélgetések ezekben még nem tekinthetők társalgásnak, hiszen a beszélők még egyértelműen hierarchikusan egymás fölé rendeződnek, a középpontban Eusebius emblemikus alakjával, s a „köz-beszédek” „formája nem a társalgás, hanem inkább a megvitatás, a humanista elmevillogtató versengés, a tanítás, a tanácskozás, a példázat-adás vagy a mesélés”.²⁷⁴

A *Téli éjszakák* beszélgetéseinek apropója egy az inas által hangosan (!) felolvasott könyv (ez tehát még az intenzív olvasás alaphelyzete), melynek azonban nyelvét (a német „szegletes” betűket) nem ismerik a magyar nemesek, s mivel amúgy is „örömebb” (szívesebben) *hallgatják* a „Históriás könyveket” (költött történeteket, prózai elbeszéléseket), Hollósi uram mesélni kezd. Az ebből kibontakozó, egymást követő, újabb és újabb történetek, illetve a hozzájuk kapcsolódó, az oktatást, informálást nem nélkülöző, de mégis társalgásra emlékeztető beszélgetések már piacorientált olvasmányanyagként²⁷⁵ az újfajta, folyamatos, *extenzív* olvasási módot feltételezik. Ugyanakkor a mű szereplői között feltűnik egy új olvasói réteg képviselője, Camilla Asszony, a női olvasó, aki „othon éj-félig turkál a könyvekben; szerzett benne leg alább két társzekérre valót”,²⁷⁶ s aki olvasottsága révén a társalgás teljes értékű résztvevője. Az egyik szereplő megjegyzése szerint esete nem tekinthető általánosnak, a „könyvekkel igen meg barátkozó” asszony a külső országokkal ellentétben, „minálunk egy kis szép tsudának” számít.²⁷⁷ Ennek ellenére a XVIII. század második felére megszaporodnak „a magyar dámákhoz”, „a magyar szépekhez” intézett ajánló levelek, s a periodikák is jelzik, hogy a szerzők, szerkesztők, kiadók számolnak ezzel az olvasói réteggel.

Takáts József szerint „az irodalmi szövegek jó része is elvégzi a »valóság megszervezését«, az olvasók »fogalmi eszközeinek és érzelmi repertóárjának« bővítését, megerősítését vagy szűkítését...”.²⁷⁸ Talán még inkább igaz a fenti állítás a literatúra különválását megelőző korszakok szövegeire. Ezek különböző „csatornái” közé tartoznak a Faludi-munkák, illetve a korabeli sajtó: az Erdélyi Magyar Hírvivő 1790 pünkösd havának 14-én, Nagyszebenben megjelent számában például „az asszonyi rend neveléséről” Faludi *Nemes asszonyának* oktatásaihoz rendkívül hasonló fogalmakkal operál.

²⁷⁴ THIMÁR 2007a.

²⁷⁵ SZAJBÉLY 2007.

²⁷⁶ FFPM, *Téli éjszakák*, 623.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ TAKÁTS, *Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás* = TAKÁTS 2007, 45.

A fenti jelenség paratextuális útjairól a Faludi-kiadások kapcsán még lesz szó. Az említett munkák szinte mindegyikének peritextusában felbukkan egyfajta valóságtükrözés intenciója. Nem ritka a kora újkori irodalom e vonulatához sorolható, változatos műfajú munkákban a tükör-metaphora.²⁷⁹ A *Nemes asszony* is a szerzői akarat szándéka szerint „tükört tart az egész patyolatos szín-népnek, hogy igazán meg-lássák kik ’s minéműek legyenek. Meg mutattya: mi legyen hivatalok, ’s mire köteleztessenek...”²⁸⁰ Az így megjelenített valóság tehát nem a realitást képezi le, hanem neoplatonista értelemben egy eszményképet kíván felmutatni. Az *Udvari ember* 1687-es német nyelvű, lipcsei kiadásának metszete is ilyen értelemben, tükörként definiálja a művet: „Vollkommener Welt-Staats und Hoff Spiegel”.²⁸¹ Képi szinten is megjelenik a tükör, egy látcsőbe tekintő faun kezében, aki az Ariadné fonálának segítségével (lásd Faludinál „útba vezetés”), egy palota labirintuskertjében (a világ útvesztőjében) eligazodó, „bölcs és figyelmetes udvari embert” figyeli.²⁸²

A felkínált olvasat reális voltát igazolja egy XVIII. századi, angol nyelvű Darrel-példány possessorori bejegyzése. A bejegyzés egy ajándékozást örökít meg. Az angol olvasó úgy ajánlja olvasásra és használatra ezt az akkor, 1776-ban (Nyugat-Európában) már ódivatúnak titulált könyvet („this good old fashioned book”), hogy közben az abba foglaltaknak saját életében való applikálásáról emlékezik, ifjúságában hasznára vált a könyv: „And I can venture to say – the reading of it with conformable practice thro’ the progress of Life, will be truly profitable towards promoting a truly Virtuous & Happy Life. Oh let me enjoin a persevering calm attentive reading, at occasional leisures”.²⁸³ Ebben az esetben tehát az empirikus olvasó elfogadta a felajánlott olvasási stratégiát.²⁸⁴

Az alábbiakban a Faludi-művek hagyományrétegeinek csupán két vonulatára térek ki, a XVI–XVII. századi udvari-irodalomhoz kötődő *Udvari ember* és – Tarnai Andor rendszerezésében – az aszketikus, kegyességi mű-

²⁷⁹ Vö. ST. CLAIRE–MAASSEN, vol 1, ix.

²⁸⁰ FFPM, *Nemes asszony*, 114.

²⁸¹ A metszet másik felirata: „Ein Welt-Staats und Hoffman mus verfahren / fürsichtig / wachsam / klüglig”. Az utóbbi három szó az éjszakában világító gyertya szimbólumát és a fent idézett feliratot közrefogó szalagon olvasható („Egy világi-állami- és udvari ember óvatosan, éberen, okosan kell cselekedjen”). Lásd a 2.1. függelékét.

²⁸² Faludi szavaival ez a „tükör” „ki-kereti a ravasz-Világ hálójából, útba vezeti” könyvének olvasóit. FFPM, *Nemes asszony*, 114.

²⁸³ „És bátoríthatom állítani, hogy valóban hasznos lesz az igazán Erényes és Boldog Élet elérése szempontjából hozzáálló gyakorlattal olvasni ezt az olvasmányt az Élet múlása során. Ó, hadd élvezhessem a kitaró, nyugodt figyelmes olvasást, amikor néha megpihenek.” ST. CLAIRE–MAASSEN, vol. 3, 329.

²⁸⁴ Bár az idézet második része arra is utalhat, hogy ez az olvasói attitűd életének egy bizonyos szakaszára vonatkozott, s jelen helyzetében már inkább a szórakozást szolgálja.

vek csoportjába illeszkedő *Szent ember* azonos formában íródott, de más-más embereszményt felmutató munkáinak esetében. Faludi választásának egyik legfőbb szempontja az *utilitas*, a használni akarás. William Darrel dialógusainak, Gracián, majd a *Bölcs ember* maximáinak lefordításával, illetve a *Szent ember*ben követhető mintaképet kíván megrajzolni. Ez az eszménykép az életmű viszonylatában, látni fogjuk, gyökeres változáson megy át, s a változás jelzi Faludinak a fent említett, több évszázados, sokrétű hagyományhoz való viszonyulását is.

Azért tartom fontosnak rávilágítani a Faludi-műveknek egy szeletére, hogy lássuk mi az, amit „receptáltak” a XVIII–XIX. századi olvasók. Az ókori eredetű, sarkalatos erényekre építő barokk embereszmény és a keresztény ember ideálja lép itt dialógusba,²⁸⁵ s a világi és egyházi értékrend kommunikációja valósulhat meg, a felkínált, a dichotómia ellentmondásait is magában hordozó viselkedés filozófiája által. Másfelől Faludi munkái stílusuknak, a választott munkák témájának átdolgozása, illetve műfaja révén talán az intenzív-extenzív olvasási módok közötti fokozatos átmenetet is illusztrálják.

III.2. Faludi Udvari embere

A XVIII. századra már Magyarországon is több mint évszázados hagyományáról beszélhetünk az udvariság jegyeit hordozó irodalomnak, így Faludinak a magyar nemességhez címzett munkája nemcsak a nyugat-európai előzményekhez, hanem a hazai irodalmi közeg hagyományaihoz is kapcsolódhatott.²⁸⁶ Ez utóbbihoz tartozik Gyöngyösi István néhány munkája is, amelyek népszerűsége éppen ekkor, a XVIII. század folyamán éri el tetőpontját.²⁸⁷

A *Bölcs és Figyelmetes Udvari ember* eredetije Baltasar Gracián *Oraculo manualja* megjelenésekor (1647) a már több mint százéves értekezési irodalom folyamatába illeszkedik. Az udvari életben való eligazodásról és érvényesülésről megfogalmazott politika- és erkölcsstanában „a Castiglione-féle udvari ember barokk tükröképét alkotta meg”.²⁸⁸ Ez a kép tartalmazza a Castiglione-féle reneszánsz embereszmény jegyeit,²⁸⁹ ugyanakkor magában foglalja e harmonikus emberideál felbomlásával előtérbe kerülő attribútumokat is. Amint a *Nemes úrfi* hetedik „közbeszédéből” kiderül, Faludi nemcsak a barokk udvari tan szabályait összefoglaló *Kézi orákulu-*

²⁸⁵ Vö.: EGYED 1998a, 41.

²⁸⁶ Vö.: JANKOVICS 1999, 25.

²⁸⁷ A Gyöngyösi-recepcióról lásd DEMETER 2014.

²⁸⁸ VÍGH 1997, 14.

²⁸⁹ Vö. CASTIGLIONE

mot ismerte, hanem Gracián egy későbbi munkáját, e tan kritikáját tartalmazó *Criticont* is. Ez a kettősség érezhető a garciáni maximák fordításában, de különösen az ezek műfaji mintáját átvevő, tartalmában és gyökereiben azonban különböző *Szent ember*rel való szembeállításban.

A század közepén Magyarországon – a latin és német nyelvű kiadások számát tekintve – valóságos Gracián-kultuszról beszélhetünk.²⁹⁰ Részben ehhez kapcsolódik Faludi munkája is.

A Faludi által magyarra fordított és a magyar nemességnek ajánlott, az udvari viselkedés szabályait élvezetes módon tárgyaló Gracián-könyv (eredeti címe *Oráculo manual y arte de prudencia*) első száz maximája 1750-ben látott napvilágot Nagyszombatban. (A második „század” 1770-ben, a harmadik 1771-ben, a három egy kötetben pedig 1772-ben jelent meg.) Népszerűségét maga Faludi is jelzi a második század előljáró beszédében: munkája „bötsületet vallot a’ Fő-Rendnél”, „és már kész-pénzzel keresve sem lehet találni benne a’ mint a panaszok hozzák”.²⁹¹

Nem érthetünk egyet teljes mértékben Köpeczi Béla megállapításával, miszerint Faludi fordításával azt a jezsuita orientációt képviseli, amely Gracián munkáját a politika-oktatásban, és kizárólag kézikönyvnek szánta.²⁹² A studia humanitatis részét képező erkölcsfilozófiai munkák, etikai kézikönyvek viselkedési szabályokat csak implicit módon tartalmaztak,²⁹³ márpedig Faludi fordításában találunk ilyeneket. Feltételezésem szerint az *Udvari ember* befogadásának nem ez az egyedül lehetséges módja. A maximákat tartalmazó könyv, ahogy az eredeti mű címének egy későbbi fordítása²⁹⁴ is mutatja, „az életbölcseesség kézikönyve” kíván lenni, az udvariságnak abban az értelmében, amely „fegyvert, óltalom eszközt”, reális magatartásmintát nyújt egy látszatokra épülő, „setétes erkölcsű világban”. Hangsúlyoznunk kell azonban azt, hogy a használni akarás, az *utilitas* és a szórakoztatás igénye összekapcsolódik. Erre figyelmeztet a harmadik század előljáró beszéde is, valamint az a társadalomtörténeti tény, hogy Faludi munkáinak megjelenésekor a magyar főúri udvarok fénykora – több mint egy évszázaddal a nyugat-európaiaké után – már lejárt,²⁹⁵ (tehát az udvari életben való érvényesülés szinte egyetlen terepeként csak a bécsi uralkodói udvar jöhet számításba). A reprezentatív nyilvánosság e formá-

²⁹⁰ Lásd: KÖPECZI 1980, 315–321.

²⁹¹ FFPM, I., 360.

²⁹² Vö.: FFPM, 317.

²⁹³ Vö.: VÍGH 2004, 57.

²⁹⁴ GRACIÁN 1998.

²⁹⁵ Vö.: KOLTAI 2003.

ja a XVIII. századra széttöredezik, illetve a monarchák udvarára zsugorodik,²⁹⁶ ugyanakkor formáinak hatása a XIX. századig terjed.²⁹⁷

III.2.1. Udvariság

„Az udvari ember fogalma sem szociális, sem funkcionális értelmével nem merül ki. Több mint társadalmi osztály, több mint foglalkozás. A formakincsből, mely fogalmához tapad, egységes emberi életformára következtethetünk” – írja Szauder József Faludi *Udvari emberének* szentelt munkájában.²⁹⁸ Az „udvariság”-fogalom különböző korokban felbukkanó konkretizációinak feltárására – a bizánci, a középkori lovagi kultúrába visszanyúló gyökerektől a reneszánsz udvariságon át a XVIII. század végéig – már történtek kísérletek (Szerb Antal, Angyal Endre, Zemplényi Ferenc, Klaniczay Gábor, Kubinyi András, Bene Sándor, Vigh Éva).²⁹⁹ Az alábbiakban csak azokra a mozzanatokra utalok, amelyek a választott téma szempontjából relevánsnak tűnhetnek.

A XVI–XVII. században óriási értekezésirodalom bontakozik ki, a legkülönbözőbb műfajokhoz sorolható munkák jelennek meg, amelyek az udvari élet, az udvari ember és az udvariság jelenségeit tárgyalják (például Castiglione, Giovanni della Casa, Giralaldi Cinzio, Don Pio Rossi, Tesauro, Gracián, Guarino stb. munkái). Ezek részben átveszik az erények és vétkek ókori-középkori értékhierarchiáját, de a kontinuitás mellett megfigyelhető ennek pluralizálódása is. A kardinális erények (*justitia, temperantia, fortitudo, prudentia*) átértelmeződnek, új viselkedésbeli és etikai normákkal egészülnek ki. A reneszánsz, majd a barokk udvari ember(eszmény)nek alapvető attribútumává válik az alkalmazkodás, a „minden emberhez hozzá illés”, s így válik a társadalmi érvényesülés vagy a külső világgal szembeni védekezés miatt a *dissimulatio* (ötödik) kardinális erénnyé.³⁰⁰ Ugyanakkor gazdagodik az udvarellenes irodalom vonulata is, és az *udvariság* ellentétes jelentéstartalommal is telítődött – különösen a XVI. század végétől.³⁰¹ Az „udvariság” ezen alkotóelemeinek kapcsolatrendszerében az értékhangsúlyok változnak, átértelmeződnek. Ebbe a folyamatba illeszkedik a Faludi Gracián-fordításában megjelenő udvariságfogalom is. Az udvariság

²⁹⁶ Érdekesebb ebből a szempontból Székely László aprólékos megfigyelései a bécsi udvarról. SZÉKELY 1989.

²⁹⁷ Vö. HABERMAS, 1999, 61–63.

²⁹⁸ SZAUDER 1941, 33.

²⁹⁹ Vö.: ANGYAL 1944; SZERB 1971; KLANICZAY Gábor 1987, ZEMPLÉNYI 1998; BENE 1999; VIGH 2004.

³⁰⁰ Vö.: VIGH 1997, 5–11.

³⁰¹ Vö.: JANKOVICS 1987, 92.

tehát nem pusztán viselkedésforma, hanem etikai tartalmak hordozója, a viselkedési normák szervesen összekapcsolódnak az etikai szabályokkal.

A fent említett gazdag formakincsből csak két fogalmat emeltem ki: a *színlelés* és a *hír* fogalmát. Amint az elemzés során is láthatóvá válik, ezek valójában nem ragadhatók ki abból a kapcsolatrendszerből, amelynek részét képezik. A kettéváló *prudentia*-fogalom³⁰² a *simulatio* és *dissimulatio*³⁰³ kategóriáival egészült ki az ellenreformáció idején. A kettő nemegyszer különböző megítélés alá esik a korabeli irodalomban (gyakran egyazon műben is található példa a *simulatio* és *dissimulatio* pozitív és/vagy negatív megítélésére).³⁰⁴

A Hírnek (*famának*) mint a dicsőség (*gloria*) hordozójának alapja a tágabb értelemben vett *virtus*, illetve – erkölcs és szokás szétválásával³⁰⁵ – a *virtus látszatának* megőrzése. Az udvar világában, a „tündér szerencse” (*fortuna*) változásai között az udvari ember csak az alkalmazkodás és a „tisztos színlelés” segítségével érvényesülhet.

III.2.2. A proteuszi ember és a Virtus

Faludinál a *virtus* magában foglalja egyebek mellett a bölcsességet, a vitézséget, a bátorságot és a jó erkölcsöt. Ezek a minden korban látszólag egyetemes emberi értékek, amelyek eszményi normaként működnek, állandóan változó, átértelmeződő fogalmakká válnak a „hamis világban”, az örvényes tengerhez hasonlított mindennapi életben. „A Világ nem a’ szerént ítéli a’ dolgokat a’ mint vannak, hanem a’ mint látszanak (...) a’ mi nem látszik annyiba tartatik mintha nem volna”. Ezért válik fontossá a formára, a dolgok „külszínére” való figyelés, az ember kifelé és belső világára (önmagára) irányuló „vigyázása”, az állandó készenlét (*prudentia*) és „a világ előtt-való színes maga viselés” (a színlelés). Az udvari ember a reprezentatív nyilvánosság körén belül helyezkedik el, amelyben a társadalmi kényszer hatására individuum és társadalmi szerep elkülönül, a látszat és való kettős dimenziójába van utalva.

„A’ forgott Udvari ember Protheus legyen”,³⁰⁶ mondja Gracián nyomán Faludi, és ez már annak az „als ob”-filozófiának a fogalomkészletébe tartozik, amely a látszatnak, a formának rendkívüli fontosságot tulajdonít, s ennek következtében a színlelést, a ravaszságot mint értéket propagálja. Az „udvari ravaszság”, mint említettük, nem egyértelműen negatív jelen-

³⁰² Jelentése egyfelől tudás, okosság, másrészt praxis, magatartás.

³⁰³ Az egyik legfőbb definíciót Torquato Accetto nyújtja: „Azt disszimuláljuk, ami van, és azt szimuláljuk, ami nincs”. ACCETTO 1997, 54.

³⁰⁴ Vö.: VÍGH 1997, 13.

³⁰⁵ Uo., 7.

³⁰⁶ FPPM, 341.

téstartalmú fogalom. Az udvari embernek egyik legkiemelkedőbb erénye az önfegyelem, amely nemcsak a szenvedélyek kontrollálását jelenti, hanem diszkréciót, titoktartást is („Az okos *dissimulatio*-nak szűki ne légyen benned”).³⁰⁷ A *simulatio* és *dissimulatio* látszólag amoralitás, „a középkori értékrenddel berzenkedő normaszegésnek” tűnhet,³⁰⁸ de a „tsalárd mostani világgal” szemben megtalálja legitimitását, amely egy bibliai citátum parafrázisával is alátámasztható („Hol a’ kígyónak álnokságát, hol a’ galambnak együgyűségét kell elővenni”³⁰⁹). Az *Udvari ember* maximáiban mindvégig jelen van a színlelés mint érték, az udvariság legfőbb jellemzőinek egyike, és az érvényesülés nélkülözhetetlen eszköze. Mint mindenben, ebben is szükséges a mértéktartás, a „mód”.

A maximák tág teret szentelnek a külső forma, a felszín jelentősége hangsúlyozásának („mint? s’ hogy? fő-fő gondot érdemel”), a belső tartalomtól való elkülönbözés tudatosításának. „Közönségesen másként nagyon akár minek-is belső mivolta, hogy sem kívül lássék” – hangzik a „visgáld-meg belől a dolgokat” felszólítással induló maximában.³¹⁰ A valódi bölcsesség egyrészt az okos *dissimulatio*-ban nyilvánul meg, az egyéni lét azon formájában, amely az egyszerű rejtőzködéstől a próteuszi metamorfózisokig terjedhet a különböző léthelyzetekhez való alkalmazkodásban („alkalmaztasd magad”). Faludinál összekapcsolódik a *simulatio* és a *dissimulatio*: „a’ bölts maga vétkének tud szint, vagy fedelet adni, hogy ne lássék, vagy másként lássék”.³¹¹ A színlelés ismerete azonban nem merül ki applikálásával (vagyis az udvari ember szándékainak vagy vétkeinek eltitkolásával vagy leplezésével), hanem lehetőséget nyújt arra is, hogy a dolgok mélyére tekintsünk, rejtett valójukat kifürkésszük. A cél itt sem ismeretelméleti, hanem gyakorlati: a megismerés nem a lét titkaira irányul, hanem a csalárd világgal szembeni védekezést szolgálja, mely „igen kuktsál szivünk titkaira”,³¹² a színlelés célja tehát a kiszolgáltatottá válás elkerülése.

Faludi felhívja olvasói figyelmét a látszólag egymásnak ellentmondó maximák jelenlétére. Javaslat a gyakorlat szintjén nyújt megoldást: az emberi világ változó viszonyai közt „az egygyik egygykor jó a’ másik máskor job’”. Ez azonban egy másik kérdést is felvet: van-e egyetemesen érvényes normarendszer a maximák mögött?

³⁰⁷ Uo., 350.

³⁰⁸ KLANICZAY 1987, 41.

³⁰⁹ FFP, 435.; vö. Máté 10, 16.

³¹⁰ FFP, 382.

³¹¹ FFP, 373. A XX. századi magyar fordításban csak a leplezés, elrejtés, vagyis a *dissimulatio* jelenik meg ebben a maximában. GRACIÁN 1998, 89.

³¹² FFP, 350.

A mű által kínált „centrum”, amelyre a színlelés etikai tartalma kapcsán már utaltam, a „keresztyén igaz Politica” mögött megjelenő, az egész művön végigkövethető „istenes erkölts” eszménye. Ennek érvényre juttatása érdekében történik a színlelés (a Bölcs „képes szándékinak titkos fortélyival” az emberi gonoszság ellen harcol).³¹³ Ez az, ami (imperatívusként) biztos, szilárd pontot jelent az örvénylő emberi világban: „az udvari bölts azért, a’ mostani világnak rendihez szabja mind külső viselését, mind belső el-tekélleszt (...) Mind-azon-által ki-vévén az Istenes erkölts állapotját, mert ennek mindenkor helyén és maga méltóságában kell maradni”.³¹⁴ Valójában szembeütően kevés a „Szent légy”-típusú aforizmák száma a hamis világ útvesztőiben való eligazodást szolgáló, praktikus tanácsok mellett.

Az istenes erkölcs Faludinál maga a normatív igényű és éppen ezért eszményi Virtus („ritka Phoenix madár” az ezt hordozó ember), minden más erény foglalata: „Az istenes erkölts arany-lántza minden tekéletes-ségnek. Eő téssen okossá, szorgalmatossá, böltsé, erőssé, igazzá, boldoggá, hiressé, dicsőségessé bennünket (...) kedvessé teszi az embert élteben, hólta után emlékezetessé”.³¹⁵ Nem véletlen, hogy ez a maxima került a könyv végére, még akkor sem, ha alapvetően nem a három században elhangzott életbölcsesek szintézise. Egy olyan centrális ideál felé fordulás irányát jelöli ki, amelyet az udvari Bölcsnek nem szabad szem elől tévesztenie a mindennapi realitások világában sem. Ennek teleológiája azonban alapjában véve nem transzcendentális, közvetlenül nem az üdvösség vagy mennyei boldogság elérésére irányul. Talán ezen a tendencián próbál finomítani a fordítás „hűtlensége”:³¹⁶ Faludi utolsó maximájából kimarad egy mellérendelő mondat („& le centre de toute la felicité” – és minden boldogság középpontja).

III.2.3. Virtus, gloria és Hír

Ezen az eszményi síkon a *virtus* természetes módon mintegy magában hordozza a *glóriát*, illetve a legfőbb értékek egyikét, a hírnevet.

A látszat hatalma alatt álló jelenségek világában ez az átmenet korántsem ilyen problémamentes. Ahhoz, hogy a *virtus gloriává* alakuljon, közvetítésre van szükség, hiszen végső soron mindkettő a látszat alapján ítélő közvéleményben formálódik. Ebben kap szerepet a kétféle *hír*. A jó hír s név „szorgalmatos iparkodás”, „keserves munka” eredménye, és több té-

³¹³ FFPM, 307.

³¹⁴ FFPM, 370.

³¹⁵ FFPM., 458. (Harmadik század, C. maxima)

³¹⁶ Erről még a későbbiekben lesz szó: III. 3. Fejezet.

nyező befolyásolja. „Tudgyad bötsit meg-adni munkádnak, hogy érdemes látszattya legyen és szép hire. Korántsem elég belső jósága abba kevesen harapnak, tsak kívül nézgelik. Szénrúl hírétül itélik. Oda fut a nép a’ hová a többi tódól. Egyvelesleg támadott hír hordozza őket. Mesterségbe telik, hogy ember hirt, nevet szerezzen dolgának, magának.”³¹⁷

A dolgok érdemüket a külsőségek alapján a Véleményben nyerik el. Mivel az ingatag közvéleményben gyökerezik a hír ahhoz, hogy „jó kelete legyen belső tekketességednek”, szükséges még a jót is jó színben feltüntetni. Az eszményi modell reprezentálta viszonyrendszerrel ellentétben tehát önmagában nem elegendő a nagy virtus, bölcsesség, vitézség, tisztesség; ezeket „látszatósabbakká” kell tenni, „külső kellő, tetsző” formában kell prezentálni.

Az alkalmazkodás az állandó változásban lévő világhoz, a színjáték az erkölcsök dimenziójára is kiterjed: szükséges a hírnév állandó megújítása. A reprezentáció világában „a’ magát tsudáltató Újság” szüli és tartja fenn a becsületet. A Phoenix és a Theátrum toposza egyaránt ennek szemléltetésére szolgál. A Virtus, bár önmaga jutalmaként van feltüntetve (magában hordozza a *glóriát*), valójában önmagán kívüli, társadalmi érték, a hírnév konstituálására irányul. A vágyott *fama perennis* mellett feltűnik „a’ békeséget bontó és áruló Hír-hordás”, amely egyenesen véteknek minősül. Ennek ellenére a tendenciózus kortársi információterjesztés teljes mértékben nem választható el a nem hervadó, örök Hírtől, elsősorban azért, mert az utóbbi létmódját nem az örökkévalóság, hanem a *posteritas*, az utókor (következő századok emlékezőiből álló virtuális csoport) biztosítja. A *Fama* megalapozása ugyanis a jelenben történik, még akkor is, ha eredménye, „érdeme fen-forgása” a kortárs értékrend változásával vagy az újdonság elmúltával nem látható.

„A’ hir, ha jóbul szollal-meg mellettünk; holtunk után téssen nyomossá.” A jó hírnév elérésére való törekvés legalkalmasabb útja a szűkebb értelemben vett udvariságon és „helyes rendes Politican” alapuló *amicitia*-eszmé. Ez a humanista fogalomkészletben a kultúra és a hatalom szférájának egymásra utaltságát jelölte (Faludi találóan jóakarónak fordítja egy helyen). Ez él tovább a barokk udvariságban is. „Az igaz udvariság nem tartatik tsupa illendőségnek, hanem viszonta-való barátságos szövetségnek.” Nem csak számításra épülő érdekszövetség (bár a barát kiválasztásában fontos szerepe van „a’ meg hánytt elmének” is), és – legalábbis az eszmény szintjén – szigorúan kizárja a hízélgést (*adulatio*), a „mód nélkül való” dicséretet.

³¹⁷ FFPM, 384.

III.2.4. Udvari beszéd

Mint az írott és íratlan udvari normák által körvonalazott magatartásforma, megnyilvánul az udvariság a társalgás módjában is. Ebben az értelemben jelenik meg Faludinál is „a bötsületnek meg-adása” és a „Cerimonia” társaságában.³¹⁸ Az emberséges, finom udvariság, ha nem fordul át *adulatio*-ba (amelynek veszélyére már az antik szerzők is figyelmeztettek), az ember egyik legfőbb ékessége, s mint ilyen, a *fama* építője lehet („Az emberséges udvariság többet ékesít rajtunk, hogysem akármi gyöngyös köves köntös”, „Támadjon olly hired, hogy udvari vagy”). Viselkedéskultúra és etika Faludinál elsősorban a nyelvi viselkedésben ölt formát. A nyelvben, amely egyszerre megmutat és elrejt. A beszéd, a társalgás módja a graciáni képzésideál egyik legfontosabb eleme. Ugyanakkor nemcsak témaként, hanem a szöveg szintjén is megfigyelhető a megmutatás-elrejtés játéka. Részben a választott műfaj sajátosságából következik. Erre utal a *Harmadik század* előljáró beszédében: „a’ Spanyol nem beszél-ki mindenkor magát, meg-elégedvén azzal, hogy ki-gondolta magát”, a maximák értelme „mélyebben fekszik”.³¹⁹ Martinkó András szerint Faludinál a beszéd „nemcsak logikai tartalmakat kommunikál – sőt azt a legkevesebbet –, hanem ornamentikát, díszítményeket, hímes beszédet”.³²⁰

Az udvari beszéd működési mechanizmusát, disszimuláció és szimuláció „kommunikációs játszmáját” figyeli meg Nagy Imre Faludi *Constantinus* iskoladramájában, a két intrikus szereplő, „Basilius és Romanus nyelvi tusa formáját öltő” küzdelmében,³²¹ kiemelve „a jelviszony manipulatív kezelését”, „reprezentációs logikáját” „a látszatvilágot szolgáló beszéd-kultuszt”.³²² A *Constantinust* először éppen 1750-ben, az *Udvari ember* első darabjának megjelenési évében adták elő. Az udvari tan, viselkedés, pszichológia és beszéd, amely az maximákban elméleti formában fogalmazódik meg, mintegy testet ölt a dráma többdimenziós játékában.

Az *Udvari ember* maximáit a rövidség, tömörség jellemzi, a barokk *concettismo* elve érvényesül bennük,³²³ és ez az, amiből gyakran a felszín és a mélyen fekvő „foglatat”, rejtett értelem dichotómiája fakad. A tömörség azonban nem jelenti azt, hogy a maximák nélkülöznének mindenfajta *elocutiót*.³²⁴ Gracián a *concettismo* egyik teoretikusaként megkülönbözteti a mélyrelátó, illetve a mesterséges elmeelt. Míg az előbbi rejtett igazságok

³¹⁸ FFPM, 375.

³¹⁹ FFPM, 416.

³²⁰ MARTINKÓ 1985, 311.

³²¹ NAGY 2011, 548.

³²² Uo., 544.

³²³ Gracián maga is a *concettismo* legnevesebb teoretikusai közé tartozott.

³²⁴ A *concettismo* fogalmának korabeli definícióhoz lásd BÁN 1968.

megvilágítására törekszik, addig az utóbbi „a finom szépséget állítja előtérbe”, s célja csupán a szórakoztatás.³²⁵ A gyakorlatban talán nem vált el ennyire a két fogalom. A retorikai eszköztár mozgósításának célja a gyönyörködtetés felkeltése, ez azonban „az emberi elmének abból a mohóságából származik, amellyel fáradtság nélkül akar új dolgokat tanulni, méghozzá sokat kis terjedelemben”, írja egy Graciánnal kortárs traktátus szerzője, Tesauro.³²⁶ Így válik kiemelt jelentőségűvé az elmeél formái közül a metafora, amely újszerűsége révén a csodálkozáson át vezet a gyönyörködtetéshez.³²⁷

A nyugati udvari kultúrában a XV–XVII. században a nemesség elveszti katonai funkcióját; helyette az udvari élet kínál érvényesülési lehetőségeket.³²⁸

Faludi udvari embere spanyol „gyökereinél” fogva, de történeti kontextusából következően is,³²⁹ ehhez a nyugati mintához áll közelebb. Az *Udvari ember*ben a harc elvi síkra helyeződik (az emberi gonoszság ellen, fortéllyal), a bátorság pedig a védekezésben kap helyet („készen legyen oltalmunkra kitámadni”).³³⁰ A haza szolgálata nem a vitézi erénnyel történik (bár a retorika szintjén az *enumeratiók*ban ez is megjelenik), hanem a „hírében kissebedet Haza” „igye mellet fel serkenvén” „fogyatkozásának megjobbításával”.³³¹ A nemzeti fogyatkozásokat, vétkeket („nemzetséges motskot”) és „a’ rutalmazó vidékséget”³³² igényes emberséges erköltsivel” meg kell hazudtolnia az Embernek.³³³

³²⁵ BÁN 1968, 117.

³²⁶ BÁN 1968, 124.

³²⁷ Uo.

³²⁸ KLANICZAY 1987, 25.

³²⁹ A XVIII. század második felére Nyugat-Magyarországot is viszonylag béke uralja, a főúri udvarok korábbi értelemben vett kultúraszervező funkciója pedig jórészt megszűnt.

³³⁰ FFPM, 330.

³³¹ Uo., 305.

³³² Vidékség = járatlanság, tapasztalatlanság.

³³³ A disszimulálás és „féken tartás” helyett itt a radikálisabb „megjobbítás”, „irtogatás” szerepel, s előtérbe inkább az erkölcsi kötelesség, mintsem az „ügyesség” kerül. Vö.: Gáspár Endre fordításában „Az ilyen nemzeti fogyatkozásokat leküzdeni vagy legalább leplezni tiszteletre méltó ügyesség” (kiemelés tőlem). GRACIÁN 1998, 11–12.

III.3. Applicatio, egy verses olvasat

Érdemes egészében idéznünk az *Udvari ember* háromszázadik maximáját:

„Egy szóval mind meg vagyon mondva. Az Istenes erkölts, aranylántza minden tekéltességnek. Eő téssen okossá, szorgalmatossá, böltsé, erőssé, igazzá, boldoggá, hiressé, ditsőségessé bennünket. Három a’ jó, egészég, böltseség, szentség. A’ szentség a’ mondott erköltsbűl áll. Az Istenes erkölts a’ kis világnak tündeclő napja, és a’ feddhetetlen lelkiismeret annak tiszta Ege, magában olly ékes, hogy Isten ’s világ szereti. Nints nálánál kedveseb’, a’ mint nints utálatossab’ a’ véteknél. Az Istenes erkölts maradandó jó, a’ többi mulandó és hivság. Minden nagyságnak, felségnek eő a’ mértéke, nem a’ szerentse. Semmi hijával nintsen, meg elégszik magával, kedvessé teszi embert élteben, hólta után emlékezetessé”.³³⁴

Amint Szauder József kimutatta, a harmadik Darrel-mű, a *Nemes úrfi* végéhez csatolt Hetedik köz-beszéd Gracián *Criticon*jából származik (Faludi Neander álmaként illeszti a „drammába”), de az átdolgozott részt követő fejtegetések (Neander ébredésétől) állítása szerint már nem találhatók meg a forrásként használt szövegben. Bizonyos értelemben igaza van Szaudernek, mikor úgy véli, ami ezután következik, Faludi „sajátja”,³³⁵ abban az értelemben, hogy a betoldott rész, a kompiláció a magyar jezsuita munkája is lehetne. Arra azonban már a francia nyelvű fordítás szerzője, Amelot de la Houssaye felhívja a figyelmet a háromszázadik maximához fűzött harmadik jegyzetében, hogy jelentős szövegegyezés van forrásszövegének utolsó bölcs mondása és a *Criticon* szövege között.³³⁶ Ez a fent idézett maxima köszön vissza Eusebius „álomfejtésében”, s ez – a fordítás egyes részeiben – még közelebb is áll a francia maximához:

„az Istenes jóság, vagy *virtus*, igaz egybe foglalt lántza minden érdeemes tekéltességnek, *meg szerzője minden böltdogságnak*.³³⁷ Embert okossá, szemessé, böltsé, erőssé, hiressé, igazzá, viggá, és mindenre-nézve nagygyá teszi (...) egyetemben olly ékes; hogy eőtet ég ’s föld szereti. Nints se

³³⁴ FFPM, 458., *Udvari ember*. Harmadik század, háromszázadik maxima (Szent légy). A XX. századi fordítás eltérő részei: az erény „birtokosát értelmessé teszi, figyelmessé, éles eszűvé, bölccsé, bátorrá, meggondoltta, szerencsésé, rokonszenvenné, igazzá és mindenki szemében nagygyá (...) Az erény komoly, minden egyéb csak tréfa”. GRACIÁN 1998, 209. De la Houssay-nél: „La vertu eft une choie tout - à - bon, tout le refte n’eft qu’une moquerie”. GRACIÁN 1691, 344. Az 1679-es olasz nyelvű, velencei kiadásban: „La virtù é cosa vera, tutto il restante é burla” GRACIÁN 1679, 332. Vö. Faludinál: „Az Istenes erkölts maradandó jó, a’ többi mulandó és hivság”.

³³⁵ Vö.: SZAUDER 1941, 19–20.

³³⁶ Lásd GRACIÁN 1691, 344.

³³⁷ Az általam kiemelt dőlt betűs rész kimaradt az *Udvari ember*ből, de megtalálható a francia fordításban.

job' se méltób' nálánál az ég alatt: és a' többi, a' mit a' világ meg betsül és keres, hozzá képest semmi. Sőt minden Nagyságnak, tekéltességnek eő az igazi mértéke. Senkire semmire nints szüksége, maga magának elegendő. Az embert kedvessé teszi életében, hólta után emlékezetessé".³³⁸

Az a tény, hogy Faludi átemeli ezt a gondolatot Gracián maximái közül Darrel-fordításába, jelzi a fogalom kulcsfontosságát az életmű egészét tekintve is.

Gracián háromszázadik maximája a jezsuita kazuisztika mesterpéldája abban a tekintetben is, ahogyan megkísérli összeegyeztetni a gyakorlatiaságot a lelki tartalommal,³³⁹ hiszen ez, ahogy fentebb láthattuk, nem mindig problémamentes. Amelot de La Houssaye, amikor *Udvari emberre* (*L'Homme de cour*) változtatja a spanyol mű címét, egyben új jelentéstartalommal is telíti azt. Indoklása szerint ez a változat kevésbé hivalkodó és túlzó, és sokkal inkább tükrözi a mű lényegét, ami – a fordító szavaival – egyfajta „Rudiment de Cour, & de Code-Politique” (Szauder József is udvari tanként tekint Faludi fordítására): „Il y a presque autant de préceptes & de mystères, que de lignes ;& c'est affurément pour cela, que le Compilateur l'a intitulé Oracle Manuel: Titre que j'ai changé en celui d'Homme-dè-Cour, qui, outre qu'il est moins fastueux & moins hiperbolique, explique mieux la qualité du Livre, qui est une espèce de Rudiment de Cour, & de Code - Politique”.³⁴⁰ Ennek alapján nevezhette Norbert Elias „az udvari pszichológia első tankönyvének” a művet,³⁴¹ annál is inkább, hiszen a francia fordítás először 1684-ben, a francia udvar vonzáskörében jelent meg (ahogy Faludi is utal erre előszavában), XIV. Lajosnak ajánlva. Népszerűségét jelzi, hogy még a fordító életében kilenc kiadást ért meg, s számos nyelvre lefordították a fordítást (gyakran a hatalmas jegyzetapparátussal együtt). Chartier szerint ez egyfajta civilizációs folyamatot, az egyéni viselkedéskultúrában végbemenő változást is jelez, amelynek kulcsfogalmai az egyén önmagára irányuló (Faludi szavaival) „gondos figyelme”, „vigyázása” és a disszimuláció. Ugyanakkor azáltal, hogy a társadalmi hatalom mechanizmusait is megvilágítja, elmosza a személyesség és nyilvánosság prudentia-fogalmának határait.³⁴²

³³⁸ FFPM, 284–285.

³³⁹ Vö. SOLL 2005, 84.

³⁴⁰ GRACIÁN 1691 A teljes részlet (az előszó 6. lapján). „Majdnem annyi tanítás és rejtély van benne mint sor, és biztosan azért nevezte a Szerkesztő Kézi Orákulumnak: Cím, amit én Udvari Ember-re módosítottam, mely kevésbé pompás és kevésbé túlzó, jobban magyarázza a könyv jellegét, mely egyfajta Alapvetése az Udvarnak (udvari életnek) és a Politikai kódexnek (viselkedési szabályrendszernek).”

³⁴¹ Idézi SOLL, 84.

³⁴² Lásd: SOLL, uo.

Faludi, amint ezt az első kötet előszavában kifejti, tudatosan teszi „könyve homlokára” az Amelot de la Houssaye által választott címet, elfogadva annak indoklását, s ezáltal a felkínált jelentéstulajdonítást is, az Udvari személyek, Fő-Rendek köreihez címezve előljáró beszédeit, még akkor is, ha nem árt hangsúlyozni, hogy ezekben a gyakorlati hasznosság felől az unaloműzés, pihenés irányába mozdul el az olvasási ajánlás.

Egy német fordítás alapján kezdi átdolgozni a spanyol jezsuita munkáját, s az első két „század” forrását illetően egyelőre csak találgatni tudunk.³⁴³ Az utolsó száz maximát azonban tudjuk, hogy franciából fordította: „Nem lévén más Author előttem, kételen valék véle, hogy Frantziából fordítsam. Meg-lehet hogy eö-is ki-lépet az utból, én-is utánna”. Faludi „műfordításának” talán legszembetűnőbb sajátossága nyelvi gazdagsága. Így ír erről Rónay György: „Ínyencként élvezte a nyelv lejtését, ritmusát, különleges ízeit és hangzatait. Tolla alatt, sokszor táncba szökken a próza, ütemre lépked, a litterációkat csendít; ha valahol játékra, ötletek föl-villantására, hangfestésre, mozgások, mozdulatok érzékeltetésére nyílik alkalom, sosem mulasztja el. Érdemes egybevetni egyik-másik fordítását az eredetivel: mindenütt ő van fölényben, németet, olaszt egyforma nagylelkűséggel ajándékoz meg kifogyhatatlan leleményessége bőségszarujából”.³⁴⁴

Tanulságos lenne egyszer alaposabban összevetni a magyar fordítást a francia szöveggel.³⁴⁵ A legfeltűnőbb különbség Amelot de la Houssaye hatalmas kommentárjainak hiánya. Ha szükségesnek látja egy-egy fogalom kifejtését, a magyarázat a főszövegben kap helyet. Ez is jelezheti a tankönyvként való használat háttérbe szorulását, az olvasmányjelleg felerősödését, hiszen az eredeti francia fordítás kommentárjainak lehetett ilyen funkciója: útmutató, hogyan kell olvasni a „politico-moralis” szövegeket.³⁴⁶

A stíláriis változtatások többnyire a jobb megértést, a szemléletességet szolgálják. Néhány kiragadott példa azt jelzi, hogy ahol fordításában Faludi „csak mellette talált járni” az eredetinek, ott legtöbbször nemcsak stíláriis, hanem jelentésbeli eltolódás is van a francia szöveghez képest.

³⁴³ Érdekes kérdéseket vet fel Boráros-Bakucz tanulmánya, de a fordítás „hűtlenségeivel” érdemben a Faludi által használt, különböző nyelvű forrásszövegek/kiadások alapján lehetne foglalkozni. BORÁROS-BAKUCZ, 2007, 25–28.

³⁴⁴ RÓNAY 1954, 453.

³⁴⁵ Ahogyan Penke Olga tette a *Téli éjszakák* francia forrásainak feltérképezésekor, illetve Vörös Imre a *Gentiluomo Istruito* esetében. Lásd: PENKE 2013, VÖRÖS 1994.

³⁴⁶ Vö. SOLL, uo.

Lássuk a CCCXXII. maxima egy részletét:

<i>L'Homme retenu a toute l'aparence d'être prudent</i> La langue eft une bête-fauvage , qu'il eft tres-dificile de remétre à la chaîne quand une fois elle eft échapée. C'eft le pouls, par où les Sages connoiffent la difpofition de l'ame; c'eft là que les perfonnes intelligentes tâtent le mouvement du coeur. Le mal eft, que celui, qui devoit être le plus difcret, l'eft le moins. Le Sage s'épargne des chagrins & des engagements, & montre par là combien il eft maître de foi-même ; il agit, avec circonfpection... p. 259–260.	<i>Magadban maradgy</i> A' nyelv nyughatatlan Vad-barom. Nints rakontzája, nehéz ötet lántzra kötni, hogy ha egyszer el-indúlt, és elő-vette sebes futamattyát. Mások azt tartják: hogy (pulsus) vagy érszökés emberben, mellyrűl az értelmesek a' léleknek jó és rossz állapottyát ki vesznek. Nyelvén tapogattyuk szívét akár ki-nek, hogy dolgát értsük. Erre nézve a' bölts udvari ember halgató, magába marad, nem hordozza szívét terjesztett tenyerén, kerűli a' galibás tzmborát, és kötest, meg mutatya hogy bir magával. Ha kell, vigyázva közli magát, vigyázva hiszen.
---	--

A változtatások két irányba mutatnak. Az egyik a tömörítés, amely megfigyelhető a fiziológiai példának egy metaforikus képben való összefoglalásában, de magában a címben is, amely mellőzi az udvariság alapfogalmait (s ezáltal annak eredeti jelentésárnyalatát is). Amit még megfigyelhetünk, hogy új képi elemekkel bővül a szöveg: a rakonca (szekér oldalát tartó rúd, illetve gát),³⁴⁷ a terjesztett tenyéren hordozott szív és a „galibás” cimbora (talán hétköznapiabb) képe. A folytatásban maradnak a mitológiai példák (Janus, Argus és Momus).

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a *Selyem Szók* című maximában. A francia *sucre*, itt *méz* (mivel a német Zucker szó magyar változata nem volt még elterjedve³⁴⁸), a „szép kedves beszéd” célja pedig nemcsak az érvényesülés („mindent végezhet ember véle”), legalábbis a beillesztett rész ezt sugallja: „E' mulandó életben szép mesterség, a' szép kedves beszéd. A' puha ígén és lány beszéden ki-ki meg-nyugszik”. „Eredeti” az utolsó mondat fordítása is: „L'unique moien d'être aimable , c'eft d'être afable” - „A' szeretet dolgában a' nyájassak alkalmatosak” (Harmadik század, LXVII. maxima).

³⁴⁷ Vö. Erdélyi magyar szótörténeti tár, XI, 53–54.

³⁴⁸ Maga a nádcukor is még meglehetősen drága cikknek számíthatott ekkor Magyarországon. Még pár évtizeddel később Nagy János szanyi plébános verse is utal erre a Magyar Hírmondó 1792. júl. 24-én kiadott számának Toldalékában (ez ugyanakkor a „nádméz-süveg” és a kávé népszerűségét is jelzi némi rosszállással).

Faludi, ahogy az udvari témájú iskoladramájának szereplői is jelzik, érzékeli az udvari politika bölcsességében rejlő kettősség dilemmáját. Erre világít rá a harmadik század XXIX. maximájának utolsó mondata, amelylyel szintén „ki-lépett” a szoros fordítás útjából: „Bóldog a’ ki a’ világi böltsességét a mennyeiél őszve tudgya békéltetni.” A megfelelő szöveghely: „Le fuprême bonheur eft de filofofer” (430).

Társadalmi viselkedés, érvényesülés és lelki erény kettősségének egyensúlykeresésében a mérleg az utóbbi javára billen el. Ezt jelzik a háromszázadik maxima apró változtatásai is. Az istenes erkölcs minden erény foglalatja és feltétele. A felsorolt értékek azonban nemcsak számukban különböznek, hanem minőségükben is („prudent, attentif, avifé, fage, vaillant, retenu, intègre, hureux, plaufible, veritable, & héros en tout”).³⁴⁹ Talán nem véletlen, hogy többek között az „attentif” és a „retenu” marad ki a felsorolásból.

*

Nagy János, későbbi szanyi plébános, 1747 őszén lépett a jezsuita rendbe, s a kétéves próbaidőt Nagyszombatban tölti. 1750–1753 között újra visszatér ide, bölcséleti tanulmányokat folytat. 1747-től három évig Faludi Ferenc a nagyszombati nyomda igazgatója. A kapcsolati háló harmadik eleme Majláth János, későbbi gróf és államminiszter, aki 1754-ben már másodéves bölcslethehallgató s a Szent Adalbert szeminárium convictora. Ami hármójukat összeköti, az nemcsak a jezsuita központban eltöltött idő, hanem Faludi Ferenc *Udvari embere*. Közel négy évtizeddel később ugyanis Nagy János átülteti „alagyákba” Faludi fordítását *Udvari Kátó* (1790) címmel,³⁵⁰ az ajánlásban megnevezett mecénás pedig nem más, mint gróf Majláth János, aki ekkorra már tekintélyes politikai karriert futott be. Hogy nem ez az első találkozási pont a három szereplő pályáján, jelzi az *Ajánló verseknek* az a sora, ahol az exjesuita szerző megemlékezik arról, hogy a Nagy Méltóságú Kegyes Úr, „*Faludit*, s minden munkáját vajki szeretet!”³⁵¹ A címlapot követő lapot teljes egészében az excellenciás úr megszólítása foglalja el. Ebben a pozícióban „már önmagában egy politikai reprezentáció részévé teheti a költeményt”.³⁵² A virtus és a hozzá kapcsolódó normarendszer a rendi gondolkodás központi eleme, s nemcsak a rendi költészet, hanem a rendi politika diskurzusainak is egyik kedvelt témája.³⁵³

³⁴⁹ GRACIÁN 1691, 344.: „értelmes, figyelmes, megfontolt, bölcs, visszafogott, becsületes, boldog, szavahihető, igaz, hős egészben véve”. Faludi fordításait lásd fent.

³⁵⁰ Köszönöm Vörös Imrének, hogy felhívta a figyelmem az *Udvari Kátó*nak mint a Faludi-recepció XVIII. század végi állomásának a jelentőségére.

³⁵¹ NAGY János 1790, *Ajánló versek*.

³⁵² VADERNA 2013, 475.

³⁵³ Uo., 473.

Nagy János maga is tevékenyen részt vett a helyi politikában, a megye táblabírájaként is működött 1776–1790 között.³⁵⁴

A mecénás személye azért sem elhanyagolható, mert az általa bejárt életpálya révén mintegy megtestesíti a könyvben leírt modellt. Azáltal, hogy Nagy János éppen őt választja a mecénásszerepre, visszahelyezi a művet az Amelot de la Houssaye által felkínált viszonyrendszerbe, az udvariság világába. „Kis könyvetskéjét” ugyanis a bécsi udvarba küldi, hogy ajánlja magát annak, kinek „Nagy Neve Bétsebe ragyog”. A gróf ugyanis maga „Udvari Nagy Bölts”, „Tüköre” s „eleven példája” a maximákban megjelenített embereszménynek: „Minden Pólitikát, mellyet Böltsenek ajánlasz, / Ő maga képében képezi, 's adja elő”. Az azonosítás ezzel még nem ér véget, a szerző érveket sorakoztat fel: az udvari ember által bejárt ranglétra fokozatait („Evvel nyerte, hogy Ő, bátor fiataalka, Vitéz-Ispány / Lett, és érdemiért áldja Megyéje Nevét. / Evvel nyerte Magyar Referensnek Betsi lakását; / Evvel, hogy a' tenger' partja kezére jutott. / Evvel nyerte, hogy a' Felség' kints-tárja reája: / Szállott, és annak Gondviselője vala. / Evvel nyerte, hogy Ő kormány-tartásra tetetne, / 'S Pest', Buda' táján több Vármegye nézne reá. / Evvel nyerte, hogy Ő most ismét Bétsi Királyi / Széknél Ül, 's Nagy eszét nagy deli színre viszi. / Evvel nyerte, hogy Ő Ország' Bárója, 's Királyi / Részre Komornyíkok' Fő Vezetője leve.”). Az *Elöl-Járó Versek*ben folytatódik ez a gondolat, a „használók” köre nemcsak a bécsi udvarra korlátozódik. Munkája, mely „Minden Pólitikát” tartalmaz „mellyel most kelletik élni” (tehát tartalmának aktualitása nem múlt el), nemcsak az Udvari Bölcsenek válhat hasznára, hanem szolgálhat „másnak-is a'ki / Nagy s' fő emberré válni akár hol akar”. A cím megváltoztatását, a műfaj mellett (más munkáiban Magyar Cicero Faludi, ebben azonban inkább Catóhoz hasonlítható), a sztoikus moralizálás korabeli rendkívüli népszerűsége is indokolhatta: 1750–1772 között 16 kiadást értek meg a különböző verses Cato-fordítások, még 1789-ben is megjelent egy *Magyar Kátó*.³⁵⁵ Ez a gyakorlati haszon, a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás, azonban kiegészül egy ennél nyomósabb indítékkal. Az *Elöl-Járó Versek* ugyanis egy narratív kerettel indulnak. A Faludi munkái fölött elbőbiskoló szerző előtt megjelenik az antropomorfizált Anyanyelv/Haza alakja, melynek szépsége felülmúlja az istennőket (néhol Faludira emlékeztet a női szépség leírásában), „tulajdonságai allegorikus jegyekként rakódnak rá”, „egy tágabb közösség akaratának adva hangot”.³⁵⁶ Az etikai normarendszer továbbadásának haszna ebben a részben háttérbe szorul a magyar nyelven való verselésre való ösztönzés szándéka mellett. Az álomban

³⁵⁴ KERÉNYI 1939, 21.

³⁵⁵ <http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/9285.html> 13.08.2019

³⁵⁶ VADERNA 2013, 497.

megjelenő Asszony, az édes Anyanyelv, a zöld kanapéről felszólítja Fiát (a szerzőt), hogy folytassa megkezdett munkáját (1786-ban jelent meg a *Méhi gazdaság* című gazdasági tanítókölteménye), „siessen Magyar verseket írni”, s ezáltal anyanyelvét nagyobbra vinni. Megemlíti a más nemzetek példáját, a herderi gondolat tagadása is megjelenik, hangsúlyozza a magyar nyelv adaptív képességét, s a választott téma, Bessenyeit követve, szinte bármi lehet („a’ mire kedved ered”), fő, hogy „Hazánk’ nyelvén” szóljon a vers. Éppen ezért alkalmas a megverselésre Faludi szövege: „Érdemes arra, hogy azt fordítsd versekre, ki hajdon / Nyelvemnek díszét nagy betsültre vivé”. Nagy János ugyanebben az időben egy másik munkán is dolgozik, ugyancsak 1790-ben megjelenik a *Nyájas Múzsza*, mely költészetének csúcspontját, s az ezt követő polémia következtében, irodalmi pályájának megtörését is jelenti.³⁵⁷ Mindkét mű megírásának fő ösztönzője, Kerényi Olaf feltételezése szerint,³⁵⁸ Révai Miklós, illetve Faludi verseinek első kiadása, melyhez Révai egy, a pásztor költészetéről való oktatást csatol Batteux nyomán (példákkal illusztrálva azt). Költői életművének sokrétűsége igazolni látszik azt az állítást, hogy „a rendektől elbocsátott, kényszerből laicizálódó »értelmiség« világi pályán való elhelyezkedése nem-hogy a laikussá válást erősítette, sokkal inkább az átjárhatóságot növelte a szerzetesi pálya és egyéb írói-tudósi életpályák által preferált írásművek műformái között”.³⁵⁹ Pályája ugyanakkor azt is jelzi, hogy ez az átjárhatóság korántsem volt akadálymentes (a *Nyájas Múzsza* megjelenését kísérő viták után jóformán csak alkalmi költeményeket ír).

A *Kegyes Olvasóhoz* intézett *Intés* részben Faludi előszavát dolgozza át, kiegészítve az „ugró versekbe szorítás” indoklásával. Az első ok a testőr-írók írói gyakorlatára emlékeztet: a versfaragással magát „múlhatja”, de ugyanakkor csiszolhatja, próbára is teheti.³⁶⁰ A második a magyar nyelv ügyének előbbvitale. A harmadik a memoriterszerep, a verses forma megkönnyítheti az emlékezetbe vésést. „Békességnek lévén szeretője” prozódiai vitákba nem kíván bonyolódni.

Nagy János költői gyakorlata nem egyedülálló a korban, ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, „amely a XVIII. század megújuló irodalmi nyelvén vagy versformakultúrájával szeretné megújítani, újraírni a korábbi irodalom jeles alkotásait”³⁶¹(gondoljunk csak Kónyi János vagy Ráday Gedeon kísérletére).³⁶² A barokkos költői nyelv többnyire könnyen hozzáidomul az újabb, időmértékes poétikai gyakorlathoz.

³⁵⁷ A vitáról és a *Nyájas Múzsáról* újabban lásd: PERGER 2019, CSÖRSZ 2019.

³⁵⁸ KERÉNYI 1939, 20.

³⁵⁹ VADERNA 2013, 484.

³⁶⁰ Uo, 490

³⁶¹ CSÖRSZ 2016, 161.

³⁶² Rájnástól tudjuk, hogy Faludi maga helytelenítette az alagyas verseket.

A szanyi plébános értő és ugyanakkor értelmező olvasója Faludi *Udvari emberének*. Munkáinak korabeli hírüladása már jelzi, hogy „fordítása” olykor nem nélkülözi az interpretáció gesztusát: a Hadi és más nevezetes történetek tudósítója, „egy jó szívű Hazafi” szerint a „Magyar Kátó név alatt” hamarosan sajtó alá adott munkában „a Faludi Ferenc Udvari Emberében foglaltatott Maximákat, hathatós versekben bővebben meg fogja magyarázni”.³⁶³

Alapvető eljárása a gondolatátültetés. Gondolatról gondolatra halad, s Faludit követve összefoglalja egy-egy maxima tartalmát. Nem ritkák a szó szerinti átvételek sem, de leggyakrabban mintegy kivonatolja az eredeti szöveget. Forrásszövegével meglehetősen szabadon bánik. Leggyakrabban tömörít, rövidít, olykor megritkítja a gondolatot. Kerényi egyenesen „gondolatcsonkításról” beszél, „a tömörségre – talán helyesebben így nevezhetnők – egyszerűségekre való törekvés néha öncélúvá válik”.³⁶⁴ Odáig megy az egyszerűsítésben, hogy egy maximát egyetlen utalássá zsugorít a második „században” (LVI. MAKSZIMA, *Meg ne tsalatkozzál a’ személlyekben.*): „Egy húron pendül az előbbeni Makszima evvel, / Nem vesztek több szót, elj vele, ’s tudjad ide”.

A tömörítésnek azonban vannak frappáns példái is, amelyek nem nélkülözik a költőiséget sem: „Szívedet így mented bútól békétlen ember” (III. 57.); „Ajtaja szívünknek nyelvünk, vess erre zárt, / ,S ellen-mondódnak kúltsa zsebébe marad” (III. 79.); „E’ nélkül szerelem dolgát sem folytatod, a’ ki / Nyályaskodni akar, szép szava selymet ereszt” (III. 68.); „Tetsző Virtussal járv kedvére Nagyoknak / ,S a’ tetszés erejét látni tsodálva fogod” (III. 74.).

A metaforaláncok, a gondolatritmusra, felsorolásra épülő prózaritmus és az ebből fakadó esztétikum azonban gyakran eltűnik a hexameterekben, sokat veszít stílárius szempontból az eredeti szöveg. Ezt példázza a XCVIII. maxima parafrázisa. Kimaradnak a hasonlatok, metaforák, jelzők, a képes beszéd: „Lelkednek ereje ne legyen valahol hátod lapitzkája körül, szólítsd elő (...) Húsz esztendőig tsak az akarat a hely-tartó bennünk. Harmintzra kelvén a nyers elme. Negyvenre a józan ítélet. (...) Vannak még mások, a’ kik mindenkor hasznos tanátsot tudnak adni, és helyessen szólnak a dologhoz. Gazdagon vigan adogatja elméjük a finom gondolatokat, mint a bő forrás a szép tiszta vizet (...) Azonban a válogatott jó íz mind ezeknek, és az egész életünknek fűszerszáma”.³⁶⁵

³⁶³ Hadi és más nevezetes történetek, 1790. márc. 2., 276. Idézi KERÉNYI 1939, 75.

³⁶⁴ KERÉNYI 1939, 38.

³⁶⁵ Vö. „A’ húsz: esztendőös akarattal dolgait hajtja, / Harmintzhoz jutván elme, virítni szokott. / Jönni szokott a’ jó ítélet: negyvenedikben, / És azután jó íz élteti, ’s többre viszi.” (215)

Az *Udvari Kátó* nem tartalmazza a maximák „lajstromát és rendit”, amely visszakereshetővé tette a francia, illetve a magyar fordításban az egyes mondásokat, ezáltal talán inkább feltételezve a folyamatos olvasási módot.

Nagy János nemcsak társszerzőként, hanem társszerkesztőként is felép. A második „század” harmadik maximája látszólag kimarad, s majd csak a LXXXV. előtt bukkan fel. Az átszerkesztést a gondolati tartalom hasonlósága indokolja.

Ahol csak lehet, mellőzi vagy lefordítja az idegen (főként latin) szavakat, kifejezéseket (Faludi is hasonlóan jár el, csak nála a parafrázis, magyarázat megelőzi vagy követi a latint). Kimaradnak például a Fama, microcosmus, usus fructus, helyenként még a dissimulatio, de a latin mondások is (pl. „loquere, ut noscam te”). Tartalmi szempontból is elmondható, hogy a hír, a jó és balszerencse szerepének hangsúlyozása elmarad. Következésképpen kihagyja a jelenre, a „tsalárd mostani világra” vonatkozó negatív megjegyzéseket („igen kukutsál szívünk titkaira”, „Rossz időben élünk”, „a rossz szándék untalan ólálkodik”), s háttérbe kerül az önvizsgálat, az önmagunkra irányuló „gondos vigyázás” fontossága.

Talán a túlzott rövidítés ellensúlyozására, de azért is, hogy egyszerűbbé, érthetőbbé, szemléletesebbé tegye a megfogalmazott gondolatot, ki is egészíti azt. Ebben mesteréhez hasonlóan jár el. Faludi stílusának nyomai megfigyelhetőek egyéni megoldásaiban is.

A képi szinten történő betoldásokkal konkrétabbá tesz vagy kibont egy-egy képet, saját metaforával, hasonlattal bővíti ki az eredeti maximát. Ezek közé sorolhatók a szólásmondások, a korabeli proverbialis beszéd- és íráskultúra darabjai: „Halgass szám, s’ nem fog gyötreni, fájni fejem”, „Ritka madár” (II.80.), „Jókor üdőbe esett” (II.85.).

Van, amikor nemcsak a nyelvi megfogalmazáson változtat, hanem képi szinten is újít. Szóképeit, példáit a mindennapi életből veszi: „Gyenge edény hamarébb repedez, vagy vásik, ha arra / Tűznek igen villám lángja erővel esik” (III.39.). Rendkívül szemléletesen, ironiával bontja ki hat sorban Faludi egyetlen kijelentését a korabeli „Ceremoniás hivságról”, „udvari módrol”, a túlzó udvariasság gesztusairól (II.33.).

Többször fordulnak elő a ló – lovas – szekér/kocsi képzetkörébe tartozó szóképek (például II.44., 69., III.30.), megjelenik a malom, a „tsutora” (bor), a „málé ember” képe (II.26.), de a „kegyes és mézes szóllás” és a Zefirus „szélnek lengedezése” is (III.67.).

Nem ritkák a triviálisabb megfogalmazások sem: „Jó nagy torkokkal pökni reája szokott” (III.18.), „Senki se fog fittyet vetni az orrod alá” (III.43.), „Óságát látván, tenmagad únva pököd” (Faludinál „meg utálod, óságában”) (III.69.). Mintegy felerősíti a második „század” XXII. maximá-

jából átemelt képet, naturalisztikusan felfokozva azt: „Tsúnya bűdös szája, melly mentségére, egész egy / Város motskát falja, okádja, pöki. / A’ mivel azt nyeri, hogy bűdöset nyelvével habarván / Ön maga hírét-is veszteni szokta vala” (II.23.). Bár célja nyilván a „hír hordástól”, a pletykától való elrettentés, az alantas stílusnem alkalmazása korántsem annyira tudatos, mint Faludinál (lásd például pásztorköltészetét vagy vénasszonycsúfolóját).

Legfeltűnőbb a kérdő, felszólító (néha felkiáltó) mondatok megjelenése a maximák, illetve a sorok elején: „Hop! ki vagyok? mi vagyok?”, „Most mi közönségesb?”, „Mekkora légy? eszedet kérdezd meg”, „Udvari Bölts!”, „Bölts! ilyent ki kerülj...”, „Bölts ha te kérni akarsz, vizsgáld meg mit? mikor és hol kérjél?...”, „Ments meg Uram nyelvek mérgétől!”, „Vajki kevés’ a’ jó akarónk! s’ vajki sok a’ rosz!”. A bölcs mondások szentencia-szerű sorai így a kollokvialis stílus szubjektív formáját öltik, közvetlenül szólítva meg az olvasót.

A személyes olvasói reflexió jelenik meg ott, ahol egyes szám első személyben saját véleményét fogalmazza meg: „A ki nem érzékeny, soha semmire meg sem-is indul, / Azt igen-is jónak tartani szokta világ. / Én pedig ezt jónak nem tartom, mert tehetetlen, / És e féle igen-kába s otromba gyakran” (III.66.). Az első „század” XL. maximájában Faludi nyomán összefoglalja a maxima tartalmát, miszerint az írók is lehetnek a hírnév fenntartói és terjesztői, majd hozzáfűzi saját gondolatát: „Mód ez is, és nem rosz, tsak mit kéz írva felőlök / Hírdet, tetteben légyen az hírek igaz”. Mesterét követi, mikor az erkölcs felé billenti a „deli udvariság és helyes rendes Politica” graciáni mérlegét.

Az *Udvari Kátó*ban összekapcsolódnak a költészet korábbi társadalmi használati módjai a haza és a nemzeti nyelv nagyságának a megújított magyar verselés által való felemelése szándékával.

Bár a szanyi plébános átdolgozása tartalmi, stiláris és verselési szempontból egyenetlen, érdekes példája annak, hogy a XVIII. század végén hogyan próbálta olvasni-olvasztatni, hogyan használta új formába öntve Faludi *Udvari emberét* „egy jó szívű Hazafi”.

III.4. A társasági etikától az „Istenes ébresztő oktatásokig”

1773-ban jelent meg a *Szent ember*, Faludi egyetlen könyve, amely feltehetően saját szerzeménye. Felfogható az 1772-ben egészében napvilágot látott graciáni maximákra adott válaszként is.³⁶⁶ Az *Udvari ember* háromszázadik maximája sokkal inkább tekinthető a *Szent ember* kiindulópontjának, mint az *Udvari ember* szintézisének. Ez az „Istenes erkölcs” vagy „Istenes jószág” válik a *Szent ember*ben megrajzolt eszményi emberkép sarkpontjává.

Az alábbiakban az eddig részleteiben nem vizsgált mű műfaji sajátosságainak, lehetséges használatának aspektusait, a mű tartalmi vonatkozásait vizsgálom meg néhány korabeli, hasonló jellegű, erkölcsstani elmélkedést tartalmazó munka, illetve Faludi más munkáinak viszonyrendszerében.

Heltai János a XVII. századi kiadványok funkcionális-használati műfajrendszerének kialakításakor tekintettel van „a nyomtatványok létrejöttét kiváltó igényekre, célokra és használatukra”.³⁶⁷ Az erkölcsi oktatások besorolását már a XVII. századi munkák esetében is problematikusnak tartja, a morális didaxis gyakran meglehetősen különböző műveket is átsző,³⁶⁸ s a funkcionális átfedések a XVIII. században talán még gyakoribbak. Az *Udvari ember* maximái erősen világias jellegűek, s mint láttuk, felmerülhet a politikai, illetve iskolai használat lehetősége is. A *Szent ember* tanításai – a poétikai-retorikai megformáltság hasonlósága ellenére – már az egyházi-vallásos kiadványok műfaji csoportjába sorolhatóak. Mindezekon túl, az alábbiakban a mű létrejöttét meghatározó igényeket, célokat próbálom megvilágítani, illetve a lehetséges használatra vonatkozó utalásokat azonosítani az előljáró beszédekben.

Takáts József több írásában is a szinkrón kontextusok fontosságára hívja fel a figyelmet.³⁶⁹ Úgy gondolom, a fogalmat egy kissé kiterjesztve a recepció irányába, és kiegészítve az induktív poétika tanulságaival, megvizsgálhatjuk, hogy a szövegek elkészítésekor, illetve korai befogadásukkor milyen konvenciók határozták meg poétikai-műfaji struktúrájukat, illetve milyen retorikai-poétikai kompetenciák működhettek elváráshorizontként korabeli használatuk esetében. A szinkrón perspektíva feltételezi, hogy

³⁶⁶ Sárközy Péter feltételezése szerint, talán a háromszázadik maxima indította Faludit arra, hogy a graciáni maximák komor igazságait „az élet szentségéről” megfogalmazott gondolatokkal egészítse ki. SÁRKÖZY 2005, 85–86.

³⁶⁷ HELTAI 2008, 26.

³⁶⁸ Vö. Uő, i. m., 32.

³⁶⁹ TAKÁTS, *Saját hitek* = TAKÁTS 2007, 12., Uő, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett* = TAKÁTS 2007, 82.

nézőpontunkat közelítsük „az egykori szereplők perspektíváihoz”.³⁷⁰ Jelen esetben a vizsgált szövegek használatának első kontextusát, illetve a „szereplők önleírásait”³⁷¹ a Faludi munkáival többé-kevésbé kortárs, hasonló jellegű munkák, illetve ezek paratextusainak önmeghatározásai jelentik. Bár sokszor több évszázados toposzokból építkeznek ezek a műfaji jegyekre, illetve befogadásra reflektáló szövegek, a korabeli irodalomról való gondolkodás tükrüként láttatják, hogy a szerzők milyen mozzanatokat ítélték fontosnak, mi az, ami ismételten felbukkan ezeknek a szövegtípusoknak a jellemzésére, azokat a nyelvi megnyilvánulásokat, „amelyekkel kifejtett vagy kifejtetlen módon önnön gyakorlataikat értelmezheték”.³⁷²

III.4.1. Utilitas és gyönyörködtetés

„Az elmét gyönyörködtető és megvidámító könyvek közé számláltatnak az én értelmem szerint”³⁷³ (...) Az éles, elmés, szűrös együtt való beszélgetések, orczázó versek. Amelyek ismét azért íratnak, hogy fullánkot hagyván az olvasóknak elméjekben a vétektől elvonattatnának. Illyen: 1. A Dórel József Nemes embere, Nemes asszonya, Udvari embere, kik nemrégben kezdettek magyarul beszélni”.³⁷⁴

Faludi kortársa, az erdélyi literátor, *Szent Hilárius*-ában a „mulatságosság” és az unaloműzés, „elmebéli gyönyörűség” felől közelíti meg azt a műfajcsoportot is, amelyben Faludi műveit elhelyezi. Bod Péter változatos műfajú és stílusú könyveket sorol ezekbe a csoportokba, a fő kritérium egyrészt a szórakozató, gyönyörködtető jelleg, másrészt az *utilitas*, a hasznos tanulság, az erkölcsnemesítés. A korabeli előljáró beszédekben máshol is találunk hasonló perspektívát tükröző megfogalmazásokat, ahol a műfajiság formai szempontjai („rövid elmés mondásokban vagy valami költött személyeken esett mesés történetekben”³⁷⁵) alárendelődnek az erkölcsnemesítésnek, a „köz Jóra tzelőző igyekezetnek”.³⁷⁶

Az unalom elkerülésére való törekvés megfogalmazása a legtöbb előljáró beszédben megtalálható, leggyakrabban a morális tanításnak alárendelve. A „pogány”, sztoikus bölcsességet a „keresztény tekkéletesség” szolgalatába állító Miháltz István „bokrétába s' versebe” „szorítja” a *Kersztény*

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ Uő, *Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás* = TAKÁTS 2007, 38–40.

³⁷² TAKÁTS, *Saját hitek* = TAKÁTS 2007, 12.

³⁷³ BOD 1987, 29.

³⁷⁴ Uo., 34.; ugyanakkor Bod külön csoportba sorolja Marcus Aurelius vagy Guevara munkáit.

³⁷⁵ SÓFALVI 1777, II.

³⁷⁶ Uo., XII. XVII. századi előzményeiről lásd: GÁBOR Csilla „... A lelkek javára igyeksztem egyengetni. Az utilitas szempontjai a 17. század magyar irodalmában” = Uő, 2002, 206–218.

Seneca „bölts intéseit”, hogy az olvasók „kedvét” megnyerje³⁷⁷ („bokkrétának” nevezi az egyes témákat tárgyaló egységeket). Molnár János nevelésről írott könyvében, a Faludi munkáiból idézett részletek után, hangsúlyozza, hogy ezek a mondások „ne terhelésre, hanem valóságos oktatásra szolgáljanak”.³⁷⁸ Az ifjúság nevelése a célja Kónyi János *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve, a kegyes ifjúságnak a tisztelendő öregségtől nyert ajándéka* című, 1774-ben, Landerer pozsonyi nyomdájában megjelent Dodsley-fordításának, amint arra a terjedelmes cím és a címlapot megelőző metszet, illetve annak felirata is utal: „Atya bölts tanátsa Ifjat bődogságra viszi, 's jó erköltsre, észre 's okosságra”.³⁷⁹

A moralizáló tartalom és a szórakoztatás kapcsolatának szemléletes megfogalmazását nyújtja – a lefordított munka előljáró beszéde alapján – Sófalvi József az *Oeconomia vitae humanae...* című szerzeményének ajánlásában,³⁸⁰ melyet György Lajos egyenesen „módszeres irodalomtörténeti tanulmánynak” nevez.³⁸¹ Sófalvi fejtegetésére azért is érdemes kitérni, mert ugyanannak a műfajnak a sajátosságaira világít rá, amelyben a *Szent ember* is íródott. Ugyanezt a Dodsley-féle világi erkölctant Faludi is átdolgozza egy évvel később *Bölts ember* címmel, de ebből az ilyen irányú fejtegetések kimaradnak. Sófalvi szövegének gondolatmenete a mézzel/borral bevett orvosság-betegség fogalom párból kiinduló analógiára épül. Hogy a lélek „értelmének és erköltsének hibáit” orvosló „Diaethetica és Therapeutica Regulák”³⁸² hathatóságak legyenek, „rövid elmés mondásokban vagy valami költött személyeken esett mesés történetekben” kell a közönségnek beszélni,³⁸³ mert „bizonyosan számosabb olvasói lesznek”³⁸⁴ (tehát minél szélesebb réteget kíván megszólítani). A szerző az előbbi választja, tehát a rövid, „fontos és hathatós szólásokat”, dicsérve az *argutiából* származó hasznokat. A többször is hangoztatott „unalom eltávoztatása” nem öncél, hanem mintegy hordozója a bölcs reguláknak,³⁸⁵ ezek értelmi elmélyítését szolgálja.

Faludi szándéka a *Nemes ember* lefordításával többek között az, hogy „példát adjon sok heverő pennának”, és „olvasásra valót nyújtson a hivalkodóknak” (vagyis írásra serkentse a tollforgatókat, és hasznos elfoglalt-

³⁷⁷ MIHÁLTZ 1768, 1.

³⁷⁸ MOLNÁR 1776, 265.

³⁷⁹ KÓNYI 1774.

³⁸⁰ Lásd TARNAI 1958, 181.

³⁸¹ GYÖRGY 1929, 13. Sófalvi Sulzer-magyarításáról az esztétika erdélyi története kapcsán lásd: KESZEG 2009. Fordításáról megjegyzi, hogy „erkölcsi és vallásos kontextusba illeszkedik”.

³⁸² SÓFALVI 1777., II.

³⁸³ Mindkettőre van példa a korabeli irodalomban.

³⁸⁴ SÓFALVI 1777, III.

³⁸⁵ Uo., IV.

ságot biztosítson a henyélőknek, tétlenkedőknek).³⁸⁶ A magyar Dámákhoz írt Tudósító Levélben felszólítja ezeket, hogy „erköltses kegyességgel” vegyék munkáját, de a jóra ébresztés, az „utba vezetés” építő szándéka mellett szerepel az is, hogy „magokat véle (...) mulassák” (tehát a szórakoztatás). A *Nemes urfi* „mulat, faggat, tsíp”, hogy „nyers ereje” s „kívánt foganattya” legyen a beszédnek (egyértelműen megfogalmazódik a didaktikus szándék). Az *Udvari ember* harmadik századának³⁸⁷ előljáró beszéde jelzi a szerző saját munkájához való viszonyulását („örömost mulattam vélek, reményilem mások-is”), és a Gracián-könyvvel szembeni magatartásának viszonylagos változását az első két századhoz képest: „Ha sokat nem használ, leg-alább semmit sem árt olvasása. Ki telik a pihenés is forgatásában, mert a szakaszok nem nagyok (...) rövidségére nézve nem lehet unalmas”. A használni akarás háttérbe kerül, a szórakozás, szórakoztatás, pihenés javára billen az olvasási ajánlás mérlege.

Bár az *utilitas*, ahogy a fentiekből is kitűnik, nem zárja ki a gyönyörködtetést és a szórakoztatást, a legtöbb erkölcsnemesítő munka szerzője – vagy mentegetőzve, vagy hangsúlyozva azt – elzárkózik az ékesszólástól. Ez a toposz a XVII. századi tendencia közvetlen folytatása.³⁸⁸ Faludi ehhez a hagyományhoz is kapcsolódva, az *Udvari ember* első „századának” előljáró beszédében kijelenti, hogy „olgy tizfrán nem trágyáztam, a’ mint Hazámnak kényessei szeretnék”,³⁸⁹ tehát nem fűszerezte, gazdagította stílusosan beszédét csillogó díszítményekkel, nem kíván megfelelni mindenféle finnyás hazai olvasó elvárásának, kedvének.³⁹⁰ Kollárits Joákim, pálos rendi szerzetes, a *Philothea* fordítója, ugyanolyan hangnemben fogalmaz, „a’ fen’-heázó füleket tsiklandoztató tzafrangos szavakról”.³⁹¹ Hasonló szavakkal mentegeti fordítását, „leányzó” voltára hivatkozva Saur Jozefa is, a tibetinek álcázott erkölccstan³⁹² harmadik fordítója: „Ne kévánd töllem pompás szóknak kényes szerét, vagy ízedre-való tsiklandó Magyarságot...”.³⁹³ Bertalanfi Pál *Keresztényi böltességének* előljáró beszédében nem mentegetőzik, hanem határozottan különválasztja – legalábbis a keretszöveg szintjén – az üdvösségre oktató bölcsséget a „hivságos tapsolást”, népszerűséget kereső, „fűl-viszkettető ékes szollástól”, „elme-gyönyör-

³⁸⁶ Erdélyi magyar szótörténeti tár, V., Kriterion, 1993, 185–186.

³⁸⁷ A háromszáz maxima három részre/könyvre tagolódik, ezeket nevezi Faludi „századoknak”.

³⁸⁸ Lásd: GÁBOR Csilla, *Tanítás, gyönyörködtetés, megindítás: világszemlélet és retorika* = GÁBOR 2002, 194–196.

³⁸⁹ FFPM, 300.

³⁹⁰ A hazai korabeli olvasóréteg szűkösségét figyelembe véve nehéz meghatározni, kik lehettek a „Hazámnak kényessei”, valószínű, toposzról van szó.

³⁹¹ KOLLÁRITS 1767, XXX.

³⁹² TARNAI 1958.

³⁹³ SAUR 1776.

ködtető ritka léleménytől”.³⁹⁴ Faludi, Kollárits, Saur Jozefa, Bertalanfi Pál fenti megnyilatkozásai valójában évszázadokra visszanyúló, a keretszövegek közhelyei közé tartozó motívum árnyalatnyi változásokat tükröző újrafogalmazásai,³⁹⁵ amelyek nem minden esetben tükröződnek a szövegekben. Mindezek ellenére úgy gondolom, érdemes ezeket komolyan venni, hiszen a szerzők egy több évszázados retorikai arzenálból éppen ezeket a toposzokat választották, s mintegy ezek révén kínálták szerzeményüket a XVIII. századi olvasóknak, új kontextusba helyezve, nemcsak a paratextuális retorika közhelyeit, hanem a (többnyire fordított) műveket is. Ugyanakkor ezek jelentik a fent említett korabeli taxonómia fogalmi eszköztárát. Heltai János a XVII. század eleji magyarországi nyomtatványok kapcsán hangsúlyozza az előszavak, ajánlások jelentőségét, amelyek szervesen „kapcsolódnak a főrészhez, vele egyetlen alkotásnak tekinthetők”, s ha nem is „változtatják meg egy-egy kiadvány műfaji besorolását, de sajátos összetételükkel gyakran módosítják a fő mű funkcióját”.³⁹⁶

Annak tudatában, hogy az említett szerzemények csak illusztrációként szolgálhatnak, korántsem merítik ki a késő barokk széppróza hasonló jellegű munkáinak teljes skáláját (jelen fejezetnek nem is lehetett célja a feltérképezés), úgy gondolom, érdemes megnézni, hogy ezekhez viszonyítva, programját tekintve, hol helyezkedik el a *Szent ember*.

III.4.2. Megcélzott közönség, olvasási ajánlás

Ami elsőként szembetűnik a *Szent ember* olvasásakor, az, hogy az előjáró beszéd címzettje, a korábbi Faludi-munkáktól eltérően, már nem egy szűkebb réteg (a Magyar Nemesség, a Fő Rendek vagy a Magyar Dámák), hanem a „keresztyén olvasó”. Ez megerősítést nyer a továbbiakban: „minden Rendnek és válogatás nélkül minden személynek szól”, reflektálva az ebből adódó stílusbeli következményekre is („a sok között nagy a különbség; azon egy dologról különbféle módon beszélget”³⁹⁷). Ebből a stílusbeli változatosságból adódik, hogy az *elocutio* problémája nem is tematizálódik a keretszövegben. Ami azonban a Sófalvi szövegéhez, illetve a formát (háromszáz maxima) inspiráló *Udvari ember* előjáró beszédéhez hasonlóan itt is megfogalmazódik, az a rövidség erénye: „Mindenikét úgy szabtam meg, hogy rövid legyen, unalmas ne legyen”. Erről a könyvről azonban

³⁹⁴ BERTALANFI 1770 (II. kiadás), 8.

³⁹⁵ Vö.: KECSKEMÉTI 1998, 89–90. A számtalan példa közül egy 17. századi előjáró beszédből: „békét hagyván a’ szánt szándékkal kedveskedő udvari púpos szóknak, és a’ beszédben vijjításoknak. 1. Tim. 6. pennámat a közönséges szólásnak kerék vágásában tartoztattam”, KOPCSÁNYI 14–15.

³⁹⁶ HELTAI 2008, 22–23.

³⁹⁷ FPPM, 468.

nem mondható el fenntartás nélkül, hogy „inkább mulattat, mint nevel”.³⁹⁸ Műfaji mintájától, a graciáni maximáktól eltérően, itt a hasonló formát öltő „istenes ébresztő oktatások” befogadása már nem képzelhető el pusztán szórakoztatásként, csupán – akárcsak Sófialvinál – a kívánt üdvösséges haszon, a foganatosabbá tétel eszközeként. Faludi, ahogyan az *Udvari ember* harmadik századának ajánlásában is, a maximák olvasásához és befogadásához kétféle utat kínál. Implicit módon megjelenik az az olvasó, aki sietve, „tsak muló-félben olvasgattya és restelli feszegetni, nem fér székéhez”,³⁹⁹ (vagyis nem tesz semmi erőfeszítést, hogy megértse az oktatás lényegét), és az, aki „buzgósága szerint tovább nyújtja” elmélkedésével, „mélyebben botsátván és ott marasztván az elmét”⁴⁰⁰ (elmélyülten, az olvasottakat továbbgondolva olvassa). Ez utóbbi, ha „az elejébe adott oktatásokat” be is teljesíti, Szent Emberré, azaz erkölcsileg tökéletessé válhat.

Ezek már nem közéleti etikára nevelő, „a setétes erköltsű világban”⁴⁰¹ utat mutató maximák, hanem (ahogy a cím is mutatja) „szent életre vezérlő istenes oktatások”. Faludi nem elvont erkölcstani tételeket kíván felsorakoztatni, hanem a világi életben (hiszen elsősorban világiaknak szánja munkáját) megvalósítható és megvalósítandó életelveket és viselkedésmintákat kínál. Ezeknek iránya azonban egyértelműen az üdvösség perspektívája felé mutat. „Bölts tanit itt Böltsüket”, Mihályt megfogalmazása a *Szent emberre* is érvényes, hiszen ahogy a „Bé-Fejezés”⁴⁰² mutatja, olyanokhoz kíván szólni, akikben már megvan a hajlandóság arra, hogy az erkölcsi tökéletesedés útjára lépjenek (függetlenül társadalmi hovatartozásuktól és műveltségi szintjüktől), „kik buzgó igyekezettel iparkodnak minden ki-telhető szent életre”. Ebben az értelemben a használati irodalom részeként azokhoz a kegyességi művekhez áll közel, amelyek, mint például a *Philothea*,⁴⁰³ „az ájtatos útra” indulóknak kívánnak segítséget nyújtani.⁴⁰⁴ Ezt látszik alátámasztani az előljáró beszéd biztatása, amely szerint az egyes „oktatások” (tanítások) szolgálhatnak a meditáció alapjaként is. Az értelem, érzelem és akarat mozgósításával a tökéletesedés útjának „grádicsait” (lépcsőfokait) is kijelöli a szerző a „Bé-Fejezésben”. Mivel „a tekélletességnek igaz úttján” kívánja Isten választott híveit kalauzolni, hét „fokot” különböztet meg.⁴⁰⁵ A tökéletesedés első fokán azok vannak, akik kerülük (vagy meggyónják, megbánják) a halálos vétkeket, „az apró

³⁹⁸ TARNAI 1964, 53.

³⁹⁹ FFPM, 416. és 468.

⁴⁰⁰ FFPM, 468.

⁴⁰¹ FFPM, 360.

⁴⁰² FFPM, 530.

⁴⁰³ KOLLÁRITS 1764.

⁴⁰⁴ Uo., XXVIII.

⁴⁰⁵ „Ime azért hét fokot adok elejbe.... Rend-szerint így következnek...”.

bünekbe” azonban „esten esnek”. Egy fokkal fennebb vannak, „kik tovább’ erőlködven” már a bocsánatos bűnöket is kerülük, „de némelly fogyatkozásokról nem tésznek”. A harmadik szintre azok jutottak, akik „fel-fegyverkeznek” és harcot vívnak a testi kísértések ellen, de motivációjuk csupán a kárhozattól való félelem. Ezzel szemben a nagyedek fokot elérők, „ezen-fellül” már a „belső támadásoknak” is elejét veszik, hiányosságuk, hogy noha istenfélők és meditációt is folytatnak („szép elmélkedésekkel legelik sziveket” – táplálják, gyönyörködtetik szívüket), de „magoknak meg-tetszenek” (önszeretet). Az ötödik fokon levők már „az egek között járnak”, de a kereszteket még fájdalommal viselik, „el-busulnak”. Akik a hatodik fokon vannak, az „Istenes jóságokkal fel-ékesülven, magokról el-felejtkezven, és akaratoktól mint-egy el-válván” Istenre hagyatkozni, óhajtják a kereszteket, Isten dicsőségét keresik magukban és másokban. A legfelső fokon a szent emberek vannak, azok a „boldog lelkek”, akik „minden földi motsokból ki-tisztulván, magoktól mint-egy el-válván, az Istennel úgy szólván meg-egyesülven, szerelmében el-merülven, mint a tiszta és kedves áldozatok égnak az ő szent színe előtt...”. Ha megfigyeljük, nem más ez, mint a misztikus Isten-keresés hármasság útja: a bűnöktől való megtisztulás (*via purgativa*), a krisztusi mintát követő tökéletességre való törekvés, az akarat, gondolkodás, a magatartás (keresztek felvétele, óhajtsa, Isten dicsőségének keresése) alakításával (*via illuminativa*), majd az Istennel való misztikus egyesülés (*via unitiva*).⁴⁰⁶ Ez lenne tehát az egyik lehetséges, a „szerzői paktum” által kínált „olvasat”: az olvasó aki „bé-teljesíti” „az elejbe adott oktatásokat”, az elmélkedés útján elérheti a szentséget.

Ami látszólag ellentmond a lelki vezetés eszközeként való használatnak, az a Szent Ignác-i *Exercitiára* jellemző, logikai és lélektani rend teljes és tudatos hiánya: „A’ Szakaszokban rendet nem tartottam, mert nem láttam különös okát”.⁴⁰⁷ E választás akkor válik érthetővé, ha elsősorban olvasmányoknak tekintjük az „istenes ébresztő oktatásokat”. Faludi maga is megfogalmazza ennek magyarázatát: „azon egy dologról külömbféle módon beszélget, azért, hogy ha egy-képen nem, más képen férjen mind eszéhez, mind szívéhez az áhétatos Olvasónak”, egy-egy téma „többször kerüllyen elő, többször ébreszsen, többször integessen, a’ míg a’ bújdosó elme megszálljon...”⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Vö. GÁBOR Csilla, *A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban* = Uó 2002, 272–273.

⁴⁰⁷ Az ignáci lelkiség és nem annyira az *Exercitia* intertextuális szinten megragadható hatását emeli ki Szabó Ferenc S. J., hangsúlyozva, hogy a *Lelki gyakorlatok* nem „olvasókönyv”. SZABÓ 2007, 508–509.

⁴⁰⁸ FFP, 468.

III.4.3. Istenes erkölcs és Világ

Ami a szerteágazó erkölcsi igazságokat és életelveket a mű keretén belül összefogja, az a „szentség” fogalma. Ez nem más, mint a korábbi munkákban is centrális értéket és más erények foglatatát jelentő „istenes erkölcs”. Az istenes erkölcs, tehát a szentség definícióját nyújtja az *Udvari ember* háromezredik maximája (*Szent légy*).⁴⁰⁹ A normatív érvényű *virtus* itt az erények összekapcsolódását példázza. A felsorolt három sarkalatos erény (*prudentia, fortitudo, justitia*) mellett olyan értékek is megjelennek, amelyek inkább az evilági életre vonatkoznak (a szorgalom, az egészség, a boldogság, a földi dicsőség és hírnév). A *glóriára* vagy a hírnévre való törekvés a *Szent emberben* már nem kap helyet.

A mű alapszerkezetét a Világ-Ég, test-lélek dichotómia képezi. Itt is megtalálható a középkori, Szent Ignácnál is jelen levő, hármas bűnszövet-ség: Ördög – Test – Világ, és ezek ellenében a Jézus által kínált, üdvösségre vezető út kijelölése. A különböző értékek ezek alapján strukturálódnak. Egyfelől a „mulandó bötsület” (a világi dicsőség), a gazdagság, a hatalom, a „rendetlen élet”, vagyis a mértéktelenség, a kívánság, irigység, kevélység, „vakmerő... magába való bizakodás”, képmutatás és félelem helyezkedik el, másfelől az „istenes jó erkölcs”, az isteni és a kardinális erények, alázat, békesség, önismeret. Ezek függvényében formálódnak a kínált magatartásminták, önmagunkkal, felebarátainkkal és Istennel való kapcsolatainkban.

Szent Ignác-i szellemben a kegyelem szerepe mellett Faludi kihangsúlyozza az öntevékenységszükségességét⁴¹⁰ („Gyomlálly azért, építs, igazíts magadon”⁴¹¹). Az evilági élet célja, hogy a belénk oltott kegyelemmel úgy éljünk, hogy életünk válasz legyen Isten végtelen szeretetére és kegyelmére, úgy forgolódjunk a világban, hogy a legkisebb „mocskok” nélkül „Istennek tartsuk lelkünket”,⁴¹² megbecsülve szabadságunkat.⁴¹³ „Kész az Istennek intő malasztya bennünk... kész, hogy akarhassuk, töl-lünk függ, hogy akarjuk a’ job’ részt”.⁴¹⁴ „Tanátskozzál magadal fel-é vagy alá kellessék indúlnod, szerentsés utad töled függ.”⁴¹⁵ Az önmagunkkal való „tanácskozás”, az egyensúlyi állapot, az *indifferentia*⁴¹⁶ megteremtésére irányul. A bűn „fel-háborítja szívünket” (felkavarja, nyugtalaná

⁴⁰⁹ FFPM, 458.

⁴¹⁰ Az öntevékenységről a jezsuita lelkiség kapcsán lásd: BÁLINT 1986, 19.

⁴¹¹ FFPM, 516.

⁴¹² Uo.

⁴¹³ FFPM, 490.

⁴¹⁴ FFPM, 496.

⁴¹⁵ FFPM, 524.

⁴¹⁶ Vö.: SZABÓ 1990, 18.

teszi), ezért kerülnünk kell, hogy megszerezzük „a’ kedves békességet magunkkal, Istenünkkel”.⁴¹⁷ Szükséges a belső harmónia megteremtése, legyen összhang az ember beszéde, gondolkodása, tettei és akarata között: „Érts edgyet magaddal: egyezzen meg beszéded gondolatoddal, gondolatod tselekedetteddel, tselekedeted akaratoddal”⁴¹⁸. Ennek feltétele az önismeret és a folyamatos önvizsgálat: „Vegyük le szemünkről a’ hártát, ép tiszta szemmel tekintsünk mind magunkra, mind másokra”. Az embernek saját vétkeire úgy kell vigyáznia, „mind az éles szemű Hiúz, szomszédja magaviselésére” „olly világtalan kell legyen mind a vakondak”.⁴¹⁹ A többi emberhez való viszonyunkat a felebaráti szeretet, tisztelet, szolgálat, adakozás, megbékélés, megbocsátás és nem az ítélkezés kell, hogy meghatározza („ugy élly felebarátoddal, hogy ő is élhessen veled”). Az alapvető magatartás végkicsengése pedig a mélységes humanizmus: „valóban nem Emberek azok akik nem bánnak emberségesen az emberekkel”. Másfelől viszont az emberi társaság is a Világ része. Az „egyre való társalkodás”, a túlzásba vitt társadalmi érintkezés, barátkozás, a jámbor élet ellensége, s mint ilyen, kerülendő.⁴²⁰ A befelé forduló magatartás a földi szeretet változékonyságának, mulandóságának perspektívájából szemlélve válik indokolttá, amely szemben áll az igaz szeretettel, melynek „törvénye az állandóság és tölje az örökkévalóság”.⁴²¹ Az embernek az Istennel való kapcsolatában is megfigyelhető a kettősség. Egyfelől az embert boldogságra teremtő és szabadsággal felruházó Atya, aki malasztokkal látogatja,⁴²² aki ha „keresztetskéket” bocsát néha rá, épülésére és üdvösségére teszi, és akinek szeretete „hasonló a támadó Naphoz, mely hova tovább ’fényeseb’, ’heveseseb’ és ’kedveseseb’ ”.⁴²³ Az embernek tehát „ingyen-való lelkes igaz szeretettel” és hálával kell Isten felé fordulnia. Másfelől viszont félelemmel. Nem a viciumok közé sorolt, a dolgok jó mértékét meghamisító, hanem az „üdvösséges félelemmel”.⁴²⁴

A szentséget, az „istenes erköltsöt” tehát ebben a „kis világban”, az evilági életben kell megvalósítani (összhangban az ignáci lelkiséggel).⁴²⁵ Az erre való törekvés nem nélkülözi az aszkézist sem, de mint mindenben, itt is a *temperantia* a meghatározó alapelv, az aszkézis, a jezsuita kegyesség

⁴¹⁷ FFPM, 497.

⁴¹⁸ FFPM, 488.

⁴¹⁹ FFPM, 477.

⁴²⁰ FFPM, 494.

⁴²¹ FFPM, 482.

⁴²² FFPM, 499.

⁴²³ FFPM, 501.

⁴²⁴ FFPM, 471.

⁴²⁵ A rend tagjai a „cselekvésben legyenek szemlélődők”. SZABÓ 2005, 233.

szellemében, nem öncélú, csupán eszköz.⁴²⁶ A *Szent ember* világa közelebb áll a korábbi századok aszketikus irodalmának szellemiségéhez. Az *Udvari emberben* a világi életben való érvényesülés állt a középpontban, az a fajta „okosság”, amely a világhoz való alkalmazkodásban egészen a próteuszi metamorfózisokig terjedt. Ezzel szemben a *Szent ember* elhatárolja magát a „világ erkölcsétől”, „az új meg új változástól”.

Az életmű viszonylatában bizonyos fogalmak átértékelődnek. Egyes erkölcsi értékek, amelyek a korábbi munkákban erényeknek számítottak, a *Szent emberben* negatív töltetet kapnak. Ezek közé tartozik a „társalkodás”, amely az *Udvari emberben* Castiglione nyomán még a harmonikus személyiség kiteljesítője, az udvari életben nélkülözhetetlen mesterség volt. Itt a keresztény lélekre leselkedő veszedelmek között találjuk. A másik a színlelés fogalma, amely a trentói zsinat utáni etikai irodalomban a *prudentiához* kapcsolódó, alapvető érték kategóriává vált.⁴²⁷ Túlnyomórészt ebben az értelemben, elfogadott viselkedési normaként szerepelt az *Udvari ember* maximáiban is. Ezzel szemben a *Szent emberben* a képmutatás „fertelmes vétek, titkos ártalmas, gonosz, megvesztegeti a’ jót is emberben”,⁴²⁸ az ördög eszköze, aki „bárány bőrbbe Angyali színbe öltözik”.⁴²⁹

A szentség, mint „istenes erkölcs”, keresztény tökéletesség tehát összeegyeztethető a világi léttel,⁴³⁰ amennyiben az ember földi létének minden mozzanatát a mennyei öröm és boldogság perspektívájából szemléli,⁴³¹ és annak rendeli alá, Isten szándéka szerint. Ahogyan a humort sem nélkülöző példa mutatja: „A’ mit a felséges Isten alkotot, mind jó, szép és álmélkodásra méltó. Mélységes szándékok vezérlették a’ leg-kisseb’ munkáját-is. Azon szeretettel teremtette a’ szunyogot, hogy tsipjen, és a Mennysországot, hogy bódogiton. Mind a’ kettőben maga ditsőségére nézet, és a’ te hasznodra. A’ szunyogban a’ te békességes türeseed, a’ Mennysországbán a te békességes türeseednek jutalma volt szándékában”.⁴³²

A könyv tartalmát tekintve is tökéletesen illeszkedik az aszketikus irodalom moralizáló vonulatába. A témák többsége fellelhető a már említett kiadványok szinte mindegyikében. Szent Ágoston, Anzelm, Kempis Tamás, Loyolai Szent Ignác műveinek, illetve a keresztény sztoicizmusnak a hatására a *Szent emberben* Szabó Ferenc világított rá.⁴³³ Faludi egyes XIX. századi méltatói az eredetiség hiányát a „nemzetietlen korrall” próbálták

⁴²⁶ Vö.: HEUSSI 2000, 344.

⁴²⁷ Vö.: VÍGH 1997, 8–9.

⁴²⁸ FFPM, 480.

⁴²⁹ FFPM, 484.

⁴³⁰ Ez a világlátás azonban már nem az *Udvari ember* világlátása.

⁴³¹ FFPM, 517.

⁴³² FFPM, 513.

⁴³³ SZABÓ 1994.

mentegetni, pedig ez teljes összhangban van a munka célkitűzésével. A könyvecskét „se nem úgy, se nem a’ végre kell tekinteni, hogy mi újságot mond”,⁴³⁴ a cél a használni akarás. Ez a haszon elsősorban lelki haszon, mely az üdvösségre irányul, Faludi korábbi erkölcstani munkáitól eltérően, ahol a világi és a mennyei bölcsesség nemcsak, hogy összeegyeztethető, de a hangsúly különösen az *Udvari emberben* a mindennapi életben való boldogulás és érvényesülés irányába mozdult el.

A XVIII. század közepe táján napvilágot látott erkölcstani munkákban megfigyelhető az a folyamat, amely során „ami korábban norma, tehát a hívekkel szemben felállított követelmény volt, az most regulává, tehát a hívek számára evilági életük szempontjából is fontos, követésre érdemes szabállyá minősül át”.⁴³⁵ A „normának regulába való áttűnése”⁴³⁶ a *Szent emberre* nem jellemző, és éppen ezért a lassú elvilágiasodás folyamata sem, amiről Tarnai Andor beszél a Faludi-életmű kapcsán.⁴³⁷ Ez természetesen nem jelenti a világi életben való eligazodást elősegítő tanácsok teljes hiányát, hiszen elsősorban világiakhoz szól. Ezekkel a gyakorlati oktatásokkal azonban, az értelmi megfontolás, érzelmi átélés és az akarat irányítása révén, a szentség elérésére kíván mozgósítani.

⁴³⁴ FFPM, 468.

⁴³⁵ BÍRÓ 2003, 27.

⁴³⁶ Uo.

⁴³⁷ Vö.: TARNAI 1964, 539. Faludi prózai munkáiban megfigyelhető a szakrális-profán életszféra szétválásának folyamata. A szakirodalom hajlamos egyfajta türelmetlenséggel tekinteni erre: nem a folyamatot követi, hanem a kész ténnyt regisztrálja vagy hiányolja.

IV. KIADÓI POLITIKÁK A XVIII–XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁN FALUDI FERENC MŰVEINEK TÜKRÉBEN (KIADÁSTÖRTÉNETI VÁZLAT)

IV.1. Kiadók és kiadványok

A közel százéves időszakban (1748–1824) különböző nyomdákban napvilágot látott Faludi-köteteknek áttekintése, a kiadványoknak a korabeli könyves kultúra kontextusában való vizsgálata érdekes tanulságokkal szolgálhat a korabeli kiadói viszonyokat, illetve ezek változásait illetően. Ennek egyik lépése a XVIII. századi és XIX. század eleji kiadáspolitikára feltérképezése, amelybe illeszkedik a Faludi-művek kiadása is.

Ha a műveket, Kálmán C. György szavaival, „mint cselekvési folyamatokba ágyazott, *használt*, ágensek, intézmények, konvenciók körülvette (sőt, azok teremttette) tárgyat” vizsgáljuk,⁴³⁸ figyelmünk a szinkrón kontextusokra irányul. Jelen esetben az elsődleges kontextust tehát azok a konvenciók jelentik, amelyek a fenti időszakban „jelenvalóvá tették” a Faludi-szövegeket, s amelyhez a materiális közeg, illetve az ahhoz kapcsolódó „ágensek”, cselekvések, eljárások és személyek tartoznak, amelyek lehetővé tették ezt. Ebből a perspektívából szemlélve, az irodalmi művek vizsgálatának részeként nem tekinthetünk el a kiadás-, illetve nyomdatörténeti vonatkozások legalább részleges feltérképezésétől, hiszen – ahogy az alábbiakban látni fogjuk, – a materiális közeg a megjelenítés aktusa révén nemcsak a kiadványok morfológiájára lehet hatással, hanem befolyásolhatja „ezek megértését, értelmezését, szűkebb (irodalmi) vagy tágabb (nem csupán irodalmi) értelemben vett használatukat”.⁴³⁹

Az alábbiakban a kiadványok megjelenését lehetővé tevő anyagi bázist, az egyes nyomdák, kiadók működésének a Faludi-kiadványokat érintő aspektusait vizsgálom a XVIII. században. A különböző korszakok

⁴³⁸ KÁLMÁN C. György, *Te rongyos (elm)élet!*, Bp., Balassi, 1998, 182. idézi TAKÁTS 2007, 11.

⁴³⁹ TÖRÖK 2006, 181.

nyomdáiban megjelent kiadványok más-más hatás elérésére törekedtek, s a hasonló vagy különböző szándék, látásmód minden bizonnyal a könyvek használatában is tetten érhető.

Arra, hogy a kiadványok szövegrétegei bizonyos szociológiai meghatározottságú cél szerint szerveződnek a Faludi-kiadások esetében is, először Mezei Márta összefoglaló kismonográfiája hívta fel a figyelmet. Ő a kérdést elsősorban a kiadók „mandátuma”, a felvilágosodás kulturális programjának felvállalása felől közelíti meg, nem a szándékolt hatás, befogadás oldaláról.⁴⁴⁰ Jelen fejezet az általa felvázolt, főként filológiatörténeti szempontú elemzést⁴⁴¹ a kiadástörténeti háttér felvázolásával kívánja kiegészíteni, Révai és Batsányi kiadói tevékenysége mellett rávilágítva az 1786 előtti Faludi-kiadványok ezen vonatkozásaira is

Thienemann Tivadar a könyvkiadás gazdasági bázisáról szólva három típust különböztet meg: a mecénást, a prenumerációt és a kiadót.⁴⁴² Hogy a gazdasági alap megteremtője a három kategória melyikébe tartozik, hatással van magára a kiadványra is, determinálja annak morfológiáját. Faludi műveinek XVIII–XIX. század eleji kiadástörténetében mindhárom típus jelen van, s ezek váltakozása jól tükrözi a könyves kultúra korabeli viszonyait.

Ennek a vizsgálódásnak egyik forrását maguk a kiadványok, az egyes kötetek jelentették, ezek tipográfiai kivitelezése, a címlapok által nyújtott információk, az ajánlások, előszók (peritextusok). A nyomdák működésére vonatkozó információk kiegészültek a kinyomtatott jelentő levelekben, „segedelem-kérésekben”, kéziratos forrásokban, a kiadók levelezésében fellelhető vonatkozásokkal (epitextusok). Gérard Genette *Paratextusok* című könyvében úgy határozza meg ezeket a limináris szövegeket, mint amelyek körülvesznek és megnyitnak, jelenvalóvá tesznek a világban egy szöveget, biztosítják (jelen esetben) könyvként való recepcióját, használatát.⁴⁴³ Ezek az irodalmi és nyomdai konvenciók közvetítik a könyvet, a szöveget az olvasóknak. Tehát a könyvtest nemcsak az interpretáció tárgyát képezheti, hanem annak nélkülözhetetlen része, s a peritextuális elemek (szerzői név, cím, kiadó, formátum, előszó, jegyzetek, tartalomjegyzék stb.) sajátos metadiskurzus hordozói.⁴⁴⁴ Mivel ezek az újabb és újabb publikálással folyamatosan változnak, megújulnak, érdemes az egyes kiadvá-

⁴⁴⁰ Lásd: MEZEI 1998. Az eddigi szakirodalmat összegző, olvasmányos Faludi-monográfia szerzője, Sárközy Péter sem tér ki a kérdés ezen vonatkozására. SÁRKÖZY, 2005, 160–165.

⁴⁴¹ Nem célja a nyomdák, az anyagi bázis, az olvasóréteg problémáinak teljes feltárása. MEZEI, i. m., 8.

⁴⁴² THIENEMAN 1931, 223.

⁴⁴³ GENETTE 1997, 1.

⁴⁴⁴ Vö.: HÁSZ–FEHÉR 2006a, 12.

nyokat egyediségükben szemlélni, mint a szövegek egyszeri és (változó kontextusuk révén) megismételhetetlen reprezentációit.

IV.1.1. A szerző életében megjelent kötetek

Faludi első művei abban az időszakban jelennek meg, amikor Rómából hazatér, és a nagyszombati egyetemi nyomda prefektusaként (vezetőjeként) működik (1745–1750).

A nagyszombati jezsuita nyomda ekkoriban az ország legnagyobb nyomdájának számít, s a katolikus barokk műveltség szellemi központjaként, a pozsonyi, bécsi, győri nyomdákkal való versenyben is megőrzi e státusát egészen a rend feloszlatását követő évekig. A magyarországi késő barokk és rokokó könyvművészet meghatározó műhelyévé váló nyomda XVIII. századi működése során több, mint 4000 könyvet jelentetett meg, s számadáskönyve szerint rentábilis vállalkozás volt. Az általunk vizsgált időszakban (1748–1772) átlagosan 65–77 könyv jelenik meg évente.⁴⁴⁵ Ezek színvonala nem marad el a külföld legjobb nyomdáinak termékeitől. A nyomda az egyetem épületében, annak nyugati szárnyában helyezkedett el, de a kétemeletes épület helységein kívül, ahol a szedőterem, a nyomtatósajtók kaptak helyet, és a kinyomtatott ívek szárítása, a papír raktározása történt, a kollégium több más helysége is a nyomda munkáját szolgálta. Több raktár, külön krúdaraktár működött,⁴⁴⁶ ahol a még be nem kötött példányokat tárolták. Az 1773. évi leltár szerint ekkoriban öt kéziasjtót működtettek (a hatodik tartaléklul szolgált). A nyomdának kiterjedt matrikakészlete volt, s a betűkészletet folyamatosan újítták, az éppen nyomtatandó könyvek előállításához maguk öntötték a szükséges betűket.⁴⁴⁷ Papírellátását a znióválaljai papírmalmok biztosították, évente 80–100 bála (400–500 ezer ív) papírra volt szüksége a tipográfiának.⁴⁴⁸

Faludi prózai munkái közül először a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* látott napvilágot 1748-ban „Nagyszombatban Az Academiai bötükkel”. Nagyon gyakran láthatjuk a két könyvet egy kötetben (mindkettő negyedrét formátumú). Tipográfiai kivitelezésük tükrözi a nyomda kitűnő felszereltségét.

Elöljáró beszédek keltezése szerint Faludi már Rómában gondolt kiadásukra („Költ Rómában, 1744-ben.”), s a nyomda élére kerülve, meg is jelenteti a két könyvet. Mindkét nyomtatvány címlapja díszes, a cím egy része, a szerző, a fordító és a megjelenés helye piros színnel van nyomtat-

⁴⁴⁵ Lásd: HAIMANN–MUSZKA–BORSA 1997, 155., V. ECSEDY 1999, 178.

⁴⁴⁶ Vö.: HAIMANN, *i. m.*, 121–122.

⁴⁴⁷ Uo., 124. és 126–129.

⁴⁴⁸ V. ECSEDY 1999, 177.

va. A „Védelmező intés a magyar nemességhez” a megcélzott befogadókat is megnevezi: „a Személyes nagyoknak szól”, valamint „a’ Fel serdült, és már maga eszén, maga szárnyán járó fiatal Rendhez”, de „a’ fő Asszonyoknak (...) is vagyon részek”. A *Nemes asszony* „Tudósító Levele” már csak a „Magyar Dámákat” szólítja meg (ahogy a *Nemes ember*ben már jelezte: „ígyenesen nekik szól”) „néha tsipve, néha mulatva”.

A következő évben, 1749-ben, rendkívül hasonló kivitelezésben, a Nottenstein özvegye által vezetett budai nyomdában újból megjelent a *Nemes ember*. Nottenstein Veronika 1752-ig vezette a budai nyomdát, 1738-tól pedig tíz évre szóló privilégiummal nyomtat és árusít német ábécés-könyveket, evangéliumos könyveket és katekizmusokat.⁴⁴⁹ Faludi művét nagy valószínűséggel a szerző tudta nélkül jelenteti meg,⁴⁵⁰ a jogosulatlan utánnyomás tételezésének, ennek ellenére, talán mégis inkább különösebb jelentősége, hiszen Faludi elsődleges célja az erkölcsnemesítés („jóra emlékeztetném a világ gondjaiban elmerült elméket”), a példaadás, illetve az „olvasásra valót” nyújtás gesztusa így is megvalósulhat, még szélesebb körben. Ezt talán az is alátámasztja, hogy mind a nagyszombati, mind a budai kiadványokban „Dorell Josef” van feltüntetve mint szerző, Faludi neve pedig minden címlapon kisebb méretű betűkkel van szedve.

Az 1991-ben megjelentetett kritikai kiadás szerint a *Nemes asszony*nak a szerző életében csak egyetlen kiadása volt (Nagyszombat, 1748). Ezzel szemben Szinnyeinek tudomása van az 1749-es budai (ezt az 1984-es Faludi-bibliográfia is említi), illetve 1771-es nagyszombati kiadásról is (a *Nemes ember*rel együtt). Az utóbbiaknak azonban eddig nem bukkantam nyomára. Petrik bibliográfiája a három kiadvány egyikét sem említi, Gyárfás viszont, az egyik legalaposabb Faludi-kutató, a XX. század elején e (harmadik) kiadásnak még a méretét is megjelöli (negyedrért).⁴⁵¹

Ugyancsak Faludi felügyelete alatt, a nagyszombati nyomdában jelent meg az *Udvari ember* első része 1750-ben. A címlapon található könyves, földgömbös könyvdísz mellett a kiadványban két díszbetű található, és több helyen láthatunk körzeteket, vagyis szedhető nyomdai díszeket. Előző két munkájához hasonlóan az előljáró beszéd a „Magyar Nemességet”, a „Fő-Rendet” szólítja meg. A cél itt is az *utilitas*ban rejlik: ha a spanyol és francia udvarokban „nem kis haszonnal olvassák”, méltó, „hogy a Fő-Rendek magyarul-is meg-ismérkedgyenek véle”.

Az *Udvari ember* második része (a „Második század”) két évtized múltán Pozsonyban, Landerer Mihály János nyomdájában jelent meg. Faludi ekkoriban Pozsonyban könyvtárnok, s mivel ígéretes vállalkozásnak tűnt

⁴⁴⁹ GÁRDONYI 1917, 5–6.

⁴⁵⁰ VÖRÖS, FFPM, II., Jegyzetek, 991.

⁴⁵¹ GYÁRFÁS 1910, 411.

a könyv megjelentetése, egy polgári nyomda vállalta a kinyomtatását. Erről a szintén a Magyar Nemességhez intézett, Pozsonyban kelt Elöl-Járó Beszéd tudósít. Faludi itt arról ír, hogy munkája „valami bötsületet vallott a’ Fő-Rendnél (...) és már kész pénzzel-keresve sem lehet találni benne, a’ mint a’ panaszok hozzák”.⁴⁵² A fenti kijelentés akár „reklámfogásnak” tűnhetne egy előljáró beszéd szövegében, de a mű későbbi kiadásai bizonyítják, valóban kelendő lehetett az *Udvari ember*. Már 1771-ben Landerer, aki „nagyszabású üzletember”,⁴⁵³ újra megjelenteti – az impresszum szerint – saját „költségével” az *Első századot* (második kiadás), illetve a munka befejező részét (ez a *Harmadik század* első kiadása). Szintén a mű népszerűsége mellett szól, hogy Landerer, akinek vállalkozása 1770 végéig egyedül uralta a pozsonyi könyvpiacot, akkor jelenteti meg Faludi ezen munkáit, amikor Patzkó Ferenc, egykori alkalmazottja, megalapítja Pozsony második nyomdáját (Patzkó 1770 októberében kapott erre engedélyt).⁴⁵⁴

A három Landerer-kiadvány tükrözi a nyomda színvonalát. Az országgyűlési nyomtatványok, kalendáriumok, iskolai könyvek nyomtatása mellett ugyanis Landerer tipográfiailag és tartalmilag egyaránt értékes könyveket is nyomtatott. Az ő nyomdájában jelentek meg Voltaire, Lessing, Balassi, Dugonics művei, és 1764-től itt indul meg a *Pressburger Zeitung*.⁴⁵⁵ 1764-től betűöntődét működtet, betűit maga rajzolta, s műkedvelő rézmetsző is volt.⁴⁵⁶ Az egyenként száz-száz maximát tartalmazó könyvek kis nyolcadrét formában jelentek meg. A címlapon, a nyomdahely megjelenése fölött mindháromban hasonló könyvdísz található, amely könyvet, kalamárist, illetve pergamentekercset és földgömböt ábrázol (ez utóbbiak csak az *Első század* címlapján láthatók). A köteteket, különösen az egyes lapok alján (ahol nagyobb üres hely maradna), számos kisebb könyvdísz, körzet díszíti. A három kiadvány impresszumában a nyomdász neve más-más formában van feltüntetve (Landerer János Mihály, Landerer Mihály János, Landerer Mihály), ennek ellenére valószínűnek látszik, hogy mindhárom esetben az idősebb Landererről van szó (fia, Landerer Mihály János csak 1795-ben vette át a nyomda vezetését).⁴⁵⁷

1770-ben a nyomda és a felújított betűöntőde új épületbe költözik, amelynek 33 ablaka nézett az utcára a korabeli feljegyzések szerint. Ekkor jelent meg betűmintakönyve is. Nyomdájában 1773-ban tizenkét nyom-

⁴⁵² FFPM 1991, 360.

⁴⁵³ V. ECSEDY 1999, 215.

⁴⁵⁴ Lásd: BÜKYNÉ HORVÁTH 1966, 16.

⁴⁵⁵ Uo., 16–17.

⁴⁵⁶ Uo., 17.

⁴⁵⁷ Uo., 18.

dász dolgozott, öt sajtója volt, amelyből négyet működtetett⁴⁵⁸ (ez a nagyszombatihoz képest sem kevés).

1771-ben jelenik meg először a *Nemes urfi*. A Darrel-fordítások harmadik darabja a nemes úrfiak számára van írva, „mulat, faggat, tsip, mint a' többi”, „nem kémelli a' feddést, a' jóra-való intést” sem, és a külföldet járó ifjak számára egy utazási instrukciót tartalmaz. Az előszó Pozsonyban kelt, maga a munka azonban a jezsuiták nagyszombati „Academiai Collegiumának bötüivel” jelent meg. A díszes, színes címlapon egy szárnyait próbálgató sas látható; Faludi neve itt is kisebb betűkkel szerepel, mint a „Dorell”-é. A kötet mérete és kivitelezése nagyon hasonlít a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* 1748-as kiadásához. Valószínű, hogy példányszáma ezer körül lehetett, az 1773-as leltár szerint ugyanis még 700 darab volt krúdában a raktárban, ára pedig a kegyességi kiadványok ára körül mozog, mindössze 27 krajcár a negyedréti könyv.

1772-ben, ugyancsak Nagyszombatban, „A' Jesus Társasága Akadémiai Kollégiumának Betőivel” jelent meg az *Udvari ember* maximáinak mindhárom százada, kis nyolcadrét formában. A több könyvdísszel és körzettel ékesített három kötet címlapja hasonló, az első kettő esetében még a hangszereket ábrázoló dísz sem különbözik. A *Harmadik század* címlapja, az első kiadáshoz képest, egy új információt tartalmaz: „Fordította Frantziából” (az 1771-es kiadásban ez csak az előszóból derül ki). Ezek a könyvek is meglehetősen olcsónak számítottak, darabonként 13 krajcárba kerültek a kötetlen példányok, bekötte 24 krajcár volt az áruk (tehát a kötés szinte annyiba került, mint maga a könyv). Elég nagy példányszámban jelentek meg: 1773-ban, egy évvel a megjelenésük után 1200-1200 példány volt raktáron. A három kötet megjelentetése egy évvel a pozsonyi kinyomtatás után, talán részben a Landererrel való konkurencia jegyében történt, hiszen a pozsonyi nyomdász volt az, aki 1765-ben kiváltságot kap a Helytartótanács hivatalos irományainak kinyomtatására, ami addig a nagyszombati nyomda privilégiuma volt.⁴⁵⁹

Az egyetemi nyomda történetében ez meglehetősen válságos időszaknak számít. Käfer István szerint az 1750-es évek végétől megindult változások ekkor teljesednek ki. Ennek a folyamatnak a nyomda működését érintő egyik legfontosabb mozzanata, hogy 1759-ben a nyomda utasítást kap a vallásos és világi tárgyú munkáknak a megyés püspökök, illetve a Helytartótanács általi cenzúráztatására.⁴⁶⁰ Tehát Faludi 1771–1772-ben megjelent művei is átmentek a cenzúrázóbizottság vizsgálatán. „A helyzet 1770-re annyira megromlott, hogy már az egyetemi nyomda könyvkataló-

⁴⁵⁸ Lásd: V. ECSÉDY 1999, 215.

⁴⁵⁹ Vö.: V. ECSÉDY 1999, 179.

⁴⁶⁰ Vö.: KÁFER 1977, 90.

gusait is előzetes cenzúrának kellett alávetni, sőt 1772-ben a Helytartótanács már csak Nagyszombat város magisztrátusán keresztül állt szóba az egyetem vezetőségével.⁴⁶¹ A rend feloszlásával az egyetem és a nyomda állami intézménnyé vált. A nyomda prefektusa e kiadványok megjelentetése idején Tolvay Imre, aki 1741-ig Rómában Faludi elődje volt vatikáni magyar gyóntatóként, s Faludit, akinek műveit most kiadta az általa irányított nyomda, személyesen is ismerte még abból az időszakból.⁴⁶²

Patzkó Ágoston Ferenc, Landerer egykori művezetője, 1771-ben állítja fel nyomdáját Pozsonyban. Ebben a nyomdában látott napvilágot a XVIII. században a legtöbb Faludi-kiadvány. Könyvnyomtató műhelyét a nagyszombati, a bécsi és a pozsonyi Landerer öntödéjében készült betűkkel szerelte fel.⁴⁶³ 1775-ben Landererrel szemben megszerzi a Pozsonyban székelő Helytartótanács és a Kamara nyomtatványainak megjelentetésére szóló privilégiumot. Emellett főleg vallásos kiadványok nyomtatására szakosodott.⁴⁶⁴

Itt jelent meg először „az áhétatos Olvasónak” szánt *Szent ember*, Faludi saját szerzeménye, 1773-ban, a jezsuita rend feloszlásának évében⁴⁶⁵. A címlapon és az Elöl-Járó Beszédben Faludi neve alatt még szerepel a „Soc. JESU.”, illetve az S. J. megjelölés. Előző műveitől eltérően a maximák („szent életre vezérlő istenes oktatások”) címzettje már nem a főrend, hanem „A’ Keresztyén Olvasó”. Könyve „minden Rendeknek, és válogatás nélkül minden személynek szól”, reflektálva arra is, hogy „a’ sok között nagy a’ különbség”.⁴⁶⁶

A kiadványok egy részének sorsát illetően egy másik forrás is rendelkezésünkre áll: Faludinak 1774. május 28-án Paintner Mihályhoz írt levele. Ebben arról számol be, hogy a *Szent Ember* húsz bekötött példánya nála van. Kötetlen példányok maradtak Pozsonyban, hiszen nem látta értelmét egy ilyen félreeső helyre hozni őket (ti. Rohoncra, „ad reducta haec loca”). A könyvek úgy vannak bekötve, hogy könnyen lehessen szétfejtetni, nincs borítólapjuk, és az utolsó lap sincs a végéhez varrva.⁴⁶⁷ Feltehetően a nyomdából krúdában kikerülő könyveket csak annyira kötötték be, hogy a későbbi tulajdonosok majd kedvük (és anyagi lehetőségük) szerint köttessék újra könyvtáruk számára. Gyakori az egyes könyvtárak anyagában, hogy Faludi több műve ugyanolyan kötésben látható (például az

⁴⁶¹ Uo., 93.

⁴⁶² MONAY 1956, 122.

⁴⁶³ V. ECSEDY 1999, 216.

⁴⁶⁴ Uo. és BÜKYNÉ HORVÁTH 1966, 16.

⁴⁶⁵ Az előjáró beszéd végén szereplő 1773-as dátum a kéziratban nem jelenik meg, tehát feltételezhető, hogy a munka már korábban elkészült.

⁴⁶⁶ FFPM I., 468.

⁴⁶⁷ FFPM II., 819. és 1002. (Jegyzetek).

esztergomi bencés rendház tulajdonából származó példányok darabjai),⁴⁶⁸ s ennél is gyakoribbak a szerző munkáit tartalmazó kolligátumok. Ezt az is elősegítette, hogy a *Nemes ember* és a *Nemes asszony*, illetve a versek első kiadásának egy részétől eltekintve mind nyolcadrét formában kerültek ki a különböző nyomdákban.

Szelestei Nagy László a Faludi-könyvek terjesztésének rendkívül fontos módjára hívta fel a figyelmem opponensi véleményében. Ez magyarázatot ad a fenti levélben leírt bekötési mód jelentőségére is. 1773-ig gyakori, hogy a terjesztetni kívánt könyveket vizsgaanyaggal, tézisekkel kötötték egybe, s az így létrehozott kötetet ajándékozták a vizsga alkalmával. Az OSZK állományában több ilyen kolligátum is található, ami Faludi műveinek graduális könyvekként való terjesztését bizonyítja (akár Erdélyben is; lásd az utolsó példát):

OSZK: 800.889-800.890

FALUDI FERENC, ISTENES JÓSÁGRA ÉS SZERENTSÉS ÉLETRE OKTATOTT NEMES EMBER, BUDA, NOTTENSTEIN, 1749. + UÓ, ... NEMES URFI, NAGYSZOMBAT, ACAD., 1771.

A NEMES EMBER CÍMLAPJA UTÁN KÖTVE: ASSERTIONES EX UNIVERSA PHILOSOPHIA, QUAS ... AGRIAE ... 1775. MENSE MAJO PROPUGNARUNT ... FABIANUS KIRCHNER ET MANSUETUS WITKO ... ASSISENT R. P. MELCHIORE HOFFNER, AGRIAE, (1775), TYPIS EPISCOPALIBUS, 4R, 4 FF.

OSZK: 800.891

FALUDI FERENC, ISTENES JÓSÁGRA ÉS SZERENTSÉS ÉLETRE OKTATOTT NEMES URFI, NAGYSZOMBAT, ACAD., 1771.

A CÍMLAP UTÁN KÖTVE: ASSERTIONES EX UNIVERSA THEOLOGIA ... QUAS ...IN ... CONVENTU GYÖNGYÖSSIENSI ...PROPUGNAVIT ... P. LADISLAUS GYÁRFÁS ... PRAESIDE P. JOACHIMO KERESKÉNYI ... 1772, [AGRIAE], (1772), TYPIS EPISCOPALIBUS. 4 R, 4 FF.

OSZK: 800.761

FALUDI FERENC, ISTENES JÓSÁGRA ÉS SZERENTSÉS ÉLETRE OKTATOTT NEMES URFI, NAGYSZOMBAT, ACAD., 1771.

A CÍMLAP UTÁN KÖTVE: POSITIONES EX UNIVERSO JURE HUNGARICO, QUAS ... IN ... UNIVERSITATE TYRNAVIANSI ... 1774 ... AUGUSTO ... PROPUGNAVIT ... CHRISTOPHORUS FARK TRANSYLVANUS E COMITATE KÖKÖLLŐ ... EX PRAELECTIONIBUS ... GABRIELIS NITRAY, [TYRNAVIAE] (1774), [TYP. ACAD.], 4R, 6 FF.

A DISSERENS TÁMOGATÓJA: FEKETE GYÖRGY, IUDEX CURIAE REGIAE, ARADI FŐISPÁN, A DISSERENS PEDIG A KÜKÜLLŐ VÁRMEGYEI FARK KRISTÓF.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Lásd a pécsi Klimó-könyvtárban, illetve az OSZK-ban található példányokat.

⁴⁶⁹ Köszönöm Szelestei N. László kiegészítését.

Ugyancsak „Patzko Ágoston Ferentz Betüi Által” nyomtattatott 1778-ban a *Bölds ember*. „Az erköltses böltseségre vezérlő Rövid oktatásokat” ezúttal nem ajánlás, hanem „Elöl Járó Kis Tudositás” előzi meg, amely a megcélzott olvasói rétegről nem szól. A címlap könyvdíszén pergamen és rózsza látható, a szerző pedig „FALUDI FERENTZ Néhaj JESUITA” (a tudósítás Rohoncon, 1776-ban kelt).

IV.1.2. Az 1787. év egyéb Faludi-kiadványai

1786-ban publikálja Révai Miklós Faludi verseinek első kiadását, majd 1787-ben ennek második részét és egy „megjobbított” kiadást. Ezekről a későbbiekben lesz szó. Az említett két kötetrel együtt ebben az évben összesen tizenegy Faludi-kötet jelent meg. E bőséges kiadás mozgatórugója, úgy vélem, egyfelől Révai, másfelől a konkurencia lehetett. Révai neve, „Közre Botsátói” minőségben csupán a Faludi „költeményes maradványit” „napfényre hozó” két kiadvány, illetve a *Téli éjszakák* címlapján szerepel, de ahogy azt a versek második kiadásának előljáró beszéde sejteni engedi, majdnem bizonyos, hogy a többi kiadvány megjelentetésében is szerepe volt. A kronológiai sorrend felállítása egyelőre nem áll módunkban. Az előljáró beszédekből és a levelezésből már kikövetkeztethető, hogy legkorábban a *Téli éjszakák* jelent meg,⁴⁷⁰ a „költeményes maradványok” második kiadása és a *Nemes ember* Patzkónál nyomtatott kötete pedig szinte egy időben. (Révai előszava 1787. böjtmás havának 1. napján⁴⁷¹, Patzkó bevezető sorai pedig 1787. böjtmás havának 3. napján keltek.⁴⁷²) A többi kiadvány nem tartalmaz a kiadásuk időpontjának pontosabb meghatározására szolgáló adatot, de mindenképpen ezt követően nyomtatták ki. Mivel Landerer nevét nem találjuk sem az említett előszóban, sem Révai ekkori leveleiben, s tudva azt, hogy a jogosulatlan utánnyomások egyik fő alkalmazója ebben az időben, feltételezhetjük, hogy az ő kiadványai Révai tudta nélkül jelentek meg, és talán a Patzkó műhelyében nyomtatott darabok után (a Landerer-féle *Nemes ember* elé illesztett életrajz az azonos című Patzkó-kiadványban közölt biográfia alapján készült).

Érdekes jelenség a kiadások peritextusainak reklámfunkciója. A kiadók, illetve kibocsátók előszavai nemcsak az éppen aktuális kiadványt ajánlják az olvasóknak, hanem utalnak a még forgalomban lévő, megvásárolható vagy ezután megjelentetni kívánt Faludi-kötetekre. A formai ki-vitelezés és a kiadványok mérete az olvasás szempontjából is jelentőség-

⁴⁷⁰ Az ajánlás keltezésének időpontja 1787. „Boldogasszony hava” fogytán”; április 11-én már a könyv elkészültéről és szétküldéséről számol be Painternek.

⁴⁷¹ RÉVAI, A' *Kegyés Olvasónak minden jókat kíván a' Közre Botsátó* = FALUDI 1787.

⁴⁷² A' *Kegyés Olvasónak minden jókat kíván a' Könyv Nyomtató* = FALUDI; *Nemes ember*, Pozsony, Patzkó, 1787.

gel bír. Patzkó Ágoston Ferenc, „a’ könyv nyomtató”, a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* elé illesztett, „A Kegyes Olvasót” megszólító előszavában hangsúlyozza a nyomdai kivitelezés változtatásának okát: azért, hogy „egyenlő”, „nyúltz rétű, szép kis formában” jelennek meg a Faludi-köttek, a korábbi negyedréttűekkel szemben, „azzal is igen ajánlja magát, hogy *alkalmasabb az olvasásra, és kevesebb költségű*”.⁴⁷³

Faludinak a *Téli éjszakák vagyis A’ téli est időnek unalmait enyhítő beszédek* című, Bodor Béla szerint feltehetően befejezetlen⁴⁷⁴ prózai munkáját „Patzkó Ágoston Ferenc költségeivel” bocsátotta közre Révai. Az epistola dedicatoria „alázatos üdvözlésének” címzettje Szily János, Szombathely püspöke.⁴⁷⁵ A kultúra- és művészetpártoló püspököt beiktatásakor többek között Faludi is versben üdvözölte. A nagy műveltségű, könyv- és kéziratgyűjtő főpaphoz kerülnek az idős jezsuita halála után annak kéziratai. „Ezeket a’ ritka kintseket, melylyeket külömben a’ moj emésztett volna meg”, gondviselése alá vette, és Révai rendelkezésére bocsátotta.

A jámborságra, a szent erkölcsre való oktatás és a szórakoztatás szándéka itt is egymás kiegészítőjeként szerepel az ajánlásban. A kiadói diszkurzusnak ezt a szegmensét, az előszavak és dedikációk retorikai hagyománya mellett (lásd *prodesse* és *delectare*), minden bizonnyal az ajánlás címzettjéhez való „alkalmaztatás” is meghatározza, hiszen (Révai állításával ellentétben) Faludi prózai munkáinak nagy részétől eltérően, a *Téli éjszakák* kalandos történetei, a moralizáló keretbeszélgetések didakszisének ellenére, alapjában véve meglehetősen távol állnak „a’ Jámborság”, és a’ Szent Erköls’ oktatásától”. A „hanyatlani kezdett édes anya Nyelv” méltóságának fenntartására irányuló igyekezet megfogalmazása mellett egy humanista eredetű toposz is feltűnik: azzal, hogy Szily neve alatt jelenteti meg a könyvet – ha az beteljesíti célját –, szép cselekedete révén a püspök is „a’ háláló Magyaroknak szíveikbenn még a’ késő időkre is” „élni fog”. Az ezt megelőző, a címlapon található puttós kompozíció is mintha az ezzel összekapcsolódó gondolatra utalna: a kompozíción az egyik puttó babérkoszorút helyez az írásra. A „maradvány munka” Révai, „a közre botsátó” igyekezete (és persze a mecénás meg a könyvnyomtató támogatása) révén kerül napvilágra, és „koszorúztatik meg”. A szerző és a kiadó neve a címoldalon ugyanakkora betűmérettel van szedve, ami a kiadói identifikáció gesztusaként is értelmezhető.

A *Nemes ember* Patzkónál megjelent kiadása, a trilógia másik két darabjához hasonlóan, második kiadásként nevezi meg a kiadványt, annak ellenére, hogy a nyomdásznak tudomása van mind a nagyszombati, mind

⁴⁷³ Kiemelés tőlem, V. Zs.

⁴⁷⁴ Lásd: BODOR 2003, 60.

⁴⁷⁵ Szily János irodalompártoló tevékenységéről lásd: DÓBÉK 2019, 47–54.

a budai kinyomtatásról. A könyvnyomtató Kegyes Olvasóhoz intézett ajánlása Faludi Darrel-fordításainak „megritkult” voltára, és az újranyomtatást óhajtó és sürgető kívánságokra hivatkozik, különösen „az itt lévő Tisztelendő Nevendék Papság” részéről. Révai a *Téli éjszakák* megjelenését Paintnernek hírül adó levelében arról beszél, hogy a pozsonyi növendék papok gyűjtést indítottak: „Csakis azoknak gyűjtése segít rá most e két első darab kiadására”.⁴⁷⁶

A könyvnyomtató felsorolja a korábban napvilágot látott Faludi-könyveket, és a reklám mellett megjelenik a felelősségvállalás: „Igy tehát Boldogúlt Faludi Úrnak minden Munkáit olly egyenlő szép formában meg lehet ezek után szerezni (...). Részemről a’ melly Darabok nálam nyomtatódnak, a’ szebb, és alkalmasabb formán kívül, azokban a nyomtatásnak kellő tisztaságával-is kívántam kedveskedni, és szerentsémnek tartom, hogy a’ Nemes Magyar Közönségnek én is szolgálhattam...” (itt Faludi magasztalása következik). Patzkó írását Révainak a részben módosított Faludi-életrajza követi (*Faludi Ferentz Élete és Munkái*, írta Révai Miklós). Az 1786-os szöveghez képest új elemként, megjelenik Faludi halálának időpontja (1779. december 18.), egyes részek pedig kimaradnak, de a „vágástól” eltekintve az életrajz megfogalmazása ugyanaz, mint a Költeményes Maradványok első kiadásában. Révai megemlíti, hogy a megjobbított, Löwe Antalnál megjelent kötetből kimaradt életrajzot odaengedte „valami kitsiny változással a *Nemes Ember* második kiadására”. Ugyanez a két előszó a *Nemes asszony* ugyanabban az évben megjelent példányaihoz is hozzá van kötve (tévedésből a *Nemes ember* egyik címlapja és előljáró beszéde is idekerült). A harmadik darab, a *Nemes urfi* már szinte mindenben a korábbi, 1771-es kiadást követi. Faludi neve után itt nem S. J., hanem annak magyar megfelelője, J. T. P. áll, mint az ugyancsak Patzkó által nyomtatott első kiadást kilenc, illetve tizennégy évvel később követő *Szent ember* és *Bölts ember* 1787-es újrakiadása esetében.

Faludi *Nemes ember*ének Pozsonyban és Kassán, „Füskúti Landerer Mihály”⁴⁷⁷ költségével és betűivel” kinyomtatott darabja szintén tartalmaz egy életrajzot (*Faludi Ferentz élete*). A kiadó Révai hasonló című írását dolgozza át (tartalmilag, szerkezetileg semmi különbség nincs, csupán az egyes mondatok megfogalmazása más). Az utolsó bekezdésben maga a könyvnyomtató is „megszólal”: „ugyan e’ végre” (ti. Faludi hírnevének megörökítésére, „melyet minden jó hazafi szívesen” óhajt) „én-is, a’ mint már az *Udvari Ember* nevezetű könyvét ezen tudósnak ki-adtam; úgy minden még hátra lévő itten fellyebb elő-számlált munkáit-is ki-fogom előre fizetésre rendel egymás után, még pedig mind egy formában adni”. Landerer pre-

⁴⁷⁶ CSAPLÁR 1883a, 63.

⁴⁷⁷ Időközben Landerer nemességet nyert II. Józseftől.

numerációra felszólító levele még nem került elő, de – ha Faludi minden munkái nem is – a *Nemes asszony* és a *Nemes urfi* még abban az évben, az ő tipográfiájában is megjelent „saját költségével és betűivel”.

IV.1.3. Exkurzus. A paratextusokról

A szerző és a szerzői intenció fogalmának vizsgálatától nem tekinthetünk el Faludi műveinek esetében sem.⁴⁷⁸ A felvilágosodás korának más munkáihoz hasonlóan a két fogalom kompozícióformáló, szövegszervező funkcióként működik az egyes kötetekben.⁴⁷⁹ Úgy gondolom, hogy ez akkor is így van, ha munkáinak egy része fordítás, és ezért – a korabeli fordítási gyakorlat ismeretében is – az intencióvizsgálat különösen szemantikai szinten problémákat vethet fel, hiszen ebben az esetben többszörös transzponálásról van szó. A problémát részben feloldja, ha egyediségükben tekintünk az egyes kiadásokra. Az intenció ebben az esetben is a formát és a szövegtestet jelenti, azt a „műfaji és materiális keretet”, „mely behatárolja, körbezárja és a megalkotottság státusával látja el a művet”.⁴⁸⁰ Faludi neve „az alkotó akarat metonimikus jelölőjeként”⁴⁸¹ ugyanis nemcsak a címlapon, hanem keretszövegek szintjén is megjelenik (szerzői-fordítói, majd később kiadói előljáró beszédekben, dedikációkban), az előszavakban, ajánlásokban és a jegyzetekben pedig a jelentésképző akarat explicit módon is manifesztálódik. A posztumusz kötetekben már a kiadói intencióval is számolni kell.

Az egyes kötetek a szerzői intenció mentén is olvashatóvá válnak, s ha nem is ez az egyetlen lehetséges olvasat, „de mindenképpen legitim olvasat”.⁴⁸² Ez a kiadvány megnevezéséből, a direkt és indirekt módon felkínált olvasási stratégiákból, vagyis a működtetett konvenciókból⁴⁸³ körvonalazódik: „mit, miért és hogyan ajánl az olvasó számára a minta(szerzői)szerkesztői retorika”.⁴⁸⁴ Onder ezt a peritextuális retorika *olvasási ajánlásaként* definiálja,⁴⁸⁵ ami a műfaji paktummal ellentétben csak a paratextusokra korlátozódik: legtöbbször egy műfaji kód, az ehhez kapcsolódó olvasási stratégia előlegezése és az ezekre reflektáló paratextusok (például direkt módon az előbeszéd vagy közvetve a tipográfia, szövegtagolás stb.) alkot-

⁴⁷⁸ A szerzői, kiadói intenciófogalom visszaemelésének irodalomtudományos jelentőségéről lásd: HÁSZ-FEHÉR 2006b, 55–82.

⁴⁷⁹ Uo., 56.

⁴⁸⁰ Uo., 57.

⁴⁸¹ Uo.

⁴⁸² Uo., 58.

⁴⁸³ Vö. TAKÁTS javaslatával az elsődleges kontextusokat illetően.

⁴⁸⁴ ONDER 2003, 68–69.

⁴⁸⁵ Uo., 70.

ják.⁴⁸⁶ Ami a peritextusokból kirajzolódik, elvárásként értelmezhető, tehát nem a rekonstruálható korabeli empirikus olvasó válik megragadhatóvá, hanem a *mintaołaszó*. Mindemellett az „olvasói ajánlás, vagyis ahogyan a peritextus olvastatni kíván, elébe menve, alakítva vagy éppen megfelelv az ezekből is kikövetkeztethető elvárásoknak, indirekt módon utalhat az egykorú olvasói eljárásokra, illetve a peritextusok funkcióértéseire is”,⁴⁸⁷ még akkor is, ha olvasástörténeti szempontú hasznosíthatósága korlátozott.

Genette a szerzői név három fajtáját különbözteti meg. Az onímia, vagyis amikor a szerzői név egybeesik az empirikus névvel, ugyanúgy választás kérdése, mint az anonímia vagy az álnév (pszepdonímia), és egyfajta szerződéses funkcióval bírhat.⁴⁸⁸ Egymás mellé rendeli a szerző neve alatt megjelent szövegeket (ennek a későbbi kiadások esetén lesz jelentősége; lásd Patzkó vagy Landerer kiadásait), illetve a szerző tulajdonságaival is feltölthető (lásd a posztumusz kiadásokat, különösen Révai és Batsányi kiadványai esetében). A szerzői névnek elsődlegesen illokúciós, referenciális funkciója van. Ennek ellenére természetesen az is megtörténhet, hogy az olvasó nem fogadja el a felkínált szerzői identifikációs stratégiát. Ennek korabeli példája a *Magyar Athenas* szerzője, Bod Péter, aki pszepdonímiát tételez mind a szerző, mind a fordító esetében: „Talám mind Dorel, mind Faludi kőltött nevek”,⁴⁸⁹ annak ellenére, hogy mindkét név szerepel a *Nemes ember* első két kiadásának címlapján (illetve a Bod által ismert, 1750-es *Udvári ember* esetében a Faludi neve), a „SOC. JESU.”, illetve az „S.J.”, azok státusát jelző, referenciális szerepű tematikus jeggyel.⁴⁹⁰ Érdekes lehet ebből a szempontból az is, hogyan válik William Darrel Dorel Józseffé.⁴⁹¹ A bécsi Österreichische Nationalbibliothek Morelli-féle fordításának példányán – mely kiadás alapján Faludi munkája is készült – a címlapon csak *Dorell*ként szerepel a szerző neve, amelyet valaki ceruzával kiegészít a *Joseph* keresztnévvel.⁴⁹²

⁴⁸⁶ Uo., 68.

⁴⁸⁷ Uo., 70.

⁴⁸⁸ GENETTE 1997, 41.

⁴⁸⁹ BOD 1766 (1767), 72.

⁴⁹⁰ ONDER 2003, 95.

⁴⁹¹ Erre talán részben magyarázattal szolgál, hogy Darrel művei kezdetben névtelenül jelentek meg.

⁴⁹² IL GENTILUOMO ISTRUITO NELLA CONDOTTÀ D'UNA VIRTUOSA, E FELICE VITA. IN TRE PARTI. Scritto dal Signor DORELL Gentiluomo Inglese Cattolico pell instruzione d'un GIOVANE CAVALIERE INGLESE A cui e aggiunto un Avvertimento alle DAME. Tradotto dall' Originale Inglese nell' idioma Italiano DA D. FRANCESCO GIUSEPPE MORELLI SCERDOTE FIORENTINO IN PADOVA Nella Stamperia del Seminario MDCCXXVIII.

A szerzői név kapcsán még egy önidentifikációs gesztusra hívnám fel a figyelmet: Faludi neve mellett minden, a szerző életében megjelent, illetve posztumusz XVIII. századi kiadásban szerepel az S.J., Soc. Jesu., illetve a későbbiekben J. T. P., a *Bölts emberben* a „Néhaj JESUITA” megjelölés, még 1773 után is, amikor Mária Terézia már feloszlatta a jezsuita rendet. Jezsuitának lenni nem csupán egy szerzetesrendhez való tartozást jelent, hanem egy életen át vállalt létforma.⁴⁹³

A *Nemes ember* és *Nemes asszony* a szerző életében megjelent kiadásainak címlapja azt mutatja, hogy a szerzői, fordítói, kiadói státusz a témának, így az utilitásnak rendelődik alá. Mindenütt a címet szedték a legnagyobb betűmérettel, pontosabban annak egy részét (Istenes jóságra, és szerentsés boldog életre oktatót NEMES EMBER). A budai nyomtatvány a tipográfia eszközeivel a kiadvány kegyességi jellegét hangsúlyozza (az „istenes jóságra” a szerző és fordító nevével nagyobb, piros capitalissal szedve). Az 1748-as *Nemes asszony* érdekessége, hogy címlapja szerint, mintha egyenesen kolligátum részének szánták volna: a szerző és a fordító neve nem szerepel, csupán a hosszadalmas cím (Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatót NEMES ASSZONY *utóbb pedig: A HADI ÉS UDVARI EMBEREKET* néző KÖZ-BESZÉDEK), a hely (NAGYSZOMBAT), nyomda (Az Akadémiai bötükkel) és évszám (MDCCXLVIII).⁴⁹⁴ Ezt a jelleget erősíti a *Nemes ember* előszavának utalása a második részre („A főasszonyoknak nem csak a másikon, melly ilyenesen nekik szól, hanem ebben a részben is vagyon valami részek”), illetve az 1771-es *Nemes urfi* előszava, ami bár harmadik darabnak nevezi, mégis csak a *Nemes ember*rel kapcsolja össze a darabot: „Ez a harmadik darab a Nemes Emberhez tartozandó, és úgy függ tőle, mint szem szemről a láncon”. A lineáris olvasást támogatja a *Nemes asszony* incipitje és az egységességet biztosító alcím („ELSŐ BESZÉD. Bé-vezetés az utóbbi Köz-beszédekbe”). A *Nemes asszony* lábjegyzete („Lásd a Nemes Ember részében a hatodik közbeszédet”),⁴⁹⁵ amellet, hogy összefűzi a két darabot, az olvasás egy lehetséges, a szerzői intenció által javasolt módjára felszólító olvasási ajánlasként is értelmezhető, ami a lineáris olvasást helyettesítő alternatívát kínál.

Faludi könyvei a korban szokásos terjedelmes címeket viselnek. Ezek egyrészt témamegjelölők (bár jelen esetben ez részben egybeesik a megszólított mintaolvasók körével). Genette a *cím-alcím* megnevezés helyett a *tematikus-rématikus* megjelölést javasolja, s míg az előbbi metaforizáló, elsősorban az olvasási ajánlás tematikai kereteit jelöli ki, addig az utóbbi a műfaji paktum részeként működik. Célszerűnek látszik a fogalom pár

⁴⁹³ Vö. Baróti Szabó Dávid exjezsuita egzisztenciális helyzetével, aki mindig „kedves Anyámnak” nevezte a jezsuita rendet. Lásd HUBERT 2005, 137–141.

⁴⁹⁴ Ezt Patzkó 1787-es kiadványa is átveszi.

⁴⁹⁵ FALUDI, *Nemes asszony*, 1748, 18.

alkalmazása, hiszen a korabeli nyomtatványok címlapja tipográfiaileg és pozicionálásában is eltér a mai gyakorlattól. Az ún. alcím például a Darrel-fordításokban megelőzi a tulajdonképpeni (ugyancsak tematikus) címet. A *Nemes asszony* esetében valójában két címről van szó: Istenes jóságra, és szerentsés / boldog életre oktató / NEMES ASSZONY / *utóbb pedig:* / A HADI ÉS UDVARI EMBEREKET / *néző* / KÖZ-BESZÉDEK). Az utóbbi tipográfiaileg alárendelődik az előbbinek. Szelestei Nagy László hívta fel a figyelmem arra, hogy itt függelékről van szó, az *utóbb pedig* jelentése a régi könyveken gyakran előforduló „hozzája adattak”.

Egy kicsit kevésbé bonyolult a helyzet Faludi két utolsó moralizáló munkája esetében, ahol a tematikus címet követi a műfaji kereteket kijelölő ajánlattétel: SZENT EMBER / vagy-is / SZENT ÉLETRE VEZÉRLŐ / ISTENES OKTATÁSOK, bár a tipográfiaileg kiemelt cím a rématikus „istenes oktatások”. Érdekes, hogy a több mint egy évtized múltán ugyancsak Patzkó Ágoston műhelyében nyomtatott *Szent ember* (1787) címlapján ez felcserélődik, és a cím tematikus része kerül kiemelt pozícióba, a SZENT EMBER van a legnagyobb betűmérettel szedve. Ugyanitt Faludi neve is nagyobb betűkkel jelenik meg, a szerző társadalmi státusát jelző tematikus jelölő, a „Soc. Jesu.” J.T.P.-ra cserélődik, és értelemszerűen eltűnik a címlapról a „Cum Licentia Superiorum”. Ugyanilyen a *Bölts ember* 1787-es kiadásának címlapja (BÖLTS EMBER / VAGY-IS / AZ ERKÖLTSES BÖLTSESEGRE / VEZÉRLŐ / RÖVID OKTATÁSOK / IRTA / FALUDI FERENTZ J.T.P. / MÁSODIK KI-ADÁS / PO'SONYBAN / NYOMT. PATZKÓ ÁGOST. FERENTZNÉL. 1787.), amit az is indokol, hogy Patzkó, bevallása szerint, sorozatban gondolkodott.

Az előljáró beszédek egyben az ajánlás funkcióját is betöltik. A *Védlemező intés a' magyar nemességhez*, a *Tudosító levél a magyar dámákhoz*, illetve a *Tudosító és magamentő írás a magyar urfiakhoz* az ajánló levél hagyományos formuláit használja az olvasási ajánlás helyeként („Nagyságtok, Kegyelmetek!” megszólítás, illetve záróformula: Nagyságtok, Kegyelmetek / *Alázatos Szolgája* / FALUDI FERENTZ S.J.). Elmondhatjuk ezt az *Udvári ember* mindhárom századáról is, ahol a címzett „a magyar nemesség”. Eltűnnek ezek a formulák a *Szent ember* és a *Bölcs ember* előljáró beszédeiből, ahol a szerző már szélesebb olvasóközönséget próbál megszólítani (nem csupán a főrendet).

Genette az eredeti, szerzői előszó legfőbb célkitűzésének azt tartja, hogy a könyvet olvassák, illetve, hogy „helyesen” olvassák („to get the book read and to get the book read properly”).⁴⁹⁶ A funkciók a „miért” és a „hogyan” kérdései mentén rendeződnek.⁴⁹⁷

A meggyőzés retorikai apparátusához kezdetektől hozzátartozott a *captatio benevolentiae*. Már a címek is tartalmazzák a különböző tipográfiai eszközökkel hangsúlyozott témamegjelöléseket. A *téma* – és ezáltal a könyv – jelentőségét és *hasznosságát* egy bizonyos *hagyomány*hoz való kapcsolódása is bizonyítja. Jelen esetben ez egy majdnem kortárs európai hagyomány. A *Nemes asszony* előszava arról „tudósít”, hogy Angliában már hat kiadást ért meg a kötet, és „tengeren innen” is már „sok idegen nyelven olvastatik”. Az *Udvari ember* első százada a francia fordításra hivatkozik,⁴⁹⁸ a *Harmadik század* előljáró beszéde pedig Gracián tekintélyére: „Mínthogy pedig *Gracian Boldizsár* híres authornak tartatik most is, őtet vettem elő”.

A formai és tematikus *egység* szerepéről az előljáró beszédekben már esett szó. A Darrel-fordításokhoz hasonlóan, az *Udvari ember* darabjairól is elmondhatjuk ezt (maga a címbeli „század” kifejezés is már egyfajta egység képzetét kelti a szerteágazó maximákat illetően az egyes „darabokon” belül). Az egység hangsúlyozása (a további kötetek vagy részek elolvasására/használatára, illetve beszerzésére is sarkallhatja az olvasót (mint ahogy Patzkó vagy Landerer előljáró beszédéből világosan kitetszik).

A művek *genezisére* való utalás a mentegetőzés (kötelező szerénységben gyökerező) gesztusával kapcsolódik össze. Hogy „iffiantan kezdette”, „távul bújdosva irdogálta”, „jobb részeit és csak pihenő órákkor”, mentségül szolgálhat a stílusra (Első század), az egyéb elfoglaltság („másutt járt gondom”), illetve a várakozás („bizakodtam némelly friss pennákba”) a késésre (a Második század csak húsz év múlva követi az első).

A *közönség kiválasztásáról*, megszólításáról is volt már szó a korábbiakban: a rendi „Magyarországnak”, vagyis a „személyes nagyoknak”, a „fiatal rendnek” („Amint is egy szemmel reájok nézett az author”) és a „fő asszonyoknak” (vagy Dámáknak, vagy „patyolatos rendnek”), a „nemes urfiaknak” szólnak a Darrel-fordítások ajánlásai, „a Fő Rende” az *Udvari ember* címzettjei, a *Szent ember* pedig a „Keresztyén Olvasót” kívánja oktatni, „minden rendeknek, és válogatás nélkül minden személynek szól”. Az ezekhez kapcsolódó, a stílus megformáltságot érintő megjegyzések közvetve az olvasói rétegek szegmentálódására utalnak: „Hogy pedig némelly

⁴⁹⁶ GENETTE 1997, 198.

⁴⁹⁷ Vö.: GENETTE 1997, 198–229. A továbbiakban lásd a Genette által használt terminusokat kurziválva.

⁴⁹⁸ „Lehet azért ennél amannál, együtt is másutt is valami kelete ezen könyvecskének, amelly aliglan költ ki *Spanyolországban*, azonnal maga nyelvére, maga betőivel nyomtatta a *francia udvar*.”

szándékot fenébben, a többit lágyabban, itt világos, ott homályos szókkal vitatja; annak kell tulajdonítani, hogy a sziligy asszonyi nemben is nem minden sziv lágy, és nem minden elme egyaránt éles, némellyeknél hosszabb, némellyeknél rövidebb az ész. Amazokra nézve följebb, ezek kedvéért alább kellett tartani a beszéddel”. Eszerint a szelíd „asszonyi nemben”, a női olvasók körében is megkülönböztethetők a „tudós olvasók”, illetve az alacsony stílus által megcélzott befogadók.

Ahogy azt Onder Csaba megállapítja, a megszólított olvasó nem azonos a mintaolvasóval.⁴⁹⁹ Kissé leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy míg a megszólított olvasót a szerzői intenció hozza létre, addig az utóbbi a peritextuális retorika értelmezéséből a(z) irodalomtudományos) diskurzusban konstruálódik.

A kifejtett címadás ellenére az előszó a cím értelmezésének helyévé válik, és ez összefügg a műfajértelmezéssel és az intenció által felkínált olvasási stratégiákkal. Különösen érvényes ez azokra az esetekre, amikor a cím műfaji megjelöléseket tartalmaz (például „oktatások”, „beszéddek”). Az *Udvari ember* esetében Faludi utal arra, hogy a címet a francia fordítás szerzőjétől, *Amelot de la Houssaye*-től kölcsönözte, de választását megindokolja („mértán is, mert...”). Itt is a szerzői intenció működtetéséről van szó, a címadás választás kérdése a fordított mű esetében is, hiszen a mű eredeti címe nem tartalmazza az „udvari ember” megnevezést (*Oraculo Manual, y arte de prudencia*). A szerző-fordító tehát ezzel a címmel kínálja a munkát a mintaolvasónak.⁵⁰⁰ *Amelot de Houssaye* könyve közvetítőként működött a különböző nyelvű fordítások számára (lásd az *Uomo di Corte*-, Kluger Hof- und Welt-Mann-szerű címadásokat).

Mindhárom „század” előjáró beszéde valamiképpen definiálja a maxima fogalmát:⁵⁰¹ mély értelműek (első század), rövidek, vagyis „megvagyon” bennük „a *Laconismus*, nyers fontos rövidség” (második század), „a szakaszok nem nagyok”, mélyértelműek: „megvagyon mindenikének az ő egybe illő helyes értelme, jóllehet néha nem látszik foglalója, mert mélyebben fekszik” (harmadik század). Ezen a ponton természetes módon vetődik fel a „hogyan olvassuk”, pontosabban, „hogyan kívánja olvasatni munkáját a szerző” kérdése. A korábbiakban volt már szó ezekről (bő-

⁴⁹⁹ Vö.: ONDER 2003, 140.

⁵⁰⁰ Az 1752-es latin nyelvű kiadás például megőrzi mindkét elemet: „BALTH. GRACIANI HISPANICI AULICUS SIVE DE PRUDENTIA CIVILI ET MAXIMAE AULICA, LIBER SINGULARIS”, Kassa, 1752

⁵⁰¹ Érdekes, hogy a fent említett kassai kiadás prefatiója éppen Faludi fordítása kapcsán emeli ki a fogalmat: „In Hungaricam dialectum 100. duntaxat praecipua praecepta, seu, ut vocant, *Maximae*, exquitate elegantia a’ R. P. Francisco Faludi e’ Societate JESU traductae, & Tyrnaviae anno 1750”. Magyarul: „Magyar nyelven legalább 100 különleges szólás, vagy, ahogy nevezik, *Maxima*, keresett eleganciával a jezsuita Faludi Ferenc által lefordítva, Nagyszombat, 1750.”

vebben a *Szent ember* kapcsán), most csupán az *Udvari ember*ben használt formulákat sorolnám fel: „amint bővebben tapasztalni fogják, akik nem sietnek vélek”, „aki csak muló-félben olvasgatja, és restelli feszegetni, nem fér székéhez”, „a többit azért hozzá kell tudni”, „egyen kettőn általkevén, félre lehet tenni”, „ezeken senki meg ne ütközzön... egyik egykor jó, a másik máskor jobb” (ti. a látszólag megismételt vagy egymásnak ellentmondó maximák).

A Darrel-fordítások műfaji önmeghatározásai (lásd műfaji paktum) szorosan összefüggnek a látszólagos elhatárolódással a valóságra vonatkoztatástól (Genette-nél *contracts of fiction*):⁵⁰² A *Nemes ember* dráma (ebbe a XVIII. században mindenféle párbeszédes mű beletartozik), fiktív és didaktikus mű: „készületihez képest, s csinnjára nézve DRAMMA; sokféle beszédekkel, sokféle költött nevekkal mulatozik; maga senki bizonyosra nem példáz”, „Mulat, faggat, csip, mint a többi: mert azon egy *drammának* nyelve, azon egy pennának járása. Nem kéméli a feddést, a jóra való intést; minthogy ezek nélkül se nyers ereje, se kívánt foganatja nem vólna a beszédnek. Szomoru hiteles példákat is emleget; de azok ismiretségünk kívül vannak: akkor vóltak, másutt vóltak” (*Nemes urfi*). Valójában csupán egy retorikai fogásról van szó, az olvasó szándékolt félrevezetéséről. Amittől a keretszövegek retorikailag kiemelt helyei⁵⁰³ deklaráltan elhatárolódnak, a diskurzus egy bizonyos pontján átbillen a „példázás”, „tükrözés” játékába (például a „ha azonban”-, „mindazonáltal... de talán mégis”-típusú szintaktikai szerkezetekkel). Míg a *Nemes ember*ben ez még áttételesebben történik, a szerzői intenció jóhiszeműségének leple alatt („Anglián szánakozván: csak elhittem magammal, hogy istenes jobb renden légyen hazánknak törvényes állapotja”), a *Nemes asszony* pretextusában a festészet,⁵⁰⁴ a *Nemes urfi* előszavában a tükör metaforájával („Önként tudhatják az urfiak, hogy a velencei tükröt nem szoktuk azért ízre törni, hogy a rutat rutnak mutatja”)⁵⁰⁵ már direktebb módon kap helyet a műfaji definíció fikcionalizáló gesztusának leépítése a didaxis jegyében.

Elmondhatjuk, hogy az előljáró beszédek, a kötetek más peritextuális elemeivel együtt a szerzői intenció „szándéknyilatkozataiként” is olvashatók, amelyekből világosan kirajzolódnak az ezeket működtető konvenciók. A didaxis, a hasznosság és gyönyörködtetés, szórakoztatás, példamu-

⁵⁰² GENETTE 1997, 215.

⁵⁰³ Pl. a *Nemes ember* előljáró beszédének első mondata: „Ezt a könyvet Magyarországnak, de nem Magyarországrul irtam”.

⁵⁰⁴ „Példáz holmikor oly nyilván, mintha festékekkel akarna valakit leírni: ettől országunkban nem kell megijedni; nem ide szól, hanem a tengernek tulsó partjával tartja közit. Odafelé értsék azért a magyar asszonyságok. Ha ki azonban azon képnek mása, jobb erkölccsel kendőzzék.” FFPM, *Nemes asszony*, 114. Kiemelés tőlem, V. Zs.

⁵⁰⁵ Itt tehát nem a korábbiakban tárgyalt neoplatonista tükröképéről van szó.

tatás és a fölzárkózás igényének deklarálása mellett határhelyzetük révén (a szöveg világa és a korabeli olvasó realitása, a szöveg nyelve és az azt körülvevő nyelvi univerzum, amelyben jelenvalóvá válik a kiadás által) az irodalmi művek használatának elsődleges kontextusaira is rávilágíthatnak.

IV.1.4. Faludi és a *Corpus Poetarum omnium Hungariae*

Az 1780-as években még nagyobb lendületet kap Faludi műveinek kiadása. Ebben nem kis része van Révai Miklós tevékenységének, aki ekkoriban már nemcsak „leendő” „szellemi agitátor”, ahogy első nagy monográfusa, Csaplár Benedek nevezi.⁵⁰⁶

Révai kiadói működése meglehetősen pontosan dokumentálható a kötetek paratextusai, három nyomtatásban is megjelentetett hirdetése, Painter Mihállyal, Orczy Lőrincel és másokkal folytatott levelezése alapján.

A Faludi-versek kiadásának geneziséről, illetve a Magyar Költeményes Gyűjtemény megindításáról *Faludi Ferentz' élete 's munkái* című előszavában is ír, amelyet az 1786-os „költeményes maradványok”,⁵⁰⁷ Faludi fennmaradt verseinek kiadása elé illeszt (ez később a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* pretextusaként is megjelent). 1781-ben, Bécsben, az első forrásanyagok, egy versgyűjtemény megtalálásakor fogalmazódik meg benne először a kiadás gondolata: „hogya 1781 esztendőbenn Bétsbe fel mentem vala. Ott akadtam szerentsémre egy jókora papíros nyalábba. Azonnal el is tekélttem eleget tenni, és pedig mennél elébb, anynyira sok jeles óhajtásoknak”⁵⁰⁸ (az utolsó mondat azt jelzi, hogy igény is volt rá). Tervezete folyamatosan bővült: „Az alatt, míg váraozom, míg készülök, ihol, immár ez egyre fel bátorodván, más többre is ki szántam magamat. Itt gerjedeztem napról napra nagyobb buzgósággal arra a' mérész Munkára, hogya, egy telylyesebb Magyar Költeményes Gyűjtemény' kí botsáttatásának eredvén, az egész hazát mozdulóba hozzam”.⁵⁰⁹ A „*Corpus Poetarum omnium Hungariae*”⁵¹⁰ tervezete a levelek és hírré adások tanúsága szerint többször változott (a kötetek éppen aktuális sorrendjét az is meghatározza, hogy ki a levél címzettje⁵¹¹), de Faludi mindegyikben szerepel. Végül csak töredéke valósult meg a tervnek, de így is a korabeli irodalmi élet kiemel-

⁵⁰⁶ CSAPLÁR 1881, 270.

⁵⁰⁷ *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós, I., Győr, 1786.

⁵⁰⁸ Ti. hogy Faludi versei „egyszer már, valakitől egybe gyűjtetve, a' Magyar Világgal közöltetnének”, uo., 14–15.

⁵⁰⁹ Uo.

⁵¹⁰ Gyarmathy Sámuel jelentése Révai terveiről Ráday Gedeonnak, 1784. márc. 17., idézi CSAPLÁR 1883c II., 135.

⁵¹¹ Vö.: SZABÓ 2000, 776–783., különösen 780.

kedő kulturális vállalkozása marad, s – ahogy Thimár Attila kontextusba helyezve megvilágítja – a magyar nemzeti kánonképződés előtörténetének fontos mozzanatát jelenti.⁵¹²

Az első hirdetés a Magyar Hírmondóban jelent meg 1782. Boldogasszony havának 16. napján. Ráth Máttyás *Tudománybéli Dolgok* címen tudósít Révai tervéről közismert felhívásában. Révai neve ebben nem jelenik meg, bár a Ráth szövegébe illesztett idézetek révén a bécsi „jeles igyekezetű Hazafi”, „ki maga-is jeles Poéta” „maga magáért” is szól „köz-hasznú szándéka mellett”.⁵¹³ Ebben arra szólítják fel „a tudós vagy-is a tudományokban gyönyörködő jó Hazafiakat”, hogy anyagot küldjenek Révai tervezete számára. Thimár Attila meglátását, miszerint a Költeményes Gyűjtemény terve a historia litterariák szemléletéhez kapcsolódik,⁵¹⁴ ez a híradás is alátámasztja. A „tanultabb Európai Nemzetek” példáján felbuzdulva, a felzárkózás igényét és a *vindicatio* mozzanatát is magában foglalva hirdeti meg programját. A „közre botsátásra”, kiadásra szánt művek között szerepelnének „nevezetes Poétáinknak munkáik” „magokat külsőképpen kedveltető öltözetbenn” (például Faludi, Beniczky, Gyöngyösi, Lázár János művei), de „a feleslebb régiségek” (a számosabb régi irodalmi munkák) mellett megjelenének „közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekek” és „köz énekek” is (Ráth a *Volkslieder* terminust használja). A publikálni kívánt művek körét egészen kitágítja Révai: „valami tsak vers a könyvekben, a hagyományokban” (Ráth Máttyás a külföldi példák estében az eredetiség követelményét említi kritériumként). A teljességre törekedve, a magyar költészet egészét kívánja bemutatni.

A kiadás anyagi alapjáról csak annyit tudunk meg, hogy a „költészes, bajos, de annyival is inkább dítséretes munka” (Ráth) kiadásával Révai bizonyos abban, hogy költségét nem nyeri vissza. Ennek némileg ellentmond (bár Révai érdemein semmit sem változtat) Rájnis József egyik levelének megjegyzése, mely a hirdetés fogadtatásáról számol be: „mély keserűségében el-szenderedett lelkemet valamennyire fel-ébresztetted, tudtomra adván ama’ foglalatosságodat, a’ melly majd beteg erszényedet meg-orvosolja (...) bizony jó poltzra ültél. Sok igaz Magyarok, a’ kikkel hír-mondó leveleidnek zengéjét közlöttem, ditsérik szép igyekezetedet. Tsak egynehányan...”⁵¹⁵

Az ígért időpontra, 1783 márciusára nem jelent meg a gyűjtemény első darabja, de még egy évvel később is csak egy hasonló felhívás tűnt fel a Magyar Hírmondóban, és Mártonfi József püspök Révai tervét üdvözlő levele.

⁵¹² Vö.: THIMÁR 2002, 11–61., különösen 31.

⁵¹³ Magyar Hírmondó, 1782. jan. 16., 37–38. és 35.

⁵¹⁴ Vö.: THIMÁR 2002, 31.

⁵¹⁵ Ránis levele Révaihoz, Győr, Boldogasszony hava 9. napján. OSZK, Quart. Lat. 2225.

Az 1785-ben kelt újabb „hírré adatás” (Révai 1785.) már részletesebb tervet tartalmaz (évi 12 kötetet kíván megjelentetni): Faludit követné a három nagy „Lantos Költő”, Beniczky, Balassi, Rimay és egy énekes a XIV. századból, majd harmadik darabként saját „elme szüleményei”. Faludi verseiből mutatványként a „Kisztő Úrfi és a’ Felelő Kis Aszszony versent éneklése”, a *Pipáról*, a *Nintsen neve* és a *Pásztorversengés* hivatottak az olvasók érdeklődésének felkeltésére. A *Kisztő ének* és a *Felelő ének* a korabeli kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények leggyakrabban lejegyzett Faludi-darabjai közé tartoztak, s erre a népszerűsége talán Révai is alapozott, mikor hírüladásában éppen ezeket idézi. Kiadói jegyzetei bizonyítják, hogy felhasználta „az utánna való írásokat” (vagyis kéziratos másolatokat), a két versnek egyetlen dialógusba szerkesztett változatát is ismerte (talán Paintner Mihály kéziratából vagy Mészáros Ignác versgyűjteményéből), amint ez a jegyzetekből kiderül. A „Kisztő úrfi és Felelő kisasszony” összekapcsolása nem Révai „leleménye” (Kovács Sándor Iván vélekedésével ellentétben),⁵¹⁶ az azonban elképzelhető, hogy az idézet erotikája, illetve az egybefoglalt cím „publicisztikusabb”, s jobban meg tudta szólítani a korabeli olvasókat (vagy legalábbis azok egy rétegét). A *Nincsen neve*, tematikájánál fogva, szintén jól illeszkedik a közköltészet vénasszonycsúfolóinak sorába. Faludi pipaénekével talán egy elitebb, a nyugat-európai mintára (olasz „sonettóra”) fogékonyabb közönséget próbált megszólítani (bár közköltészeti párdarabjai is ismertek). A *Pásztorversengés* Batteux esztétikai-poétikai tanulmányának Révai-féle fordítását anticipálja, amelyet Faludi eklogái után illesztett az első kiadásban.

Révainak megrendelőkre, potenciális vásárlókra van szüksége, ezért minden eszközt és „csatornát”⁵¹⁷ megragad a figyelem felkeltésére.

Hogy beindíthassa vállalkozását, felhívást intéz prenumerációra: „Reá bírtak tehát, hogy előre való fizetést kérvén, a’ mi abból öszszve fog gyűlni, azon kezdjem a nyomtatást”. Az általános alany használatával jelzi a gyűjteményének megjelentetésére való olvasói igényt (ezt a prenumerációt megalapozó retorikai fogásként is értelmezhetjük). Darabonként húsz krajcárt kér a művekért, de az egyforintnyi előfizetést egyszerre kéri a háromra. A hirdetés végén közli, kik gyűjtik be az előfizetést negyvenkét városban. Nagyon bízik a munkák „kapósságában”, arra számít, hogy később már nem lesz szükség az előfizetés rendszerére, mert az egy-egy darabból származó bevételből ki tudja nyomtatni a következőt. Az előfizetők gyűjtése ekkoriban még meglehetősen újdonságnak számít Magyarországon, Ráth Mátyás alkalmazza először. A könyvnyomtatók addig csupán

⁵¹⁶ KOVÁCS 2000b

⁵¹⁷ Ezek közé tartoznak a hírlapok, a jelentő levelek, a (más kiadónál is) megjelentetett Faludi-munkák peritextusai.

megrendelésre dolgoztak, saját költségükön többnyire csak tankönyveket, kalendáriumokat, népszerű ponyvákat, vallásos tartalmú munkákat, jól bevált cikkeket jelentettek meg, hiszen még 1818-ban is arra panaszkodik a kiadó és nyomdász Trattner János Tamás a Tudományos Gyűjteményben, hogy „igen csekély számú az olvasó közönség”, s ezért „nyereség kívánásból magyar könyveket nem nyomtathatni”.⁵¹⁸ A prenumeráció viszont – amely bizonytalanabb kiadói viszonyokra jellemző – a nyomtatóra nézve semmiféle üzleti kockázattal nem jár,⁵¹⁹ hiszen a kiadó „egyenként” gyűjtögeti össze a mű megjelenését lehetővé tevő olvasóközönséget.⁵²⁰

Révai nagy gondot fordít a kiadványok nyomdai kivitelezésére, formai szépségére is: „Már külső színéről szölván, valami Költeményes Könyv jött még ki Magyar Nyelven, mind felyül igyekeztem múlni. A’ papirosa tiszta szép, betűje kellő ékes (...) Minden szorgalommal érte lések azon kívül, hogy minden közbe tsúzható nyomtatós hiba, és motsok nélkül, véssék ki a sajtóból. Formájára nagyságosabb és szembe tűnőbb lészen”. Felhívásában felsorakoznak az ekkoriban meghonosodó érvek, amelyekkel a közönséget próbálja megnyerni. A nyomdai kivitelezés, papírminőség, betűforma, tiszta tükör, díszes kiállítás révén értékes könyvtárgyat kíván az olvasók kezébe adni. A tetszetős külső, Mezei Márta szerint, szintén a kiadói mandátummal összefüggő célszerűségnek rendelődik alá.⁵²¹ A megkedveltetés gesztusa a könyvek szélesebb körben való terjesztésének szándékát jelzi azok körében, akik számára a könyvnek a formai szépsége is szempont, s ilyenformán az ízlésformálást is szolgálja. A „portéka” dicsérete a tartalmi és formai értékek mellett a jutányos árat is tartalmazza: darabonkénti ára „még is tsak 20 Krajtzár fog lenni: mind öszsze véve a 3 Darabot tsak 1 Forint”. Annak okát, hogy nem alakult ki Magyarországon olvasóközönség (egyenesen a „Magyar Olvasás” „nem létéről” beszél), a könyvek túlságosan drága voltában látja: „A’ Könyv árosok felette való fizetés kéréssel ártottak leg inkább a’ Hazának”.

A felhívás a „reklám” ellenére, – ahogy azt már Révai előre sejtette⁵²² – nem járt sikerrel, a nyomtatás elindításához szükséges létszámú előfizető (a XIX. század elején ez kb. 300 előfizetőt jelentett) nem gyűlt össze. 1785 végén az előfizetők előtt való hitelének helyreállítására, illetve a változások bejelentésére újabb „Segedelem Kéréssel”⁵²³ fordul a lehet-

⁵¹⁸ Tudományos Gyűjtemény, 2. kötet, 110.

⁵¹⁹ Vö.: BISZTRAY 1948, 179. Lásd még GULYÁS 1944, 100–133., 118.

⁵²⁰ Vö.: THIENEMANN 1931, 228.

⁵²¹ Vö.: MEZEI 1998., 24.

⁵²² Lásd Révai levele Paintnerhez 1785. Boldogasszony hava 20. CSAPLÁR, Figyelő, 210.

⁵²³ A’ Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomtatására való ujonabb Segedelem Kérés, Győrött, Strajbig József Betüivel, 1786.

séges prenumeránsokhoz, „a főúri mecénások polgárosuló utódaihoz”.⁵²⁴ Arról tudósít, hogy mivel kevés támogatót kapott, kénytelen a darabok árát 25 krajcárra emelni, az egész évit 5 forintra (akik nem fizetnek elő, darabonként 40 krajcárral vehetik meg a gyűjtemény darabjait). Az előzőkben említett névsor itt Gyöngyösi és Zrínyi nevével egészül ki, amit majd a „mostani” versszerzők követnének. Távlati terveit is megemlíti: ha több éven keresztül folytathatja kiadói tevékenységét, „mesézéseket”, románokat, vitéz verseket, pásztorverseket, játékokat, énekeket, oktatóverseket jelentet majd meg.⁵²⁵

Egy Paintner Mihályhoz 1786 februárjában írt leveléből megtudjuk, hogy jóformán minden pénzét a „Segedelem Kérés” kinyomtatására fordította, s bár példányainak egy része Streibig kalendáriumaihoz csatolva sok helyre eljutott, a többi szétküldésére sincsenek már anyagi forrásai. Megemlíti itt „az irandó leveleknek nem csekély számát”.⁵²⁶ Minden biznnyal olyan adakozásért folyamodó levelekről lehet szó, mint amelyeket egy hónappal korábban küldött szét a magyar arisztokrácia jeles tagjaihoz, „az Országnak Főebb Rendjeihez, a’ Hazának támogató Oszlopihoz”, Károlyi Antalhoz, Orczy Lőrínchez, Teleki Józsefhez és Széchényi Ferenchez (szinte azonos szöveggel, jóformán csak a neveket cserélve ki).

Ezt követően meg is indul Faludi Költeményes Maradványainak a nyomtatása Streibig József könyvnyomtató győri nyomdájában (ahol korábban a híradások is megjelentek). A Streibig-nyomda éppen ebben az időszakban kezd fellendülni, miután 1781-ben a csőd szélén álló vállalatot Landerer Mihály megváltotta, s vezetését az ifjabb Streibig vette át (1783–1784-től).⁵²⁷ A Faludi-kötetek megjelenése előtt néhány évvel elkezdett leltár szerint a nyomdának négy sajtója volt (két értékesebb, rézorsóval, kettő pedig vasorsóval),⁵²⁸ azt azonban nem tudjuk, hányat működtettek ezekből. A korrektúrázást Révai kérésére Rájnis József végezte el,⁵²⁹ s a nyomtatás Révai tervei szerint indult. Bejelentéséhez híven, a könyv a híradáshoz hasonló formában jelenik meg, minden oldalon a szöveg díszes keretbe van foglalva. A számos dísz és illusztráció is jelzi, hogy bár minél szélesebb olvasóréteget kíván megszólítani,⁵³⁰ (viszonylag olcsón kínálja a köteteket), nem kívánja, hogy ez a nyomdai kivitelezés rovására menjen. A kiadvány szépségének nagy jelentőséget tulajdonít Révai: „több

⁵²⁴ THIENEMANN 1931, 228.

⁵²⁵ Vö.: PITROFF 1916, 135.

⁵²⁶ Révai Paintnerhez, 1786. február 7., közli CSAPLÁR 1882, 301.

⁵²⁷ PITROFF 1915, 34.

⁵²⁸ Uo., 38.

⁵²⁹ PITROFF 1916/17, 138.

⁵³⁰ Kovács Sándor Iván az illusztrációk populárisabb ízlést kielégítő jellegét hangsúlyozza. Lásd. KOVÁCS 2000b.

más okon kívül, kényesb Nagyjainkat a' nyomtatós szenyyn is el idegenítette Könyveinktől, kivált Költőinktől" amelyek „leg motskosban vetődtek ki a' Fösvény Könyv nyomtatósoknak kezeikből", „úgy lehetünk előttök kedvesbek, ha ékesb és tetszetősb a' külső szín is".⁵³¹

A „költeményes maradványok" első kiadásának kétkötetessége nem csak fikció, mint ahogy Kovács Sándor Iván állítja,⁵³² a második kötet külön címlappal rendelkezik, az első kötet lapszámozása nem folytatódik a másodikban, s tudomásunk van több külön bekötött példányáról is (bár kétségtelen, hogy gyakoribbak a kolligátumok).

Ami a kötet tartalmát illeti, Révai ebben is teljességre, tökéletességre törekedett. A mai napig nem ismert az egyik kézirat, amely alapján Révai dolgozott (a bécsi „papíros nyaláb" talán másolat is lehetett), de biztos, hogy használt egy szombathelyi kéziratot is.⁵³³ Mivel adósságai miatt Grácban a kiadásra szánt versek kéziratát lefoglalták, kénytelen volt Szombathelyre menni, „a kútfőhöz". Az első kötet címlapján szereplő „homlokírás": *Faludi Ferentz' Költeményes Maradványi. Egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta A' Magyar Költeményes Gyűjtemény öregbedésére Révai Miklós. Első kötet.* A cím után, az egész keretet kitöltve, díszes betűkkel szedve a patróna neve áll, összes címeivel: „Nagy Méltóságú Kegyelmes Harukker Jozéfa Báró asszonyinak. A Nagy Méltóságú Kegyelmes Nagy Károlyi gróf Károlyi Antal Úr' Kedves Élete Párjának. A' Szebb Nem' Ékességének. 'S Magyar Nemzet' Kedvellőjének". Talán nem alaptalan Csaplár feltételezése, hogy Révai nemcsak régi kapcsolatai miatt, hanem tudatos megfontolásból választotta a jozefinista politikát helytelenítő Károlyi Antal nejét ajánlása címezettjéül (a férj neve ugyanakkora betűkkel van nyomtatva, mint a mecénás „kegyelmes asszonyé"). Ezt követi a tulajdonképpeni ajánlás, ennek alapján feltételezhetjük, hogy a grófné nem kis összeggel támogatta a „világosodásra" és a magyar nyelv „álomba indúlt állapotjának" megváltoztatására irányuló vállalkozást. A dedikáció, mely megörökíti az utókor számára a nagyszony nevét, ajándék „a' jó téteményekért, melyeket bőven vett" tőle és „nagyságos Házától". Mezei Márta szerint a köszönet formális gesztusát tartalmazó ajánlás címezttje valójában háttérbe szorul, a valódi közönség a fiktív címeztt, a Haza.⁵³⁴

A következő oldaltól már a *Faludi Ferentz' Élete 's Munkái* című bevezetés következik, amely egyben az első teljes életrajz, amely Faludiról nyomtatásban megjelent. Az énekek és pásztorénekek után egy toldalék,

⁵³¹ *Faludi Ferenc Költeményes Maradványi*, II., Győr, 1787, A Pásztor Költésről való Oktatást megelőző *Elő beszéd*, 130–131.

⁵³² KOVÁCS 2000b, 97.

⁵³³ Hasonmás kiadása: *Forgandó Szerentse, Faludi Ferenc kéziratoss versesfüzete*, Szombathely, 1992.

⁵³⁴ MEZEI 1998, 67.

A' Pásztor Költésről való Oktatás található „Battö Pap Urnak” a tollából, Révai fordításában⁵³⁵. Mivel a poétikai „oktatás” közvetlenül a pásztorénekek után helyezkedik el, mintegy alátámasztja, megerősíti Faludi eklogáinak kiválóságát, példaértékét a korabeli befogadók számára (Nagy János *Nyájas Műsájában* ez példaként is működött). Ahogy azt az *Újonabb Hírré Adatás*ban kifejtette, a gyűjtemény minden darabjához egy-egy ilyen, „a' Szebb Tudományokról való Beszédet” akart csatolni. A „meg világosodás”, „nyelvünk kincseinek” bemutatása, a nyelvművelés és a magyar nyelvű tudományművelés az esztétikai nevelés szempontjával egészül ki a Költeményes Gyűjtemény programjában: „hogy Magyar Nemzetünk ezekről is már egyszer anya nyelvén értekezhessék, 's anynyival is gyorsabban nevelkedjék benne a' finomabb íz, a' helyesb meg ítéles, a' Szebb Tudományokra nézve is”.⁵³⁶ A második kötet tartalmazza a szomorújátekot és a jegyzőkönyvet.

Révait a Faludi-művek első kiadásának összeállításában a teljesség igénye vezérli: mindent kiad, ami birtokába kerül, a második kiadásban az újabb filológiai problémákkal és az első kiadást ért kritikákkal szembesülve, már sokkal inkább rostál.

Az eredeti terv szerint, legalábbis Révai ezt állítja (Streibig később tagadja), 1786. „Medárd napjáig fizetség nélkül, Median-Octavon”⁵³⁷ kellett volna a munkának megjelennie 1500 példányban. Időközben azonban a megfelelő papír elfogyott, s a nyomdász a medián-nyolcad szedést kénytelen volt negyedre nyomtatni, melynek íve nem 18–19 forint volt, hanem 22 forint. Ennek ellenére a kitűzött időpontra csak az első kötet készült el, Streibig pedig darabonként 15 krajcárral adta a kiárusított könyveket, olcsóbban, mint amiben Révaival megállapodtak. Azt is megemlíti a kiadó, amit a következő hirdetésben majd nyilvánosságra hoz, hogy Pozsonyban kisebb és olcsóbb formában kívánja folytatni a kiadást. Minderről Révai folyamodványából tudunk, amelyet 1786 decemberében nyújtott be a győri kormánybiztoshoz Streibig ellen.⁵³⁸ A nyomdász válaszában Révait okolja a történetekért, aki 363 forinttal maradt adósa. Megtudjuk, hogy 900 példányt már szétküldtek az előfizetőknek.⁵³⁹ Ugyancsak decemberben írja egyik, Rádayhoz intézett levelében: „Sok viszontagságok úgy megrontották már az én dolgomat, hogy azt előre meggyűlt fizetésnek segedelmével

⁵³⁵ Charles Batteux (1713–1780) a „szép természetet” utánzó művészetek, „szépművészetek” önálló kategóriájának és első átfogó elméletének megteremtője.

⁵³⁶ RÉVAI, A' *Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomtatásának Újonabb Hírré Adatása*, Streibig, Győr, 1785. Később, 1787-ben ez annyiban módosul, hogy külön kötetben kívánja megjelentetni az összes oktatást.

⁵³⁷ PITROFF 1916/17, 134–138., 136.

⁵³⁸ Uo., 136–137.

⁵³⁹ Uo., 138.

nem folytathatom. Más alkut tettem Pozsonyban a nyomtatósokkal, különösen pedig Patzkóval, hogy félbe ne maradjon az az oly szép és hasznos munka. Nyomtatódni fognak tehát a darabok egymás után, de előfizetés nélkül. Áruba bocsátatnak azután, s veheti, a ki akarja”.⁵⁴⁰ Az itt közölt tervben a gyűjtemény második darabjaként Faludi Ferenc énekei szerepelnek „újra nyomtatva sok megjobbításokkal”, harmadikként pedig Faludi iskoladrámája, a *Konstantinus Porphyrogenitus* és a Jegyzőkönyv. Még a második kiadás előtt, 1787-ben Patzkó nyomdájában megjelenteti Faludi utolsó munkáját, a *Téli éjszakákat*. Talán a könyv témája miatt is, ez Révai számára jövedelmezőbb vállalkozásnak tűnt, s részben ettől várta megrendült anyagi helyzete javulását, hogy folytathassa a tervezett poétai munkák kiadását. Így ír erről Telekinek: „Míg tsak ugyan még is valami erőre verdődhessem meg meg újra, addig is ki adtam Faludinak Téli Éjszakáit. Patzkó könyvnyomtatóssal elég jó alkut köthettem. Az alatt pedig mindég azon törekedtem, hogy a’ Költeményes Gyűjteményt folytathassam”.⁵⁴¹

Révai kiadói tevékenységének további alakulását a Szily János szombathelyi püspökhöz, gróf Teleki Józsefhez, báró Orczy Lőrinchez írt levelei és *A’ Költeményes Gyűjtemény Állapotja*⁵⁴² című tudósítás alapján rekonstruálhatjuk. Ennek a Faludi-kiadást is érintő vonatkozásaihoz tartozik az a felismerése, hogy a gyűjtemény darabjait anyagi megfontolásból csak kisebb formátumban adhatja ki: „Jóbb, hogy ezt az elsőt cassalva semmivé téve, kitsinybenn tovább folytathassam, mint a nagyobb formátumot költséggel nem győzhetvén, fennakadjak”.⁵⁴³ A további köteteket nyolcadrét formában kívánja megjelentetni, hogy az előállítás költségei kisebbek legyenek, és a vevők is olcsóbban kaphassák, „a magyar közönségnek nagyobb hasznával”⁵⁴⁴ („óltsóbban jutok hozzá, következőképen óltsóbban is adhatom”).⁵⁴⁵ Faludi verseinek másodszori kiadását ez a „semmivé tévés” indokolja. Ez a gondolat az említett tudósításban is megjelenik: „Az a’ nagyobb formájú Győri nyomtatás már tsak el vetni való”,⁵⁴⁶ ami azt bizonyítja, hogy Révai sorozatban gondolkodott.⁵⁴⁷ Egy másik lényeges változás a kiadás és terjesztés módját illetően, hogy bejelenti, hogy az előfizetésről áttér a subscribálásra, vagyis a megrendelőktől csak aláírásokat

⁵⁴⁰ Révai Ráday Gedeonhoz, Pozsony, 1786. dec. 24. Idézi CSAPLÁR 1883c, II., 276.

⁵⁴¹ Révai gróf Teleki Lászlónak, Pozsony, 1787. május 1. Közli: IVÁNYI 1918, 98.

⁵⁴² RÉVAI, *A’ Költeményes Gyűjtemény Állapotja*, Győr, 1787, közli: SZABÓ 2000, 780–783.

⁵⁴³ Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. május 1. Közli: SZILÁGYI 1882, 313.

⁵⁴⁴ „Mert hiszen használni akarunk nekik költeményeinkkel, őket hol oktatva, hol gyönyörködtetve, és jobb izlésre szoktatva. Minek tehát a sok pénz kifatsarás?” Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. június 23-án. Közli: SZILÁGYI 1882, 315.

⁵⁴⁵ Révai levele Szily Jánoshoz, Pozsony, 1787. április 10.. Közli: GÉFIN 1967, 325.

⁵⁴⁶ RÉVAI, *A’ Költeményes Gyűjtemény Állapotja*, közli: SZABÓ, i. m., 781.

⁵⁴⁷ Az előfizetőknek hajlandó ingyen megküldeni a második kiadást is, „hogy ezt az egész Gyűjteményt egy formábann szerezhessék meg magoknak”.

gyűjt (felméri a könyvpiac vásárlóerejét), a könyvek átvételére és kifizetésére a pesti vásárok alkalmával kerül majd sor. Terve redukálódott, csupán hat darabot jelentet meg egy évben, mert korábbi céljai „boldogabb időre való szándékok voltak”. Az apológia szándéka meghatározó eleme mind a levelek, mind a tudósítás szövegének. A tervezet darabjainak módosításai inkább a sorrendet vagy a mennyiséget érintik (ebben az utolsó jelentésben már „boldogabb időre való szándékoknak” nevezi korábbi terveit). Levelezése alapján arra következtethetünk, hogy a kortárs költők között (akiknek a művei az utolsó híradásban a gyűjtemény első darabjaként szerepelnek)⁵⁴⁸ Orczy mellett talán Bessenyeire, Barcsay és Teleki József munkáira gondolt.⁵⁴⁹ Egyed Emese hívja fel a figyelmet a Barcsay–Orczy-kötet kapcsán arra, hogy e kiadói tervezet narratív háttére révén „alapvetően különbözik az enciklopédikus rendszerező elvtől”, s Kazinczy és Toldy irodalomfelfogását előlegezi.⁵⁵⁰

Bár korábban Patzkó nevét említette, az első három darab mégis Anton Löwe műhelyében jelent meg, aki csak 1783-tól foglalkozott a könyvkereskedés mellett könyvnyomtatással is.⁵⁵¹ Műhelye csak kisebb üzem lehetett Landerer és Patzkó vállalkozásához képest, valószínű, hogy ezért vállalta el a csupán Révai ígéretére (és Krisztina hercegnő biztató levelére) alapozott munkát, „reménység fejében”. Részletesen tudósít erről Révai retrospektív levele, amelyben Orczynak számol be (és el) a kiadás anyagi problémáiról: „Eljártam én Pozsonyban mindenik typographusokat, de mind drágábban akarta (...), s azonkívül már felét a pénznek előre megkivánták, ami tellyes lehetetlenség volt tőlem. Loewe csak reménység fejében, hogy ugyantsak meg jó a pénz, ha mindjárt valamivel későbbben is, felvállalta tsekély foglaló pénzzel, mert tsak 60 forintot adtam előre, oltsóbban is nyomtatta, ezerötszázát az árkusának 13 forintjával és 30 krajcárjával, mert ennyi számmal vagyon a Nagyságod költeményes Holmie nyomtatva. Az enyém és a Faludi költeményes maradványi tsak ezerig vagynak nyomtatva, és itt a proportione ezrét árkusának 9 forintjával készítette. Ez a három darab be került nyomtatásával, azután részint való be köttetésével és elküldetésével az érdemesebb uraknak és pártfogóimnak számokra – közel 700 forintomba. Ennyi költséget tsak reménység fejében senkise mert tenni Loewen kívül, kivált oly állapotbann, mint az enyém volt akkor”.⁵⁵²

⁵⁴⁸ Vö.: SZABÓ 2000, 778–779.

⁵⁴⁹ Telekitől is kér ehhez verseket, hogy – ha már a hercegnőnek lesz ajálva – „ez az első Darab valamivel vastagabb lenne”. Révai gróf Teleki Lászlónak, Pozsony, 1787. május 1. Uo., 97–98.

⁵⁵⁰ EGYED 1998b, 17.

⁵⁵¹ Lásd: V. ECSÉDY 1999, 217.

⁵⁵² Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1788. június 17. SZILÁGYI 1882, 353.

Végül a mecénás báró fizeti ki a nyomtatás költségeinek legnagyobb részét, a hercegasszony csalódást okozó „felséges ajándéka” (mindössze tíz arany, ami 45 forint) az eladásból és „egyéb kisebb ajándékokból” „tsak egyik darabnak térítette meg a költségeit; és a másikának tsak valami részben”.⁵⁵³ A könyvek további sorsáról még azt is megtudjuk egy Orczyhoz írt levélből, hogy Pest, Szombathely, Kassa és Pozsony kivételével a kiadványok még 1788 végén sem jutottak el az olvasókhoz, a könyvnyomtató több mint egy évig visszatartotta azokat az adósság miatt, s csak az Orczy által kifizetett „nagy somma” nyomán érkezhettek meg „a’ Hazának többi részeire”: „Most, hogy Nagyságod olyly nagy sommát méltóztatott helytettem le fizetni, fogadta Loewe, hogy már által adja mind egyig a’ többi Darabokat”.⁵⁵⁴ Révai azonban még ezt követően is adósságban marad: „remélhetem, hogy talán nem sokára gyűl annyira az el adatásból, hogy ki válthassam a’ Hertzeg Aszszonytól kegyesen adatott Jutalmomat az Arany Numismát is, melylyet Loewe mint egy zálogbann tart még a’ többi Restantiáért”.

Faludi költeményeinek második kiadását 1787. június első felében fejezte be. Bár ismételten hangsúlyozza a könyv olcsóbb voltának jelentőségét, Révai számára a nagy „szorgalmatossággal” való nyomtatás, a kiadvány formai kivitelezése továbbra is fő szempont marad, a kiadó megváltoztatása nem megy a nyomtatás minőségének rovására („Loewe a nyomtatós. Szépek a betűi, ki teszen a Győrin”,⁵⁵⁵ bár Szily püspöknek azt írja egy egy hónappal korábban keltezett levélben, hogy: „Elég szép, tsak a’ papírosa lehetne szebb.”⁵⁵⁶). A Löwe nyomdájában megjelent nyolcadrét kötet kevésbé díszes, mint az első kiadás. Akárcsak azt, ezt is Károlyi Antal nevének ajánlja. A dedikációt ebben a kötetben a mecénás kettős címere előzi meg. A Kegyes Olvasóhoz intézett bevezetőben a kiadás „filológiai-textológiai” problémáiról számol be, a kötet szerkezetéről – kimaradnak a francia és deák versek és az „oktatás”, de bőséges jegyzetekkel látja el a verseket –, előzményeiről, és az időközben megjelent Faludi-kiadványokról. Ezzel, jó üzleti érzékkel, a reklámot is szolgálja: „Ha ki egy Darabot meg szerez Faludinak munkáiból, reménylem a’ többire is kedve jó, most kivált, hogy mind egy formábann vagynak, és ott tehát életét is olvashatja” (ti. a *Nemes ember* másodiknak nevezett, 1787-es kiadásában újra megjelentetett Faludi-életrajzot). Megemlékezik a két nyomdászról, Patzkó és Löwe „Könyv áros és Könyv nyomtatós Urakról”, kik a „szeretettel telylyes, és barátságos alku” megkötésével előmozdították a Költeményes Gyűjtemény reménytelennek látszó ügyét.

⁵⁵³ Révai levele Orczyhoz, Győr, 1788. ápr. 24. SZILÁGYI 1882, 350.

⁵⁵⁴ Révai levele Orczyhoz, Győr, 1788. okt. 24. KAKUCSKA, H 2003.

⁵⁵⁵ Révai gróf Teleki Lászlónak, Pozsony, 1787. május 1., IVÁNYI 1918, 98.

⁵⁵⁶ Révai levele Szily Jánoshoz, Pozsony, 1787. április 10.. Közli: GÉFIN 1967, 325.

Érdemes megemlíteni a Költeményes Gyűjtemény kapcsán Révainak a dedikációban rejlő, népszerűsítő lehetőségek jelentőségét érintő fejtegetését: „Hasztalan a dedicatiók, tsak sokat tehetnek, kivált nemzetünkben. Merem mondani, ha több nagyoknak nevei alatt, több könyvek adódhatnak ki, jobban kapna a főrend is a mi nyelvünkön, az alrend is szinte mohón kapná”.⁵⁵⁷ Egy másfajta, politikai szempontot is felvet az ugyan ezen a napon kelt, Teleki Józsefhez intézett levél megfogalmazása: „Nyilván vagyom, hogy a’ Dedicatiók nagyobb tekintetet szereznek a’ Könyveknek, kivált nálunk szükséges is most, mivel úgy hiszik, hogy az Udvar nyomni akarja nyelvünket”.⁵⁵⁸ Bár vannak korabeli megnyilatkozások, amelyek némi szkepszissel szemlélik az ajánlóleveleket, csupán az anyagi háttér biztosításának eszközét látják bennük,⁵⁵⁹ a dedikációnak a kötetben elfoglalt, a tipográfia eszközeivel is kiemelt helye révén valóban van egy tekintélyszerző, legitimáló funkciója (hiszen a betűk mérete és megformázása miatt szinte lehetetlen, hogy az olvasó szeme meg ne akadjon az ajánlás címezettjének nevében). A dedikáció elsődlegesen a szerző/kiadó és a megszólított közötti kapcsolatot hivatott kinyilatkoztatni, s a többnyire az irodalmon kívüli, referenciális személy nemcsak anyagi és egyfajta erkölcsi háttérrel jelent, hanem valamiképpen felelősséget is vállal a neki címzett műért⁵⁶⁰ (legalábbis a diskurzus szintjén).

Révai a *prenumeratio*val való kísérletezéstől visszajut annak a kiadó számára biztonságosabb formájához, a *subscriptió*hoz, majd a „bevált” módszerhez, a *mecenások* kereséséhez. Kényszerűségből a kiadás gazdasági alapjának előteremtésére egyszerre mindkettőt alkalmazza, folyamatosan támogatásért esedezik pártfogóinál. Rendületlen újrakezdései és kudarcba fulladó kísérlete Thienemann Tivadarnak azt a megállapítását igazolják, hogy nálunk „az irodalomteremtő akarat előbb van meg, mint az irodalom eltartására képes olvasóközönség”.⁵⁶¹

Bár a Költeményes Gyűjtemény tervezete folyamatosan változik, Faludi művei mindig a második-harmadik helyen szerepelnek, ami azért is figyelemre méltó, mert az elsőként kinyomtatandó munka többnyire aszerint változik, hogy Révai kinek számol be erről. Tehát a Faludi-művek kiadása a Költeményes Gyűjtemény programjának egyik sarkpontja.

⁵⁵⁷ Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. május 1., SZILÁGYI 1882, 313.

⁵⁵⁸ Ezért szól a Faludi-kötet ajánlása Krisztina főhercegnőhöz. Révai gróf Teleki Lászlónak, Pozsony, 1787. május 1., uo., 98.

⁵⁵⁹ Lásd ONDER 2003, 102.

⁵⁶⁰ Vö.: GENETTE 1997, 135–136.

⁵⁶¹ THIENEMANN 1931, 227.

IV.1.5. A Poétai Gyűjtemény hírüladása

Hosszú hallgatás után Batsányi neve az irodalmi nyilvánosság előtt *A' Magyar Tudósokhoz* című, a Tudományos Gyűjtemény füzetéhez mellékelt jelentés szerzőjeként jelent meg 1822-ben. Az értekezésjellegű írásban a linzi száműzött egy nagyszabású Poétai Gyűjtemény megjelentetésének tervéről tudósít, melynek első darabja Faludi Ferenc verseinek „hiba nélkül nyomtatott” kiadása lenne. A Trattnernél megjelentetni szándékozott könyvek nyomdai kivitelezése minden „értelmes és jobbjízésű Hazafi várakozásának tökéletesen” meg akar felelni, s a kiadó kérésére a könyvnyomtató nem a begyűjtött előfizetésekből jelenteti meg a darabokat. A felhívás, tartalmát tekintve, meglehetősen hullámzó. A Faludi verseinek sajtó alá rendezését és a – Batsányi meggyőződése szerint létező – Faludi-kéziratok beküldését szorgalmazó kijelentések a valóságos Poéta mi-benlétének megfogalmazásaival, illetve a nyelvújítók, Kazinczy és köre (zabolátlán „nyelvrontók”, „az új iskolai merész és kártékony felekezeti”, „nyakra-főre haladó mondolatos vitézek”) elleni támadásokkal váltakoznak. Révaival ellentétben, aki többször is részletes tervezetet közöl a Költeményes Gyűjtemény tartalmáról, Batsányi csupán elméleti kritériumait fogalmazza meg, s – Faludi kivételével – a Poétai Gyűjteményben megjelentetni kívánt művek szerzőinek, a „jelesebb Magyar Poétáknak” a kilétére nem derül fény. Konkrét tervezet nem maradt fenn, csupán elszórt megjegyzésekből, barátja, Juranits leveleiből következtethetünk arra. Egy új Anyos-kiadás tervét, Beniczky nevét említik, s talán sorozata folytatása céljából kereste Haller *Telemakussát*, Lázár *Florindáját*, Gyöngyösi *Kemény Jánosát* és Zrínyi *Szigeti veszedelmét*.⁵⁶²

Batsányi szerint Faludi, prózája által, az „első Karbéli nevezetes írók” közé tartozik, „a' Káldiak', Pázmányok', G. Haller Lászlók', Bárótziaik' jeles bajtársa”, költőként pedig a Gyöngyösi- és Himfy-nagyságú költők sorában foglal helyet.⁵⁶³ Az említettek mellett, a valóságos Poéták között említi még Zrínyit (de csak Gyöngyösi után következik), illetve a kortársak közül név szerint is Orczyt, Baróti Szabót és Rájnist, érdemeik mellett költészetük „fogyatkozásaira” is fényt derítve. A Faludi verseihez illesztett *Toldalék* szerint a kortárs panteonban, „az örökké-zöldellő koszorús” költők között szerepel: Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós, Virág Benedek, Kisfaludi Sándor, Horvát András és Csokonai Vitéz Mihály.⁵⁶⁴

⁵⁶² BATSÁNYI 1961. 525.

⁵⁶³ BATSÁNYI 1821., 1961. 74.

⁵⁶⁴ BATSÁNYI 1824., 1961. 156.

A gyűjtemény olyan valóságos magyar poéták „eredeti remek-munkájából” állna, akik minden (irodalmi) csoportosulás véleményétől függetlenül, általánosan elfogadott értéket képviselnek „a’ köz ítélet szerént”.⁵⁶⁵ Arra, hogy „a’ köz ítélet” (az irodalmi nyilvánosság?) fogalma mit fed, milyen módon formálódik, és hogyan mérhető fel, Batsányi nem tér ki. Ez annál is inkább elgondolkoztató, hiszen a két értekezés (*A Magyar Tudósokhoz* és a *Toldalék*) által legtöbbször támadott s az irodalmi kánon későbbi alakulását determináló, „köz ítéletet” formáló irodalmár Faludiról való véleménye bizonyára számára is ismert lehetett.

IV.1.6. Exkurzus Kazinczy változó (?) véleményeiről

Bár nem tartozik a szorosabb értelemben vett kiadástörténethez, a kiadások (különösen a Batsányi-féle kiadás) kontextusának megértéséhez, illetve a Faludi-recepció kanonizációt érintő aspektusainak szempontjából megkerülhetetlen Kazinczy szerepének, állásfoglalásainak helye ebben a kérdéskörben. A témával részletesebben Tóth Péter, majd az irodalomtörténeti tanulságokat összegezve Mezei Márta tanulmánya foglalkozott.⁵⁶⁶ Az alábbiakban a problémának csak néhány szegmensét emelném ki, vagy helyezném más megvilágításba.

Talán elsősorban nem is Kazinczy véleménye az, ami az évtizedek során változik. A változók az irodalmi nyilvánosság korabeli diskurzusai, amelyekben ezek a megnyilatkozások elhangzanak. Az „egyszemélyes irodalmi intézmény” Faludi irodalmi jelentőségét illető állásfoglalást az alakulóban levő irodalmi nyilvánosságban mindig az éppen aktuális vita pillanatnyi állása határozza meg. Faludi műveinek erényei vagy hiányosságai ebben a „forrongó” közegben eszközként használatnak fel a különböző nézetek alátámasztására vagy cáfolására.

Ha áttekintjük kiterjedt levelezésének Faludira vonatkozó megjegyzéseit, a fent említett kontextusok konnotációit egy kitérő erejéig zárójelbe téve, megállapíthatjuk, hogy Kazinczy 1789-től a Batsányi Faludi-kiadását (1824) követő „csatazaj” elültéig, fenntartásai mellett, Faludi irodalomtörténeti jelentőségét nem vonja kétségbe. Egy 1802. március 31-én a „mért lábakra” verselő Virág Benedeknek azt írja, hogy „Faludi, Ányos, Orczy, Barcsay ’s az én Kisem halhatatlanságot nyertek [kiemelés V.Zs.], ha a’ tetrachordon mellett zengették is verseiket”⁵⁶⁷ (még ha a borostyán és a „rétvirág koszorúja” szimbolikája némi értékhierarchiát enged is sejtetni a verselés neveit illetően). Ami azonban (néhány kivételtől eltekintve)

⁵⁶⁵ BATSÁNYI 1821., 1961. 57.

⁵⁶⁶ TÓTH 1995, MEZEI 2005.

⁵⁶⁷ KazLev II, 467.

ugyancsak végigvonul a levelezésen, az az, hogy követendő vagy követhető példaképet semmiképpen nem lát benne.

Ha megpróbálunk a „restrictiók és exceptiók”, Faludi „dísztelenségei” után kutatni a levelezésben, amelyek miatt nem lehetett Kazinczy „idolja”, meglehetősen kevés explicit indoklással találkozhatunk.

Horváth Ádám választleveleiből tudjuk, hogy Kazinczy már 1798-ban recenziót, kritikát készült írni Faludi verseiről, amely Horváth reakciójából ítélve nem lehetett túlságosan pozitív. Horváth úgy gondolja, hogy a hazai irodalmi élet nem érett még meg egy olyan „Krisisre”, amelyhez a „Recensio Carminum Faludii” publikálása vezetne.⁵⁶⁸ Máshol arra figyelmezteti, hogy ez kenyértöréshez vezetne Révaival, aki „nagy imádója” Faludinak.⁵⁶⁹ Talán ez lenne az oka, hogy a Kazinczy–Révai-levelezésben nincs szó sehol Faludi irodalmi jelentőségéről, helyéről?

Kazinczy és levelezőpartnerei Faludira vonatkozó megjegyzéseit talán három problémakör mentén lehetne csoportosítani: verselés, nyelvújítás és ízlés. Lényegében mindhárom összefügg a normatív szempont előtérbe kerülésével a művek kritikai megítélésében.⁵⁷⁰

Horváth Ádámmal, Rummyal, Virággal⁵⁷¹ többször folytatnak eszmecserét verstani kérdésekben, s ezek kapcsán a példák között Faludi neve is gyakran elhangzik. Faludi verselése, a kadenciás „versificatio” a felállított hierarchiában a legalsó szintet, „nemet” képviseli, bár Kazinczy hozzáállása, amint a fentiekben is láthattuk, nem egyértelműen elutasító.⁵⁷²

Faludi „fogyatkozásai” közé tartozik az is, hogy katolikus és nyugat-dunántúli. Bár az előbbi, felekezeti elfogultságból, neveltetéséből fakadó nézetét a széphalmi mester később revideálja, mégis ebből a kettőből fakad Faludi legnagyobb „hibája”, ti. hogy számos helyen „vét Nyelvünk ellen”.⁵⁷³ Hogy ez miben áll, azt a későbbiekben sem fejt ki, de feltételezhetjük, hogy többnyire Faludinak az irodalmi nyelvtől eltérő ortográfiai következtelenségeire, nyelvjárási sajátosságaira gondolhat.

Klopstockra és Lessingre hivatkozva ajánlja Kazinczy figyelmébe Szemere Pál „Faludi magyarságát”, „a’ régibb szófűzés formáit” illetően⁵⁷⁴. Ez azért is figyelemre méltó, mert a Mondolat körüli vitákban a többek között Faludi két munkáját is felhasználó, Szemere által készített „Lexicon”, szó-

⁵⁶⁸ KazLev I, 324.

⁵⁶⁹ KazLev I, 271. „Révai szeretetéről” szól egy későbbi, 1817-es levélben. KazLev XV, 14, 1822-ben pedig Istentől fogantatottnak nevezi „a’ mi Révainkat”, KazLev XVIII, 78.

⁵⁷⁰ Vö. MEZEI 2005, 404.

⁵⁷¹ Például KazLev. I, 313., 335., II, 467., IV, 545–548.

⁵⁷² Vö. MEZEI 2005, 407–408.

⁵⁷³ „Magát tartom a’ Kálmánistát a’ Magyar Litteratura elővitelére választott Népnek. Igyekezik a’ Pápista, de haszontalanul; Faludi – az imádott Faludi hány helyett vét Nyelvünk ellen.” Kazinczy Aranka Györgynek 1789 júl. 10. KazLev I, 396.

⁵⁷⁴ KazLev XIII, 461.

jegyzék⁵⁷⁵ érvként szolgálna a nyelvújítási harcban. 1814-ben Kazinczy Faludiról mint neologizáló, „a’ legjobb íróknak tartott” prózaírók és poéták egyikéről beszél (talán sehol máshol ennyire pozitív hangnemben: „Faludi és Kunics, két jesuiták, bizony a’ legszebb Írók. Bár követőket leltek volna”).⁵⁷⁶ Szintén nyelvújítóként, s mint akinek munkáit a publikum „kapva kapja”, szerepel Faludi (Pázmány, Gyögyösi, Csokonai stb. mellett), csak ezúttal a „mérséklet” példajaként, „az erőltetve boldogító”, túlzott neologizálás ellenében felhozott példaként Pápay Sámuel levelében.⁵⁷⁷

Ugyanaz az érv, Faludi „nyelvújítása” hol az egyik, hol a másik tábor véleményének alátámasztását szolgálja.

A harmadik az ízlés kérdésköre. Faludi sok helyen „dísztelen”, „nem kedves” (Kazinczy nyomán Horváth Ádám), „némely ízetlenségek” (Gr. Dessewffy József) is előfordulnak verseiben (mint például a pipázás),⁵⁷⁸ „Idyllistaként” „Kanász” (Döbrentei).⁵⁷⁹ Az ízlésbeli fogyatkozások tehát egyrészt a lírai világkép elemeire vonatkoznak, másrészt a „gessneri század” műfaji normáinak való meg nem felelésben. Érdemes összevetni ezt Csokonai megállapításával, aki *Amaryllisét* azzal vezeti be, hogy követésre méltó magyar példa nem volt előtte, mert Zrínyi és Faludi „Pásztori Énekei sok magános szép Vonásaik mellett is [kiemelés tőlem, V.Zs.], durvábbak, mintsem őket a’ Gessneri Században mustrául lehetne felállítani”⁵⁸⁰ (lényegében ugyanerről beszél Döbrentei 1811-ben, negatív példái közé Zrínyi, Faludi és Szabó mellé felsorakoztatva Csokonait is⁵⁸¹). Kazinczy Johann Gottfried Eichhorn irodalomtörténete⁵⁸² számára küldi el Rummy Károly Györgynek jegyzeteit. A költők között szerepel néhány sorban Faludi is: „Franz Faludi Jesuit. Geboren 1704 zu Német Ujvár gestorben 1779. Seine ziemlich altväterischen Gedichte gab Révai 1787 curis secundis zu Pressburg heraus (Witz, Scherz und Laune sind darin nach damaligen Geschmack)”.⁵⁸³ Az ízlésbeli elhatárolódás mellett megjelenik itt egy kulcsfontosságú fogalom: Faludi nem a jelen, hanem egy régebbi, meghaladott korszak költészeti és

⁵⁷⁵ KazLev XIII, 402., 453.

⁵⁷⁶ KazLev XII, 139.

⁵⁷⁷ KazLev XV, 69.

⁵⁷⁸ KazLev V, 478.

⁵⁷⁹ KazLev VIII, 581.

⁵⁸⁰ CSOKONAI, ÖM, *Szépprózai művek*, 1990, 170. A kiemelt rész még hiányzik a debreceni autográf fogalmazványból.

⁵⁸¹ KazLev XI, 581.

⁵⁸² A jénai professzor terjedelmes munkája, *Geschichte der Litteratur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*, 1805–1813 között jelent meg Göttingenben.

⁵⁸³ KazLev VIII, 510. Kiemelés tőlem, V. Zs. „Faludi Ferenc jezsuita. Született 1704ben Németújváron, meghalt 1779ben. Az ő meglehetősen régimódi verseit adta ki Révai 1787ben második kiadásban Pozsonyban. (Vicc, tréfa, jókedv az akkori ízlés szerint található meg bennük).”

ízlésideálját képviseli. Ez tetőződik be Kazinczynak abban a gesztusában, hogy a provokatív, több ízben is személye ellen irányuló Batsányi-féle Faludi-kiadás mellékszövegére a nyilvánosság akkorra már működő fórumain személyesen, mondhatni semmilyenképpen, nem reagál.

Perdöntő lehetne Faludi pozitív vagy negatív megítélését illetően a Mezei Márta által ismertetett jegyzet (amely jellegénél fogva nem a nyilvánosságnak szól), de lényegében ez is az előbb felvázolt képet erősíti meg: „egyértelműen nem lehet sem dicsérőnek, sem elutasítónak tartanunk”.⁵⁸⁴ Javításai, megjegyzései elsősorban ortográfiai jellegűek, illetve a régi vagy tájnyelvi formák magyarázatára vonatkoznak, értékeléseiben pedig a költő már említett meghaladottságát emeli ki: „Ez a’ Klorinda bizonyosan fordítás s’ akkori Poézisünknek szép míve, valamint az Adieu”, „Faludi Ferencznek Pásztor Énekei (leglelkesebb, de vadon ízlésű munkája)”.⁵⁸⁵

Ami a Batsányi-kiadás recepcióját illeti, elmondhatjuk, hogy 1821-ben megjelent tudósítása, „programmája” sokkal több port kavart, mint maga a kötet. Kazinczy bevallása szerint 1822 februárjában „bosszankodással” veszi kézhez Batsányi írását (talán Szemere küldeményeként?),⁵⁸⁶ s bár egy, Pápay Sámuelhez írt levélben azt állítja, hogy erről soha nem hallott (talán a címzett személye miatt), Horváth István iróniával telített levelében már 1820 őszén figyelmeztette az ellene készülő, „véres ütközetre”: „Most készül épen ellened a’ véres ütközet. Batsányi, a’ Nagy Batsányi, az a’ Rhodusi nagy Colossus, fog nem sokára letzkére tanítani Faludi új kiadásának négy vagy öt árkusra nőtt *Jelentésében*. Ugy hiszi, mint látom, hogy meg fogja a’ Hazát a’ végső veszélytől, mellyel Te azt fenyegeted, menteni! Szánakodom előre rajta...”.⁵⁸⁷

Kazinczy válasza a hallgatás. Helyette a köréhez tartozó Szentmiklósy ír bírálatot Szerényi Vilmos álnéven a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain (1822. III évf., 91–94.), illetve az ifjú Toldy Ferenc Isokrates fordításának jegyzetében. Mind a recenzens, mind a Toldyhoz intézett válaszlevél ezt az (el)hallgatást hangsúlyozza: a vita ideje lejárt, „a’ per alkalmasan el van döntve”.⁵⁸⁸ A széphalmi mester úgy látja, hogy a nyelvújítás ügye diadal-maskodott, s ez a győzelem tükröződik az újabb irodalom lapjain is: „Bár soká fenn állhasson mind a’ két Zsebkönyvünk. Az nekem legszebb Apológiám Batsányi ellen”.⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ MEZEI 2005, 414.

⁵⁸⁵ Idézi MEZEI 2005, 414.

⁵⁸⁶ KazLev XVIII., 24., illetve 36.

⁵⁸⁷ KazLev XVII., 272.

⁵⁸⁸ KazLev XVIII., 78.

⁵⁸⁹ KazLev XVIII., 61. Kisfaludy Sándornak: „én úgy hiszem, hogy az a’ nagy dísz, mellyet lelkes öcséd Auroráján előntve látunk, az én munkám”. KazLev XVIII., 35.

Érdekes módon Batsányi támadása a már óhajtott kibékülést hozza el számára a „Túladunaiakkal”, ami a Faludit a legszebb magyar írónak tartó ellenfél.⁵⁹⁰ Takács József halálát követően kezdődött: „Takács’s Tod war die Epoche meiner reconciliation mit den Transdanubianern (...) Auch Batsányis brutalität in seinem programm über Faludi mag gut gewirkt haben. Kisfaludy liess mich durch Pápay freundlichst grüssen, und Horvát Endre schrieb mir warm wie noch nie, schwieg aber von dem. Geschehenen. So siegt Unschuld”.⁵⁹¹ S bár a béke nem tűnik végérvényesnek, 1824-ben, a „faragatlan és epesaras embernek” a Faludi-versek megjelenését követően sem változik álláspontja a vitába szállást illetően: „Az a’ sok Tudós Pesten, Szeged körül és Linczen Felső-Ausztriában, a’ mint látom, megint úzi a’ maga régi vagy régen-forralt dolgait. Bacsányi engem soha birkózásra magával kicsalni nem fog”.⁵⁹² A harcot tehát lezártnak tekinti, s ezzel együtt Batsányi és Faludi is a múlté. Későbbi leveleiben is a Batsányi által felmutatott eszmény múlthoz tartozását hangsúlyozza, amelyhez már nem óhajt, és talán nem is lehet visszatérni: „Elugratánk az időt, mellyben Haller és Faludi valamik voltak s midőn Bacsányi (a’ Takács és Horvát Endre buzdítására, a’ mint hiszem) bennünket Faludihoz akar visszavezetni, mi akkor édesden nevetünk”.⁵⁹³

Kazinczy 1829-ben Guzmics Izidornak küldött levelében életpályájára visszatekintve Faludit azok közé sorolja, „a’kik pályánkon örök fényben ragyognak”.⁵⁹⁴ A magyar irodalom panteonjában helye van Faludinak is.

Feltűnő, hogy a kiadás fogadtatása kapcsán jóformán semmiféle utalás nem történik a Faludi-versekre, mintha ezek teljesen eltűnnének a polémia kódében.

Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy bár Faludinak az irodalmi kánonban elfoglalt pozícióját illetően a későbbiekben Kazinczy véleménye lesz a meghatározó, Kazinczy korában is létezett egy jelentős olvasótábor, amely a magyar jezsuitát a „Magyarság Atlásai” között, követendő példaként tartotta számon.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ KazLev XIX., 466.

⁵⁹¹ KazLev XVIII., 139. „Takács halála volt a dunántúliakkal való megbékélésemnek a korszaka (...) Batsányi brutalitása a Faludiról szóló programjában jó hatást gyakorolt. Kisfaludy Pápay által a legbarátságosabban üdvözölt, és Horvát Endre olyan melegen írt nekem mint még soha, de hallgatott a történekről. Így győz az ártatlanság.”

⁵⁹² Szemere Pálhoz 1824. okt. 23., KazLev XIX., 223. Sallustjának előbeszédében áttételesen mégiscsak válaszol „a mi Praeceptorainknak” (Uo.), de ez további vitát nem generál.

⁵⁹³ Kazinczy Zádor Györgynek, 1825. nov. 15. KazLev XIX. 486. Hasonló gondolat fogalmazódik meg a Gr. Majláth Jánosnak írt német nyelvű levélben. Uo., 324.

⁵⁹⁴ KazLev. XXI. 84.

⁵⁹⁵ Lásd Kazinczy levelét Horvát Istvánnak 1817-ből, KazLev XV, 13., Pápay Sámuel KazLev. XII. 398. („azok a’ régi Ditsóúltek, kik Nemzeti Literatúránkban valódi nagyok voltak, mint Kard. Pázmán’s Faludi”), KazLev XV, 69.

IV.1.7. Kitekintés

A fenti áttekintés csak a XVIII. században megjelent kiadványokat vette számba, illetve az azokhoz szorosan kapcsolódó, Batsányi-féle 1824-es kiadást (a versekhez illesztett *Toldalék*ban és a jegyzetekben erre számos helyen reflektál is a kiadó). Ez a fajta korlátozás természetesen önkényes, hiszen az 1824-es év semmiképpen nem zárja le a kiadások sorát. Nem tekinthető teljesnek a vázlat Toldy Ferenc Faludit is kiadó tevékenységének az ismertetése nélkül, hiszen Faludi életművének máig az egyetlen teljes kiadása tőle származik⁵⁹⁶, s nem hagyható figyelmen kívül az általa megjelentetett *Versek* ötödik kiadása sem. A sor folytatható lenne, de 1853–1854 talán már inkább tekinthető egy kiadói folyamat beteljesedésének és lezárásának, hiszen a XIX. században fellendülő, másodlagos Faludi-irodalom szinte kizárólag erre alapozza megállapításait.

⁵⁹⁶ FALUDI 1853.

V. FALUDI MAGYAR MÚZSÁJÁNAK KÖNTÖSEI. KIADÓI OLVASATOK

„Az efféle tudományos dolgokban pedig, nem mind tsekélység, a’ mi első tekintetre talán annak látszik. Sőt a’ szép mesterségek’ miveiben számtalan sok tsekélység megkívántatik a’ tökéletességre; holott a’ tökéletesség, bizonyára nem tsekélység!”

(Batsányi)

V.1. Kéziratok, kiadások. Filológia

Faludi versei a XVIII. század utolsó évtizedeiig csupán a kéziratosságban léteztek, másolatokban terjedtek, először 1786–1787-ben, a szerző halála után jelentek meg nyomtatásban, Révai Miklós kiadói programjának első darabjaként. A második kiadás ugyancsak Révai működésének eredményeként, még 1787 folyamán látott napvilágot. Ezt követi a XIX. század első felében Batsányi (1824), majd 1853-ban és 1854-ben Toldy Ferenc két Faludi-kiadása. Az autográf kéziratok, a korai másolatok és a kiadások viszonyát részletesen Négyesy László vizsgálta a kritikai kiadásnak tekinthető, 1900-ban megjelentetett Faludi-kötet jegyzeteiben.⁵⁹⁷

Faludi életében többször állított össze gyűjteményt verseiből, a díszesebb kéziratokkal előkelő tisztelőit ajándékozta meg. Ezekből jelenleg hármat ismerünk: két, Négyesy által ismertetetett kéziratot gyűjteményt és egy Szelestei László által felfedezett, korai, nagyszombati kéziratot.⁵⁹⁸ A kiadások alapjául szolgáló eredeti kéziratok közül csupán az ún. *Szombat-*

⁵⁹⁷ NÉGYESY 1900.

⁵⁹⁸ SZELESTEI 1999.

helyi kézirat eredetijét ismerjük.⁵⁹⁹ Az erről készítettett másolatok, illetve az előző kiadások alapján rendezte sajtó alá Batsányi és Toldy a Faludi-verseket. Batsányi és Négyesy feltételezése szerint Révai ezt nem használta Faludi „költeményes maradványinak” egyik kiadásához sem, hanem egy ismeretlen, 1775 után keletkezett, kézirat másolatát (a Bécsben talált „papiros nyalábot”), illetve a második kiadás összeállításakor, az előbbi mellett, egy ma lappangó, szombathelyi másolatot. Ez rendkívül hasonló lehetett a ma ismert, Szily püspök hagyatékából származó, szintén szombathelyi kézirathoz, nem sokkal azelőtt (vagy azzal egy időben) keletkezhetett, a versek sorrendjében és a szerző által az egyes költeményekhez fűzött jegyzeteiben azonban eltér attól.⁶⁰⁰

Borián Elréd 2016–17-ben az ItK-ban közzétett tanulmányaiban új-rarendszerezi az autográfokat és korai másolatokat, értékes adatokkal egészítve ki az ezekre vonatkozó eddigi ismereteinket. Az úgynevezett Múzeumi-autográfra (az ő megnevezésében *OSZK F1. másolat*) vontakozó meglátásaival azonban nem tudok egyetérteni. Véleménye szerint Négyesy tévedett, amikor autográfnek nevezte ezt a gyűjteményt, s ennek következményeként az autográf és korai másolatok viszonyát illetően is. Úgy gondolom, hogy csupán a formai jegyek alapján (keretezés, aláhúzás, cím utáni pont, szakaszok beosztása) nem lehet eldönteni ezt a kérdést, perdöntő lehet az íráskép és a szövegek gondos összevetése. Érvelésének második részében kifejti, hogy ez a példány valójában egy Batsányi számára készített másolat.⁶⁰¹ Batsányi kérésére⁶⁰² valóban készült egy új, ha – ahogy ezt Borián kimutatja – nem is egészen betűhív másolat a szombathelyi Faludi-kézirat alapján, amelyben az üres lapok és a francia versek is benne voltak. Más kézirat kérésére vonatkozó adatot nem találtam sem a levelezésben, sem a kiadvány paratextusaiban. Amikor a kézirat először járt a kezemben, a B. J. monogram láttán én is Batsányi nevére gondoltam, a számok jelentésére azonban csak később jöttem rá, amikor átnéztem a versek kiadásainak kötetrendjét. A címek alatt szereplő számok ugyanis nem dátumok,⁶⁰³ hanem a Batsányi-féle kiadás Faludi-verseinek helyére utalnak (például: *Cupido* cím alatti „1824. III. 1.” bejegyzés nem egy márciusi dátumot jelöl, hanem a „Mutató” tanúsága szerint az elegyes verseket tartalmazó „Harmadik Könyv” első versét, a *A’ Feszülethez* alatt a „B.J.

⁵⁹⁹ 1992-ben hasonló kiadása is megjelent: *Forgandó Szerentse. Faludi Ferenc kéziratosa verseifüzete.*

⁶⁰⁰ Négyesy meggyőző érvelését lásd: (NÉGYESY 1900, 104.)

⁶⁰¹ „Az *OSZK F1. másolat*ról azt feltételezem, hogy Batsányi az Egyetemi Könyvtárból Kaprinai István (1714–1785) jezsuita kéziratosa kötetének másolatát kapta meg. Valószínűleg a 18. század vége felé másolták le, és ezt küldték meg Batsányi kérésére. BORIÁN 2016, 521.

⁶⁰² Lásd Bitnitzcel való levelezését GÉFIN 1932, 72–74.

⁶⁰³ „Nagyon gondosan dátumozott Batsányi.” BORIÁN 2016, 521.

1824. IV.4.” pedig a negyedik fejezet „szent énekei” közül sorrendben a negyediket).⁶⁰⁴ Feltehetően arról van tehát szó, hogy a már megjelent 1824-es kötetre reflektál egy későbbi bejegyző, s hogy ez Batsányi lenne, egyelőre nem bizonyítja semmi.⁶⁰⁵

A továbbiakban tehát egyelőre autográfának tekintem a *múzeumi kéziratot* is, amikor a kiadványok „jobbításainak” vizsgálatában viszonyítási alapként használom.

Az alábbiakban nem a kéziratok, hanem a versek első három kiadásának a filológiai problémáiról lesz szó, a filológiának abban a Szilágyi Márton által javasolt, tágabb értelmezésében, mely nem törekszik definitív bizonyosságra, s ezáltal interdiszciplináris távlatokat nyit.⁶⁰⁶ A *filológia* jelentésének sokfélesége, fogalmának szóródása mindazonáltal szükségessé teszi, hogy – mielőtt rátérnék a Faludi-versek korai kiadásainak a választott szempont szerinti vizsgálatára – tisztázzam a fogalom általam használt értelmezését. A filológiának itt elsősorban a „magyarázó, értelmező művelet” jelentését tartottam szem előtt, melybe „beleértendő minden olyan szöveg vizsgálata, mely irodalomként olvasható és/vagy irodalomként olvastatott valamikor – azzal a kérdéssel együtt, hogy milyen módon olvasták irodalomká történetileg”.⁶⁰⁷ Ebben az értelemben nyilvánvalóan összefügg a kanonizáció folyamatával: a szövegeket értelmező és kommentáló tevékenység és a fennmaradásra, az utókor számára megőrzésre méltónak ítélt szövegek kiválogatása legtöbbször együtt jár, egymást feltételezi. Révai és Batsányi kiadói tevékenységében is jól felismerhető ez a jelenség, különösen az újabb filológia által az irodalomtörténet-írás, irodalomértelmezés legitim műfajaként számontartott, szövegkritikai jegyzetekben, az „eredeti” szöveget helyreállítani kívánó interpolációkban, értelmező glosszában, kommentárokból.⁶⁰⁸ Jelen esetben ezek kiegészülnek a jelentőlevelekkel, híradásokkal és a kiadásokat kísérő peritextusokkal (címek, ajánlások, előljáró beszédek, biográfiajellegű írások, illetve Batsányi *Tóldaléka*). A megfigyelés tárgyává válhat eszerint bármilyen szöveg, sőt maga a megfigyelés folyamata, a megfigyelő és tárgya viszonya is. Az objektív/szubjektív megkülönböztetés ugyanis érvényét veszíti, ha a megfigyelés konstrukciójaként tételezünk minden referenciát.⁶⁰⁹ Ez a fajta megközelítés mindkét kiadó működésének vizsgálatában alkalmazható.

⁶⁰⁴ Lásd az 5. számú függelékét.

⁶⁰⁵ Ennek felderítésében talán segíthetne, ha ki lehetne „nyomozni”, honnan került a Magyar Nemzeti Múzeum állományába a kézirat.

⁶⁰⁶ Vö. SZILÁGYI 2000, 565., 571.

⁶⁰⁷ SZILÁGYI 2000, 571.

⁶⁰⁸ Vö. uo., 568.

⁶⁰⁹ Luhmann megfigyelésméletének a filológia szempontjából való jelentőségéről lásd: HÁSZ-FEHÉR 2000, 476–477.

A kérdést úgy is feltehetjük, hogy hogyan olvassa („irodalommá történetileg”) a kötetbe zárt és ezáltal az olvasók számára megnyitott, átnyújtott Faludi-szövegeket a két kiadó-szerkesztő.

Kiadói programjuk szélesebb körű, és más, sokszor erőteljesebben érvényesülő szempontok is meghatározzák, de Faludi verseinek kiadásával mind Révai, mind Batsányi a leghibátlanabb, legtisztább, fogatkozások nélküli szövegváltozat rögzítésére és ezzel együtt Faludi személyének, költői rangjának „gyászból kivevésére”⁶¹⁰ törekszik, „hirét, ’s nevét a’ setétségből napfényre hozni, és ditső emlékezeteket a’ következő időkre terjeszteni iparkodnak”.⁶¹¹

Mindkét irodalmár egy-egy sorozat első, indító darabjaként jelenteti meg Faludi verseit, s mindketten közönségsikerre számítanak. Kísérletük részleges kudarccal végződik: Révait csak mecénásai bőkezűsége menti meg a csődtől, Batsányi sorozatából pedig csak az első kötet jelent meg. Felmerül a kérdés: miért Faludit választják mindketten kiindulópontként?

A motiváció felderítéséhez közelebb visz, ha megvizsgáljuk a paratextusok biográfiáit. Mit jelentett számukra Faludi, hogyan értelmezik és értékelik személyét és költészetét (úgy, hogy az programjukkal összhangban legyen)? (Lásd erről bővebben a II.3. fejezetet.)

Az előljáró beszédek és az ezekhez kapcsolt vagy ezekbe foglalt biográfiák Gérard Genette szerint mintegy küszöbként működnek.⁶¹² Az olvasás alkupozícióinak helyeként, amennyiben elfogadja a felajánlott olvasási stratégiát, ezek vezetik be az olvasót a szöveg világába. Ebből a szempontból különös jelentőséggel bírhatnak az életrajzok. Az előszavak vagy toldalékok egyéb diskurzusaihoz hasonlóan az értekező akarat⁶¹³ megnyilatkozásának színtereivé is válnak, válaszokat próbálnak adni a ’milyen az igaz poéta’, ’milyen a helyes mű’ kérdésekre.⁶¹⁴ Az életrajzokban felsorakoztatott értékek mintegy elvárásként előrevetítik azt, hogy ezek a kötetben publikált szövegek szintjén is megragadhatóvá válhatnak, illetve a szövegek visszaigazolhatják az előbbi értékeket. Ha egy elem nem illik a képbe, a kiadó, a deklarált filológiai elvek ellenére, kénytelen korrigálni (lásd az alábbiakban a „rágjuk-vágjuk”-variáns példáját).

⁶¹⁰ Édes Gergely levele Révaihoz, 1795. július 17., OSZK, Quart. Lat. 2225, 47.

⁶¹¹ Szily János levele Révaihoz. Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225, 24.

⁶¹² GENETTE 1997, 2.

⁶¹³ Vö. HÁSZ-FEHÉR 2006, 59–60.

⁶¹⁴ Vö. ONDER 2003, 70–71.

V.2. Szerkesztői-kiadói identifikáció

A korabeli kiadók saját belátásuk szerint járnak el a szerző halála után megjelent munkák esetében,⁶¹⁵ de nem mindenkinek van erkölcsi joga és alapja egy-egy korábban élt szerző műveinek kiadására. A peritextuális retorika részeként ez egyfajta önértelmező-önigazoló, identifikációs gesztus formájában tematizálódik.⁶¹⁶ Révai esetében ezt már Ráth Mátyás elvégzi az első híradásban: a nyelv és tudományok gyarapodását szolgáló magyar versgyűjteményt egy „jeles igyekezetű” „Magyar Hazafi – Bétsbenn – nemzetéhez és hazája nyelvéhez való buzgó szeretettől viseltetvén” kívánja megjelentetni, ki nemcsak „értelmes tudós Magyar”, hanem „maga-is jeles Poéta” (vagyis Poéta „olvassa” itt újra egy másik poéta munkáját). Az alapos forrásismeret és értő forráshasználat hangsúlyozása mellett⁶¹⁷ Révai, a „közre botsátó”, szükségesnek látja egyfajta külső motiváció beemelését is az előljáró beszédek „legitimizáló” passzusai: „Hogyan? Tehát veszendőbenn kellett volna e ezt (ti. Faludi verseit) hagyni? (...) Valakit még hallottam Faludinak verseiről szólni, mind azt óhajtott, hogy azok egyszer már, valakitől egybe gyűjtetve a’ Magyar Világgal közzétetnének”.⁶¹⁸

Batsányi a *Toldalék* zárómondatában Faludi Pásztoraira (vagyis, pars pro toto, az általa megjelentetett könyvecskére) bízta a (kiadó) neve helyett szereplő, mintegy aláírást helyettesítő latin szólást (*Ille ego, qui quondam!*), hogy „a’ valóságos Magyar Árkádia” tájaira, a Magyar Parnasszus magaslataira szállítsák.⁶¹⁹ A maxima jelzi, hogy Batsányi egykori irodalmi tekintélyének teljes súlyát kívánja mozgósítani, annak érdekében, hogy hosszú hallgatás után ismét belépjen az irodalmi nyilvánosság (aktuálisnak vélt) diskurzusainak terébe. Az önreprezentáció fenti meghatározása a Faludi-könyv első nyilvános epitextusában, *A’ Magyar Tudósokhoz* című „jelentő” értekezésben már megfogalmazott definícióval összevetve teljesedik ki. A „köz ügyet” tollal védelmező, „józanul gondolkodó Magyar Írókhoz” óhajtván felzárkózni: „ő sem akart elmaradni, s’ közöttük utolsó lenni, – minekutánna legelső volt, a’ ki, Hazánkfiáját egykor a’ Kassai Magyar Múzeumba bévezetvén, ’s litteratúránk történeteiről és akkori állapottyáról bővebben szólnán, a’ szunnyadozókat hosszas mély álmok-

⁶¹⁵ Legtöbbször a szerző életében kiadott művekben is, lásd pl. Révai Orczy-kiadását.

⁶¹⁶ Lásd erről ONDER 2003, 67. skk.

⁶¹⁷ „Én Faludinak Énekeit egybe szedegetni kezdvén, mind addig el nem tekélttem magamat a’ ki adásra, míg magának Faludinak keze’ írásait nem láthattam ... kéz írásimmal egybe vetvén, híven meg tartottam...”. RÉVAI, *A’ Kegyes Olvasónak Minden jókat kíván A’ Közre Botsátó* = FALUDI, 1787 (második kiadás).

⁶¹⁸ FALUDI 1786–1787. I, 14.

⁶¹⁹ BATSAANYI 1824., 1961. 180–181.

ból ébresztgetni, 's a' jobb tehetős elméket nyelvünk elhagyatott ügyének védelmére, előmozdítására, serkenteni bátorkodott..."⁶²⁰ Ugyanezt az „ön-konstrukciót” szolgálja⁶²¹ az értekezéshez fűzött negyedik jegyzetben az identifikációs retorika méhecsketoposza: „valamelly hirtelen támadott szélvésznek elragadó kemény erejétől meszsze földekre vettetvén ... az ő természetét, hajlandóságát, 's szokott foglalatosságát, az idegen föld és levegő meg nem változtattya; sem vele honnya' boldog vidékeit, 's az anyai kast, el nem felejteti. Ennek számára gyűjt, keres, 's munkálkodik még ott-is”⁶²² Ebből a nézőpontból olvassa újra – és bizonyos szempontból újra is írja⁶²³ – Faludi verseit.

V.3. Olvasók és olvasási ajánlások

A megcélzott olvasók Révainál: általában a Haza, a Hazafiak, a Kegyes Olvasó és mindezek előtt a mecénás „Kegyes Pártfogó Aszszony”, Harukker Jozefa. Akik a versek publikálásának módját, a gyűjtemény összeállításának szempontjait közvetlenül is befolyásolták (Révai bevallása szerint): Faludi „némelyly Jó Baráti” (ezek kedvéért vette be az idegen nyelvű verseket az első kiadásba),⁶²⁴ „a' Zúgolódók”, illetve „néhány helytelenül buzgódo fejek”, akik megkérdőjelezték a Révai által az első kiadásban közölt Faludi-versek szövegeinek helyességét. Ez utóbbiaknak mintegy „megválaszol” a kiadó az előszóban, illetve a jegyzetekben, s mivel közli a hiányolt vagy kifogásolt versszakokat is, feltűnteti a másolatokban talált variánsokat. Ez az önigazoló szándék a gyűjtemény egészére kihat, az előszó és a jegyzetek a szövegHITELESÍTÉS, a „helyesnek” ítélt szövegváltozatok kialakításának színtereivé válnak.

A megnyerni kívánt olvasói rétegek közé tartoznak („kényesb”) Nagyjaink, akikkel „nyelvük' érdemét” s a hazai literatúra darabjait⁶²⁵ szeretné „jobban meg esmérteni”, s mintegy visszacsalogatni a hazai tipográfia minősége („a' nyomtatós szenny”) által „el idegenített”, az „Édesgető, és szinte mint egy kurusoló” külföldi könyvkiadás által elcsábított nemesség⁶²⁶ „a' Magyar Olvasásra”. A másik oldalon azok „a' Magyarok” állnak, akik amúgy is „tsak Magyar Verseket kívánnak”.⁶²⁷ A prenumerációval kí-

⁶²⁰ BATSÁNYI 1821., 1961. 63.

⁶²¹ Baróti Szabó védelmére kelvén

⁶²² BATSÁNYI 1821., 1961., 90.

⁶²³ Vö. ONDER 2003, 65.

⁶²⁴ Feltételezhetjük, hogy Paintner is ezek közé tartozott, nagyra értékelte Faludi idegen nyelvű verseit.

⁶²⁵ „Melylyekről mi sokan mi keveset tudnak, kívált Nagyjaink közül”.

⁶²⁶ RÉVAI, *Elő Beszéd* = FALUDI 1786–1787, 130–131.

⁶²⁷ RÉVAI, *A' Kegyes Olvasónak Minden jókat kíván A' Közre Botsátó* = FALUDI 1787.

sérlemező Révai azt reméli, hogy viszonylag olcsó kiadványaival nagyobb réteget tud meghódítani „az örömeztöbb való olvasásnak gyakorlására”.⁶²⁸

Batsányi a Poétai Gyűjtemény megjelentetésével „minden Hazafi” régi, méltó kívánságát szeretné teljesíteni. Révaival szemben ő már „olvasó Közönségről” beszél, mely sokszínű, differenciált, és diakronikusan változó.⁶²⁹ „Faludi’ poétai munkájának sok rendbéli, ’s igen különböző ízlésű, számos kedvellőji”⁶³⁰ vannak, s a Kiadó nem kíván minden olvasói réteg elvárásainak megfelelni (helyteleníti Révai ebbéli igyekezetét).

Batsányi szövegeiben a tipologizált olvasók kategóriái markánsan elkülönülnek.

Egyik felől a tudós Olvasó áll. Ebbe a kategóriába tartozik a „tudományos dolgokról ítélni tudó” (esetleg a külhoni irodalomban is járatos), „jó-akaratú értelmes olvasó”, az értelmes és jobb ízlésű Hazafiak, Faludi Magyar Múzsájának Tisztelői. Ezek az „érdemes Hazafiak” „a’ Szépet és Jót voltaképpen érezni, ’s betsűlni tudják”, s a Kiadó szándékát „tehetségek szerént elősegíteni mindenkor hajlandók, ’s valóban készek”, „a’ kik nemzeti nyelvünknek ügyét, hasznát, ditsőségét szíveken viselvén, ezen nagy Magyarok poétai szép híre neve iránt nem érzéketlenek, ’s Kiadójának e’ jelentését kedvesen veszik, örömezt hallják...”. A kiadói szándék körül kirajzolódó olvasótáborral szemben azok az olvasók állnak, akik a kiadó álláspontjával ellentétes nézeteket vallanak (elsősorban a „nyelvrontók” serege, köztük „a’ hegyaljai vad berekben termett Tövisék’ híres Szedője”).⁶³¹ Ezek a kiadó szerint „majd minden ítélő-tehetség, elégséges tudomány, józan értelem ’s tiszta jó ízlés nélkül” ítélkeznek Faludi (és a régebbi költők) művei felett az új korszak „miveltebb ízlése” nevében. Ezek lennének tehát a kiadói intenció által „tudatlannak” titulált, valójában azáltal, hogy a pratextusokban megjelenő „kötet feletti beszéd” valódi címzettjeiként, a kiadói intenció vagy értekező akaratallal ellentétes esztétikai-ideológiai nézeteket valló *tudós* olvasók. A hagyományos értelemben vett „tudatlan olvasókhoz” ugyanis, Révaival ellentétben, Batsányi nem kíván szólni.

Nyilvánvaló, hogy a fenti kategóriákban elsősorban nem az empirikus olvasók jelennek meg, hanem a szerkesztői retorikában, a kiadói deklarációkban megformált mintaolvasók.

⁶²⁸ *Újonabb Hírré Adatás*, 1785. Ezen a ponton Révai egyenesen a Magyar Olvasás „nem létéről” beszél.

⁶²⁹ BATSÁNYI 1824., 1961. 124., 132.

⁶³⁰ BATSÁNYI 1824., 1961. 125.

⁶³¹ BATSÁNYI 1824. 1961., 170.

Ezekre vonatkoztatható az a kiadói-szerkesztői retorika részét képező olvasási ajánlás a paratextusokban, amely egyfajta olvasási stratégiát javasol a (minta)olvasóknak.⁶³² Az alábbiakban nem térek ki ezek minden elemére, csupán egy-egy mozzanatot emelnék ki. A használni akarás és gyönyörködtetés általános megfogalmazásain túl mindkét kiadó egy-egy sajátos olvasási módot is felkínál.

Révai második kiadása, előljáró beszéde, lábjegyzetei és az ezekben közölt variánsok révén, mintegy folyamatosan dialogizál a feltételezett olvasókkal. Az itt felkínált dinamikus olvasási stratégia abban áll, hogy a főszövegben közli az általa érvényesnek tekintett szöveget – az ehhez fűzött jegyzetben többnyire indokolja is választását⁶³³ –, de helyenként a jegyzetben közli a másolatokban talált variánst is, így az olvasó számára meghagyva annak lehetőségét is, hogy esetleg maga döntsön a szöveg hitelességének kérdésében (ízlése vagy tanultsága szerint válasszon a szövegek közül).⁶³⁴ A Szily Jánoshoz intézett vers soraihoz kapcsolódó jegyzetben ez explicit formában is megfogalmazódik: „Faludinak Kéz írásában e’ két vers más ként vagyon. Későbbben jobbíthatta meg, de, az én ítéletemként, bizony nem olyly szerentsésen. Ítélje meg az Olvasó is, Ezek azok” (ezt követi a variáns).⁶³⁵

Az *Erdő* című énekhez fűzött megjegyzés nemcsak a választott eljárás genezisére, hanem Révai szerkesztői elveire is rávilágít: „Ki mondhatatlan, mi igen garázdálkodva jártak itt rajtam keresztül néhány helytelenül buzgódo fejek, hogy épen ezen Énekbenn nem híven bántam volna. Végső akarátját követtem itt Faludinak, később Kéz írásából. Ha ő maga ki hagyta, inkább szó szaporító, hogy sem velős némelyly Verseit, én olyly vakmerő nem lehettem, hogy akarátja ellen is közbe foltozgattam volna. Ha azokat kellene követnem, itt ilyly renddel volnának a’ Vers kötetek...” (ti. szakaszok).⁶³⁶

Batsányi 1821-es, a Faludi-versek tervezett megjelentetését hírül adó értekezése kettős alcímet visel: *I. Faludi Ferentz’ ’s több más Magyar Költők’ Munkáinak Kiadásáról./II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ máj nyelvrontók’ törekedésiről.* Ehhez rendkívül hasonló az 1824-ben megjelent *Faludi Ferentz’ Versei* után illesztett terjedelmes „számadás”, „tudományos érteke-

⁶³² Lásd erről: ONDER 2003, 67–68., 132.

⁶³³ Például: „Ez az Ének nints meg Faludi Kéz írásábann. Hogy övé még is, nyilván mutatja írása módjának telyles egyenlősége” (*A’ Hajnal*); „Ezt az Éneket is Faludinak tulajdonítják. Hogy övének higym meg nem találtam elegendő próbákat. Függelékül tsak ugyan még is ide tészem, mért hogy elég szép, és mulatságos.” (*Az Újdon Új Politzia*)

⁶³⁴ A szövegHITELESÍTÉSnek ezt a „nyitottabb” módját Révai kiadói gyakorlatában Batsányi kifejezetten rosszallja.

⁶³⁵ Méltóságos Szily János Úrnak Szombathelyi Első Érdemes Püspöknek, Mikor Azon Püspökségbe Bé Állott. 1777. (FALUDI, 1786–1787, 67.)

⁶³⁶ Az *Erdő* (FALUDI, 1786–1787, 32.).

zés”, a *Toldalék* témamegjelölő alcíme: *Faludi Ferentz Életéről, 's Munkájáról, és a Magyar Nyelvről 's Versszerzésről*. Az értekezések két tárgykört ölelnek fel: Faludi Ferenc, egy magyar költő munkái, illetve a magyar nyelv és poézis aktuális helyzete. A két fő téma találkozási felületén jön létre Batsányi olvasási ajánlása. „Hazánk’ jobb Íróinak híre, neve, tekintete, elválhatatlanul egybe van a’ nemzeti nyelvnek sorsával, és a’ Nemzetnek ditsőségével köttetve; sőt ennek az nem utolsó része”.⁶³⁷ Mint említettük, Batsányi koncepciójában a nyelv nem csupán eszköz. Megismerő, tudományos és praktikus funkciója mellett a fenti retorikában a nyelv – ahogy arra Margócsy István rámutat – a nemzetet reprezentáló jelként is definiálódik,⁶³⁸ akárcsak a nemzeti literatura reprezentatív alakjai. Ezek sorában – „fogatkozásait megjobbítva” – helyet kap Faludi is, pontosabban a szerző Batsányi által megkonstruált alakja. Úgy nyújtja Faludi verseit Batsányi a peritextusokban megszólított „tudós olvasóknak”, hogy élet és mű a nemzeti nyelv és poézis eszménye felől válik (újra)olvashatóvá. A szerkesztő közvetve „saját olvasási stratégiáját kínálja fel” saját (minta)olvasóinak,⁶³⁹ amelynek nyomvonalai a könyv, a versgyűjtemény megformálásában (újrairrásában) is kirajzolódnak.

V.4. Szerkesztői elvek és stratégiák

V.4.1. „A tudós író nyelv” és „nyelvünknek anynyi drága kintsei”

„Tsak fél századdal is feljebb menvén... felérünk a’ boldogabb, arany és ezüst időkre, közel három századokig: a’ mellyekről, ép, bőv nyelvünknek, sok kézzel íratott, de nagygyal több nyomtatott, drága kintsei maradtak reánk, a közönségesebb, megegyezőbb, és állandóbb szokásból. Ezek pedig mind olly tulajdonságúak: hogy a’közbe esett kevesebb rozsdát a’ sok jónak fénye világosan megmutatja. Sokat tart fen azokból még a’ tisztább köznép is...”.⁶⁴⁰ A Révai kézirat stilisztikájából kiragadott gondolat megfogalmazása már a 19. század elejéről való, ennek ellenére szintetizálva tükrözi a Költeményes Gyűjtemény tervének, illetve a szinte két évtizeddel korábban megjelentetett Faludi-munkák kiadásainak ideológiai hátterét. Ugyanez körvonalazódik a könyveket körülvevő (megelőző, illet-

⁶³⁷ BATSÁNYI 1821. 1961., 83.

⁶³⁸ Vö. MARGÓCSY 1996, 255.

⁶³⁹ ONDER 2003, 69.

⁶⁴⁰ RÉVAI 1973, 246.

ve követő) paratextusok (hirdetések, jelentőlevelek, előszavak stb.) retorikájában, bár egy másfajta kontextusba illeszkedve.⁶⁴¹

A herderi organikus nyelvregényhasonlatot Révai továbbgondolja, és alkalmazza a magyar „tudós író nyelv” fejlődésének szemléltetésére. „Anya nyelvünk álomba indúlt állapotját fájlalván”⁶⁴² egy követhető nyelvi eszményt, „közönségesen megegyező jó szokást”, egyfajta normát kíván felmutatni, amelyet a korábbi századok irodalmi alkotásaiban talál meg. Ebben a szemléletben a „tisztább köznép” nyelve egyfajta „csatornaként” funkcionál, mely egyfelől (különösen lexikális és frazeológiai értelemben) forrásként is szolgálhat az „író nyelv” számára, másfelől be is fogadja és „közönségesse” teszi az irodalmi nyelv normaelemeit. Példa erre maga Faludi, aki eljárogatott a köznép közé, hogy „ki tanulhassa a’ tulajdonabb Magyar szójejtéseket” (Jegyzőkönyve „ki mondhatatlan öregbedésére szolgálna a’ Magyar Nyelvnek”).⁶⁴³

Benkő Loránd szerint ez a kétirányú áramlás különösen érvényes a magyar nyelv esetében, ahol jóval korábban volt irodalmi nyelv, mint köznyelv (országosan ható köznyelvről még a XVIII. század végén sem beszélhetünk),⁶⁴⁴ s az irodalmi nyelv hatása a köznyelvre ebben az időszakban jóval erősebb volt, mint a fordított hatás.⁶⁴⁵

A követésre méltó munkák közé tartoznak Faludi munkái is, melyeknek bemutatását a versek első kiadásában ezzel a mondattal vezeti be: „Ihol azok a’ Munkák, a’ hol rejtődnek nyelvünknek anynyi drága kintsei”.

A nyelvi hibátlanságra való törekvés jegyében megengedett (sőt kötelesség) az ezekben felmerülő fogyatkozások, a „közönségestől eltévedő botlások” megjobbítása.⁶⁴⁶ Az írói nyelv társadalmi kötöttsége miatt, az egyéni sajátosságok jelenléte ellenére, alapvetően nem térhet el a közösségi nyelvszokástól.⁶⁴⁷ Ez nyilvánul meg a XVIII. század végén működő kiadóknak a még formálódóban levő irodalmi nyelv alakítására irányuló törekvéseiben is. A részben a normává emelés következtében végzett „javítás”, az irodalmi nyelv normán kívüli, provinciálisnak tekintett elemeinek „lenyesegetése” azonban, a kiadók gyakorlatában, gyakran éppen az egyéni sajátosságok rovására történt.

⁶⁴¹ Révai *A magyar szép toll* fent idézett részletének folytatásában a Barczafalvi-féle nyelvújítók ellen lép fel. A téma ilyen irányú továbbgondolása majd csak Batsányinál jelenik meg, a Költeményes Gyűjteményhez kapcsolódó szövegekben nem tematizálódik.

⁶⁴² RÉVAI 1785.

⁶⁴³ RÉVAI 1785.

⁶⁴⁴ Lásd: BENKŐ 1960, 64., 92. sk.

⁶⁴⁵ Vö.: BENKŐ 1960, 103.

⁶⁴⁶ RÉVAI 1773, 15.

⁶⁴⁷ Vö.: BENKŐ 1960, 111.

A Faludi verseinek első kiadásához csatolt oktatás előljáró beszédében Révai kifejti azokat az „okokat”, amelyek a Költeményes Gyűjtemény elindítására „vezérlették”. Ezek lényegében mind a magyar nyelv eszméjéhez kapcsolódnak, s az irodalom szerepének társadalmi elfogadtatásával függnek össze. Külföldi előzményekre hivatkozik, „más virágzóbb állapotban lévő nemzetek” példájára (akárcsak a Hírmondóban közölt jelentésben). *A régi és újabb költők jelentőségét kívánja rögzíteni a köztudatban*, megadni „a’ Szentebb Karnak érdeméhez képest méltó tiszteletét” (ők minden nemzetnél a nyelv „ki művelői, és elő mozdítói”).⁶⁴⁸ Ezzel a magyar nyelv státusát is erősíteni és népszerűsíteni kívánja különösen „kényesb Nagyja-ink” körében, akiket a kiadványok gyenge minősége elidegenített a hazai nyelvtől és költészettől. A „nyomtatós mocsoktól” megtisztítva, „szennyekből ki vetkeztetve tisztábbá öltözteti” a régebbi költőket, és felméri a formai kivitelezés fontosságát is a népszerűbbé tevésben: „úgy lehetünk előttök kedvesbek ha ékesb és tetszetősb a külső szín is”.⁶⁴⁹ Utolsóként említi az *ízlésformálás* célkitűzését („Nemzetünk ízlését is kényesb érzésre szoktatni”), amit részben poétikai értekezéseivel, „oktatásaival” kíván elérni. Ez nemcsak programszerű kinyilatkoztatás, a kiadott szövegeken végrehajtott javításokban is tükröződik.

Révai szerint Faludi életművének legfőbb értéke alkotásainak nyelve: „igazán Magyarul szól. Nem árul el írás módja semmi idegen szó ejtést, semmi idegen köz mondást. Mind azon anyja’ tejével szopta beszédet mond: természetest, kellőt, tulajdon Magyarot”.⁶⁵⁰ Romlatlan magyarságával kiváltképpen alkalmas a Révai által megfogalmazott célok megvalósítására. Faludi műveiben „nyelvünknek anynyi drága kintsei” „rejtődnek”,⁶⁵¹ s ezek megjelentetésével szélesebb körben tudna hatni ez az eszmény, hiszen költőként abba a „Szentebb Karba” tartozik, ami „a’ Haza Nyelvének ki művelésére, és fen maradására leg foganatosb eszközül szolgált”.⁶⁵²

A nyelvművelés fontosságát idegen nyelvek példáira hivatkozva sürgeti Révai. Irodalmi társaság, akadémia hiányában, mely országosan irányíthatná nyelvünk pallérozását (például egy egyetemesen érvényes grammatika megszerkesztése révén), ezeknek a műveknek a publikálásában látja a nyelvművelés egyik lehetséges és hatékony módját. Iskolai nyelvtanokat Révai is ír, amelyek a korabeli irodalmi nyelvi eszményhez alkalmazkodó, következetes írásszabályokat adnak,⁶⁵³ ezek azonban nem jutnak el minden olvasóhoz, „minden jó Hazafihoz”.

⁶⁴⁸ RÉVAI, *Elő beszéd* = FALUDI 1787, 129.

⁶⁴⁹ Uo., 130–131.

⁶⁵⁰ RÉVAI, *Faludi Ferentz’ élete ’s munkái* = FALUDI 1786–1787. I., 12.

⁶⁵¹ Uo., 11.

⁶⁵² RÉVAI, *A’ Pásztor Költésről való Oktatás. Elő beszéd.* = FALUDI, 1786–1787., 129.

⁶⁵³ Lásd: BENKŐ 1960., 329.

Faludi példaadó lehet „a’ Haza Nyelvnek gyarapodására szaggató igyekezete” által.⁶⁵⁴ A „tulajdonabb Magyar szó ejtések” elsajátítására a „tanuk” szerint Faludi tudatosan törekedett azáltal is, hogy eljárogatott „a’ köz nép, és tseléd közé”.⁶⁵⁵ A néhány évvel korábban, a Magyar Hírmondóban megjelent felhívásba foglaltakra emlékeztetnek a Faludi-életrajz sorai: az ország különböző vidékeiről összegyűjtött „köz énekeket” kiadva „a’ külömb-külobb vidékekben lakóknak külömböző szó ejtésekét (...) gyönyörködve tsudálhatjuk”.⁶⁵⁶ Révai későbbi nyilatkozatai és írói-kiadói gyakorlata azonban nyilvánvalóan bizonyítják, hogy „itt nem a nyelvjárási jelenségek irodalmi nyelvbe való szabad beáramlására gondolt”.⁶⁵⁷ Ugyanez érvényes a régi írók „kincseinek” nyelvi eszményére is. Faludi „nyelvi tekintélye” nem provincializmusaiban, nyelvének hangállapotában vagy helyesírási rendszerében nyilvánul meg, hanem sokkal inkább „tartalmi” (stiláris, mondatszerkesztési, szókészleti) vonatkozásaiban.

V.4.2. „Valóságos Poéták, született igaz Magyar Költők” és a nemzeti nyelv

Révaival ellentétben, aki a nemzeti nyelv és irodalom hanyatlását látja korában, Batsányi úgy véli, hogy „szerentsébb jövendőt ígérő szép és kellemes tavasz”⁶⁵⁸ köszöntött a Magyar Parnasszus tájaira. Fel is rója Rájnisnak, hogy nyelvi kérdésekben „holt mestereitől”, s nem „a’ vele egy időben élő, ’s jól és tisztán beszéllő igaz Magyaroktól” tanult.⁶⁵⁹ Ugyanakkor az író- és költőelődök munkáit a nemzeti nyelv kincseit rejtő, gazdag erű arany- és ezüsbányáknak tartja, melyeknek összegyűjtése, kiadása, „szebb és tisztességesebb ruhába öltöztetése”⁶⁶⁰ a nemzeti nyelv hasznát szolgálja. Az igaz és tiszta magyarságú munkák a nyelv erős, védelmező oszlopait képezik az erőszakos nyelvújítók törekvéseivel szemben, akik megsértik a herderi értelemben vett objektív nemzeti-nyelvi szellem természetes fejlődését, „nyelvünk’ kívánatos gyarapodásának természetes folyamattját, ’s szabad kifejlődésének további tsendes menetelét”⁶⁶¹. Ez azért is veszélyes, mert Batsányi (Hamannhoz és Herderhez hasonlóan)

⁶⁵⁴ RÉVAI, *Faludi Ferentz Élete s’ Munkái* = FALUDI 1786–1787, I., 11.

⁶⁵⁵ Uo., 12.

⁶⁵⁶ Magyar Hírmondó, 1782. jan. 16., 37.

⁶⁵⁷ BENKŐ 1960. 279.

⁶⁵⁸ BATSÁNYI 1824. 1961, 180. A továbbiakban is az 1961-es kritikai kiadás szerinti oldalszámokra hivatkozom Batsányi mindkét írásának esetében.

⁶⁵⁹ BATSÁNYI 1824. 1961, 147

⁶⁶⁰ BATSÁNYI 1821. 1961, 72.

⁶⁶¹ BATSÁNYI, 1821. 1961, 82.Vö. mintegy „irgalmatlanul nyakát szegik” „a’ nyelv’ géníussának”. (BATSÁNYI 1824. 150.)

már nemcsak eszköznek tekinti a nyelvet, hanem gondolkodásunk szervének,⁶⁶² s az anyanyelv „megzavarodása” „egész érzésünk’ és gondolkodásunk’ módjának elváltozását”⁶⁶³ vonná maga után.

A Poéta definiálására Batsányi a horatiusi ars poetica eszménye alapján létrehozott ellentétpárból indul ki. Többször is visszatér a *Versszerző* (Verselő) és a *Poéta* (Költő) megkülönböztetésére. A versszerzés *mestersége* elsajátítható, megtanulható, de a poétika szabályainak ismerete és alkalmazása, a „kész tudomány”, az *os rotundum* önmagában nem tesz poétává senkit, ha nem egészül ki az *ingeniummal*, az isteni tehetséggel. Akkor beszélhetünk igaz költőről, ha a kettő találkozik, és összhangban működik.⁶⁶⁴ „Poétai elme, poétai szép ész, ’s mennyei tűz és lélek” adománya, azaz a természet nélkül csak versfaragóvá lehet válni. A ritmust és harmóniát a vers tárgyához („a’ gondolatok, poétai képek és változva változó indulatok’ természetéhez”) kell alkalmaztatni.”⁶⁶⁵ A latin citátumok mellett kortárs francia poétikákra is hivatkozik, s a jegyzetekben idézett szerzők között Rousseau és Herder neve is szerepel. A rousseau-i idézet az értelem, ítélet és ízlés viszonyára vonatkozik, a meghatározhatatlan ízlés az említett fogalmakhoz való viszonyában definiálódik: „sert ... de lunettes à la raison”, illetve „Le goût est ... le microscope du jugement; c’ est lui qui met les petits objets à sa portée...”).⁶⁶⁶ Az idézett gondolat a jegyzetek között található, de Batsányi kiadói elveinek egészére érvényes megállapítást tartalmaz. A kiadó „tulajdon maga poétai érzése szerint” kiválaszt és ítél a szerző egyes munkái fölött, s a „mondva tsináltt, erőtlén és kellemetlen verseket” kirotálva, csak azokat jelenteti meg, amelyek méltók a jeles poéta hírnevéhez, s annak dicsőségét nem „homályosítják”. A jelentést záró utolsó jegyzetben a magát klasszikus írónak nevező Kazinczyval szemben,⁶⁶⁷ Herdert idézi a klasszicitás fogalmának meghatározására. Eszerint klasszikus szerzők nemcsak a görög–római, hanem minden, művelt nyelvvel rendelkező nemzet („sprachgebildete Nationen”) irodalmában lehetnek. Egy nemzet klasszikus írója az, aki „der mit ausgezeichneten Gaben

⁶⁶² Vö.: CSETRI 1990. 17., 49.

⁶⁶³ BATSÁNYI 1821. 1961, 82.

⁶⁶⁴ Batsányi szövegében: „ingenium, mens diviniór, os rotundum, profundum, magna sonaturum, acer spiritus ac vis”. (BATSÁNYI 1821. 70.) Ez egy megközelítőleges Horatius-idézet (*Szatirák* I, 4, 43–44): „ingenium cui sit, cui mens diviniór, os magna sonaturum, des nominis huius honorem.”, majd néhány sorral lennebb: „acer spiritus ac vis.” Köszönöm Forrai Rékának a forrás azonosítását.

⁶⁶⁵ BATSÁNYI 1821. 1961, 103. A 15. jegyzet a láb, metrum, ritmus fogalmainak meghatározása.

⁶⁶⁶ BATSÁNYI 1821. 1961, 107. Az ízlés „az értelem látcsöveként szolgál” „... a megítélés mikroszkópja, ő állítja a kis tárgyakat látótávolságába....”

⁶⁶⁷ Az egyértelmű utalások ellenére, Kazinczy neve sehol sem jelenik meg *A’ Magyar Tudósokhoz* szövegében.

des Geistes und Herzens einen für das Wahre, Gute und Schöne gebildeten Geschmack besitzt, und ihm als Schriftsteller anwendet”⁶⁶⁸. A kulcsfogalmak megjelennek Batsányinál is az igaz poéta jellemzésében.⁶⁶⁹

Egy korábban megjelent értekezés szerzőjével vitába szállva, azt állítja, hogy a magyar irodalomban még meglehetősen kevés azok száma, akik a Poéta névre méltók, s a nemzeti literatúra *culminatió*ját egy távolabbi jövőbe helyezi. A korabeli nemzeti irodalmat csupán kezdetként, „szép kikeletként” értékeli: a Poézisban „már-is olly szép előmenetelt tettünk”, ami reménységre ad okot „a’ Magyar Helikonra ‘s Hunnia’ kertyére nézve-is”.⁶⁷⁰

Mivel a *Poézis* a *Nyelv* „hív dajkája, jöltévő szelíd és bölts nevelője”, a fent említett „nagy elmék” hiányában a nemzeti nyelv sem fejlődhet,⁶⁷¹ ami a tudományok, művészetek és a kultúra alapját képezi. Bessenyei *Jámbor szándékának* gondolatai visszhangzanak: „a’ nemzeti nyelvnek virágzása, terjedése, ‘s közönséges uralkodása nélkül, a’ tudományok ‘s szép mesterségek sem virágozhatnak”, s „mind ezek nélkül, a’ közönséges kultúrát még tsak gondolni sem lehet”⁶⁷²

A nyelv felvirágoztatását kívánja szolgálni a jelesebb magyar költők és írók munkáinak megjelentetésével, melyek – mivel „hasonlíthatatlan szépségű nyelvünk’ gazdag-erű arany- és ezüst bányái” – egybegyűjtve, értékeiket megismerve és megismertetve a helyes nyelvművelés példáját és alapját jelenthetik, mert „az erőszakos újításokkal” ellentétben, összhangban vannak a nyelv csendes, természetes fejlődésének, gyarapodásának folyamatával. A fentiek közé számlálható literátorok jelentőségének, értékeiknek a tudatosítása, terjesztése ezért is fontos, hírük, nevük, „tekintetük” ugyanis elválaszthatatlanul összefonódik a nemzeti nyelv sorával s a Nemzet dicsőségével.⁶⁷³ Faludi irodalmi jelentősége is ennek az ideológiai háttérnek a függvényében formálódik, s „halhatatlan érdeme” a nyelvújítók táborával szemben felmutatott eszményként konstituálódik: „*Faludi Ferentz* azon halhatatlan érdemű, ‘s igen kevés számú, jeles Írók’ sorában az Elsők közt áll, a’ kiknek a’ Magyar Nemzet legtöbbel tartozik; a’ kiket mély tisztelet ‘s hazafiúi szíves indulat nélkül, nevezni sem lehet; és akikhez a’ mái nyelvtudósok, nyelvművelők, nyelvbővítők, tsínosítók,

⁶⁶⁸ Az „aki birtokolja az igazra, jóra és szépre hajló ízlést a szellem és szív kitűnő adottságai által, és mindezt íróként használja”.

⁶⁶⁹ BATSÁNYI 1821. 1961, 111.

⁶⁷⁰ BATSÁNYI 1821. 1961, 66–67.

⁶⁷¹ Ennek egyik okát Batsányi a latin nyelv („a’ közép-időkori megromlott deákság”) uralmában látja. Ennek „nehéz ön-igája alatt” a nemzeti nyelv „jobban ki nem fejlődhetett, nem virágozhatott” (Batsányi 1824. 185.)

⁶⁷² BATSÁNYI 1821. 1961, 66.

⁶⁷³ BATSÁNYI 1821. 1961, 83.

regulázók, pallérozók – többnyire mind iskolába mehetnének, hogy előbb magyarul tanulmányok!”⁶⁷⁴

Batsányi követésre méltó dologként említi azt az igyekezetet, mellyel (főként a nyugati nemzetek) arra törekednek, hogy a jeles munkák „igaz érdemét voltaképpen megismértetvén, azoknak Szerzőit az élő népek’ köz tiszteletének’ szíves hajlandóságának tárgyaivá tehessék”.⁶⁷⁵ Annak ellenére, hogy ez a mozzanat a kultuszteremtés retorikájára emlékeztet, bizonyos szempontból Batsányi értekezései nagyon is távol állnak attól. Bár Faludi és a többi koszorús költő a hazai irodalom díszai, a nemzeti nyelv oszlopai, s poéta-voltukhoz nem fér kétség, velük szemben is nélkülözhetetlen a józan kritika alkalmazása („a’ józan Kritika’ szövétnekének tiszta világánál minden előítélet nélkül” kell megvizsgálni műveiket). Tárgyalja „a nagy Gyöngyösi”, Rájnys poétai fogyatkozásait, pellengérré állítja Virág egyik strófáját,⁶⁷⁶ akárcsak Károli Gáspár és Káldi György fordítói gyakorlatát.⁶⁷⁷ Faludi érdemeinek említésekor szinte mindig hozzáfűzi, hogy „fogyatkozásai mellett is”, hibáit pedig részletesen elemzi a kiadvány felét kitevő *Toldalék*-ban. Ezt azért tartja szükségesnek, hogy a hiányosságok, hibák ne mintaként és hivatkozási alapként szolgáljanak az ifjabb költők vagy a tehetségtelenebb verselők számára hibáik „legitimizálására”. A hibát, „a’ rosszat, a’ magában nem jót, még a’ legjobb Írónak példája sem teheti jóvá”,⁶⁷⁸ a mértéktelen magasztalások, valakit oltárra helyező dicséretetek pedig csak ártanak a hazai irodalomnak.⁶⁷⁹

A fogyatkozások „megjobbítása” kiadói kötelesség (és ez egyúttal felelősségvállalás is a kiadványt illetően). E tekintetben kétféle szándék munkál a közrebocsátó tevékenységében. Egyfelől a szerzői kéziratához való hűség, másfelől, a tökéletes, hibátlan, eszményi szöveg létrehozására való törekvés, ami esetenként magában foglalja a szerző szövegébe való beavatkozást is. Batsányi a Faludi-versek kiadásában így fogalmazza ezt meg: „magamnak törvényűl kellett tennem, hogy a’ Szerzőnek kézírásától különös nagy ok és szükség nélkül soha el ne távozzam; kivéven azokat a’ számtalan sok apró hibákat, a’ mellyeket, kiadói kötelességemhez képest, meg nem hagyhattam, nyomtatásra nem eresztettem”.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ BATSÁNYI 1821. 1961, 73–74.

⁶⁷⁵ „Fényes nagy példa ebben ama fő bárd”. BATSÁNYI 1824. 1961, 182–183.

⁶⁷⁶ Neve nem jelenik meg, de a kortársak számára nyilvánvaló lehetett az utalás.

⁶⁷⁷ BATSÁNYI 1821. 1961, 93. 6. jegyzet

⁶⁷⁸ BATSÁNYI 1821. 1961, 106.

⁶⁷⁹ BATSÁNYI 1821. 1961, 92.

⁶⁸⁰ BATSÁNYI 1824. 1961., 141. A Bitnitz által a szombathelyi autográfáról készített másolatban ezeket „a’ számtalan sok apró hibákat” Batsányi javításai és nota bene jelei mutatják. MTAK RUI 8r 27.

V.5. „Szennyekből ki vetkeztetve tisztábbra öltöztetni”, avagy jobbítás „könnyű kézzel”

Révai, mint említettük, több kézirat alapján adta ki Faludi verseit. Az 1781-ben Bécsben talált kézirat láttán úgy gondolja, hogy ennél a Faludi-versek számának nagyobbnak kell lennie. „Szorgalmas ki puhatólasi” által még nyolc énekre bukkan, s feltételezi, hogy még több is lehet valahol.⁶⁸¹ Az első kiadás előszavából nem derül ki, hogy a két forrás közül melyik lehetett autográf kézirat, de bizonyos, hogy másolatokat is felhasznált. A kéziratokról még annyit tudunk, hogy mivel adósságai miatt Grácban a kiadásra szánt versek kéziratát lefoglalták, kénytelen Szombathelyre menni „a kútfőhöz”, vagyis a Szily János birtokában lévő (második, a ma ismerttől alig különböző) autográf kézirathoz.

A második, „meg jobbított” kiadás megjelentetésekor az általa utolsónak tartott, autográf szöveget vette alapul („mind addig el nem tekéltettem magamat a’ ki adásra, míg magának Faludinak keze’ írásait nem láthattam”,⁶⁸² illetve a 32. oldal jegyzetében: „Végző akaratját követtem itt Faludinak később Kéz írásából”). Már a bevezetésben reflektál a különböző kéziratok miatt felmerült, „szövegfilológiai” problémákra („S ihol itt a’ helyett, hogy többet leltem volna, a’ mint is igen reménylettem vólt, még kevesebbet leltem, ’s azok is nagyon különböznek. Mind azon által, kéz írással egybe vetvén, híven meg tartottam, most ki-vált e’ második ki adásban”,⁶⁸³ s „hogy a’ Zúgolódóknak” is eleget tegyen, akik azzal vádolták, hogy „nem hív a Közre botsátó”, az egyes versekhez jegyzeteket csatol, ahol az „az utánn való le íratásokbann” eltérő formában szereplő szövegvariánsokat is feltünteti.

A „nyomtatós hibáktól való megtisztítás”, a „nyomtatós szenny” elkerülése követelményként fogalmazódik meg Révainál, s kiadványainak többségében ez meg is valósul. Streibig könyvnyomtatónak a győri városi tanácshoz benyújtott iratából tudjuk, hogy Révai a Faludi-versek első kiadásának korrektúrázásával Rájnist bízta meg.⁶⁸⁴ Ennek alapján arra gondolhatnánk, hogy a szövegen végzett esetleges javítások, módosítások talán nemcsak Révaitól, hanem a kőszegi poétától származnak. Ennek azonban kevés a valószínűsége. A korrektorok ugyanis, Benkő Loránd szerint, elsőrendű feladatuknak a nyomdahibák javítását tartották, s a korrektúrázásra küldött kézirat nyelvi, helyesírási sajátosságait nem módosí-

⁶⁸¹ RÉVAI, *Faludi Ferencz Élete s’ Munkái* = FALUDI 1786–1787. I, 15.

⁶⁸² RÉVAI, *A Kegyes Olvasónak...* = FALUDI 1787.

⁶⁸³ Uo.

⁶⁸⁴ Vö.: PITROFF 1917, 138.

tották, nagyobb beavatkozásokat a nyomdatechnika miatt sem hajthattak végre (a kézirat alapján készült a szedés).⁶⁸⁵

Révai kiadói mandátumának érvényesítési módját, a versek szövegén végzett módosításait illetően tulajdonképpen csak hipotézisek formájában beszélhetünk. Ennek oka, hogy az előszó és a jegyzetek szerint Révai nemcsak egy kézirat alapján (ezek között másolatok) állította össze a Faludi-versek kiadását, a felhasznált kéziratok hangállapotára, nyelvi sajátosságaira pedig csak következtethetünk a ma is meglévő autográf kéziratok alapján, amelyek egymáshoz képest is eltéréseket mutatnak ebből a szempontból.

Ennek ellenére bizonyos esetekben a meglévő autográf kéziratokkal összehasonlítva következtethetünk Révai javításaira. Ezek nagy része az egységesítés irányába mutat. A nyelvi egység hiánya Révai elméleti írásaiban is megfogalmazódik: nyelvünkben az írás módja „igen változó és kóborló”.⁶⁸⁶ Eppen ezért szükségesnek tartja Faludi következetlen és helyenként provinciális sajátosságokat mutató helyesírását egységesíteni, a „hibákat” saját elveinek megfelelően korrigálni. Révai egy normatív nyelvváltozat szerint írja át Faludi szövegét, amelyben időnként feltűnik egy-egy Révaira jellemző, egyéni írássajátosság. Néhány példa az előbbi eljárásra: ölveit (szombathelyi kézirat)⁶⁸⁷ > ölyveit (Révai és Batsányi kiadásában⁶⁸⁸), tebolog (Sz) > tébolyog (R), mosolgo > mosolygó, regvel > reggel, ditsirjetek > dícsérjétek (R1) > dicsérjétek (R2, B), bajnakim > bajnokim, rab szjra > rabszjra, uy > új, erő > erő, esküszem > esküszöm, kellemös > kellemes, álmambul > alomból (R), társakat > társokat, tsendessen > csendesen, magos > magas, jön > jó, nálom > nálam, reméllem > reménylem (R), busul(l) > búsúl (R) > búsúlly (B), hitit > hitét stb. Révai a normatív nyelvről folytatott vitákban síkraszáll a rövid és hosszú magánhangzók írásban való megkülönböztetése mellett. Mivel Faludi hangjelölése ebből a szempontból teljesen következetlen, Révai egységesít. Érdekes, hogy bár helyesírási tervezetében a kétjegyű magánhangzót egy mássalhangzó mellékjeles változatával kívánja jelölni, a kiadott munkában ezt nem érvényesíti. Alkalmazza viszont egyéni írásszokásának megfelelően a *-bann*, *-benn*, *-hazz*, *-hezz*, *-hözz*, *nagyonn* típusú formákat, amelyek nem találhatók meg a normatív típusban.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ BENKŐ 1960, 208–209.

⁶⁸⁶ Idézi BENKŐ 1960, 143.

⁶⁸⁷ A továbbiakban: Sz.

⁶⁸⁸ A továbbiakban: R, illetve B. Amennyiben mindhárom kiadásban ugyanúgy szerepel, külön nem jelzem.

⁶⁸⁹ Batsányi számára is nyilvánvaló volt, hogy ezek nem Faludi „hibái”, hanem ezeket csak Révai akarta „nyelvünkbe bégrammatikázni”. BATSÁNYI 1961., 595. V. Fogalmazvány.

Ennél talán jelentősebbek azok a változtatások, amelyek a jelentés vagy a rimképlet változását is maguk után vonják, s ezáltal a stiláris javítás irányába mozdulnak el: például kifüzetvén > kifüzetvén (R) > kifizetvén (B); szeretted > szereted ; „Áldjuk Istent nagy szentében” (ti. Szent Imre személyében) > „Áldjuk Istent szent testében” (R) ; „Tiszta szível szeressük” (Szűz Máriát) > „Tiszta szívvel keressük” (R); „Jőne ki közelebb” > „Jőne ki közelebb” (R) > „Jőne ki s közelebb” (B); rimelésben: éneklésén – legyezésin (Sz) > éneklésén – legyezésin (R) > éneklésin – legyezésin (B). Átírja Révai a nyugat-dunántúli provincializmusokat is – például ómánk > almánk (R), szivánk > szilvánk (R1), szivánk (R2), szilvánk (B) –, ami azt igazolja, hogy a Hírmondóban megjelent felhívás korábban idézett részletét nem kell szó szerint érteni.

Az ízlésformálás célkitűzése tükröződik a többször idézett emendálásban. A „Rágjuk apróra sziveket” (*Nádasdi*) sor igéjét Révai *vágjukra* változtatta, s ezt őt követően szinte minden későbbi kiadásban megtaláljuk.⁶⁹⁰ Révai ezt a változtatást nem jelöli, Batsányi viszont rövidebb (ezúttal helyeslő) eszmefuttatást szentel Révai javításának.

Az idegen szavakat, mitológiai neveket a kiadások „magyarosabb” formában írják át, illetve lefordítják: abschid > obsit (R), illetve obsíd (B), Sweidniz > Svajdnitz (R) Palatinussá > Nádor Ispánná, Rusticus Poëta > A paraszt és a költeményes (R) > A paraszt és a poéta (B), Phillis > Fillis, Chlorinda > Klórinnda, Amfrisis > Amfrízus, Dianna > Diána, Cupido > Kupídóról (R) > Kupídó (B) stb.

Révai a második kiadásban részletes jegyzeteket fűz a versekhez, de ezekben a fentiekhez hasonló korrigálásokról nem ad számot. Feltünteteti azokat a jelentősebb eltéréseket, amelyeket az „utánn-írásokban” talált. Innen tudjuk meg például, hogy a *Kísztő ének* és a *Felelő ének* az egyes másolatokban strófaként váltakozó éneket alkotott, ahol az egyes szakaszokat Hippolytus, illetve Phaedra énekelte. A kiadások többnyire elhagyják a szerző jegyzeteit, ehelyett Révai magyar nyelvű jegyzetet illeszt a *Tündérkert* megfelelő soraihoz, amelyek az eredeti szerzői szövegben is egy mitológiai történetre utaltak (a szombathelyi kéziratban: „Adonis. Ranuncel. revixisse fingitur V. Fabula”, Révainál: „Adónis, Vénus Asszony kedvese, kit vadászatbann egy vad kan mart meg ágyékbann. Ugy költik, hogy feléledett. *Ranunculus* a neve deákúl, a melly virággá változott”). Ezek a jegyzetek fontos adatokkal szolgálnak Révai szövegkiadási eljárását illetően is (a második kiadásban). A *Hajnal* című ének az általa használt kéziratokban sem volt meg, Révai döntése emelte be a másolatokból a bizonyíthatóan Faluditól származó szövegek közé „írása módjának teljes egyenlősége” alapján. Az *Erdő* című versnek az utolsónak tartott kéziratokból hiányzó

⁶⁹⁰ A szókapcsolat régi irodalombeli jelenlétéről lásd: KOVÁCS 2000, 803.

szakaszait Révai az első kiadásból kihagyta, az egyik szombathelyi kéziratot („Ausgabe letzter Hand”) alapszöveggént használó (minden esetben következetesen nem alkalmazott) alapelve szerint.⁶⁹¹

Mindkét kiadó változtatásokat hajtott végre a címeken, ami már a vers szövegkorpuszába való beavatkozást jelenti. Az egy szóból álló címek elé határozott névelőt illesztenek, az alkalmi versek keletkezési körülményekre utaló, hosszadalmas címeit lerövidítik, az eklogák esetében – ahol a kéziratokban (egyetlen alkalmi vers kivételével) a műfaji megnevezésen kívül a címekben nem található a tartalomra utaló megfogalmazás – új címeket adnak (*Az aggódó pásztor*, *A kesergő pásztorok*, *A' vígadó Pásztorok*⁶⁹²).

Egy-egy vers esetében másképp tagolják a szakaszokat (például *A pipárul*: a Szombathelyi kéziratban 4+4+3+3, Révainál 4+4+2+4, Batsányi 10+4⁶⁹³), vagy egyáltalán nem szakozzák (lásd az eklogákat). Minden esetben elhagyják az eredeti kéziratokban feltüntetett ismétlést, refrént (feltehetően redundanciaként értékelik).

A ma ismert Szombathelyi kézirat felépítése igazolni látszik Kovács Sándor Iván azon megállapítását, hogy ez a kódex „nyomdában gondolkodó” kézirat.⁶⁹⁴ A versek elrendezése, kidolgozottsága kétségtelenül szerzői tudatosságot tükröz (lásd például az alkalmi költemények és eklogák egymásutániságát, a vallásos költemények egy csoportba rendezését stb.), s erre utalhatnak az üresen hagyott lapok is, melyeknek jelentőségére már Batsányi is felfigyelt.⁶⁹⁵ Ennek ellenére végső konklúzióját, miszerint „Faludi szövegkiadói testamentuma az volt: verseit az ő »utolsó kézből való« kézírata szerint kell publikálni”,⁶⁹⁶ egyéb adatok híján nem tekinthetjük bizonyítottnak. A díszes, gondos kivitelezés sokkal inkább az autográf ajándék jellegét hangsúlyozza.

Ehhez a rendhez viszonyítva, a kiadók más kötetrendet állítanak össze (és nemcsak az utólag beillesztett, a kéziratból hiányzó versek miatt teszik ezt). A versek sorrendjében történt módosítások mellett Révai és Batsányi csoportokba rendezi azokat. Révai „nemek szerint” két cím alá sorolja be a verseket: *Faludi Ferentz' Énekei* és *Faludi Ferentz' Pásztor Énekei*. Az énekek (*Poesis Lyrica*) végére „oda akasztja” a francia és latin nyelvű, Faludinak tulajdonított verseket. A második csoport (*Poesis Pastoralis*) a hat eklogát („pásztor éneket”) tartalmazza. Ezt követi „a Pásztor költésről való okta-

⁶⁹¹ FALUDI 1787.

⁶⁹² Az utóbbi csak Batsányinál.

⁶⁹³ Batsányi nem tartotta valódi szonettnek a verset. Sem ő, sem Révai nem közli a Faludi által adott teljes címet „Olasz Sonetto Formára. A' Pipárul”.

⁶⁹⁴ KOVÁCS 1993, 810.

⁶⁹⁵ „Ezek bizonyították, hogy nem ok nélkül gyanakodtam.” Batsányi levele Bitnitz Lajoshoz, Linz, Pünek. Hav. 16. napj. 1822. Közli GÉFIN 1932, 71.

⁶⁹⁶ KOVÁCS 1993, 811.

tás” „Battó után””, saját fordításában, majd a *Kostantinus Phorphirogenytus*, „mivel a’ Játékok is a’ Költeményes Karhoz tartozók”.⁶⁹⁷ Mezei Márta a csoportokon belül „váltogató, tematikai” csoportosítást fedez fel, „a szerencséről írott verseket a leírók, a szerelmi tematikájúak és a többfélérl írottakkal váltogatja”.⁶⁹⁸ A második kiadásból „a kisebb, és alkalmasabb formábann, oltsóbban is kelhető” kötet létrehozása érdekében kihagyja a francia és deák verseket, az „oktatást” (amelyet majd külön szeretne megjelentetni), de meghagyja az iskoladramát, a jegyzőkönyvet, közmondásokat, vezetékszokat.

A’ *Pásztor Költésről való Oktatás* kötetbe illesztésének célja a közönség ízlésének „kényesb érzésre szoktatása”. Az esztétikai-poétikai nevelés mellett visszacsatoló funkciója is van: Faludi eklogái a pásztorköltés európai poétikai normáinak megfelelnek, a felhozott külföldi példák bizonyítják, hogy Faludi európai rangú költő ebben a műfajban. A dicséret az antik eszményhez való viszonyításban kulminál: „Talám úgy rakogatta volna azokat maga Teokrit is a’ Magyar ajkokra”.⁶⁹⁹

Batsányi eszménye szintén a tökéletes kiadás megvalósítása: „Faludi magyar verseit úgy akarnám elkészíteni, olly tökéletes kiadásban Nemzetem elejbe eresztetni, hogy azokban legkissebb hiba se találtassék”.⁷⁰⁰ Mivel a szombathelyi „Felsőség” nem hajlandó Linzbe küldeni a kéziratot, Batsányi kénytelen beérni annak Bitnitz által készítettett, „szóról szóra ’s betűről betűre” leíratott, az eredetit külsejében is követő másolattal. Ezt a kéziratot részletesen bemutatja, és az üres lapok alapján arra a következtetésre jut, hogy Faludi költeményeinek hiányzó része (mintegy egy-negyede), köztük két ekloga, elveszett.⁷⁰¹ Az említett kézirat mellett forrása Révai két előző kiadása. Annak ellenére, hogy elismeréssel szól „ditséretes hazafiúi szándékáról”, „köz hasznú tiszta buzgósággal szerzett jeles érdemről”, élesen bírálja kiadói munkáját. Az előző kiadásokat összehasonlítva a Szombathelyi kézirattal (illetve annak hű másolatával), rájön, hogy Révai egy másik autográf kéziratot használt. Ennek ellenére ő is úgy dönt, hogy a kéziratból hiányzó versek (*Kísztő ének*, *A Hajnal*, *Nem mind vigaság a vigság*, *Szent István királyhoz*, *Szent Imre Hercegről*) Faludi verseinek tekinthetők. Más kérdésekben gyakran felülbírája Révai ítéleteit. Elhagyja a csak Révai által ismert kéziratból származó „kértelenségből, ’s valósággal mondva tsináltt, szerentsétlen bútsúzó verset” (lásd Révainál az alkalmi versek között), azzal az indoklással, hogy maga a szerző sem vette fel a későbbi gyűjteménybe. Ezeken kívül kimarad kiadásából a két iskoladramái

⁶⁹⁷ RÉVAI, *Faludi Ferentz Élete s’ Munkái* = FALUDI 1786–1787, 17.

⁶⁹⁸ MEZEI 1998, 61.

⁶⁹⁹ RÉVAI, *A’ Pásztor Költésről való Oktatás. Elő beszéd* = FALUDI 1786–1787, 134.

⁷⁰⁰ Batsányi levele Bitnitz Lajoshoz, Linz, Pünk. Hav. 16. napj. 1822., GÉFIN 1932, 71.

⁷⁰¹ BATSÁNYI 1824.1961, 127.

betétvers (*Fel fúvalkodottnak meg fordúlt Szerentséje, A megfordult szerentsén való epekedés*), illetve a francia és a latin versek (az előbbiekről azt állítja, hogy nem Faludi tollából származnak).

Révaival ellentétben, aki „költeményes karhoz” számlálja a verseken kívül Faludi egyéb jellegű írásait is (például iskoladramát, közmondásokat, „teljes mondásokat”), Batsányi csak a verseket kívánja megjelentetni, mert szerinte Révai köteteiben (különösen az első kiadásban) a versek „mintegy elrejtve”, „eltemetve” és „tetemes fogyatkozásokkal” jelentek meg.

Úgy látja, hogy a Szombathelyi kézirat nélkülöz minden rendet, a szerző nem nyomtatásra szánta, a verseket „csak úgy, csak a’ szerént írogatta össze, a’ mint egymás után eszébe jutottak, vagy kezébe kerülhettek – majd minden leírás- és elrendelésbeli szorgalom ’s kíváncsú figyelem és vígyázat nélkül”.⁷⁰² Az 1824-es kiadás részben műfaji, részben tartalmi szempontok alapján még tovább tagolja a költeményeket. A négy „könyv” címe: *Énekek, Pásztori Versek, Elegyes Versek, Egyházi, vagy szent Énekek*. Antik szövegek kiadásaira hivatkozva, ezt a „szép és mesterséges belső egybefüggések” alapján végzett elrendezést fontosnak és szükségesnek tartja. Valójában alig követhető nyomon a választott szempontok következetes érvényesítése. A poétika normatív szabályaihoz való alkalmazkodás hangsúlyozása részben a kiadói eljárás helyességének bizonyítását szolgálja.

Batsányi kritikája és kiadói minőségben végzett javításai két irányba mutatnak. Bírálataiban Révai előző kiadásainak „több rendbeli hibáit” tárgyalja (az említettek mellett azt is felrója neki, hogy nem „jobbította” meg ezeket), majd Faludi verseinek „fogyatkozásait” fejt ki részletesen.

Előbb arról a két „említésre méltóbb esetről” ad számot az olvasónak, ahol a kézirattól eltért. „Szükséges jobbítást” hajt végre az *Erdő* című vers szerkezetén. A Révai második kiadásában, jegyzetben közölt korábbi változatból származó strófák közül *egy*et visszaállít, azzal indokolva az önkényes megoldást, hogy részletes műelemzéssel bizonyítja, hogy ezt a vers koherenciája így kívánja, és a strófát „a’ Szerző, jobbításbeli világos szándéka ellen, csak vígyázatlanságból hagyhatta-el”.⁷⁰³ Egy másik „bevallott” beavatkozása a *Szent Emidhez* negyedik strófájában végrehajtott verstani, illetve lexikai korrigálás. A „Te légy a’ mí Szószóllunk, / Föld rémülvén, oltalmunk” sorokban a poétai *licentiát* nem tűrve (a szószóllunk „nem magyar szó”) a rímpárt átírja (szószóllónk, oltalmazónk), a megszemélyesítést (metonímiát) pedig valószínűbb igenévvel cseréli ki (föld rémülvén > rengvén).⁷⁰⁴

⁷⁰² Uo., 128–129.

⁷⁰³ Uo., 135.

⁷⁰⁴ Uo., 140–141.

A „számtalan sok apró hibák” javítására (melyeket Révai elmulasztott elvégezni) nem tér ki, de a „tetemes fogyatkozásokat” – különösen az elsősorban megszólított közönség, az ifjú poéták hasznára – négy pontba foglalva tárgyalja.

Elsőként a versek *logikai hibáit* említi („az értelemre, ’s a’ dolgoknak természeti mivoltára” vonatkozókat).⁷⁰⁵ Az *Erdő* tizennegyedik strófájában logikai „botlást” lát abban, hogy Phoebus húga kezében tartja az „arany puzdrát”, amelyet a logika törvényei, az irodalmi előképek (itt egy Gyöngösi-strófa hivatkozik) és képi ábrázolások szerint a vállán vagy oldalán kellene viselnie. A bizonyítás buktatója, hogy a strófa nem feltétlenül egy pillanatnyi cselekvést, hanem egy folyamatot jelenít meg, a vadászatot (tehát Diána időnként a kezében is tarthatja a puzdrát, amelyből a nyilakat kiveszi).⁷⁰⁶

A *verstani szabályok megsértésére* („versszerzés –, vagy verspárasításbeli fogyatkozások”) a *Cupidóból* hoz példát: „Kárhozzák, ditsirik, ki nagy Ember lehet, / Széles e’ Világon mert nagy tsudákat tett” (Batsányi 1824. 144.). Mivel Batsányi szerint a magyar nyelvben „legalább háromféle, ’s egymástól egészen különböző” hangot jelöl az *e* betű, a fenti sorok utolsó szótagjait nem tekinthetjük rímpárnak. Azért is tartja fontosnak e hiba kiemelését, mert nemcsak a régi költők, hanem a „mai” versszerzők munkáiban is előfordul (még a nagyra tartott sümegi poétánál, Kisfaludy Sándornál is), ezért javasolja az iskolai nyelvtanokban, szótárakban a „közép-hangú E betű” „megjelelve” való nyomtatását. A provinciális nyelvváltozatokból kiemelkedő irodalmi nyelv formálódásának lehetünk itt tanúi (Ráth és Rájnis vitájára utal). Bár a mesterségbeli tudást rendkívül fontosnak tartja, úgy véli, Faludi *poétai* nagyságán ez nem változtat, hiszen – ahogy a kiadványt bejelentő értekezésben kifejti – az igaz poézist, a versek legfőbb érdemét, szépségét nem a külső forma, nem a szótagok száma, „a’ véghangok’ öszvezengetése”, a „lábmérték” és metrum teszi.⁷⁰⁷

Vétett Faludi egyes verseiben „a’ jobb, igazabb, és tisztább ízlés ellen-is”.⁷⁰⁸ Mindkét kiadó a Faludi személyében megkonstruált eszménykép és a művek tartalmának (megítélésük szerint) inkompatibilis voltával szembesül a „Gázoltuk büdös Véreket”, „Rágjuk apróra szíveket” sorok kapcsán (*Nádasdi*). A „Szent Erkölsnek keményebb szerű Oskoláját” képviselő Faludi jelleme nem fér össze az „igen szokatlan, és méltán irtózást

⁷⁰⁵ Uo., 142–144.

⁷⁰⁶ A kéziratbeli megfogalmazásra magyarázatot adhat, hogy egy másik szövegváltozatban az istennő újkori vadászok módjára „Arany dsidát tart kezében, / Puskázza a vadakat”. Valószínű, hogy ez a variáns az „az utánn való le íratásokból” (vagyis a későbbi másolatokból) származik.

⁷⁰⁷ BATSÁNYI 1821. 1961, 74.

⁷⁰⁸ BATSÁNYI 1824. 1961, 148–149.

okozó”, kegyetlen, „s valóban inkább Kannibálokhoz és egyéb olyan irgalmatlanul dühösködő vad népekhez” illő cselekedet megrajzolásával, még akkor sem, ha a lírai költő szavait nem lehet szó szerint értelmezni. Batsányi a „fentebb stíl” nevében utasítja el Faludi megfogalmazását („a’ szép mesterségek’ miveit kedvellő, józanabb és érzékenyebb Olvasó, az effélékben nem gyönyörködhetik”),⁷⁰⁹ s mentséget keres az „ártatlan mulatságok”⁷¹⁰ kategóriába már nemigen sorolható megfogalmazásra. Filológusként belátja, hogy nem csupán „leírásbeli gánts”-ról, tollhibáról van szó, ezért elismeri a Poéta hibáját, de felmenti az Embert, a Keresztényt.

Az utolsó – és a Batsányi által megfogalmazott program szempontjából talán legjelentősebb – vétsége Faludinak: a nemzeti nyelv génuszát sértő, a „*Magyar Nyelvnek tulajdonságával*”, „kényes természetével” ellenkező nyelvi hibák jelenléte verseiben. Viszonylag kevés példát említ erre, ezek között a határozott névelő használatára vonatkozó hibákat (például a „Jón a’ Flóra” helyett a „Jő már Flóra” formát javasolja, „Fárasztják embereket” helyett „Fárasztják az embereket”), de idesorolható a korábbi példákban említett „kárhozzák” („kárhozzatják” helyett), „Szószóllunk” („szószóllónk” helyett), mert ezek nincsenek „magyarúl mondvá”. Faludi nyelvében a kazinczyánus táborral szemben felmutatott, irányadó nyelvi eszményt kívánja kijelölni Batsányi, ezért szükséges a követésre nem méltó elemek kiemelése. A jeles, nemzeti poéta ugyanis „többet használ, elméje” szüleménnyei által, eggy egész országos Akadémiánál, vagy akármelly egyéb nevet viselő Tudós Társaságnál”, grammatikusok értekezéseinél.⁷¹¹ Világosan megfogalmazódik itt a transzdiskurzív akarat: megfelelő irodalmi nyilvánosság mellett (vagy híján) maga a kötet válik annak fórumává, tudományos, esztétikai, poétikai kérdésekre adott legitim válaszok, érvényesnek tekintett diskurzusok terévé.

A felsorolt hibák nem uralják Faludi költészetét, versei „olgy természetesen, olgy szabadon folynak, és olgy könnyű harmóniával zengedeznek, mintha nem is volnának valamely nehéz mesterségbeli regulákhoz köttetve”, versalkotását „természetes, de mesterséggel tellyes, könnyűség” jellemzi.⁷¹²

Az értekező akarat ilyenformán nemcsak a kiadói paratextusokban jelenik meg, hanem az egész kötetre is kiterjed, ami ebbe a kontextusba helyezve polemikus jelleget ölt, érvként, illusztrációként szolgál a korabeli nyelvi, poétikai, kanonizációs vitákban.⁷¹³

⁷⁰⁹ Uo., 149.

⁷¹⁰ Révától veszi át a szö szerkezetet.

⁷¹¹ BATSÁNYI 1824. 1961, 151.

⁷¹² Uo., 160.

⁷¹³ Vö. HÁSZ-FEHÉR 2006b, 60 sk.

V.6. Összegzés

Kulturális, nyelvi programba illeszkedik a kiadói tevékenység is. Az egységes, megszilárdult nyelvi norma még alakulóban van ebben a korban, és ebben a kontextusban egyfajta nyelvideált képviselnek ezek a kiadványok. Az „anyja tejével szopta beszéd” eszményét mutatja fel Révai a „nyelvünknek annyi drága kincseit” rejtő Faludi-munkák publikálásával. Batsányi értekezéseiben átveszi Révai tervének néhány elemét, nála azonban a nyelvi eszmény felmutatása egyértelműen a nyelvújítók táborának eszméivel szemben konstituálódik, s a magyar irodalmi életben való pozícióinak újbóli megszilárdítását szolgálja.

A kiadói mandátumhoz az is hozzátartozik, hogy a hibátlan kiadvány létrehozásának szándékával „javítanak” a szövegeken, hiszen a régi mű értéke nem csak önmagában van, hanem a célban is, amelyet azáltal szolgál, hogy egyre nagyobb közönséghez jut el. Révai és Batsányi kiadványai nyelvi normát jelölnek ki, de ezt saját nyelvhasználatuk, ízlésük szerint teszik. A „szükséges egyengetéseket” a közrebocsátó kötelességként, „Faludi Magyar Múzsájának ditsőségére”, „a’ nemzeti nyelvnek és poézisnak nagyobb hasznára nézve” teszi, a nyelvi program összefonódik a nemzeti irodalom műveinek az utókor számára „hervadhatatlan koszorúba” kötésével és a Magyar Helikon panteonjának megkonstruálásával.

VI. FALUDI FERENC (OLVASÓ)KÖZÖNSÉGE

A könyvek történetének részét képezi az olvasók története, hogy kik és hogyan olvasták az egyes műveket a különböző korokban. A kiadványok paratextusaiban megformált mintaolvasók és az empirikus olvasók bejegyzései által körülhatárolt térben talán megragadhatóvá válnak a Faludi-recepció XVIII–XIX. századi változásainak egyes mozzanatai is.

VI.1. Szerzemények, közrebocsátók és a megcélzott olvasók

Amint azt láthattuk, Faludi életében csupán prózai munkái láttak napvilágot, halála után azonban folytatódik műveinek kiadása, s a korábban már megjelentetett moralizáló, erkölcsnemesítő prózai munkák újrakiadása mellett – különösen Révai Miklós kiadói törekvéseinek eredményeként – versei, amelyek addig csupán kéziratos másolatokban terjedtek, egy iskoladramája és a *Téli éjszakák* keretes történetei is kinyomtatásra kerültek. Révai kezdeményezését a XIX. század első felében Batsányi, majd Toldy Ferenc viszi tovább.

A tanulmányozott kötetek túlnyomó többsége a XVIII. században jelent meg – kivételt képez egy 1836-os antológia, illetve a Toldy-féle 1853-as kiadás –,⁷¹⁴ mégpedig Nagyszombat (az egyetemi nyomda), Buda, Pozsony (Landerer, illetve Patzkó), Kassa és Győr különböző nyomdáiban.⁷¹⁵ Faludi műveinek népszerűségét az is jelzi, hogy 1748–1787 között huszonöt kiadvány jelent meg műveiből, gyakran évente több is. Például 1787-ben

⁷¹⁴ *Anthologia Faludi Ferenc munkáiból*, Kassa, 1836 és *Faludi Ferenc Minden Munkái*, Pest, 1853 (Nemzeti Könyvtár).

⁷¹⁵ A versek Batsányi-féle kiadásának példányaira erdélyi könyvtárak anyagában eddig nem bukkantam.

a *Nemes embert*, a *Nemes asszonyt* és a *Nemes úrfi*t Patzkó Ágoston Ferenc nyomtatja ki Pozsonyban saját „költségével és betűivel”. Még ugyanabban az évben Pozsony és Kassa nyomdahellyel Füskúti Landerer Mihály tipográfiájában is megjelent a három mű.

A könyv nemcsak egyedi, hanem tömegtermék is, éppen ezért a példányszám olyan kritériummá válhat, amelyből következtethetünk arra, hogy körülbelül mekkora fogyasztói rétegre számíthattak a korabeli „termelők”. Ugyanakkor a kinyomtatott példányszámok csak részben tekinthetők mérvadónak az olvasmánytörténeti kutatásban, hiszen ebben az időben a könyvpiacot számtalan szubjektív tényező befolyásolta.⁷¹⁶ Úgy gondolom, hogy különösen érvényes ez a Révai-féle kiadványokra, ahol meghatározó lehetett nemcsak a mecénás személye, hanem a mű reprezentatív funkciója is. Talán ilyen tényezőnek tekinthetjük azt is, hogy éppen 1747–1750 között Faludi a nagyszombati egyetemi nyomda igazgatója. A polgári nyomdák termékei esetében talán megbízhatóbb eredményekhez vezet a példányszámok ilyen irányú felhasználása.

A megjelent kötetek példányszámát illetően nem minden esetben vannak pontos adataink. A nagyszombati egyetemi nyomda 1773. december 18-án befejezett leltárában található adatok alapján az 1770–1771-ben részben újra kiadott *Udvari ember*ből kilenc bekötött példány mellett 1200–1200 példány van krúdában (ezek darabonként 13 krajcárba kerültek, a bekötött példányok ára ellenben egyenként 24 krajcár⁷¹⁷), a *Nemes úrfi* első kiadásából (1771) pedig 700 példány (darabonként 27 krajcár).⁷¹⁸ Bizonyos művek esetében tehát több mint ezres példányszámról is beszélhetünk. Révai levelezéséből megtudjuk, hogy Faludi *Költeményes Maradványi* az első kiadásban 1500 példányban jelentek meg, a második „megjobbított” nyomtatásban pedig 1000 példányban.

A könyvek az olvasókhöz többféle úton juthattak el. Katolikus szerző zömében moralizáló célzatú munkáiról lévén szó, a nyomtatványok terjesztésének nem lehetett különösebb akadály a főként protestáns Erdélyben sem. A nagyszombati nyomdából kikerülő példányok a jezsuita intézményhálózat révén juthattak el Kolozsvárra is. V. Ecsedy Judit szerint a XVIII. század utolsó harmadáig a nyomdák és könyvkötők mellett az egyházi intézményeknek nagy jelentőségük volt a könyvterjesztésben.⁷¹⁹ Ami a polgári nyomdák kiadványait illeti, ezeket bizományosok, illetve az előfizetéseket összegyűjtő collectorok (könyvkötők, könyvkereskedők,

⁷¹⁶ Vö. THIMÁR 2007b, 42–43. 92. lábj.

⁷¹⁷ Az önmagukban nem túl drága (a kegyességi kiadványok ára körül mozgó) könyvek bekötöttese szinte annyiba került, mint maguk a kiadványok.

⁷¹⁸ HAIMANN–MUSZKA–BORSA 1997, 279. és 272.

⁷¹⁹ Vö. V. ECSÉDY 1999, 309., 337.

protestáns lelkészek, gimnáziumi tanárok) által is terjesztették.⁷²⁰ A kollegiumoknak az iskoláztatás mellett a könyvek cirkulációjában is fontos szerepük volt. Kókay György rámutat arra, hogy a hazai könyvforgalmazásnak a XVIII. században is fontos alkalmi az országos és hetivásárok, árverések, de gyakori a megbízottak révén történő könyvbeszerzés is (a nagyobb könyvgyűjtők saját könyvbeszerzőket alkalmaztak).⁷²¹ A XVIII. század végétől rendelet szabályozza a magyarországi könyvkereskedést. Az engedéllyel rendelkező könyvkereskedők egyaránt forgalmazhattak régi és új, kötött és kötetlen könyveket. Ekkorra Erdélyben is kezd kibontakozni az önálló könyvkereskedelem. Különösen a Hochmeister család ilyen irányú tevékenysége jelentős. 1778-tól Szebenben, 1790–1809 között Kolozsváron működtetnek könyvkereskedést, de könyveikkel a többi erdélyi város vásárait is felkeresték.⁷²² Hochmeister nyomtatott katalógusában több Faludi-mű is szerepel. Révai a prenumerációval kísérletezik, s a Magyar Hírmondó által már részben kiépített kapcsolathálóra építene. Bár nem bizonyítható, hogy az előfizetést gyűjtők olvasták is a műveket, talán érdemes felidézni a vizsgált térségben kollektorként említettek neveit: „*Kolosvárátt. Nemzetes Deáki Filep Sámuel Úr, a' Nyomtatós Ház' Igazgatója. Közép Ajtán. Tiszteletes 's Nagy nevezetű Benkő Jozsef Úr, Erdő vidéki Esperes. Maros Vásár helyen. Nemzetes, és Nagy nevezetű Mátyus István Úr, Orvosság' Tudósa. Nagy Enyeden. Tiszteletes 's Nagy nevezetű Galambos Mihály Úr, Közönséges Tanító (...). Székely Udvar helyen. Tiszteletes 's Nagy nevezetű Kassai Sámuel Úr, a' Helvétziai Vallás tételt Követőknek Lelki Tanítójok*”.

*

Ha számba vesszük a XVIII–XIX. században megjelent Faludi-munkák szerzői-kiadói előszavait, a címeket, dedikációkat, előljáró beszédeket, gyakran találunk a potenciális olvasókra, illetve az olvasás módjára vonatkozó megjegyzéseket. Az ilyen jellegű, „explicit, az olvasóhoz vagy az olvasás folyamatához intézett szövegbeli kijelentések különös figyelmet érdemelnek”,⁷²³ azonban (ahogy az előző fejezetekből is kiderült) csupán egyfajta normatív igényű *elvárásként* értelmezhetők, nem feleltethetők meg a reális olvasó/olvasás folyamatának, hiszen ez nem mindig felel meg a szerzői-kiadói intenciónak.

⁷²⁰ Az 1820-as évektől Kozma Gergely és H. Gedő József is foglalkozott könyvterjesztéssel.

⁷²¹ Lásd: KÓKAY 1997, 71–76.

⁷²² Uo., 88–89., 93–94.

⁷²³ JÁGER 1997, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/nemet/html/01.htm#3>

A XVIII. század második felében a könyvtermelés Magyarországon és Erdélyben mintegy megkétszereződött.⁷²⁴ Az ugrásszerű növekedés jelzi az alfabetizáció térhódítását, a gazdasági, társadalmi és szellemi életben történt változások következtében kiszélesedő olvasóközönség igényeit. Az új olvasói rétegek új igényekkel jelentkeznek, s ilyenformán a könyvpiac körforgásában már nemcsak a szerzők formálják az előszavakban megrajzolt mintaolvasók által a potenciális olvasóközönséget, hanem a folyamat, ha nem is kiegyensúlyozottan, de kétirányúvá válik, a megnövekedett és differenciáltabbá váló olvasótábor igényei is visszahatnak az irodalomra.⁷²⁵

Más korabeli szerzőkhöz hasonlóan Faludi is reflektál munkái előljáró beszédeiben ezekre a társadalomban végbement változásokra, ugyanakkor a keretszövegek az olvasás módjára és céljára vonatkozó megjegyzéseket is tartalmaznak. Ezekről már volt szó a korábbiakban.

A szerző életében megjelent kiadványok paratextusainak retorikájáról elmondhatjuk, hogy a XVII. század előljáró beszédeihez hasonlóan, a docere – delectare – movere klasszikus fogalmai mentén rendeződnek. A gyönyörködtetve tanítás vagy tanítva gyönyörködtetés súlypontjai esetenként változnak, de szinte minden esetben az alkalmazásra való felszólítással fonódnak egybe.⁷²⁶ A megszólított olvasók köre társadalmi hovatartozásukat tekintve egyre tágul (kezdetben a főrendnek, majd „minden Rendnek és válogatás nélkül minden személynek”), műveltségi szintjük tekintetében szűkül, s ehhez igazodni látszik (az életmű egészét tekintve) a stiláris differenciáltság és a választott tematika (lásd például a *Téli éjszakák* kalandos történeteit).

A *Nemes ember* és *Nemes asszony* első, nagyszombati kiadását már a következő évben követte a második, budai kiadás (1749), 1787-ben pedig a polgári nyomdász, Patzkó Ágoston után (e kiadás mögött valószínűleg Révai áll) Landerer is érdemesnek tartja megjelentetni mindhárom darabot még ugyanabban az évben. Patzkó kegyes olvasóhoz intézett ajánlása Faludi Darrel-fordításainak „megritkult” voltára és az újranyomtatást óhajtó és sürgető kívánságokra hivatkozik, különösen „az itt lévő Tisztelendő Nevendék Papság” részéről. A kiadó „szerencséjének tartja”, hogy Faludi „minden munkáinak” (valójában prózájának az *Udvari Ember* kivételével) kisebb formátumban való kibocsátásával – „melly azzal is igen ajánlja ma-

⁷²⁴ Vö.: CSAPODI 1942. IV. füzet, DANKANITS 1972, 1249–1250.

⁷²⁵ Lásd THIMÁR 2007b, 42.

⁷²⁶ Álljon itt néhány példa: „utat mutat ebben a setétes erkölcsű világban. Aki érti és követi, hasznát veheti” (*Udvari ember. Második század*), „aki erkölcsét, életét hozzá alkalmaztatja, bölcsen fog élni” (*Bölts ember*), „aki a jó szándékból nyull hozzá, és mikor forgatja ... (ugy reméllem), kívánt hasznára válik; és ha egyetemben az elejbe adott oktatásoknak bételjesítője léssen, szent ember léssen” (*Szent ember*). A Darrel-fordítások előljáró beszédeiben még erőteljesebben van jelen ez a szándék.

gát, hogy alkalmasabb az olvasásra, és kevesebb költségű” – „a’ Nemes Magyar Közönségnek szolgálhatott”.

Révai kiadványaival, idesorolva a *Téli éjszakákat* is, már deklaráltan, illetve a könyvek tipográfiai kivitelezése révén, egy populárisabb ízlés-igénynek is meg kíván felelni. Bár a megszólítottak között szerepelnek „kényesb Nagyjaink”, illetve a tudós (kritikai hozzáállást tanúsító) olvasók is, a kiadó bevallott céljai közé tartozik, hogy egy szélesebb réteget is bevonjon „az örömebbé váló olvasásnak gyakorlására” (részben a szép és olcsó könyvek által).

Batsányi már határozottan elzárkózik ettől, de a versek paratextusából egy fontos információt tudhatunk meg Faludi korabeli (olvasó)közönségéről: „Faludi’ poétai munkájának sok rendbéli, ’s igen különböző ízlésű, számos kedvellőji” vannak.⁷²⁷ Akárcsak Révai gyűjteménye, a Poétai Gyűjtemény tervezete is érdeklődők (és főként vevők) hiányában az első darab után megszakad. Trattner, a kiadó szerint a Faludi-versekből nyomtatott 400 példány 60, sőt 100 évre is elég a könyvpiacra. Batsányi Faludi-kiadásának példányait eddig még egyetlen erdélyi könyvtárban sem találtam meg. Azért tartottam fontosnak mégis megemlíteni, mert a kiadvány és a megjelentetése által kiváltott reakciók jól érzékeltetik azt a változást, amely a Faludi-recepcióban ekkoriban vagy valamivel korábban bekövetkezett.⁷²⁸

Az 1836-ban Kassán megjelent *Anthologia* (Zsebkönyvtár, Magyar írók Remekai, II.) szinte minden erdélyi kollégium könyvtárában megtalálható. Előszavában (a szerző G.N.) a fent jelzett ízlésváltozás fogalmazódik meg. Noha Faludi „munkái tetemesen hatottak a magyar stylus műveltetésére”, „Lyrái költeményei nem ajánlkoznak (...) ragyogó képekkel, sem mély érzettel, ’s a’ jelenkor’ ízlésének sem felelnek meg egészen, de...”.

1853-ban Toldy Ferenc kiadja Faludi *Minden Munkáit*. Faludi számára egy új irodalmi korszak kezdete (hajnalcsillag), de egyértelműen „már csak az irodalomtörténeté” volt.

A 19. század végén megjelent (1892) *Nemes urfi* ennek a folyamatnak a kiteljesedését tükrözi. Faludi ekkor már a középiskolai tananyag része (a sorozat, a Jeles Írók Iskolai Tára a középiskolák „irodalmi oktatásának emelését célozza”), s ha a század elején az ízlésváltozás volt művei befogadásának akadály, a 19. század végén nyelve válik azzá. (Bellaagh a szömagyarázatok szükségességét azzal indokolja, hogy „nyelvének teljes megértése a régi irodalomban kevésbé, vagy éppen nem járatosaknak, majdnem, lehetetlen...”.)⁷²⁹

⁷²⁷ BATSÁNYI 1824., 1961. 125.

⁷²⁸ Lásd a II.3.3, IV.1.3. fejezeteket.

⁷²⁹ BELLAAGH, Előszó = FALUDI 1892, 10.

VI.2. Néhány erdélyi téka Faludi-köteteinek olvasói-tulajdonosai

Kilenc erdélyi könyvtár állományában a XVIII. század közepétől a XIX. század végéig megjelentetett Faludi-kiadványok könyvbejegyzései, possessori bejegyzései alapján próbáltam választ keresni arra a kérdésre, hogy kik lehettek Faludi Ferenc szerzeményeinek olvasói, használói vagy tulajdonosai Erdélyben. A kutatás irányát jelen esetben tehát alapjáraton ez az elsősorban olvasmánytörténeti szempont határozta meg, a könyvbejegyzések vizsgálata azonban a művelődéstörténet, mikrotörténet szemszögéből is tanulságos lehet.⁷³⁰ Az empirikus Faludi-olvasók feltérképezésére a könyvtári állományok példányainak számbavétele mellett más forrásokat is be lehetne vonni a kutatásba. Ilyenek lehetnek például a hagyatéki leltárak (Tóth István György több vasi birtokos nemes könyvhagyatékáról készített feljegyzésben talált Faludi-műveket),⁷³¹ könyvtári katalógusok vagy kölcsönzési jegyzékek (az első magyar olvasókabinétek és irodalmi diáktársaságok könyvvlajstromai több Faludi-munkát is tartalmaznak),⁷³² felosztataskori jezsuita jegyzékek stb.

Munkám során a Román Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában az 1948-ban államosított, római katolikus Lyceum Könyvtár könyvgyűjteményéből (az egykori jezsuita, majd piarista főiskola könyvtára), a hajdani Református és Unitárius Kollégium tékájából, illetve a Balázsfalvi Görög Katolikus Érsekség Központi Könyvtárából származó Faludi-kötetet vizsgáltam.⁷³³ A székelyudvarhelyi kollégium könyvtárának anyagában három korai Faludi-művet találtam (a Bethlen-tékában és a Székely-tékában), illetve Faludi 1750-ben kiadott *Udvari emberének* 1762-ben készített kéziratos másolatát (Osváth-téka).

Ezt a munkát folytattam a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár, a csíkszeredai múzeumi könyvtár, a nagyenyedi református kollégium, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben, valamint a gyulafehérvári Batthyáneumban. A felsorolt könyvtárak szinte kivétel nélkül több gyűjtemény (intézményi vagy egyéni tékák) anyagát foglalják magukban, amelyek a maguk rendjén szintén több forrásból gyarapodtak.

⁷³⁰ Lásd BIRÓ 2005, 165–164.

⁷³¹ Állítása szerint Faludi, mint a hagyományos nemesi műveltség része, népszerű volt a XVIII–XIX. század fordulóján a vasi birtokos nemesek körében, akik számára a könyv már nem jelentett elérhetetlen értéket. TÓTH 207, 216, 222–223.

⁷³² Lásd FÜLÖP 1978

⁷³³ Az egyes könyvgyűjtemények történetéről lásd: SIPOS 2004.

A nyomtatott kötetek kézirásos bejegyzéseiből, „önvallomásaiból” (ahogyan György Lajos nevezte) a Faludi-művek XVIII. század végi, illetve XIX. századi, erdélyi olvasóközönségének társadalmi rétegződéséről, olvasói szokásairól nyerhetünk értékes adatokat. A kiemelkedő egyéni gyűjtemények mellett a fent említett könyvtári állományok jelentős részét az egykori kollégiumok anyaga képezi. A hajdani kollégiumi tékák⁷³⁴ pedig diákok, tanárok és patrónusok hagyatékából építkeztek, így ezeknek a társadalmi rétegeknek a könyvkultúráját összegzik és reprezentálják.

VI.2.1. Kolozsvári kollégiumi tékák

A vizsgált 57 kiadványból 32 (21 kötetben), a bejegyzések, pecsétek és régi könyvtári jelzetek alapján bizonyíthatóan, egy bizonyos időszakban kollégiumi könyvtárban kapott helyet. Azt gondolhatnánk, hogy a legtöbb kötet a jezsuita, majd piarista kollégiumi könyvtárakban volt, a vizsgálatok után azonban a könyvek eloszlása más arányokat mutat. 13 kiadvány (nyolc kötetben) unitárius (a kolozsvári és tordai kollégium tulajdonában volt), 15 (kilenc kötetben) református kollégiumokban volt (Kolozsváron és Székelyudvarhelyen), és csupán hétben található a kolozsvári piarista kollégium könyvtárának bejegyzése. Lehetséges, hogy a korabeli (XVIII. század végi–XIX. század eleji), nem minden esetben megbízható könyvjegyzékekkel, katalógusokkal való egybevetés után ezek a számok némileg változnak, de bizonyára nem olyan mértékben, hogy a fenti arány jelentősen módosulna.

Hogy nem elég csupán a fenti bejegyzésekre, pecsétekre hagyatkozni, bizonyítja az a katolikus könyvjegyzék,⁷³⁵ amely jelzi, hogy a *Faludi Ferenc Minden Munkái* című kötet (1853) két példányban található a főtanoda könyvtárában, bejegyzés („Bibl. Lyc. RCath. Claudiopol.”), pecsét azonban a vizsgált példányok közül csak egyben található. Az unitárius kollégium 1829–1841 között vezetett könyvtári katalógusába csupán két Faludi-kötet van bejegyezve⁷³⁶ (jelenleg csak egyik található meg az állományban). Ezt részben magyarázza, hogy a Gedő-hagyaték később került a kollégium tulajdonába,⁷³⁷ a Toldy-féle kiadás pedig csak 1853-ban jelent meg. A XIX. század második felében keletkezett *Egyetemes könyvtári lajstromban* öt Faludi-műre utaló feljegyzést találtam (az azonosítást megnehezíti, hogy az egyikben a mű címe nem szerepel). A kolozsvári református kollégium 1766–1767-ben készített katalógusában csupán három kiadvány szere-

⁷³⁴ Ezek az Akadémiai Könyvtár esetében a három felekezet, a Tudományos Könyvtár esetében a református kollégium könyvtárának könyvei.

⁷³⁵ *A kolozsvári Katolikus főtanoda könyvtárának alapkönyvjegyzéke 1848/49-től*, 241.

⁷³⁶ *Catalogus Librorum 1829–1841*, 35. Ezek 1933 előtt kerültek a kollégium könyvtárába, 134.

⁷³⁷ *A Gedő Könyvtár betűsoros Lajstroma* négy Faludi-kötetet sorol fel. MIKÓ, 11., 21., 26.

pel Faluditól (a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* 1748-as és az *Udvari ember* 1750-es kiadása),⁷³⁸ az 1825-ösben már nyolc (valamint az *Udvari Kátó*),⁷³⁹ az 1827-es betűrendes katalógusban hat (és az *Udvari Kátó*).⁷⁴⁰

Mindhárom felekezet kollégiumaiban az oktatási rendszer alapstruktúrája, a tanmenet, tanulmányi rend hasonló, és nem sokat változik a XVIII. század utolsó harmadában történt módosulásokat követően sem. A kollégiumok funkciója sem változott alapvetően: a protestáns kollégiumok a világiak oktatása mellett az egyházi értelmiség utánpótlásáról gondoskodtak. A közép- és felsőoktatás nyelve mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál a latin, azonban – amint ezt a könyvtárak anyaga is bizonyítja – a kollégiumok keretén belül volt lehetőség az anyanyelvű művelődésre is. Ez a XIX. század elejétől saját szervezeti formát is ölt. Olvasótársaságok, egyesületek jönnek létre (például Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagynyeden).

A legtöbb kötetről, amely a kollégiumok anyagába került, bejegyzéseik szerint elmondható az, ami az erdélyi XVII–XVIII. századi kötetekről általában, hogy több tulajdonosuk és használójuk volt.⁷⁴¹ A kollégiumi könyvtárak a tanárok, tanulók, papok és patrónusok ajándékából, hagyatékból gyarapodtak. Rendszeres gyarapítás a XVIII. századtól alapítványi összegekből történt.⁷⁴²

VI.2.1.1. Az irodalomtörténet „mellékszemélyei”,⁷⁴³ „dilettánsok”,⁷⁴⁴ tanárok

Az unitárius főtanács 1781-es intézkedése azon akadémikák könyveit vonná be a kollégiumi könyvtár anyagába, akik akadémiai útjuk során közpénzből vették könyveiket. Hasonló szándékkal született a főtanács 1815-ös határozata, amely kötelezővé teszi a külföldi akadémikák számára, hogy a kollégiumi tékában „nem létező nevezetes darabokat” nevezzék meg, hogy ezek majd a kollégium könyvtárát gyarapíthassák. A könyvtár gyarapodása folyamatos marad azután is, hogy 1839-től a könyvtadás önkéntessé válik.⁷⁴⁵

⁷³⁸ *Catalogus Librorum Illustris Collegii Reformati Claudiaci...* Zoltán Jos. et Soofalvi Jos., 1766 et 1767.

⁷³⁹ *Catalogus Bibliothecae Ill. Coll. Ev. Ref...., sub Francisco Forrai*, 1825. Nagy János versbe szedi az *Udvari ember* maximáit. Ez jelent meg 1790-ben Streibig győri nyomdájában *Udvari Kátó* címen.

⁷⁴⁰ *Catalogus Bibliothecae Ill. Coll. Ev. Ref.... Francisco Forrai*, 1827.

⁷⁴¹ Vö.: MONOK 2003, 212.

⁷⁴² Lásd: TÖRÖK 1905, III., 310–313., GÁL 1935, 189–192., GYÖRGY 2000.

⁷⁴³ KOZMA 1876, 16.

⁷⁴⁴ LABÁDI 2002.

⁷⁴⁵ GÁL 1935, 189–190.

Kozma Gergely kövendi esperes-lelkész a kolozsvári Unitárius Kollégium egykori diákja, akinek fordítói érdemeit (a „correctio” szükségességét hangsúlyozva) Kazinczy is értékeli.⁷⁴⁶ Könyvei végrendeleti úton kerültek a könyvtárba, köztük az a kolligátum is, amely az *Udvari ember* három „századát” tartalmazza (U73421). Apjától örökölt könyvanyag is lehetne, de a kötés belső lapján található bejegyzés dátuma szerint saját szerzemény („Kozma Gergellyé 1800-tól fogva”).

Az 1837 utáni legnagyobb adományok közé tartozik Homoródszentmártoni Gedő József 5145 kötetet tartalmazó könyvtára, amely a kortárs Kővári László szerint „a hazai irodalom majd minden teremtményeit bírja”.⁷⁴⁷ A művészetpártoló birtokos tudatos könyvgyűjtő volt. Őt kötetben nyolc Faludi-művet tartalmazó munka kapott helyet gyűjteményében: az *Udvari ember* egybekötött három „százada”, a Révai-féle, kétkötetes *Költeményes Maradványok*, a *Nemes úrfi*, a *Téli éjszakák* és az 1836-ban Kassán megjelent antológia (Faludi Ferenc munkáiból). A Gedő József gyűjteményében lévő Faludi-kötetek esetében feltételezhető a presztizskönyvgyűjtés jelensége is (egyetlen kötetben vannak csak aláhúzások, de ezeket sem lehet egyértelműen neki tulajdonítani).

Gedő Kozma Gergellyel együtt tagja volt annak az ifjúsági önképző, irodalmi körnek, amely az 1830-as évektől egyesületként működő olvasótársaság elődjének tekinthető. Mindketten könyvterjesztéssel is foglalkoztak, s kétségtelen, hogy „dilettánsi” szerepükkel, „az irodalmi műveltség” terjesztésével⁷⁴⁸ s nem utolsósorban könyvtárakkal jelentősen hozzájárultak az olvasóközönség kiszélesítéséhez.

Az unitárius kollégiumba került Faludi-kötetek tulajdonosai közül még id. Gyergyai Ferencet emelném ki, a művészet és irodalompártoló jogászt, aki az Erdélyi Híradó szerkesztőjeként is működött. Az *Udvari ember* egyik 1750-es példányának (U64191) címlapjára van feljegyezve: „A n. boldog emlékü Id. Gyergyai Ferencz könyvi közül”.

Feltehetően a tordai unitárius kollégium anyagából származik az az 1787-ben Landerer János Mihály nyomdájában megjelent kötet, amely a *Nemes embert*, *Nemes asszonyt* és a *Nemes úrfit* tartalmazza (U63535–63537). Nagy Mihály (1730–1774) tordai rektor, consistor és felesége („Nagy Susánna”), esetleg gyermekeik tulajdonát képezhette. A másik, későbbi possessori bejegyzés szerint a Sebes Pálé volt. A kötet ceruzával és tintával írt bejegyzéseket is tartalmaz: kulcsszavak vannak kiemelve a lapszélen (szokás, gyakorlás, regulák, „tökéletesedés”, társalkodás, „gazdálkodás”, fősvénység, „romlottság”, „Házasodjál”, „Gyermek nevelés”, „Adakozz”,

⁷⁴⁶ 1816-ban meg is látogatja. KOZMA 1876, 20.

⁷⁴⁷ KŐVÁRI 1854, 96.

⁷⁴⁸ KOZMA 1876, 26–27.

stb.). Elképzelhető a margináliáknak a tartalommutatóhoz hasonló funkciója is: ezek mentén is újraolvashatóvá válhat a szöveg. Ilyenformán olvas-sa és ajánlja olvasásra Faludi egyéb munkái mellett az *Udvari embert* más „bölcs mondásokhoz” hasonlóan, margináliák által „kivonatolva”, Molnár János *Magyar Könyv-Házában*.⁷⁴⁹

Az olvasó megjegyzéseiből, aláhúásaiból arra következtethetünk, hogy a nevelés iránt érdeklődő, művelt vagy legalábbis tájékozott ember lehetett. A margón néhány bejegyzés az intertextualitásnak a szövegértésben való működtetésére enged következtetni. Máté evangéliumának egy passzusára történik utalás (Máté 7,12),⁷⁵⁰ illetve Péczeli valamelyik művére (a bejegyző csak az oldalszámot tünteti fel, a címet nem). Máshol megnevezi Eusebius (a Darrel-fordítások bölcs főszereplője) egyik beszédének (III. Köz-Beszéd) szerkezeti egységét: „Kihez képest, ha nem nehezted Barátom, rövid sommában foglalván előbben rakom: mire kötelezzem bennünket a' Keresztyén Hit, közlelvén a' beszédet néhány indító okokkal, hogy inkább' gerjedgyen kedved reá”. Az aláhúzott részlet mellett, a margón a „Propositio” megjegyzés olvasható. A marginália jól példázza, hogy a korabeli iskolai műveltség részeként elsajátított retorikai-poétikai kompetenciák nemcsak a szövegalkotás, hanem a szövegértés, az olvasás folyamatában is működtek. Néhány szó tintával vastagon át van húzva, ezek alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy az olvasó unitárius lehetett (törli például „a' mi értünk meg-testesült”,⁷⁵¹ illetve „eredendő bűnnek”⁷⁵² szerkezeteket). A kötet végén, a kötéstábla belső lapján különböző pénznemek neve szerepel (font, dollár, schilling stb.), és hazai pénzben kifejezett értékük (például „egy Silling 47 Drt” „ér a mi pénzünkért”, „Giné Anglus Pénz tészen 9 Rf 50xt”).

Sebes Pál 1836-ban megjelenteti *Erköltsi tükör* című munkáját,⁷⁵³ amelyet torockói tanárkodása idején (1812–1844) betanított tanítványainak.⁷⁵⁴ Erdemes néhány sort idézni az előljáró beszédből. Faludi-művek kulcsfogalmai visszhangzanak a *Javaslásban*: „Mert erkölcsi értelemben nem a születés, és származás, hanem a jó nevelés, és hasznos könyvek olvasása

⁷⁴⁹ A következő bevezetővel: „Hasznosak mind nem tsak a' Magyar ékessen-szollás példájára, hanem az életnek okos vezérlésére is”. MOLNÁR 1783, 613–614.

⁷⁵⁰ FALUDI, *Nemes ember*, 1787, Landerer, 203., illetve 207. (Az alábbiakban a könyvbejegyzések esetében az eredeti kiadás oldalszámaira hivatkozom.)

⁷⁵¹ Uő, *Nemes asszony*, Landerer, 1787, 127.

⁷⁵² Uő, *Nemes urfi*, Landerer, 1787, 52. A kötetben a fentiekén kívül még egy szókapcsolat van kihúzva, a „bűdös dögös lehelleted”. Uő, *Nemes ember*, 155. (Talán a későbbi olvasókat akarta így módon „megóvni”).

⁷⁵³ SEBES Pál, *Erköltsi tükör vagy a betsületes és tsinos maga viseletnek szabályai*, Nagyenyed, 1836. Ez a *praeceptum morum* az erkölcsi elvek mellett „a' tsinos magaviselet” gyakorlati szabályait is közvetíti a társaságban való viselkedéstől a tisztálkodásig.

⁷⁵⁴ Vö.: VARGA, 1907, 139.

által meg nemesített és kinevelt nemes szív – a' tsínos magaviselet – a szép erkölcsök, és a jó tselekedetek tésznek igazi nemessé minden Embert".⁷⁵⁵

VI.2.1.2. A kolozsvári Református Kollégium Faludi-olvasói

Bár szűkebb értelemben vett olvasóközönségről ekkor még nem beszélhetünk, talán nem véletlen, hogy a kolozsvári református kollégiumban kinevelődött, részben tanárként is működő értelmiségi kör tagjai ugyanannak a szerzőnek a műveit olvasták.

A *Nemes ember* (1748-as) első kiadásának egy példánya (C78608) többször is tulajdonost cserélt. Pénteki Mihály 1763-ban Kolosvári K. Sámuelnek, a református kollégium egykori diákjának, halotti beszédek szerzőjének ajándékozta: „Ex gratuita oblatione Spectabilis Domini Michaelis Penteki Fratris mei Charissimi Possidet Samuel K. Kolosvári Anno 1763 Diebus Novembris”. A következő possessor Szathmári Pap Mihály, a kollégium tudós teológiaprofesszora, a hágai tudós társaság tagja, a kor népszerű szónoka („Szathmári Pap Mihályé, 1795”). A kötetben található aláhúzások és egyéb bejegyzések, sajnos, nem kapcsolhatóak a fenti tulajdonosok írásához. Feltehetően későbbiek, ugyanis az aláhúzott szavak, nyelvi fordulatok és megjegyzések azt tükrözik, hogy tulajdonosuk egyfajta nyelvi idegenséggel szembesült a régi szöveg olvasásakor. Az aláhúzott szavak, szókapcsolatok közül: „szaggatnak az udvariságra”, „trágyázván az igéket” (ti. trópusokkal), „ditséri vala”, „aliglan”, „pipeskedés”, „juttasd eszedben”, „kedv-legelő bötsületes mulatságra”, „az idegen erszény körül egerész”, stb. Helyenként bele is javít a szövegbe: például a 27. oldalon kiegészíti a mondatot egy „hogy” kötőszóval (több hiányjel található még a 84. oldalon), egy másik helyen pedig aláhúzza a „világi örömöket”, és alája írja ceruzával a „világ örömeit”.

A *Nemes úrfi* 1771-es kiadásának egy példánya (C84850) Krizbai Dezső Elek kolozsvári református papnak, Szathmári Pap Mihály vejének bejegyzését tartalmazza: „Krizbai Eleké mtk. 1814”.⁷⁵⁶

Az R118755 jelzetű, az *Udvari ember* három „századát” tartalmazó kötet több szempontból is figyelemre méltó. A legkorábbi possessor Sófálvi József (1781.), aki diákként a kollégium könyvtárnoka, 1783-tól pedig segédtanár Szathmári Pap Mihály mellett. 1771-től többször szerepel az adományozók között.⁷⁵⁷ Ő az, aki 1777-ben lefordítja többek közt Robert Dodsley erkölcsanatát (*Oeconomia vitae humanae*), amelyet Faludi Bölcs ember címen tolmácsolt (Pozsony, 1778.). A kötet Sófálvitól Pataki Sámuel tékájá-

⁷⁵⁵ Vö. például a *Nemes ember* Első közbeszédével.

⁷⁵⁶ A kötés belső lapján.

⁷⁵⁷ TÖRÖK 1905, 307.

ba kerül 1794 előtt (ekkor halt meg Sófalvi). A kötés belső lapján található az a korábban már említett, művelődéstörténeti szempontból is fontos bejegyzés, amely feltünteti a három kiadvány árát.

„Sófalvi Josefé A. 1781. 22 aug.

a' két első század exem

plárja térszen Dr. 96

A' harmadik század Dr. 60

az exemplar 165

Az 3. Tomus Compactioja

Kitől még életébe vette volt

Dn Pataki Sámuel

De nevét fel-iria 1796^{ba}”.

A három könyv úgy van egybekötve, hogy a harmadik századot követi a második, majd az első. A bejegyzés alapján feltételezhetjük, hogy „a két első század exemplárjához” később kötötték hozzá a harmadikat. Annál is inkább, mivel az *Udvári ember* Második századát először 1770-ben adják ki, majd egy év múlva, ugyancsak a nagyszombati nyomdában, megjelenik az Első század (ez már második kiadás⁷⁵⁸) és a Harmadik század (I. kiadás). A kötet 1836-ban már a kollégiumi könyvtár tulajdonában volt („Megjegyzé Dezső Miklós könyvtárnok 1836”).

VI.2.2. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár és az egykori Múzeum-Egylet Faludi-köteteinek „önvallomásai”

Az egyik legtöbb Faludi-művet tartalmazó gyűjtemény a kolozsvári Egyetemi Könyvtár. A vizsgált kötetek provenienciájuk szempontjából (két könyv kivételével) az 1872-ben induló egyetem könyvtárának, illetve az Erdélyi Múzeum állományának képezték részét.

Az ex librisek, pecsétek és bejegyzések alapján 23 mű 16 kötetben az Erdélyi Múzeum könyvtárában foglalt helyet. A kötetek bejegyzéseiből csupán néhányat mutatnék be.

A könyvek útja szempontjából talán egyik legérdekesebb darab az *Udvári ember* 1750-es kiadásának az a példánya (44214), mely először 1753-ban cserélt tulajdonost ajándékozás révén (Joannes Forray adományozta Joannes Farkasnak – sajnos nem sikerült azonosítani a két egykori tulajdonost).⁷⁵⁹ Már 1754-ben Rhédey Farkasé volt: „Nunc vero Possidet Volph Comes Rhedei Cuius Symbolum Deus Providebit 1754”. A kötéstáblalabel-

⁷⁵⁸ Az első 1750-ben jelent meg, szintén Nagyszombatban.

⁷⁵⁹ Josephus Dobó erdélyi nemesekről készített lajstromában szerepel 1740-ből egy Forray de Sobornik nevű nemes neve. J. D. N. de A. J., *Regestrum Magnatum & Nobilium...*, MTAk, Tört. 4. r. 19.

sőn gróf Mikó Imre heraldikus ex librise látható, az ő adományaként kerülhetett a Múzeum-Egylet könyvtárába (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráé). A könyv 1754–1859 közötti útját a Rhédey-családfa világítja meg: Rhédey Farkas unokája Rhédey Mária, gróf Mikó Imréné volt. Ugyancsak Mikó Imre könyvtárából származik az *Udvari ember* II–III. száza (mindkettő első kiadás, kék papírkötésben).

A *Nemes ember* és a *Nemes asszony* első kiadásának bőrkötéses, aranyozott gerincű példánya possessor bejegyzése szerint a gróf Mikó Miklósé volt. A Mikó családnak ez az ága csak 1772-től nyert grófi címet (Mikó Imre dédapjának testvére), ettől számítva három generáción keresztül a család férfitagjait Miklósnak hívták. A könyv másik tulajdonosa esetében szintén csak a családot sikerült azonosítani a tulajdonosi bejegyzés alapján: „B Henter Könyv Tárjab 1800”. Az évszám alapján br. Henter Antal (1748–1824) cs. kir. kamarás, Udvarhelyszék főkirálybírója, illetve ennek fia, Henter József jöhet számításba, aki Kővári szerint „jó hazafi és az irodalom meleg barátja” volt.

A kézzel írott possessor-bejegyzések nem mindig bizonyultak időtállóknak. A Darrel-fordítások egybekötött példányában (376642–4) az előtétlapról kitörölték a korábbi tulajdonos nevét, csupán a dátum (Martii 1793^a) és a kiadvány ára látható (2 f. 24 x). XIX. századi tulajdonosa a fűvészzel is foglalkozó Czecz Antal, aki 1848-ig Désen tevékenykedett. Feltehetően növénygyűjteményével együtt egyes könyveit is az Erdélyi Múzeum-Egyletnek adományozta.

Csak a tollpróbák és a dátum maradtak meg a *Nemes ember* 1787-es, Patzko által megjelentetett példányában: „1832 18 9^{is} Kvar”. Ebben a példányban azt is megfigyelhetjük, hogyan olvasott az egykori olvasó, mit tartott fontosnak az adott szövegből, ugyanis a margón kijelöl bizonyos részeket. A bejegyzések alapján úgy tűnik, hogy egyfajta épületes, kegyes olvasmánynak tekintette a *Nemes embert*, az eredeti szerzői intenció egyik célkitűzésével összhangban hitbeli és erkölcsi épülése eszközöként olvasta („A’ mi a Jóságos-tselekedeteket illeti”, „Tékozló ne légy, se fölöttébb fősvény...”, „akárková bujdossunk, el-nem kerülhetjük az Istent”, a penitencia-tartásról, az „üdvösséges Isteni félelemreről” való elmélkedés szorgalmazása, stb.).

Szintén az Erdélyi Múzeum könyvtári állományának a része az a kolligátum, amely a *Szent ember*, a *Bölts ember* pozsonyi utolsó és az *Udvari ember* 1772-es nagyszombati kiadását tartalmazza. Ez egy olvasó gazdaember könyvbejegyzéseit tartalmazza, melyek egyáltalán nem kapcsolódnak a művek tartalmához. A *Bölcs ember* és az *Udvari ember* II. századának címlapja előtt, a cím fölé a tulajdonos bejegyzi a gazdaság életében fontosnak számító eseményt: „1867-be Aprilis... az virág héten az Lina Thenünk meg

Bornyzot”, majd „az ju meg bárrázot 1867-be Március i5ik én Másik ... pedik 20án”. Látszólag ugyanaz a kéz kijavítja a feltűnő vagy a szöveg megértését zavaró nyomdahibákat. Ebben a kolligátumban is meglehetősen sok ceruzával való kiemelés, lapszéli jelet találunk.

Az egyetemi könyvtár anyagában tizenöt XVIII–XIX. századi Faludi-kötetet (21 művet) találtam, amelyek a hajdani egyetemi könyvtár pecsétjeit és ex libriseit tartalmazzák. Az azonosított possessorok nem erdélyi származásúak, s huzamosabb ideig nem is tevékenykedtek Erdélyben (Békey István, Tarnói Miletz János, Fischer Ignác). Ezek a kötetek a Monarchia kulturális intézményhálózata révén juthattak a kolozsvári egyetem könyvtárába. Ilyen úton kerülhetett a Horváth István könyvtárából származó *Nemes urfi* is a Széchényi Könyvtár másodpéldányaként Kolozsvárra.

VI.2.3. Marosvásárhelyi tékák Faludi-példányai (Teleki–Bolyai Könyvtár)

A marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár törzsanyagát két nagyobb könyvgyűjtemény, az alapító bibliofil főúr, gróf Teleki Sámuel hagyatéka, a Teleki Téka és a kommunizmus első évtizedeiben hozzászotolt, ún. Bolyai Könyvtár (az egykori református kollégium könyvtárának anyaga) képezi. Itt kapott helyet az államosítást követően megszüntetett római katolikus főgimnázium töredékkönyvtára is.

Az egykori Teleki Tékában jelenleg csupán Faludi verseinek első kiadása található. A két kötet a könyvtári jelzeten kívül semmiféle bejegyzést nem tartalmaz, s különösen a második kötet sok felvágatlan lapja arra enged következtetni, hogy nem sokan olvasták. A könyv történetéhez azonban talán mégis van egy adatunk. Révai nemcsak híradásait, jelentőleveleit küldte el néhány arisztokratának, a „nemzet Oszlopainak”, hanem a kinyomtatott kész példányokat is. Az OSZK Levelestárában fennmaradt Teleki gróf köszönő válaszlevele Révai küldeményére (Gr. Teleki Sámuel Révaihoz, Bécs, 1788. 17. ápril). „Mi lehet pedig egy jó Haza-fia' iparkodásának, törekedésének nemesebb tárgya, mint a Köz-haszonnak elő mozdítása, a Nemzetnek boldogsága és abban a Tudományoknak ki-terjesztések melyre nézve leg hathatosabb eszköz lévén a Nemzet-nyelvének gyakorlása, gazdagítása és a Tudományokhoz való alkalmaztatása.” (ebben nagy érdeme van Révainak is) „Kik közzül első-hellyet érdemel Atyaságod magyar-Gyűjteményével; és hogy annak első-darabjaival Könyves-tárházomat szaporítani kívánta, igen nagyra becsülöm.” (OSZK, Qart. Lat. 2225/18).

A Teleki Könyvtár látogatási könyvében egyetlen, Faludi-recepcióra vonatkozó olvasmánytörténeti adatot találunk: „1803. Februarius 28.”, délután 3–5 óra között, egy női olvasó, Máté Jánosné Faludi *Nemes asszonyát* tanulmányozta. Ez az adat olvasástörténeti jelentőségén túl azt is jelzi, hogy az 1802-ben az olvasni és művelődni vágyók előtt kapuit megnyitó könyvtár állományában több Faludi-kötet volt, mint amennyit a jelenlegi katalógus tükröz. Máté Jánosné Ujfalvi Krisztina, az erdélyi költőasszony „az olvasást értékes időtöltésnek véli”, könyves műveltsége tükröződik saját könyvtárának darabjaiban és szövegeiben is.⁷⁶⁰ Ezek között több olyan szerző is szerepel, akik a női szereppel is foglalkoztak, a nők korabeli életformája, társadalmi szerepe a verses levelezésben is tematizálódik.⁷⁶¹ A látogatási könyv bejegyzése utalhat a nemesasszonynak a téma iránti érdeklődésre, aki életének több vonatkozásában is szembefordult a női szerepeket illető korabeli elvárásokkal.

A marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában olvasható volt az *Udvari ember* három századának kolligátuma (ebben csupán két monogram látható), Faludi *Költeményes Maradványainak* első kötete (1786), a *Nemes ember* 1749-ben Budán kinyomtatott példánya. E két utóbbi tartalmazza a „Fő Oskola” ex librisét, az utóbbi pedig egy kézzel írott bejegyzést: „A MVásárhelyi Reformatum Collegium Bibliothecaja Könyve. Anno 1791”. Ezekén kívül a kassai *Anthologia* két példánya is szerepel az állományban.

A bőrkötéses *Nemes urfi* a hajdani római katolikus tanintézet könyvei közül került a Teleki–Bolyai könyvtárba (kézírásos bejegyzés: Regii Seminarii MVasarhely, illetve pecsét: A marosvásárhelyi r. kath. főgymnasium tanári könyvtára).

VI.2.4. A Batthyáneum Faludi-kötetei

A gyulafehérvári Batthyáneumot gróf Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök alapította 1798-ban. Később főként egyházi személyek hagyatékával gyarapodott. 1950 óta a Romániai Nemzeti Könyvtárhoz tartozik, s tisztázatlan jogi helyzete miatt jelenleg nem látogatható. Faludi-kötetei nem sokat árulnak el hajdani tulajdonosaikról. A *Bölts embert* és *Szent embert* tartalmazó papírkötéses példány a pecsét tanúsága szerint a „Gyula-Fehérvári GROF BATTHYANI-féle püspöki könyvtár” részét képezte. A szüette, félbőr kötéses *Szent ember* (1787, második kiadás) feltehetően XVIII. század végi–XIX. század eleji tulajdonosa a hátsó kötéstábla versóján csak a könyv árát tünteti fel, illetve ceruzával belejavít helyenként a szövegbe, mintegy „korrektúrázza” a központoszási és nyomdahibákat.

⁷⁶⁰ EGYED 2017, 24.

⁷⁶¹ Vö. uo., 22–23.

Az 1787-es, Landerer által megjelentetett *Nemes ember, Nemes asszony* és *Nemes urfi* köteteit magában foglaló kolligátum a kötéstábla cirádás possessor-bejegyzéséből ítélve Ignatius Berringer kolozsvári szintaxista könyvei közül került a könyvtárba.

Fogarassy Mihály (1800–1882) gyulafehérvári püspök 4405 kötetet hagyott egy akadémiai jellegű főiskola céljaira, melynek létrehozására alapítványt is tett (a Fogarassy-könyvtár a Batthyáneumban kapott helyet).⁷⁶² Bár nem bizonyítható, hogy olvasta volna a könyvtárban helyet kapó könyvet, Faludi *Nemes ember*ének szemlélete nem áll távol a későbbi konzervatív egyházi körök álláspontjától.⁷⁶³ Fogarassy 1853-tól nagyváradi főesperes, tehát tudhatott a nagyváradi püspök támogatásával megjelentett Toldy-féle Faludi-művek kiadásáról is.

VI.2.5. A nagyenyedi Református Kollégium Faludi-munkákat tartalmazó kötetei

A nagyenyedi kollégium könyvtárában (2005 óta visszakerült az Erdélyi Református Egyházkerület gondozásába)⁷⁶⁴ csupán három, Faludi munkáit tartalmazó kötet van. Az 1787-ben, Landerer által kiadott *Nemes embert* és az ugyanabban az évben Patzkó Ágoston nyomdájában megjelent *Téli éjszakákat* tartalmazó kolligátum tulajdonosa, Vörös Mátyás, „kivonatolja” az erkölcsnevelő munka szövegét, és az egyes részek fölé „címeket” ír: „A’ ruhábani bujálkodásról”,⁷⁶⁵ „A’ csicsomás Urfiak”,⁷⁶⁶ „A’ két szín kép mutató”,⁷⁶⁷ „A’ békétűrő ember”,⁷⁶⁸ „Isteni gondviselés”,⁷⁶⁹ „A’ békétlen”.⁷⁷⁰ A cselekményben nem bővelkedő, moralizáló mű stílusa helyenként valóban kínálja magát erre az eljárásra (a másik, Faludi által lefordított, részben hasonló műfajú, graciáni maximákat tartalmazó munka eredendően tartalmaz ilyen visszakereshető összefoglalókat).

Faludi Ferentz Költeményes Maradványainak első kiadása (két külön kötetben) gróf Mikó Imre adományaként került a „Nagyenyedi Református Tanoda”, illetve a „Bethlen-Főiskola” könyvtárába (könyvtári pecsétek). A címeres ex librisszel ellátott kötetek Mikó Imre jelentős adományának a részeként kerülhettek a kollégium tékája. A főgondnoknak köszönhetően

⁷⁶² Lásd: VARJÚ 1899, 134–175.; 209–243.; 329–345.

⁷⁶³ Vö.: FAZEKAS 2001, 29–45, <http://mek.oszk.hu/02200/02214/html/04.htm>

⁷⁶⁴ A könyvtárról újabban lásd: GORDÁN 2016.

⁷⁶⁵ FALUDI, *Nemes Ember*, Pozsony és Kassa, Landerer, 1787, 57.

⁷⁶⁶ Uo., 60.

⁷⁶⁷ Uo., 76.

⁷⁶⁸ Uo., 82.

⁷⁶⁹ Uo., 85.

⁷⁷⁰ Uo., 88.

nemcsak értékes, görög és római díszkiadásokat tartalmazó gyűjteménye gazdagította a Bethlen-kollégium bibliotékáját, hanem idekerült az Aranka György hagyatékából megvett magyar történelmi és irodalmi könyvtár is.⁷⁷¹ Az adományozó célja, hogy személyi könyvtára darabjainak, melyek „derűs és borús napjaiban” gyakran nyújtottak „élvezetet és vigasztalódást”, „legyen ezután terjedtebb körben hatásuk, teljesítsék ismeretterjesztő s ízlésnemesítő feladatukat e népes főiskola közvetítése által az egész hazára nézve”.⁷⁷²

Az 1836-ban Kassán összeállított *Anthologia Faludi Ferencz' Munkáiból* nem tartalmaz könyvbjegyzéseket.

VI.2.6. Faludi-művek nyoma a Székely Mikó Kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum könyvgyűjteményeiben

Akárcsak Nagyenyeden, a sepsiszentgyörgyi kollégiumi könyvtár⁷⁷³ köteteiben is többször bukkanhatunk Mikó Imre iskolapártoló tevékenységének a nyomaira. Faludi *Költeményes Maradványi* 1786-os, „első darabjának” papírkötésén (melyre Révai 1786-os győri *Tudósítása* van nyomtatva) a medvefejes Mikó-címert láthatjuk⁷⁷⁴ (a jelek szerint több példányban is megvoltak Faludi versei Mikó Imre könyvtárában).

A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának katalóguscédulái arra utalnak, hogy a közadakozásból létrejött gyűjtemény valamikor több Faludi-kötetet is tartalmazott. A *Nemes ember* 1748-as kiadása, a leltárkönyv adatait is figyelembe véve, legalább három példányban volt meg a könyvtárban.⁷⁷⁵ Ezek mellett a gyűjtemény anyagában jelen volt az 1836-ban összeállított kassai *Anthologia Faludi Ferenc munkáiból* és az *Udvari ember* 1771-es példánya. Ez utóbbi, akárcsak Faludi iskoladramájának programja, 1945-ben a menekített, válogatott múzeumi anyaggal együtt (ebben mintegy 2050 könyv volt) a zalaegerszegi bombázás során megsemmisült.⁷⁷⁶ A könyvtár jelenlegi állapota miatt csupán egyetlen példányt vehettem kézbe (G1119). A *Nemes ember* első kiadása öt possessor nevét is megőrizte. Az elülső kötéstábla belső lapjának bejegyzése jelzi, hogy Szonda László adományozta nagyajtai Cserey Jánosnak, ez alatt azonban „Johann. Halo” neve olvasható. Az előljáró beszéd címe (*Védelmező intés...*) alatt a könyvtár

⁷⁷¹ Vö.: GYÖRFI 1991, 4., VITA 1983, 186–188.

⁷⁷² Idézi GYÖRFI 1991, 4.

⁷⁷³ A ma Teleki Domokos Dokumentációs Könyvtár az újraindult Református Kollégiumhoz tartozik.

⁷⁷⁴ Jelzete 1013.

⁷⁷⁵ Jelzeteik: G1119, G1008, ez utóbbi a *Nemes asszonyt* is tartalmazza, illetve a leltári számok: 48909, 43896, 46023.

⁷⁷⁶ Vö. SAS 2006.

patronájának, Cserey Zathureczky Emiliának (Cserey János özvegye), illetve a Székely Nemzeti Múzeum 1879-es pecsétje látható. A félbőr kötésű kötet végén található possessor-bejegyzés szerint Gyöngyössy János is magáénak vallotta a könyvet. Néhány lapon „nota bene”-jeleket is találunk (142, 143).

VI.2.7. A Csíki Székely Múzeum gyűjteményeinek Faludi-kötetei

A csíkszeredai múzeum régi könyvei között található Faludi-kötetek, pecsétrendjük alapján, egy kivételével, a csíksomlyói római katolikus gimnázium tanári, illetve ifjúsági könyvtárába tartoztak: az *Udvari ember* első és harmadik százada (Landerer, 1771), külön kötésben, bőrbbe kötve, a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* első kiadásának kolligátuma, két példányban, és a Kiss János *Eudaimoniájával* egybekötött *Nemes ember*. A három utóbbi kötetből a korai tulajdonosok nevei ki vannak törölve. Az egyik 1748-as kolligátum megőrizte a kitörölt nevű possessor bejegyzését: „In Solo Domino Spes / mea Fixa manet”, a *Nemes ember* címlapjának versóján pedig egy másik tulajdonos nevét („CsikTusnádi Gábor Jánosé”), ugyanott a kiadvány árát („Rf i 20 xr”), a hátsó kötéstáblán pedig talán a bekötés árát: „Taxa i Rf. xr. 30”. A 9. lapon található possessor-bejegyzések (az egyik: Botár Béla V. oszt.) és ezek dátumai (1887, 1891), a margón gyakran megjelenő NB- (nota bene) jelekből arra következtethetünk, hogy mindkét kolligátum nem csupán a tanintézmény tulajdonában, hanem iskolai használatban volt.

A *Nemes ember* és *Nemes asszony* ugyancsak 1748-as kiadásának a kolligátuma a csíksomlyói ferences rendház tulajdonában volt: „Conventus Csikiensis Frum Minor. Stricte. Obs vae. Anno 1764”. A karcolt jelek alapján úgy tűnik, hogy a ferences atyák használták is a könyvet. Hátul, a kötéstábla belső lapjáról megtudjuk, hogy az első tulajdonos, Johannes Pal Ürmös (?) Bécsből szerezte be a nyomtatványt. Hasonló írással egy esti imát is lejegyeztek, és egy névlistát.

VI.2.8. Két nemesi olvasó könyvbejegyzései a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban

A székelyudvarhelyi református kollégium egykori könyvtárában csupán két Faludi-kötet található. Az *Udvari ember* (Nagyszombat, 1750) első kötete (Bethlen-téka, 226) gr. Bethlen Imrének, Árva Bethlen Kata testvéreinek, a világot látott, több nyelvet beszélő, művelt, bibliofil nemesnek⁷⁷⁷ a tulajdonában volt. A főgondnok alsórákosi gyűjteményéből, adomány-

⁷⁷⁷ Lásd: JAKÓ 1976, 226.

ként került a kollégiumi könyvtárba 1765-ben.⁷⁷⁸ A Faludi-mű eredetijét, Gracián munkáját a jezsuita politikaoktatásban feltehetően kézikönyvként is használták.⁷⁷⁹ Valószínű, hogy az *utilitas* ilyen irányú szándéka nem állt távol Bethlen Imrétől sem, amikor egyéb könyveivel „a Keresztyén igaz Politikát” dicsérő *Udvari embert* is a kollégiumi ifjúság használatára szánta.⁷⁸⁰

Talán a legérdekesebb a vizsgált kötetek közül az, amely gr. Székely László tulajdonát képezte (Székely-téka, 365), az ő adományaként került a kollégiumi könyvtár birtokába („Ex oblatione Illius [...] Comitis Ladislai Szekelly”). Ez a *Nemes embert* és *Nemes asszonyt*, Faludi első, nyomtatásban megjelent műveit tartalmazó kolligátum. A kiadványok az 1748 és 1764 közötti időszakban kerülhettek a bibliofil Székely könyvtárába, ugyanis 1764-ből származik a díszes ex libris, amely „a bécsi utazásáról” ismert gróf szinte minden kötetében megtalálható. A koronán álló, kezében kardot tartó, kétfarkú oroszánt ábrázoló nemesi címer fölötti jelmondat: „Spes Confisa Deo Nunquam Confusa Recedit”. A címer alatt található az ex libris szövege: „Ladislaus Comes Székely de Boros Jenő et Samolykessi, Sacratissimae Caesareo Regiae et Apostolicae Majest: Dominae Donae MARIAE THERESIAE Festivo Augustissimae Domus Austriacae JOSEPHI nimirum Coronae Princeps in Regem Romanorum Majestatis Regiae ipso Coronationis die Resolutus Camerarius Actualis. Anno D. 1764. aetat: vero 48.”.

Székely László esetében egy nem jegyzékszerű forrás is rendelkezésünkre áll, mely a könyvekkel való találkozásának motivációit, könyvekhez való viszonyulásának hátterét is megvilágítja. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában olvasható több mint ezeroldalas önéletírás aprólékos megfigyeléseivel betekintést nyújt a korabeli társadalom minden napjaiba a külföldi akadémiákon nem járt, jelentősebb politikai szerepet be nem töltő, de nemcsak könyvgyűjtő, hanem könyvtárát használó, olvasó erdélyi nemes szemszögéből.

1745-ben, néhány évvel házasságkötésük után, meghal első felesége, Bánffy Kata. Önéletírásában így ír az életében bekövetkezett változásról: „Ekképen már szomorú özvegységben töltvén el Életemnek napjait, Éltem nagj kedvetlenségben magamagát el vontam, és továbbra való bizontalan napjaim főljását Jó Istenem Sz. tetzésének alája botsátottam. De nézd el Ember az Istennek Oeconómiáját, én addig az Fátálitásomnak idejég sem-

⁷⁷⁸ A donációt jelző bejegyzés az előzéklevélen látható, a kollégiumi könyvtár pecsétje és a könyvtáros bejegyzése (1803-ból) pedig a címlapon.

⁷⁷⁹ Vö.: KÖPECZI 1980, 319.

⁷⁸⁰ Bethlen alapítványt is tesz árva diákok támogatására azzal a megkötéssel, hogy „ne papságra készüljenek, hanem... tudományaikkal a hazának... szolgáljanak qua politicusok”. Idézi JAKÓ 1976, 226.

miben hajtóttam a Könyveket, azóta ⁷⁸¹ olvasásokat éppen nem kedveltem, tsak ez is példa, Bétsben létemben azt az hires Császári Bibliotécát még meg sem néztem, bizony a Bibliát is nem igen forgattam kezemben. De imé Schóla Crucis, Schóla Lucis, vallóm Idvezült Társam példája nagjón indított az Sz. Irás olvasására, a ki útónis mindenkör aszt fógatta kezében...”.⁷⁸² Noha könyveket már az 1730-as évektől gyűjt,⁷⁸³ a retrospektív önéletrrásban könyvtárának gyarapítását is e szomorú esemény következményeként említi: „Azután az Isten elmémet birta a Könjvek szerzésére, olvasására és leg eslóben is Szederjes felé való útómban, Segesvárt az Hóstátban meg hálván vettem Orbis Politicus és Imperans nevű Könjveket egy Tómusban 4 Sústákón, úgj mentem többre ’s úgj vittem annjira Tékámót a mint móst van már, még többre is vittem vólna hógj ha Másódik Házasságómbéli jeles Fiatskam meg nem hal vala, de azután meg tsökkönék, jöllehet tsak azútánis szerezgettem Könjveket, de nem olj tsópórtósón mint az elött; És igj ’s ekképpen enjhitette az Úr Isten az el múlt, és jelen való dolgókat, de fővebképpen a Sz. Irás olvasásával az Bánatóknak özönében mérült szívemnek fájdalmát...”.⁷⁸⁴

A bejegyzéseket számba véve, találónak érzem a haláláról írt korabeli sorokat: „Ah ti könyvek, holt Személjek, Kikkel beszilgettem / Mint élőkkel, bus napjaim jobban töltöttem”.⁷⁸⁵ Székely László valóban dialogizál az olvasott könyvvvel, helyesel vagy polemizál.

Gyakran ítéli aktuálisnak a mű szereplői által megfogalmazott társadalombírálatot, és applikálja saját környezete realitásaira. Ahol Faludi Darrel nyomán „a közönséges emberekkel való szoros barátság” elkerülésére oktat – „Ha (a’ mint méltó-is) fenn akarod nálok tartani a’ bötsületet számadra, az eő alatonságokra ne botsátkozzá. A’ ki a’ korpa közzé keveri magát; tudod ki harmintzadjára kerül, a’ ki egyre pajtáskodik vélek, tapasztalni fogja, hogy eleibe ülnek utólyára...” –, a sorok mellett a margón ez áll: „Tapasztalható valóság”. Az úrfiak helytelen nevelését, cifrázkodását és haszontalan időtöltését tárgyaló rész⁷⁸⁶ alá ezt írja: „Jól mondá, s mindezek így vannak az mái Világban”.

⁷⁸¹ Feltehetően elírás.

⁷⁸² SZÉKELY László önéletrrása, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Quart. Hung. 4312., 546–547. 2019-ben közzétette: FEHÉR Andrea (s. a. r.), *Gróf Székely László önéletrrása*, Erdélyi Múzeum-Egyesület–MTA BTK TTI; Kolozsvár–Budapest, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő Források)

⁷⁸³ Vö.: JAKÓ 1976, 228.

⁷⁸⁴ SZÉKELY, i. m., 547

⁷⁸⁵ *Gróf Székely László Hattyui Eneke*, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, jelzet: Tört 4r. 19.

⁷⁸⁶ „Maj nap az Urfiakat igen gyengén ’s kényesen nevelik: soha sem látott, se nem hallott módi-rámákra vonnyák, és nem tudom, mi képes Udvari-deliségre tsigázzák.... Hagy békét ezeknek, tartsák magoknak a’ szépséges szokást...”. FALUDI, *Nemes ember*, Nagyszombat,

Eusebius a keresztény erkölcs szellemében arra tanítja az ifjú Neandert, hogy melyek a „felebarátunkat néző Kötelességek”. Elsőként azt emeli ki, hogy mások jó hírének és becsületének ne ártson, még akkor sem, ha a világban más „módi” látszik uralkodni. „Egek Ura! te ki látod és türod, Téged hívlak bizonyságúl, mint nem dühösködnek egymás ellen a’ Világnak fiai! Mint nem rútalmazzák, betstelenítik, gyalázzák magokat! Mint nem keverik Fő ’s alaton Embereknek bötsületit! mintha ama’ keserves munkánknak későn-erő gyümöltse a’ jó-hír tsak bitang, vagy-is inkább ura-hagyott jószág vólna, és *per modum primi Invasoris*, a’ ki előb’ éri, az parantsolhatna véle.”⁷⁸⁷ A bekezdés mellett az olvasó megjegyzi: „Jól mondad”. A következő bekezdés még szemléletesebb rajzát adja a jelenségnek: „Az ember-szóllás egy általlyában már módi-szokás. Az az: ártalmas falat a’ mi nyelvünk: nem nyúgszik, hanem ide-is amoda-is köszörülvén magát, mérges harapásokat oszt a’ *conversatiókban*. Mesterséges tréfán kezdi, képes mosolygással közli, de tellyes fel-mészárlással végzi káros szándékát. Dél-színre hordogattya, dobra veri leg-titkosabb vétkei felebaráttyanak: a’ parányi szálkát gerenda-nagyra neveli hamis beszéddel. Kit ki-tsapattat kit akasztófára vitet, kit kerékbe töret azon egy discursussal hivatallya, ’s minden törvényes hatalom nélkül, sok ártatlanoknak siralmas gyalázatytyokra.” A XVIII. századi olvasó megjelöli a bekezdést, és melléje írja: „ez is igaz”.⁷⁸⁸

Első felesége olvasási szokásairól emlékezve, hangsúlyozza, hogy a Szentírást forgatta, „nem afféle Semmi és Vétkes Könjveket, mint ma Sók Aszszónjók kezében lehetne látni, bár inkább Órsót Gúsalt, Matóllát forgatnának, Látnának házi Gazdaasszónjságokhoz, igj sem Isteneket meg nem bántanak, Sem magók Lelkek ellen nem vétkeznének”. A kolligátum második darabját képező *Nemes asszony* lapjain az olvasó ceruzával kiemeli azokat a részeket, amelyek erkölcsi és gyakorlati útmutatást kívánnak nyújtani a nemesasszonyoknak a fordító intenciója szerint is („igazán meg lássák kik ’s minémüek légyenek”, „mi légyen hivatalok, ’s mire köteleztessenek”⁷⁸⁹). Többek között az alábbi bekezdések vannak megjelölve: „Meg adván az Istennek a’ mi az Istené: töltsön Nagyságod valami időt a’ Házi gazdaság dolgában”,⁷⁹⁰ „Ebéd után: nem ártana a’ Him-varráshoz, vagy más tű-béli gyenge munkához fogni”,⁷⁹¹ „meg unalkodván a kézi munká-

1748, II. Közbeszéd (12), 58–59.

⁷⁸⁷ Uo., 183.

⁷⁸⁸ Uo.

⁷⁸⁹ FALUDI Ferenc, *Nemes asszony*, Nagyszombat, 1748, *Tudósító Levél A’ Magyar Dámákhoz*. A kiemelt szavak alá vannak húzva.

⁷⁹⁰ Uo., 129.

⁷⁹¹ Uo., 133.

ban, elő vehetünk valamely jó könyvetskét...”.⁷⁹² A „*Romantzia*-Írásoktól” (regényes történetektől)⁷⁹³ azonban óva inti a fiatal dámákat a szerző, mert „az Isteni félelem és tisztaság ellen” valók, „Hatalmas *arsenicum*-méreg lakik ezekben a’ könyvekben, már sok lelkeket ölt-meg”.⁷⁹⁴

A könyvbejegyzések jellegére is magyarázatot ad az önéletírás: „mely Sz. Írást már Istennek légjen halá 52dikszer olvasók most által” – jegyzi le 1763 után Székely László.⁷⁹⁵ Az olvasó gyakran egészíti ki a könyvben leírtakat bibliai citátumokkal, vagy szentírási helyekre támaszkodva cáfolja azokat. Például „a’ *reputatio* és *jó név* olly kints, mellyet egy okos ember sok tonna aranyért nem adna” soroknál a Példabeszédek könyvére hivatkozik: „Solomon is aszt mondgja Proverbis Cap. 22 v. i”.⁷⁹⁶ Máshol viszont, amikor Eusebius azt állítja, hogy „az Isten mennyei javait nem *ajándék*, hanem *jutalom* nevében osztogatgya reánk. Nem lehet amabba a’ Szentek Városába alkuval, hanem csak erőszakos viadallal bé-menni”, vitába száll vele: „Hibádzol. Sz. Pál nem azt mondja ad Rom. Cap. 3. ver. 24. Item ad Cor i. Cap i. v. 29”.⁷⁹⁷

A könyv két szereplője, Eusebius és Eleutherius arról vitázik, hogy „*Tartozik-e a’ Nemes-Rend a’ jóságos tselekedeteknek gyakorlására*”, Székely László, az olvasó, mindkettejük érvelésének alátámasztására talál bibliai argumentumokat. Eleutherius „az embernek igazulását, tsupán tsak a’ *hitnek tulajdonította*, és azért meszsze rúgta magátúl a’ jóságos tselekedeteket”. Az olvasó aláhúzza a kiemelt szavakat („*hitnek tulajdonította*”), és megjegyzi: „Szent Pális azt mondgya ad Rom. Cap. 3. Ver. 28”.⁷⁹⁸ Azonban, amikor Eleutherius, az élveteg nemes azt állítja, hogy a nemesek „nem tartoznak azzal, a’ mi a’ Deákoknál annyit téssen, *opera supererogationis*”,⁷⁹⁹ nem kötelesek a’ jóságos tselekedetekre, tekéltességre, és száz töb’ efféle dib-dábra”, a marginália Krisztus szavaira emlékeztet: „A Haszontalan szolga nevezet az Szent Írásba Luc: 17. v 10....”.⁸⁰⁰

⁷⁹² Uo., 134.

⁷⁹³ A román új műfajáról van itt szó, az elítélt korabeli kalandos szerelmi históriákat Faludi is jól ismerte (lásd a fordítás „hűtlenségeit”, a *Téli éjszakák* történeit, de találkozott ezekkel cenzori működése során is).

⁷⁹⁴ Uo., 143, aláhúzva: *Romantzia*-Írások.

⁷⁹⁵ SZÉKELY, i. m., 547. A jelenség nem egyedülálló a korban, lásd Bethlen Miklós példáját.

⁷⁹⁶ Uo., 182, a bibliai hely: „Kívánatosb a jó hírnév nagy gazdagságnál; ezüstnél és aranynál a kedvesség jobb”.

⁷⁹⁷ Tulajdonképpen a bibliai alapon cáfolt szövegrész is egy újszövetségi citátum parafrázisa „A törvény és a próféták Keresztelő Jánosig valának: az időtől fogva az Istennek országa hirdettetik, és mindenki erőszakkal tör abba”, Luk. 16, 16.

⁷⁹⁸ FPPM., 108.

⁷⁹⁹ Kötelező mértéket meghaladó jó cselekedet.

⁸⁰⁰ Uo., 111.

Ahol a könyv fordítója a fent említett fogalmat („a’ mondott *supererogatoria*”) „magunk kedvünkől származott Istenes jóságoknak” nevezi, az olvasó aláhúzza, és a predestináció szellemében, a lapszélén kifejti nemtetszését: „Az Isten segedelme nélkül az meg gondolhatására is a jónak elégtelen vagj miért igérsz magadnak illj sokat”⁸⁰¹

Ha Bethlen Imréről életvitele és gyűjteménye alapján elmondható, hogy a pietizmus hatása alatt áll,⁸⁰² Székely László világnézete a protestáns ortodoxiához áll közelebb. Mikor Eusebius „a’ lélekben elragadtatott, s’ a fellegek közt nyargalódzó Pietisták” képmutatásáról szól, a lap szélén ez áll: „Igazán beszéled ezeket”⁸⁰³

VI.2.9. Egy Benkő-kézirat

A XVIII. századi kéziratos diákirodalom részeként született az *Udvari ember* 1750-es kiadásának alapján, Nagyenyeden készült másolat, amely Székelyudvarhelyen, az Osváth-tékában található (2039). A címlap szerint 1762-ben másolták le („most pedig le-iratott N.enyeden 1762”), azonban a lap sarkát valamikor kivágták, ezért innen nem derül ki, hogy ki által. Jakó Zsigmond feltételezése szerint a másoló Osváth Sámuel volt,⁸⁰⁴ ezt azonban cáfolják a kézirat bejegyzései.

A kollégium könyvtárosának megjegyzése az előtétlevélen olvasható, a kötet Osváth László adományaként került a könyvtárba („Ex oblatione Ladislai Osvat”). A könyv üresen maradt lapjain a tulajdonos vagy a használó különböző jellegű bejegyzései láthatók (a jó ténta készítésének módjaitól a bodzaleves receptjéig, a pápák neve, illetve egy latin nyelvű magyar grammatika). A „Nevezetes jegyzések” között, „a gyalult káposztak készülésének módgya” után, a lap alján látható bejegyzés: „Benkő Jóseff. Anno 1762 24 Augusti, Szebenben”. A kötetben még egyszer szerepel a polihisztor neve, ami azt jelzi, hogy a kötet később is Benkő tulajdonában volt. Ez a bejegyzés 1771-ből származik („Én Benkő Jósef irom 1771.”), és egy régi brassói érméről („valami garas pénzről”) számol be. Az érme részletes lírása után elmondja, hogy azt Ajtai Abod Mihály professzornak ígérte, de még nem adhatta át: „Vala nekem ilyen pénzem, melyet tőlem Tiszt. Enyedi Professor *Ajtai Abod Mihály* Uram sokat kért az Enyedi Bibliotheca számára, ’s oda is szántam vólt, tsak hogy azon monetáról elsőbben holmit ki akartam tanúlni Brassóban; de én Brassai Jó Barátomnak *Snöill* nevű Pa-

⁸⁰¹ Uo., 119. „Nints tagadás benne: Igyenes törvénnel nem köteleztetünk a’ mondott *supererogatoria*, magunk kedvünköl származott Istenes jóságokra, mindazon-által azt-is vedd észre, hogy nálok nélkül hív örzője nem lésszesz a’ Parantsolatoknak.”

⁸⁰² JAKÓ 1976, 226.

⁸⁰³ Uo., 65.

⁸⁰⁴ Vö.: JAKÓ 1976, 239.

tikariusnak kezébe hagyván, és ő, a tavalyi occlusio alatt meg-halván, még vissza nem kerithetém. 1771. 21 Jun.”⁸⁰⁵

A bejegyzések és a könyv első részének, valamint Benkő néhány levelének kézírását összehasonlítva, úgy gondolom, hogy a másolat szerzője és első tulajdonosa nem Osváth Sámuel, hanem Benkő József, aki 1762-ben a nagyenyedi kollégium diákja volt. Valószínűnek látszik, hogy csak 1771 után került Osváth László tulajdonába, aki 1769–1770-től Bardócszék jegyzője, s domidoctus vidéki értelmiségiként kapcsolatban állt a nagyajtai Benkővel.⁸⁰⁶

VI.3. A bejegyzések jellege

A tulajdonosok néha csak a monogramot vagy a nevet tüntetik fel, máskor a possessor bejegyzések a kötet más tulajdonba kerülésének módjára is rávilágítanak („ex oblatione...”, „ex gratuita oblatione...”, „Kitől még életébe vette volt”, stb.). A *Téli éjszakák* 1787-es kiadásának egy példányát (C81441) a Kis-Küküllő menti Lőrintzi Ferenc birtokolta („Lőrintzi Ferentz ez akönyv az 1835^{ben} Szőkefalván”), amint a könyv végi, latin nyelvű verse is jelzi: „Hic liber est meus, / testis est Deus / quis illum querit / nomen hic erit / Lőrintzi natus / franciscus vocatus / Anno 1835”. A possessor bejegyzések mellett vagy helyett ex libris (például gróf Székely László rézmetszetű, címeres ex librise), a XIX. századtól pedig pecsétek (például Gedő József, a kollégiumok pecsétjei) jelzik a tulajdonos kilétét.

Előfordul, különösen intézményi tulajdonban lévő könyvek esetében, hogy a kötetekben a használók nevét is megörökítik. A *Nemes ember és Nemes asszony* első kiadását tartalmazó kolligátum (109B) a Balázsfalvi Görög Katolikus Érsekség Központi Könyvtárának anyagából került az Akadémiai Könyvtár állományába. A bazilita kolostor és a papképző szeminárium könyvtárát az 1850-es években egyesítik, ezt jelzi a kötetben található, „SDB 1851” bejegyzés.⁸⁰⁷ A könyvbejegyzések alapján úgy tűnik, feltehetően főként egyházi személyek vagy növendékek használták a könyvet (például „Excellentissimo Illustrissimo ac. Reverendissimo D(omi)no Joanne Babl”). Lehetséges, hogy a kolligátum az egykor Fogarason székelő püspökség könyvei közül került a balázsfalvi anyagba: „P(io) Patri Nostri Ill(ustrissi)mo ac Rev(eren)d(issi)mo Ep(isco)po Fogarasiensi P.P.M Atthanasz”. Még két használó nevét jegyezték be a kötet elejére: „Hic liber con-

⁸⁰⁵ A brassói patikárius neve Benkőnek 1774 elejéről származó levelében is előfordul: „Schnel quidam Apothecarius Coronensis”. SZABÓ–TARNAI 1988, 21.

⁸⁰⁶ Lásd: JAKÓ 1976, 239.

⁸⁰⁷ S(eminarii) D(ioecessani) B(alaszfalvini). Lásd: SIPOS 2004, 568.

cessus in usum Iacobi Farkas”, „In usum Gabrielis Sztoika concessus hic liber nomine Nemes ember 1795”.

Gyakoriak a Faludi-kötetekben az aláhúzások, egy-egy szövegrész títával vagy ceruzával való kiemelése, azonban ezek legtöbbször nem kapcsolhatóak egy azonosítható olvasóhoz.

A korábbiakban említett, az egyes művek szövegéhez fűzött megjegyzések (margóra jegyzett kulcsszavak, kommentárok) mellett olyan bejegyzés is előfordul, amely a szövegből kifelé mutat. A fenti, balászfalvi kolligátum (109B) 1845-ben egy Basilius Moldovan nevű (talán Kerelesszentpálon működő) paphoz került („Anno 1845 usuavit hunc Librum Basilius Moldovan”), aki a *Nemes asszony* egy mondatát kiindulópontként kívánja használni egy új szöveg, egy prédikáció létrehozásához: „Más világi Peter / nunquam fuit talis / soha sem vala olyan // Sanctissima subit mihi / Hodierni diea (?) Dum dicérem // Ezen Textusra akarok / Predicalni ma nollite amare / mundum, ne szeressetek a világot”.⁸⁰⁸ Ugyanebben a kötetben egy más típusú bejegyzést is találunk, amellyel a könyvet az el tulajdonítástól próbálták megóvni: „Qui rapis hunc librum rapiatur tua viscera illa / effodiant corvi lumen utrumque tuum”.⁸⁰⁹

VI.4. Konklúzió helyett

A fenti adatok áttekintése alapján nem vonhatunk le általánosítható konklúziókat. Ahogy a bevezetés is utal erre, ez az összegzés csupán nagyon kis részét világíthatja meg a XVIII–XIX. század erdélyi könyvkultúrájának, s ezáltal az erdélyi Faludi-recepciónak. A kutatás eredményét nagymértékben meghatározza a gyűjtemény jellege is (például kollégiumi tékák Faludi-köteteiben valószínű, hogy diákok és tanárok bejegyzéseit fogjuk találni). A possessor bejegyzések vizsgálata ugyanakkor „akadémikus és szeges munka”: számos kötet átvizsgálása nem hoz látványos eredményt, és a kiböngészett nevek jelentős hányadának esetében a tulajdonos-használó kiléte nem azonosítható. A kutatás eredményei azonban, töredékességük és esetlegességük ellenére is, hozzájárulhatnak ennek az összetett, sok tényező által meghatározott jelenségnek az árnyaltabb vizsgálatához.

⁸⁰⁸ „A’ többi között arrul int bennünket az Ur:hogy a’ világot ne szeressük (*nolite amare Mundum*) néki ne hidgyünk, mert tsalogató és hazug... az eő barátsága veszedelmes, az eő hizelkedése merő gyilkosság... magossan emel, hogy mélyen ejthessen... ilyen ’s amolyan gyönyörűséggel kínál, hogy mérgét meg itassa... mikor leg szerelmesebben ölelkezik vélünk, akkor öl meg bennünket...” FALUDI, *Nemes asszony*, Nagyszombat, 1748, 73.

⁸⁰⁹ „Te, aki eltéped ezt a könyvet, tépessenek ki a beleid, és mindkét szemed vájják ki a hollók.”

VII. FALUDI FERENC VERSEINEK RECEPCIÓJA A XVIII–XIX. SZÁZADI KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYVEKBEN

VII.1. Az „egyéb utánn írárok”⁸¹⁰ mint a Faludi-vershagyomány recepciójának forrásai

Faludi Ferenc költészetének fogadtatását tanulmányozva, úgy vélem, elkerülhetetlen a költői életmű azon másodlagos, „receptuális mozgásterének”⁸¹¹ a vizsgálata, amelyet a közköltészet jelent. Akárcsak Amade vagy Csokonai kapcsán, Faludi verseiről is elmondhatjuk, hogy bekapcsolódtak a XVIII–XIX. századi közköltészet mint „lehetséges irodalmi létmód és kommunikációs csatorna”⁸¹² köztes játéktérébe.

E kutatási irány jelentőségére többen felhívták már a figyelmet. Kül-
lős Imola Amade László verseinek folklorizációja kapcsán világít rá ennek
fontosságára.⁸¹³ Csörsz Rumen István a közköltészet kutatásának többek
között poétikai-retorikai, mentalitás- és ízléstörténeti távlatait villantja
fel (ez utóbbinak egyik lehetséges útja az általam is választott statisztikai
vizsgálat).⁸¹⁴ Szilágyi Márton a szerzőkhöz köthető közköltészeti darabok
tanulmányozásának főként olvasástörténeti jelentőségét, a regisztráláson
túl, lehetséges alternatív kánonok feltárásában játszott szerepét hangsú-
lyozza.⁸¹⁵

⁸¹⁰ FALUDI 1787, 11. (Révai lábjegyzete)

⁸¹¹ CSÖRSZ 2005c, 170.

⁸¹² CSÖRSZ 2006, 276.

⁸¹³ KÜLLŐS 2005, 93.

⁸¹⁴ CSÖRSZ 2009, 193.

⁸¹⁵ SZILÁGYI 2006, 470–471.

Faludi maga is fordít, átdolgoz. Költészetének németes-olaszos forrásvidékéről Turóczi-Trostler József, Koltay-Kastner Jenő, Szauder József, Sárközy Péter értekeztek,⁸¹⁶ vallásos énekeinek mintáiról és változatairól pedig a századfordulón Drebitka Ferenc.⁸¹⁷ Máig kiaknázatlanok a Szelestei Nagy László által ismertetett⁸¹⁸ nagyszombati autográf adatai. Itt ugyanis a versek paratextusai utalhatnak azok eredetére: a *Cupido* és a *Remete* alapszövege német (ex germanico, ex germanico versio), német, illetve olasz nótajelzés olvasható a Nádasdi-epitáfium, illetve a *Szerencse* fölött. A *Forgandó szerencse* paratextusa („Fortuna lubrica”) megegyezik a Lőcsei-énekeskönyvben olvasható, azonos versformában íródott, latin nyelvű vers incipitjével, amelyről ilyenformán, a formai és tematikai hasonlóság alapján, talán joggal állíthatjuk, hogy mintaként szolgálhatott a jezsuita szerző számára.⁸¹⁹ Faludi verseinek háttérében tehát latin, német, olasz nyelvű szövegek állnak, egy olyan, a közköltésztől sem független, magyar nyelvterületen is élő hagyomány, amellyel azonban az alábbiakban nem foglalkozunk.⁸²⁰

Történeti szempontból „a néma olvasó válasza kevésbé ellenőrizhető”,⁸²¹ a közköltészet kontextusában azonban már nem beszélhetünk „néma olvasóról”. A befogadó, „szöveggazda” minőségében, azáltal, hogy kiválasztja, lejegyzi, saját ízlése és igényei szerint alakítja a szerzői művet, személyes olvasói reflexióhoz is juttatja azt.⁸²² Ezek az „énekek” „nyílt szövegekké” válnak, a másolás, előadás, a használat („szövegromlás”, javítás, az egyéni stílusjegyek lekopása, rövidítés, parafrázis stb.) során létrejövő változat ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a befogadó, értelmező szöveghez való viszonyulása nem közömbös.

A lejegyzett versek másolatai, a választás gesztusa révén, ezek népszerűségét, korabeli ismertségét is jelzik, s regisztrálásukkal – a számok tanúsága szerint – a Faludi-recepció egy korántsem elhanyagolható vonatkozása, a művek kanonizációjának egy másfajta vonulata tárható fel.

⁸¹⁶ KOLTAY-KASTNER 1924, 19–27., TURÓCZI-TROSTLER 1961, 363–368., 369–379., SÁRKÖZY 2005, 147–159.

⁸¹⁷ DREBITKA, 1899/1900, 5–48. és Uő, 1907/1908, 1–24.

⁸¹⁸ SZELESTEI 1999. Szelestei itt a *Phyllis* Turóczy-Trostler által azonosított német mintájának egy variánsát is közli Paintner Mihály kéziratából, 296–297.

⁸¹⁹ „Fortuna lubrica qam fallax es! / Quo volvis turbine Humanas res! / Dum sunt in culmine / Intorto fulmine; intorto fulmine / Evertis spes / Fortuna etc...” (*Aria de Corvino*, Lőcsei-ék., 125.).

⁸²⁰ Faludi verseinek a közköltészetbe való kétirányú beágyazottságáról lásd még CSÖRSZ 2016, 96–114.

⁸²¹ SZEGEDY-MASZÁK, 2005, 33.

⁸²² Vö.: CSÖRSZ, 2005c, 170.

A témaválasztás annál is inkább indokolt, mivel Faludi verseinek esetében nem rendelkezünk a szerző életében megjelent, nyomtatott változattal. Míg prózai munkái a század közepétől több kiadást is megértek, verseit nem jelenteti meg. Feltehetően nem annyira „szerénységből”, mint Négyesy vélte,⁸²³ hanem egy másfajta irodalomszemlélet jegyében. „Énekei” azonban, autográf, gyakran díszes kivitelezésű verseskötetei,⁸²⁴ illetve az ezekről készült másolatok révén, már életében terjedtek,⁸²⁵ s beilleszkedtek a a továbbhagyományozódás láncainak ebbe a fajtájába. A nagyszombati autográf címirata „Magyar Enekek. Mindenikének meg vagyon az eő Nótája”,⁸²⁶ a versek fogantatására való utalás mellett, mintegy proponálja a közköltészet létmódjára jellemző terjesztést. Dallam és szöveg együttélése, a régi énekköltészet szövegalkotási és használati gyakorlatához kapcsolódva, itt evidencia.⁸²⁷ Ugyanakkor az énekelt vers már nem kötődik kizárólagosan az írásos hordozókhoz, belép az oralitás világába, az elhangzást követően pedig ismét lejegyzésre kerülhet, visszatérve a kéziratos (esetenként nyomtatott) variálódási láncba. Ez a vizsgált Faludi-szövegek variánsainak mozgásterére is jellemző, s a jelenség általánosan mondható a kora újkori Magyarországon, ahol oralitás és írásbeliség, folklorikus, populáris és elit költészet egymás számára nyitott, átjárható világ.⁸²⁸

Az „irodalmi jellegű szövegek befogadási-használati modelljeként” definiált,⁸²⁹ hármas tagolású, közlekedőedényhez is hasonlított rendszerben a közköltészet középen helyezkedik el, s mediális helyzete révén közvetít a folklór és az egyre inkább írásos hordozókhoz kötődő műköltészet, „magas irodalom” között.⁸³⁰ A közköltészet szekundér definíciója az, amely esetünkben releváns. Eszerint a közköltészet „irodalmi létmód és kommunikációs csatorna”,⁸³¹ amely a két szomszédos réteghez való viszonyában, átfedései által definiálható. Idetartozik tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett közköltészet anonim, variánsokban létező, tömeges terjesztésű vershalmaza, hanem minden olyan szöveg (így a műköltészet

⁸²³ NÉGYESSY, 112.

⁸²⁴ Múzeumi autográf (OSZK Oct. Hung. 357), Szombathelyi példány (szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár), hasonló kiadása: *Forgandó szerentse. Faludi Ferenc (1704–1779) kéziratos versesfüzete*. Bev. DOBRI Mária és KOVÁCS Mihály. Szombathely, 1992, Nagyszombati autográf (Nagyszombat, Szent Adalbert Társaság Levéltára, Fasc. 134. c. 4.), ismerteti SZELESTEL, 1999.

⁸²⁵ Az autográfokról és korai másolatokról újabban lásd BORIÁN 2016, 2017.

⁸²⁶ SZELESTEL, 1999, 289.

⁸²⁷ Vö.: KŐSZEGHY 2010

⁸²⁸ Lásd ORLOVSZKY, 2005, 51. és KÜLLŐS, 2004, 23.

⁸²⁹ CSÖRSZ, 2006, 274.

⁸³⁰ A közköltészet definícióiról és jellemzőiről lásd RMKT XVIII/1, 17–29., KÜLLŐS, 2004, 15–30., CSÖRSZ, 2005b, 207–209., Uő, 2005c, 150–151., Uő, 2006, 274–276., Uő, 2009, 16.

⁸³¹ CSÖRSZ, 2006, 274.

is), amely a kéziratos hagyománylánc részévé válik, illetve napvilágot lát a népszerű nyomtatványok lapjain.⁸³² Csörsz Rumen István a szemléletes „rendező-pályaudvar” metaforát használja, „ahol a különböző irányból érkező szerelvények újakká kapcsolódnak össze, rakományuk pedig egyesül, vagy szétosztásra kerül más vonatok között”.⁸³³ A kéziratos énekeskönyvek, verses kéziratok, ponyvanyomtatványok lapjain felbukkanó Faludi-szövegek a köztes költészet hatóterébe kerülve a közköltészet egyéb alkotásaihoz hasonlóan viselkednek. Csak ritkán kapcsolódnak a szerző nevéhez (anonimitás), s a változatképződés szinte minden szintje megfigyelhető ezekben a szövegekben, az egyszerűbb textológiai szintű beavatkozásoktól a parafrázishoz és travesztiáig. Ebben a dinamikus befogadói rendszerben az olvasók, éneklők, felhasználók saját műveltségük és ízlésük alapján alakították át a verseket. Legtöbbször nem csupán másolói azoknak, hanem az átdolgozói, kompilátori szövegalkotás sem idegen tőlük. Nemcsak ez az utóbbi, hanem a reprodukálás, a lejegyzés minden formája teljes értékű változatnak tekintendő, hiszen az egyszerű másolás is gyakran rögzít kisebb hangtani, lexikai változtatásokat, „félrehallásokat”.⁸³⁴ Azontúl, hogy az előfordulás a vers ismertségének bizonyítéka, maga a lejegyzés egyfajta választást, ízlést tükröz.

Az alábbiakban Faludi-szövegek recepcióját vizsgálom a XVIII–XIX. századi kéziratos hagyományban. Mivel a szerzői szövegek határai ebben a közegben kérdésessé válnak, szükségesnek látszik pontosítani, hogy mi is az, ami ennek a vizsgálódásnak tárgya lehet. Az autográfok szövegváltozatai között is jócskán akad eltérés, ezért az „eredeti”, szerzői szöveg fogalma is relativizálódik, hiszen az, ami majd a kéziratos énekeskönyvek lapjain lejegyzésre kerül és folklorizálódik, már eleve variáns. A közköltészet szférájába kerülve, ezek a szövegek tovább variálódnak, a szétíródás/széténeklés szélső határain pedig akaratlanul is felmerül a kérdés, hogy hol végződik egy szöveg, és hol kezdődik egy új. Mi az, ami még Faludi-szövegnek tekinthető? A kérdés valójában jelentőségét veszti, ha a közköltészet szövegeszménye felől közelítjük meg. A közköltészeti létmód azt is jelenti, hogy minden, ami ebbe a tartományba kerül, „nyílt szöveggé” válik, az „eredeti” szerzői szöveg variálódik, szétföredez, majd esetleg újabb szövegekkel kapcsolódik össze a szöveggazdák interaktív befogadói attitűdje nyomán. Az elvariálódott Faludi-alkotásokra tehát ugyanúgy kell tekintenünk, mint a szabadon formálódó, anonim szövegekre,⁸³⁵ hiszen akként viselkednek (Faludi neve csak a legritkább esetben fordul elő).

⁸³² RMKT XVIII. 4., 18. és CSÖRSZ, 2009, 16.

⁸³³ CSÖRSZ, 2005b, 207–208.

⁸³⁴ CSÖRSZ–KÜLLŐS, 2004, 345.

⁸³⁵ Vö.: CSÖRSZ, 2009, 16.

A Faludi vershagyomány recepciójának tanulmányozásakor tehát figyelembe veszek minden olyan szöveget, amely ebből a szempontból relevanciával bír, amely még Faludi-szövegek nyomát hordozza, vagy abból inspirálódott. Idetartoznak a lexikai (például fonémák, morfémák cseréje, szórendi változások vagy a közlés irányának megváltozása) vagy strukturális változásokat mutató énekek (például rövidítés, bővítés, vándorstrófák, metrumváltás), az alkotások formaváltozatai, illetve a téma- és műfajváltozatok. Nem kerülnek be a statisztikai vizsgálatba a csak metrikai vagy rímtoposzokat tartalmazó versek (a közköltészet retorikai-poétikai eszköztárának elemeiként nehezebben köthetők szerzői szöveghez), illetve amelyekben szintén csupán sejthető (de nem bizonyítható) a Faludi-szövegek hatása. Felhasználtam azoknak a csonkult énekeskönyveknek az adatait is, amelyekben fizikai okokból csak a vers töredéke van jelen, illetve a „Mutató Tábla” tanúsága szerint az eredeti gyűjteményben több más Faludi-szöveg is szerepelt. A feltételezhetően autográfokról készült, Négyesy által „régieknek” nevezett másolatok is részben helyet kapnak, hiszen ezek is szerves részei, láncszemei lehettek a hagyományozódásnak, variánsokat generáltak.

Nem kerülnek be a vizsgálatba Faludi nem magyar nyelvű (francia, olasz, német, de többségében latin) versei, mivel az általam vizsgált források alapján egyelőre úgy tűnik, nem, vagy kevésbé kapcsolódtak be a továbbhagyományozódásnak ebbe a fajta láncába.

VII.2. Források és szöveggazdák

A legkorábbi verses kézirat, amelyben Faludi-versre bukkantam, az 1740-es évekből való, bár a bejegyzés lehet későbbi is⁸³⁶ (biztosan az 1762-es Szakolczay-énekeskönyv datálható), a legkésőbbiek az 1840-es évekre tehetők. Érdeemes megfigyelni a Faludihoz köthető szövegek⁸³⁷ népszerűségének változásait ebben a körülbelül százéves intervallumban, a statisztikai vizsgálatok tükrében.

Földrajzi szempontból a mintavétel az egész magyar nyelvterületet átöleli, a felvidéki énekeskönyvektől a Bánságig, illetve Erdélyig.

Ezek a források (több mint 100 verses kéziratból 92), amelyek valamilyen módon Faludi-alkotáshoz kapcsolódó éneket-verset tartalmaznak, a közköltészet hordozóinak szinte minden típusát képviselik.⁸³⁸

⁸³⁶ Vö.: CSÖRSZ 2003, 18–20.

⁸³⁷ Nem beszélek itt a Faludinak tulajdonított szövegekről sem, bár ezeknek is jelzésértékük van.

⁸³⁸ A tipológiához lásd KÜLLÖS, 2004, 53–55., CSÖRSZ, 2009, 38–39.

A kiindulópontot a Stoll-bibliográfia tételei jelentették, ezért is tevődött nagyobb hangsúly a kutatás során a kéziratos énekeskönyvekre, de jelen vannak prózai feljegyzésekben felbukkanó énekek, az olcsó nyomtatványok ilyen jellegű alkotásai és az iskolai színjátékok és közjátékok közköltészeti darabjai is.

A számbavett kéziratos gyűjtemények főként *világi* jellegűek, de akad közöttük kizárólag *vallásos* énekeket tartalmazó (például a *Hodor Károly-énekeskönyv*), illetve *vegyes* tartalmú verseskönyv is (például a *Lőcsei énekeskönyv* belső kötéstáblájának megjegyzése szerint a kötet tartalma: „Cantiones piaie et mundanae”).

Részben *auktoriális* (a verseskönyv második része), egészében erős Faludi-hatást mutató gyűjtemény a pannonhalmi *S. F. versei* (Stoll 1168); *keverék* jellegű például Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című munkája; de a legtöbb kézirat *receptuális* (befogadói, megörökítői gyűjtemény).

Az összeíró és a forrás feltételezett viszonyát tekintve gyakoribbak a *primer* kéziratok, amelyek fokozatosan, több éven, esetleg több generáción keresztül spontán módon bővültek a szerkesztő tulajdonos(ok) ízlése (ízlésváltozása) nyomán.⁸³⁹ Ezt néha jelzik a címekben szereplő „összeszedezett”, „egyszer ‘s másszor öszszegyűjtött”-típusú megjegyzések is. A *szekunder* kéziratok talán legkiemelkedőbb példája Jankovich Miklós nyolckötetes gyűjteménye, melynek összeállítását (régebbi kéziratos énekeskönyvek megörökítését) a nemzeti értékmentés tudatos programja mozgatta.

A források között kevés az *omniárium* (például Miksa László, Bihari Sándor kéziratai, illetve az ún. Dugonics Analekta), többségben vannak a csak közköltészeti termékeket tartalmazó gyűjtemények.

A forrásokból gyakran az is kikövetkeztethető, hogy a lejegyzés memóriából vagy más kéziratból történt. Az énekeskönyvek így összekapcsolódó hálózatot képeznek, s az utókor olvasója felfejtheti ezeket a szálakat. A hagyományozódási láncba bekapcsolódnak a ponyvanyomtatványok (például a *Váci énekes gyűjtemény*), illetve a korai kiadások is (elsősorban Révai kiadásai). Borián Elréd a Pannonthalmi Főapátsági Könyvtár Kézirat-tárában olyan aprónyomtatványokat, illetve azokra utaló feljegyzést talált, amelyek Faludi-verseket tartalmaztak.⁸⁴⁰ Ez egy újabb forráscsoporttal bővítheti a kutatás körét.

A valószínűleg tévesen Dugonicsnak tulajdonított Analekta (első két Faludi-versének kivételével), de még a Verseghy-másolat esetében is felmerül a nyomtatványból másolás gyanúja. Ez azonban korántsem zárja ki a variánsképződést, a memóriából való felidézést vagy a lejegyző verselői

⁸³⁹ Vö.: CSÖRSZ, 2009, 39.

⁸⁴⁰ BORIÁN 2016, 514. és BORIÁN 2017, 374.

készségeinek megnyilatkozását. Példa erre Farkas Pál, aki szinte kivétel nélkül „beavatkozik” a Faludi-szövegekbe (átír szavakat, rövidít vagy saját strófákkal bővít), noha az egyik bejegyzésben valamelyik nyomtatott kiadásra hivatkozik.⁸⁴¹

Bár a közköltészeti alkotások zöme a produkció első szintjén egy deákos műveltségű réteghez, elsősorban az értelmiség alsó és középső rétegeihez kötődik,⁸⁴² közönségét tekintve a társadalom jóval szélesebb rétegeit öleli fel.⁸⁴³ Az alfabetizáció térhódításával egyre tágul a közköltészet használóinak, befogadóinak köre (használatuk csak bizonyos szintű írni-olvasni tudást feltételez). A tanulmányozott énekeskönyvek másolóinak, szerkesztőinek, possessorainak társadalmi hovatartozására utaló jelek is ezt igazolják. Találunk közöttük kereskedőt, jegyzőt, jurátust, városi tanácsost, jezsuita, piarista szerzetest, papot, professzort és kollégiumi diákot, egykori kadétot, köznemeset és arisztokratát. A szöveggazdák saját ízlésük és műveltségük szerint emelnek be egy-egy művet a kéziratos hagyományba, amely a kisközösség keretein belül egyfajta közös nyelvként funkcionált, „a világnézet sajátos formája volt”.⁸⁴⁴ Ilyenformán a rendszerbe bekerülő Faludi-szövegek is egyfajta ízlésrendszert tükröznek, annak elemeit s a lejegyzett szövegeket „közönségszavazatnak, a divatosság mérőfokának tekinthetjük”⁸⁴⁵ (különösen, ha a lejegyzések számát is figyelembe vesszük).

VII.3. A kéziratos gyűjtemények paratextusainak hatástörténeti vonatkozásai

A gyűjtemények, illetve a verseknek a másolók által adott címei és a szöveggazdák egyéb megjegyzései gyakran utalnak nemcsak a kézirat összeállításának szempontjaira, a forrás és a lejegyző tulajdonos viszonyára, hanem a szövegek recepciójára is. A kéziratos kötetek/füzetek összeállítói a keretszövegekben, ha többnyire az általánosság szintjén is, de egyfajta magyarázattal szolgálnak a válogatás hogyanját, illetve a szándékolt hatást illetően.

⁸⁴¹ Farkas Pál *gyűjteménye* (Stoll 1087), 240.

⁸⁴² Vö.: CSÖRSZ, 2005b, 209. Küllös Imola fehérvia a figyelmet az iparos és földműves, illetve a kevésbé iskolázott városi rétegek bekapcsolódására a XVIII–XIX. században. KÜLLÖS, 2004, 17.

⁸⁴³ „A leszállt irodalmi s az azzal barátságosan elkeveredő népköltészeti hagyomány közös élvezője és birtokosa, egyúttal az új irodalomnak némi távolságból követője ez a középosztály.” HORVÁTH, 1978, 9.

⁸⁴⁴ CSÖRSZ, 2005b, 209.

⁸⁴⁵ CSÖRSZ, 2006, 278.

Leggyakrabban a gyönyörködtetés, „multság” és „mulattatás” szándéka fogalmazódik meg, néha, a horatiusi „dulce et utile” szellemében, a hasznossággal összekapcsolódva. A „maga-multságára” „szedeget” össze „külömbféle versezeteket” 1790 körül egy másoló (Stoll 400). Egy másik gyűjtemény összeállítója (L.J.) a „Rendessebben Hangzó Magyar Dallokat” „üres idők nyájassab’ töltésére, és a’ posványos henyelés’ utálatos vétkének el mellözése okáért” írogatja össze (Stoll 535), míg a parajdi Gyulai Sáska Absolon „az Istennek dicsiretíre s Lelkünknek üdvességire” „írta meg” énekes könyvét „Szent Mihály havának 28dik Napján az 1798dik esztendőben” (Stoll 435).

Egyes gyűjteményeket nemcsak a „maguk multságára” állítottak össze a tulajdonosok, hanem tudatosan egy bizonyos nyilvánosságot kívántak megszólítani (függetlenül attól, hogy nyomtatásra szánták vagy sem). Mészáros Ignác első kötetében azt állítja, hogy a *Tsallóközi Ódák és Énekek* „a’ szép gondolatoknak, magyarságnak, és ezekben gyönyörködőknek kedvéért” „szedegettettek” össze. A második kötet előbeszéde a „sok kasokból” „a’ szebb s világosabb színt” válogató méhecske toposzával indul, a záró részben talán az énekes előadásra szólítva fel az olvasót: „Mulasd magad vele Te! Kegyes Olvasó! (...) Verd és dalold te-is hangos Kintornáddal, / és zengjed ékesen pengő tziperáddal”.

Verseghy Ferenc kéziratának paratextusaira a Faludi-recepció kapcsán is érdemes kitérni, hiszen „A’ Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szózatí: mellyeket egybe szedte egy Hazafi tulajdon multságára 1781 Esztendőben” nemcsak több Faludi-verset tartalmaz, hanem a benne található Verseghy-zsengék is erős Faludi-hatást mutatnak. Az előszó talán az énekeskönyvbe illesztett Faludi-énekekre is reflektál. A „sem rend, sem éppen szorgalmatos kézzel válogatott munkák, sőt némelly kor el-vetett, és már egisz világ előtt meg-avúlt Eneketskék” jelenlétét azzal indokolja, hogy „némellyeket vagy a magyar nyelvnek gyakorlásáért, vagy a régi vers-szerzőknél találkozó külömbféle indulatoknak magyarázásáért magam szerzettem; másoknak szerzéseit nem másképp, mint magam verseit bé-irtam, mert a fel-jedzésre érdemesebbnek tartottam, mint tulajdonimat”[!]. Megjelenik ebben az indoklásban a nyelvművelés, egy régebbi irodalmi hagyomány újrafogalmazásának szándéka, illetve mások, (elsősorban Faludi) a *Parnasszusban* helyet kapó szerzeményeinek értékelése. Az argumentációt az énekelt vers létmódjára való utalással zárja: „azért, hogy a hárfámhoz kaptoltatni szokott éneklésemmel a külömbféle száj-izeknek külömbféle szerzésekkel elmém fáradsága nélkül kedveskedhessek. Elly! És midőn vagy tulajdon, vagy mások multságáért fáradozom, meg-ne itilly!”.⁸⁴⁶ Az éneklésre szánt Faludi-versekhez több dallamváltozatot is lejegyez.

⁸⁴⁶ VERSEGHY, 1781, 2

A collector és az énekeskönyv viszonyára, illetve az énekeskönyv szándékolt hatására is utal a Henter-verseskönyv élére illesztett hatsoros pretextus, amely bibliai, illetve mitológiai előképekre hivatkozva az „idő-töltés” mellett egy másfajta hatását is hangsúlyozza az énekeknek: „Keseredet Szívét, ama Saul Királynak / meg enyhítte haragját Dávid Hárfájának / a szép ének szava híres orpheusnak / Meg indította szívét Pokoli Királynak / Ez kis könyvecskébe a mely versek vadnak / azok is enyhítést a bus szíveknek adnak”.⁸⁴⁷

A „Némely különös mostani üdőben virágzó Magyar Poéták” közé nyilván Faludit is besorolja (bár nevét nem jegyzi le) 1790-ben Horváth János, aki *Magyar Muzeumát* nyolc Faludi-verssel indítja (Stoll 395).

Több mint tíz „világi éneket” tartalmaz Faluditól a XVIII. század végi Vutskits-énekeskönyv (Stoll 442), melyek a címirat alapján „sok meg illetődött érzékeny Szívek Szerzeménnyei” közé soroltatnak.

Farkas Pál tamási nótárius (Stoll 1087) paratextusai (és másolói gyakorlat) jól illusztrálják a „nyílt szöveg” jelenségét. A paratextusban szereplő motiváció csak részben fedi a kéziratra jellemző átdolgozói, kompilátori gyakorlatot: „Következnek sok szép Mulatságra Való Énekek, amellyek Farkas Páll Által Üdörül Üdöre öszve szedettettek, amelyek a Venus mérgetül tiszták voltak, vagy meg tisztogattattak”. A „barátságos Mulatságra való Vigasságosbb Énekek, dallok” között több Faludi-ének is jelen van. „Mulatságra való” például a közismert Straspurgeris-nótára éneklendő *Szakácsének*, az *Utra való* pedig farsangi nótaként szerepel. Ezek is „a Barátságos Üdö töltésért irattattak le azoknak kedvéért, akik az éneklésben szoktak gyönyörködni”. A „Magas hegyek, szelíd erdők...” kezdetű kontaminált Faludi-vers előtt található bejegyzésben Farkas Pál megnevezi a szerzőtől eredeztethető szövegek forrását is: „Az Faludi jó Vers Szerző öszve szedegetett, s könyvben ki nyomtattatott Énekei közöt ezen aláb irt Ének is a többi közöt találtatik” (vagyis a kézirat forrása itt Révai valamelyik Faludi-kiadása lehetett, mivel ezek a bejegyzések 1807 körüliek lehetnek). Érdekes, hogy az ad notam az ugyancsak Faludi-szerzeményre, *A Hajnalra*, mint „a föllül irt”, anonim „régí énekre” hivatkozik (p. 240.), noha ezt Révai Faludinak tulajdonítja.⁸⁴⁸

A közköltészet szférájába kerülve, az egyes műköltői alkotások gyakran anonimá válnak, elszemélytelenednek, lekopnak az egyedi stílusjegyek, az eredeti kontextus megszűnik. Példa van azonban arra is, hogy a mű eredeti paratextusa átíródik, s a szöveg ilyenképpen „rekontextualizálódik”. Így válhat Nádasdy „koporsós versének” szerzőjévé (a vers

⁸⁴⁷ „Énekes Könyv melyeket Némely Üdöknek töltésire és a Bus Szíveknek könyebítésire Irtam Nemes Déés Várossában Ezer Hétszaz Nyoltzvan Kettödikben Kis Aszony Havának Tizen hatodik Napján. B. H. A.” (Stoll 346)

⁸⁴⁸ Igaz, a lábjegyzetben a kiadó jelzi, hogy „Ez az Ének nints meg Faludi Kéz írásábann”.

keletkezési körülményeinek precíz megjelölésével) Bihari Sándor omniáriumban (Stoll 295) maga gróf Nádasdy Ferenc: „Generál Nádasdi *maga magának Halála előtt egy Órával irt Epitaphiuma*” (kiemelés tőlem). Egy másik példája ennek a *Szent István királyhoz* pontos adatokban bővelkedő paratextusa Benkes István énekeskönyvében (Stoll 340): „Szent István első Keresztény Magyar Királyról való *enek, mellyet, a Magyarok enekeltek azon Pompa és Örvendezés alkalmatosságával*, Midon 1771dik esztendőben azon D. Sz. Királynak Rothadás Nélkül Maradott Jobb Keze a Rágusai Respublicától Felséges Aszszonyunknak ajándécul vissza adatott és Sz. Jakab havában Nemes Buda Királyi Városban a Boldog Emlékezetű Mátyás Király házánál építtetett Templomba, Nagy Örömmel és Pompával bé tétetett” (kiemelés tőlem).⁸⁴⁹

A kötetek összeállítói által adott címek is utalhatnak a szöveg és a befogadó kapcsolatára, a lejegyző gyakran értelmez is a címadással.

A latin címek (az autográfokhoz hasonlóan) általában műfaj- vagy téma megjelölők, például *Pastoritia*, *Satyrica*,⁸⁵⁰ *Aria de Pietate*, *Aria de Regre-atione*, *Aria de Mundo*.⁸⁵¹ A különböző műfajokra magyar megnevezések is utalnak: pásztori ének, epitáfium vagy koporsó(s) vers, dialógus, mars stb. A Brassai-kódexbeli (Stoll 222) *A feszülethez* címe a vers „funkcionális”, ünnepközi besorolását adja: húsvéti „ájtatos ének”, a Szakolczai István-énekeskönyv verscíme (Stoll 266) már értelmez is: „Bűnös Léleknek Megváltónkhöz térése”. Ugyanebben a forrásban a *Nádasdi* az alábbi terjedelmes címmel jelenik meg: „Diadalmas ének mellyben Msgos Gróff Nádosdi Ferencz Hadi Vezér nyert győzedelmek után Vitéz Katonáit meg Szólétván dicséri, és többekre is sörkengeti”⁸⁵². A „Fortuna szekerén okossan ulj” kezdetű ének fölött az „Intés azokhoz etc.” megjegyzés szerepel.

A megváltoztatott cím felől közelítve talán maguk az énekek is átértelmeződnek, bizonyos hangsúlyok áthelyeződnek. A legismertebb Faludi-énekek közé sorolható az *Erdő: Erdei Multság* (Stoll 1153), *Erdei Méltóság* (Stoll 526), *Erdők Boldogsága* (Stoll 343), *A Falusi Öröm* (Stoll 864). A címvariánsok jelentésmezeje elég széles skálán mozog (multság – méltóság), a *Falusi Öröm* esetében pedig talán a vergiliusi hagyomány is feldereng. „Beszédese” a már említett Farkas Pál verscímei is: *Az emberi életnek sokféle változásirul* („Szerentse kerekén okossan ulj...”), *A Világnak Csalfaságárul*

⁸⁴⁹ Vö. a Nagyszombati autográf megjegyzése: „NB. Anno 1771. Mense ... Allata est Manus S. Stephani Ragusa Mense Julio die ... exposita est in Schonbrun publico cultui per dies octo - dein die ablata Vienna ad Montem Pannóniáé ibi tridua culta - die ... in-de translata Budam ad Ecclesiam Parochialem sub cura Soc. Jesu, in Praesidio con-quietvit una die - hinc in Palatium Regni Budense allata ubi quietura”. p. 52.

⁸⁵⁰ *Mészáros Ignác versgyűjteménye* I (Stoll 280).

⁸⁵¹ *Lócsei-ék.* (Stoll 1080)

⁸⁵² Lényegében a nagyszombati autográf címének bőbeszédűbb megfogalmazása „Protopopaea C. Nádasdi ad Milites”.

(„Az Újdon Új Politziát...”), *Szép Szív Örvendezettő Ének az Hajnali Üdöriül* („A szép Hajnal mihent hasad...”), stb. A témamegjelölésen túl az interpretációra és a befogadói attitűdre is utalnak ezek a paratextusok. Pálóczi Horváth Ádám megváltoztatja a *Phyllis* címet, s ezáltal a vers főszereplőjévé Amor válik (*A tolvaj Amor*).

Az összeíró esztétikai értékelése mellett – a *Clorinda* „Egy Pásztori Ének *de igen szép*”, a *Phyllis* „Más igen szép ének” – már az interpretáció egy mélyebb szintjét jelzi a *Világi énekek* (Stoll 1149) paratextusa, amely a cím mellett megjegyzi, hogy a *Phyllis* szívét ellopó „Amor név alatt a legény” értendő.

Érdekesek Paintner Mihály⁸⁵³ kéziratának paratextusai, aki szükségesnek látta latin nyelvű szómagyarázatokat fűzni a magyar nyelvű Faludi-versekhez.

VII.4. Statisztikai tanulságok

Az alábbiakban 92 forrás alapján statisztikai vizsgálatot végeztem a Faludi-szövegek kéziratossági terjedését/recepcióját illetően. Mivel maga a magyar nyelvű szerzői korpusz sem több 46 versnél (a variálódó korpusz pedig ennél is kevesebb), újabb kutatások adatai egészen biztosan fogják árnyalni a képet. Amiért mégis érdemesnek látszott a módszer alkalmazása, hogy valamelyest megfoghatóvá válik ez az amorfi szöveghalmaz, s ami a Faludi-recepció szempontjából közel sem mellékes, láthatóvá válik, hogy ebben a közegben melyek voltak a költői életmű azon darabjai, amelyek nagyobb népszerűségnek örvendtek. Úgy gondolom, az „élbolyban” szereplő versek pozícióján alapvetően nem változtatna, ha újabb forrásokat vonnánk be a vizsgálatba.⁸⁵⁴

Egyszeri előfordulásként regisztráltam azokat a darabokat, amelyek ugyanabban a gyűjteményben kaptak helyet (például a Jankovich-féle Nemzeti *Dalok Gyűjteményében*), hiszen ezek a „közlés gesztusával” már betöltötték szerepüket a statisztika szempontjából. Külön-külön regisztráltam azonban a később egybekötött kolligátumokban előforduló, azonos Faludi-versek variánsait.

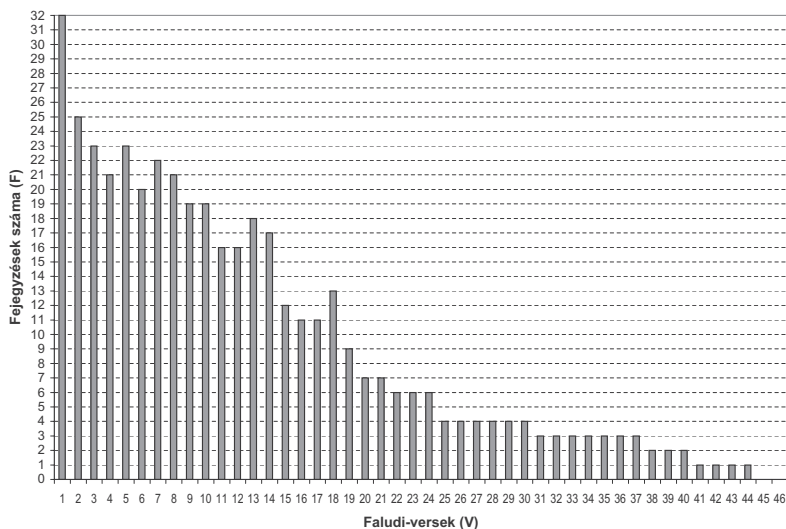
Csörsz Rumen István hasonló szempontú, a Csokonai-oeuvre köz-költészeti használatát vizsgáló tanulmánya nyomán⁸⁵⁵ kétféle mennyiségi kategóriával dolgozom. Az egyik a *Faludi-versek* (V) számára vonatkozik,

⁸⁵³ Paintner autográfából is másolhatott, hiszen közvetlen kapcsolatban állt mind Faludival, mind a Faludi verseit először kiadó Révaival.

⁸⁵⁴ Újabb forrásokra hívja fel a figyelmet Csörsz monográfiájának Faludi-fejezete, illetve Borián Elréd tanulmánya. CSÖRSZ 2016, 96–114, BORIÁN 2016, 509–514.

⁸⁵⁵ CSÖRSZ, 2007a.

amelyek megjelennek a variálódásnak ebben a „köztes terében” (vagyis az a 46 vers, amely jelenlegi ismereteink szerint – az általunk ismert autográfok, illetve a Négyesy-féle kritikai kiadás alapján – Faludinak tulajdonítható), a másik a számszerűsíthető *Faludi-szövegek* (Sz) összességét jelöli (Sz = FxV, ahol az F azt jelzi, hogy egy verset hányszor rögzítettek a korabeli énekeskönyvekben/versgyűjteményekben).

Az egyes Faludi-versek feljegyzései számokban

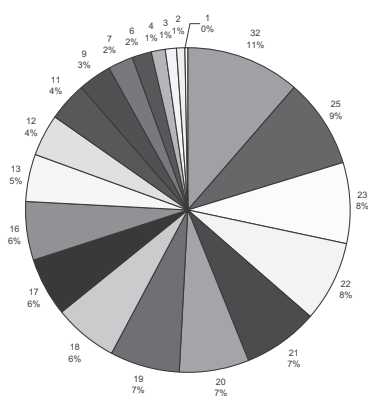
A 46 Faludi- (vagy Faludinak tulajdonítható) költeményből (Faludi összes magyar nyelvű verseiből) 44-et rögzítettek valamilyen formában 281 alkalommal a kéziratos énekeskönyvek, versgyűjtemények. Ez 435 szöveget jelent, ami a variálódó Csokonai-repertoár 773 szövegéhez⁸⁵⁶ viszonyítva sem nevezhető kevésnek, hiszen Faludi esetében a szerzői korpusz is jóval kisebb (Csokonainál ez 145 vers).

Ami a lejegyzett szöveganyag mennyiségi megoszlását illeti, elmondhatjuk, hogy meglehetősen egyenletes, több szöveget hordoznak a gyakrabban lejegyzett szövegek (a 16–32 alkalommal előforduló versek a korpusz 68%-át).

⁸⁵⁶ CSÖRSZ, 2007a. Csörsz 101 forrást vont be a vizsgálatba.

VII. FALUDI FERENC VERSEI KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYVEKBEN

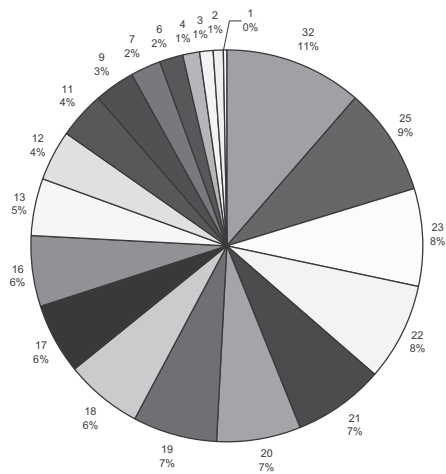
F	V	Versek %-os aránya	Sz	Szövegek %-os aránya
32	1	2%	32	7%
25	1	2%	25	6%
23	2	4,5%	46	11%
22	1	2%	22	5%
21	2	4,5%	42	10%
20	1	2%	20	5%
19	2	4,5%	38	9%
18	1	2%	18	4%
17	1	2%	17	4%
16	2	4,5%	32	7%
13	1	2%	13	3%
12	1	2%	12	3%
11	2	4,5%	22	5%
9	1	2%	9	2%
7	2	4,5%	14	3%
6	3	7%	18	4%
4	6	13%	24	5%
3	7	15%	21	5%
2	3	6,5%	6	1%
1	4	9%	4	1%
0	2	4,5%	0	0%
281	46	100%	435	100%

*A variálódó Faludi-korpusz
százalékos megoszlása (a százalékok
fölött a lejegyzések száma látható)*

Akárcsak Csokonai esetében, az egyik elsőként szembetűnő jelenség, hogy a költői életmű egy része nem, vagy csak kismértékben kapcsolódik be a kéziratos másolati láncba. A variálódó korpusz 46%-át az 1–4 alkalommal előforduló versek alkotják. Ez még nyilvánvalóbb, ha a források köréből kivonjuk a négy, autográfrol készült másolatot, hiszen ezekben, a csak néhány Faludi-verset tartalmazó forrásokkal szemben, nem érvényesül a választás/válogatás szempontja. Az arányok a következőképpen alakulnak:

F	V	Sz
28	1	28
21	1	21
19	2	38
18	1	18
17	3	51
16	1	16
15	2	30
14	1	14
13	1	13
12	3	36
10	1	10
7	1	7
6	1	6
5	2	10
4	1	4
3	2	6
2	1	2
1	10	10
0	11	0
211	46	320

Százalékos megoszlás az autográfokról készült korai másolatok nélkül

A versek 24%-a egyáltalán nem, 24%-a pedig csak egyszer, illetve (egy vers) kétszer fordul elő a közköltészeti használatban. Ez csaknem felét jelenti a variálódó korpusznak.

Lássuk, melyek ezek az énekek:⁸⁵⁷

2	A megfordult szerencsén való epekedés – Az epesztí szívetem
1	Cupido
1	Szent Imre hercegrül
1	Az Úr Jézushoz
1	A Szűz Máriához

⁸⁵⁷ A versek címét a kritikaiként számontartott, Négyessy-féle kiadás alapján közlöm, FALUDI, 1900.

1	Szent Emidhez
1	Mária Terézia királyné asszonyunkhoz
1	Bucsuzó ének
1	Fekete Györgynek – Ide felénk Pásztor
1	A kesergő pásztorok – Pásztor, kinek fonod
1	Felfuvalkodottnak megfordult szerencséje
0	Batthyáni Lajosnak
0	Azon méltóságnak nevenapjára
0	Niczky György házasságára
0	A tarcsai savanyó vizről
0	Szily János püspöknek
0	Pásztorversengés – Minap egy kis kanász
0	Megint pásztorversengés – Egy mohos kősziklán
0	Az aggódó pásztor – Tátra hegye alján
0	Ismét pásztori versengés
0	Nem szeretem, nem gyűlölöm
0	Affectus ad Jesum ⁸⁵⁸

Idetartoznak tehát *A feszülethez* és a *Szent István királyhoz* kivételével a vallásos énekek, az iskoladrámák betétdalai (3), az alkalmi költemények nagy része és az eklogák. Ez utóbbiak esetében az okot részben a műfajban (amely nem tette lehetővé a „felaprózódást”), a versformában (Faludi más verseitől eltérően, kivétel nélkül páros rímű, felező 12-esekben íródtak), nem utolsósorban pedig a szövegek hosszúságában kereshetjük, amely nem kedvezett a kéziratok terjesztésnek. Ezt igazolni látszik, hogy a Nádasdyról írt mindkét vers, bár alkalmi költemények, mégis a „toplista” első tíz helyezettje között szerepelnek. A közköltészeti létmód is az apróbb formáknak kedvezett, s a kétsarkú 12-esek a XVIII. század végére kikerültek az énekelt versformák közül.⁸⁵⁹

A *Bucsuzó ének* és a *Cupido* esetében nehezebb magyarázatot találni. Az előbbi viszonylag kései datálású (1775). Az utóbbi a közköltészetben is kedvelt motívumot dolgoz fel (például *Álnok Cupido hamis csalárd zsidó...*), talán más, hasonló témájú, népszerűbb versek szoríthatták ki az alkalmi versekhez hasonlóan magyar alexandrinban írt felelgetős éneket.

⁸⁵⁸ A vers csak a nagyszombati autográfban fordul elő. Közli SZELESTEI, MKsz 1999/3, 291.

⁸⁵⁹ CSÖRSZ, 2009, 66.

A négy vallásos ének terjedését, alkalmi vonatkozásai mellett (három közülük konkrét korabeli eseményhez vagy személyhez kötődik), talán az is akadályozta, hogy a „Szüzek, iffjak sirjatok...”⁸⁶⁰ kezdetű énekkel ellentétben, nem kerültek be az egyházi használatba.⁸⁶¹

Ugyanakkor nem szabad elfeledni, hogy a statisztika torzításai éppen itt lehetnek a legnagyobbak, ahol kisebb előfordulást regisztrálunk egy versből, „hiszen itt az egy és két előfordulás közt jókora (100%-os) eltérés van”⁸⁶².

A skála másik végén a leggyakrabban lejegyzett, így leginkább népszerűnek tekinthető versek helyezkednek el. Itt már az összes vizsgált forrás anyagára támaszkodtam, bár az első 11 vers ugyanaz marad (csak sorrendjük módosul valamennyire). A címeket itt is a Négyesy-kiadás alapján közlöm. Mivel az énekeskönyvekben szinte sohasem ilyen formában fordulnak elő (leggyakrabban álcímekkel jelzik, hogy egy másik ének következik: *Más, Más ének, Világi ének, Nota, Alia*), a kezdősorokat is feltüntettem (bár sokszor azok is módosulnak).

Helyezés	Előfordulás	Cím	Incipit
1.	32	Phyllis	Phyllis nyugszik, mély álomban
2.	25	Clorinda	Gyenge Chlorinda
3.	23	Forgandó szerencse	Fortuna szekerén okosan ülj
	23	Tavaszi	Királyi multság erdőben sétálni
4.	22	Erdő	Magos hegyek, szelíd erdők
5.	21	Gr. Nádasdi Ferencz horvátországi bán koporsós versei	A mig engedte
	21	Kisztó ének	Uri nemzet eredete
6.	20	Nádasdi	Rettentő Mársnak fajzati
7.	19	A feszülethez	Szüzek, iffjak sirjatok
	19	Felelő ének	Hires főrend nemzetében

⁸⁶⁰ „Keresztények sirjatok...” incipittel terjedt, később egyházi énekeskönyvekben is. Elsőként BOZÓKI, 1797, 154.

⁸⁶¹ Legalábbis a Faludi-szövegekre visszavezethető formában, hiszen a Xavéri Szt. Ferencnek tulajdonított *Az Úr Jézushoz* általános ima, mely magyar nyelvterületen is közismert volt már a XVII. században. Vö. DREBITKA, 1900 és Uő, 1908.

⁸⁶² CSÖRSZ, 2007a.

VII. FALUDI FERENC VERSEI KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYVEKBEN

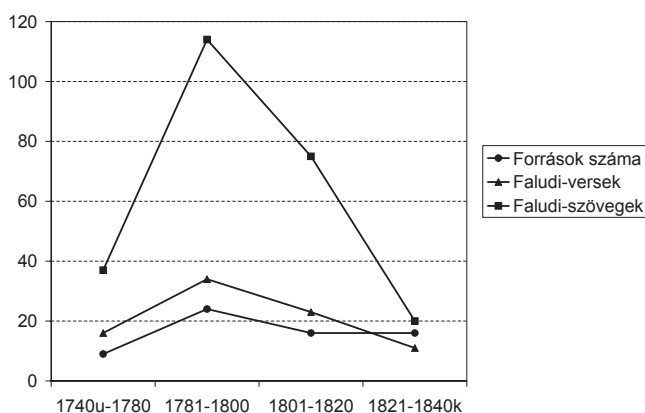
8.	18	Nincsen neve	Egy agg-lant van Gyöngyös táján
9.	17	Tarka Madár	Egy kis tarka madár vig kedvében
10.	16	Utra való	Ne maraszszuk, elmehet
	16	A hajnal	A szép hajnal mihelyt hasad

Újabb források bevonásával az énekek sorrendje változhat, mégis úgy gondolom, hogy az „élbolyban” ugyanezek a versek fognak szerepelni.

Árnyaltabb képet kapunk a kéziratos Faludi-recepcióról, ha a feltárt adatokat megpróbáljuk időrendi csoportokba rendezni. Kimaradnak a vizsgálatból a pontosan nem datálható források.

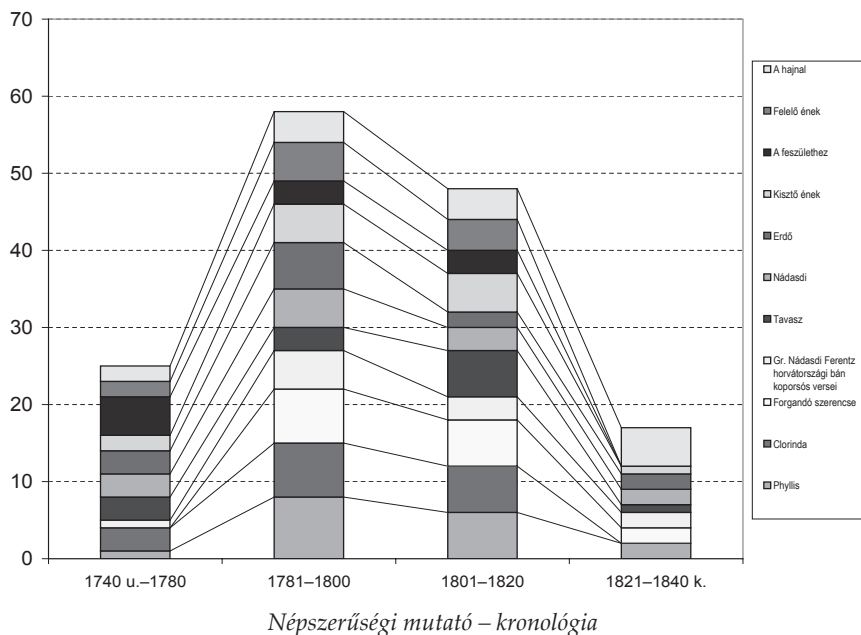
	1740 után–1780	1781–1800	1801–1820	1821–1840 körül
Források száma	9	24	16	16
Faludi-versek	16	34	23	11
Faludi-szövegek	37	114	75	20

A mintavétel alapján szépen kirajzolódnak a Faludi-szövegek közköltészeti recepciójának kronológiai változásai. Eszerint a Faludi-hagyomány az 1781–1800 közötti időszakban éri el népszerűségének tetőpontját, majd az 1800-as évektől kezdődően fokozatosan teret veszít. Megfigyelhető, hogy az 1801–1820, illetve az 1821–1840 körüli időszakokban a források száma nem változik, ennek ellenére a Faludi-versek és Faludi-szövegek jelenléte rohamosan csökkenő tendenciát mutat:

A Faludi-szövegek közköltészeti recepciójának kronológiai változásai

Az egyes énekek népszerűségi mutatója sem állandó a különböző időszakokban:

A csúcspontok többnyire megegyeznek az általános tendenciával. Kivételt képez *A feszülethez*, melynek közismertsége az 1780-ig tartó periódusban éri el tetőpontját, majd csökken, a *Tavasz*, amelyet 1801–1820 között jegyeztek le a legtöbbször, illetve a *Hajnal*, amely az általános irányultsággal ellentétesen, éppen az 1820–1840 körüli időszakban tűnik népszerűbbnek.

Faludi énekeinek terjedése a vizsgált korszakot követően sem zárult le. Ezt tanúsítják azok a népköltési változatok, melyeket a XX. században regisztráltak.⁸⁶³

Bár nem része a statisztikai vizsgálatnak, érdemes néhány szempontot felvetni azt a kérdést illetően, hogy a Faludi-versek közül miért pont ez a néhány ének lett népszerűbb ebben a közegben.

Noha nem állíthatjuk, hogy Faludi Amadéhoz és Csokonaihoz hasonlóan bizonyos értelemben „közköltőként” alkotott volna, költészetének kétségtelenül vannak ilyen vonatkozásai. Hogy versei bekerültek a folklórizáció körforgásába, részben annak is tulajdonítható, hogy költészetében megtaláljuk ennek a regiszternek a kedvelt toposzait (többek között a for-

⁸⁶³ Lásd CSÖRSZ 2000, 172., 176–177., SÁRKÖZY, 2005, 208.

gandó szerencse témája, a vénasszonycsúfoló, a szerelem nyilaival lövöldöző Ámor/Cupido motívuma).

Nem kis szerepe lehetett a közköltészeti létmódbba való bekapcsolásban a versek énekelhetőségének, az oralitással való szoros kapcsolata révén a dallam elősegítette a memorizálást és a terjesztést. A verseket már a szerzői intenció szerint is éneklésre szánták, a későbbiekben pedig a közköltészet általános gyakorlatának megfelelően újabb „nótákat” rendeltek hozzájuk. A lista élén szereplő alkotásokhoz gyakran többféle dallam is társult, s évtizedeken átívelő népszerűségüket, továbbélésüket ez is elősegíthette. Talán éppen a vezető pozíciójú *Phyllis* és a *Clorinda* az, amelynek a legtöbb dallamváltozata ismert. Persze nem ritka jelenség az attribúálás sem. Verseghy *Parnasszusában* megjegyzi, hogy mivel gyűjteményének első néhány éneke, köztük a *Tündérkert* (*Virágok Tántza*), az *Erdő* (*Erdők boldogsága*), a *Hajnal* (*Hajnali üdö*), a *Phyllis* (*Sokféle Szíveknek vágyakodási*⁸⁶⁴) „egy forma lábu versekből” áll, „azért ezen 6 éneket lehet akármelyly nótára ezek közül, melyek alájok vannak írva, sött a következő Ariakra is énekelni” (p. 17). A versforma nem más, mint a 8/7-es, amely részben éppen Amade és Faludi lírájának, az egyházi énekhagyománynak, majd a német érzékeny dalköltészetnek a hatására a XVIII. századi világi líra egyik legkedveltebb formája lett.⁸⁶⁵ Az ebben a formában írt Faludi-versek népszerűségének fenntartásához tehát az is hozzájárulhatott, hogy a század végére már számtalan újabb, klasszikus dallammintára lehetett énekelni őket.⁸⁶⁶ A gáláns-rokokó énekköltészet darabjai közé sorolható a *Clorinda* is, mely rövid soraival, rímekkel tagolt, szimmetrikus, apró ívekből, motívumismétlésekből felépülő strófaszerkezetével szintén többféle dallamváltozattal volt ismert.⁸⁶⁷

Faludi verseinek zenei vonatkozásaival Hovánszki Mária foglalkozott.⁸⁶⁸ Tanulmányában rámutat az Amade–Faludi-hagyomány populáris regiszterre gyakorolt hatására is: „A rokokó formaváltozások, nem utolsósorban Faludi és Amade népszerűsége révén a 18. század közepétől a popularitás szintjét is érintették, ahol régi és új együttélése rendkívüli dallam- és stíluskeveredéshez vezetett (...) Faludi és Amade líráján keresztül elsősorban az elit műzene alakította át a közköltészet formáit”.⁸⁶⁹ Ugyanakkor ezek a lista élén szereplő darabok átmenetet képeztek az érzékeny énekelt dalköltészet felé. Az 1780–90-es évektől az éneklés kultúrája is

⁸⁶⁴ A címadásban itt is benne rejlik az interpretáció, hiszen itt nem *Phyllis* és nem is *Ámor* a „főszereplő”, hanem az emberi természet sokszínűsége a szerelemben.

⁸⁶⁵ Lásd: HOVÁNSZKI, 2007, 302–303., HEGEDŰS, 1998.

⁸⁶⁶ HOVÁNSZKI, 2009, 69–70.

⁸⁶⁷ Többfajta kottás átíratát közli HOVÁNSZKI, 2007, 303–304.

⁸⁶⁸ HOVÁNSZKI, 2007, 2009.

⁸⁶⁹ HOVÁNSZKI, 2007, 303–305.

megváltozott, s Faludi énekeinek egy része megfelelt az új társasági divatnak.⁸⁷⁰ Bár a populáris regiszterben ezek a változások jóval áttételesebben vagy kevésbé érzékelhetők (itt még továbbra is a régi énekköltészethez kapcsolódó kulturális hagyomány a döntő), hatásukkal számolni lehet, hiszen ez a regiszter is folyamatos változásban van.

Ami az egyes versek popularizálódását elősegítette (különösen a *Tavas*, az *Erdő*, *A hajnal* és a Nádasdy-epitáfium esetében), az a jelenség lehetett, hogy egyes kollégiumi vagy esetleg papi-szerzetesi kisközösségek versírási gyakorlatában poétikai-retorikai mintaként funkcionálhattak. Ezt bizonyítja a kolozsvári egyetemi könyvtár Ms. 438 jelzetű kézirata, ahol főként magyar nyelvű poétikai gyakorlatok követik egymást különböző témakörökben (a télről, a tavaszról, a pásztori életéről stb.), más-más „szerzők” tollából. Az 1812 körül keletkezett kézirat, *A Tavasz ohajtása* című kísérelteihez Szentjóni Szabó László verse mellett Faludi *Tavas* című költeménye szolgált mintául. A legnyilvánvalóbb ez a Miklós Károly neve alatt szereplő versben: „... Jöjj el oh ohajtott tavasz / Es ne légy mi hozzánk ravasz / Mert az erdőkben sétálni, / Királyi hely; is járkálni, / Az ő árnyékos Utzáin. / S Gyenge szellők legyezésin, / Ott kedvességet szerezni / S Időt vigan töltögetni...”. Ugyancsak ezen a címen szerepel egy prózaira sikerült kísérelt: „a Filemile... majd bájoló énekével társat édesgetvén a zöld biborba öltözött erdőket s azoknak lakossait musikálni taníttsa. A Pásztor már alig várhatta hogy a zöld halmokon és a tarka völgyeken kedves nyáját étethesse abból a füből a mellyet a rosa szín Hajnal gyöngy harmatokkal hintett bé (...) Dianna keseregve ohajtja, hogy már valahára a kies és szent berkekben a kinálkodo árnyékokban vonnya sátorát...”. Talán *A Télről* című, 8/7-es sorokban írt vers is Faludi-hatást mutat: „... Meg szűnt a szép Filemile / Vig hangját harsogtatni (...) / Kedves paraszt furuglyáját / Kényne szerint pengetni (sic!) / 'S szép gyöngy harmattal rakott / Füven nyáját etetni / Meg szűntek a szép mezők is / Zöld füvekkel kérkedni / 'S Florának szép fiaival / Lakosit ketsegetni // Busongnak és keseregnek / Kárhoztatják attyokat / Hogy oly gyászba öltöztette / Szép s kedves tájékokat...”.

A próbálkozások poétikai színvonalától, esztétikai értékétől eltekintve, a fenti adatok jelentősége abban áll, hogy bizonyítja a Faludi-szövegek retorikai-poétikai „alapanyagként” való működtetését az iskolai kötelező versírási gyakorlatban, aminek ilyenformán ízlés- és kifejezésformáló hatása is volt.⁸⁷¹

Lényegében ugyanez a jelenség játszódik le egyes ismert szerzőhöz köthető művek esetében is, csak más poétikai-esztétikai szinten. Idesorolhatók, Révai egyes versei mellett, Bíró István jezsuita szerzetes sokáig Fa-

⁸⁷⁰ HOVÁNSZKI, 2009, 30.

⁸⁷¹ Vö.: KOMÁROMY, 1992, 9–11.

ludinak tulajdonított verse, a *Tavaszi üdö*⁸⁷² és Fejér György⁸⁷³ *A kert című* rokokó idillje is. A leginkább azonban Verseghy zsengeiben figyelhető meg ez a hatás, ahol nemcsak retorikai-poétikai eszköztárként, hanem metrikai toposzként is működnek az ugyanannak a gyűjteménynek a lapjain található Faludi-költemények szövegei.⁸⁷⁴

VII.5. „Más valaki toldta bé emez Éneknek Vers kötetjei közé a' kézről kézre járó le iratás közben”⁸⁷⁵

A variogenézis és topogenézis fogalmait Csörsz Rumen István vezeti be a közköltészeti szövegekben végbemenő folyamatok megnevezésére. Míg az előbbi a folklorizálódó szövegeket „az egy szöveg → sok szöveg mozgásterében” ragadja meg (hogyan nyílik meg egy szöveg más szövegek előtt), addig a topogenézis az invariánsok közötti rokonságot próbálja feltérképezni: az a retorikai készség, „amely lehetővé teszi a toposzokból való moduláris gazdálkodást, n+1 szöveg létrehozását”.⁸⁷⁶ Az alábbiakban Küllös Imola tipológiáját követem a Faludi-szövegek közköltészeti létmódjának bemutatásában, aki Amade-tanulmányában a variálódás négy, egymástól el nem különíthető szintjét nevezi meg.⁸⁷⁷ Az első a morfematisz szint (fonémák, szavak, szórend cseréje, a közlés irányának megváltozása). A lexikai változatokat a szintaktikai változások (Csörsznél „a strófákban végbemenő strukturális változások”) követik: rövidítés, bővítés, „széténeklés”, a szótagszám és az ezzel összefüggő strófaforma változása. A harmadik szintet a formaváltozatok jelentik (például stílusváltozatok), míg a negyediket a téma- illetve műfajváltozatok képezik (parafrázis, inverzió, travesztia). Ez utóbbit Csörsz már a topogenézis szférájába utalja, mint a toposzok különböző használati formáit (idetartozik többek között a rímtoposz és a metrikai toposz is).⁸⁷⁸

⁸⁷² SZELESTEI, 1998, 534–535.

⁸⁷³ A papi szeminárium éveit Pozsonyban töltötte, s a kispapok irodalmi társaságának tagjaként szerepe lehetett Révai Faludi-kiadásának megjelentetésében.

⁸⁷⁴ Lásd a következő fejezetet.

⁸⁷⁵ Révai–Faludi I, 24.

⁸⁷⁶ CSÖRSZ, 2009, 32–33.

⁸⁷⁷ KÜLLÖS, 2005, 81–82., lásd még CSÖRSZ, 2009, 178–185.

⁸⁷⁸ CSÖRSZ, 2009, 33–34., 67–70.

VII.5.1. „Ha valami hibát találna hugom Aszony bene meg igazétsa”⁸⁷⁹

A változatképződés számtalan formája jelenik meg a kéziratokban rögzített szövegekben. Mivel a közköltészeti alkotások esetében a repetitív jelleg és a szövegek hatása az elsődleges,⁸⁸⁰ a szöveggazdák is ennek megfelelően alakítják, szerkesztik vagy írják át a verseket aszerint, hogy saját ízlésük, megítélésük alapján milyen formai vagy tartalmi változtatást tartottak fontosnak ebből a szempontból. A nyílt szövegek létrejöttének egy kevésbé tudatos folyamatára utalnak azok a variánsok, amelyekben a textológia szintjén megragadható az oralitás közvetlen belépése az írásbeliségbe. Ilyenkor a lejegyzett változat talán az elhangzás állapotához áll közelebb, s gyakran a „félrehallás”, félreértés vagy meg nem értés nyomát tükrözi.⁸⁸¹

Mivel a szövegek mind földrajzi, mind társadalmi értelemben „határtalanul” áramlanak, a „befogadhatóság” érdekében a felhasználók megváltoztatják a nyelvjárási sajátosságokat vagy a deákos-klasszikus műveltség számukra jelentéssel nem bíró jegyeit. Nyelvjárási fonémaváltoztatásokat mutat például a Horváth János-énekeskönyv, illetve a Pannonhalmi-énekeskönyv anyaga, de Verseghy másolata is a Tisza-vidéki nyelvjáráshoz áll közelebb, feltételezett dunántúli mintájához képest.⁸⁸² Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy nyelvjárási és „nyelvhelyességi” tekintetben maguk az autográfok sem egységesek (az ismert szombathelyi példány nyugat-dunántúli sajátosságaival szemben a korábbra datált múzeumi autográf a mai irodalmi nyelvhez áll közelebb).

Az átalakítások egy nagy része az egyszerűsödés irányába mutat. A lexikai variánsok közül a szavak/szintagmák cseréje többnyire ezt jelzi.

A XIX. század végi nyelvészek által is megfejteni próbált „otsó nyulakat” jelzőjét gyakran cserélik ki „félénk”-re (például a Baky Rudolf-énekeskönyvben, Mészáros Ignác gyűjteményében vagy a Szép világi énekekben), egy Erdélyi Jánosnak beküldött változatban „alvó”-ra (MTAK RUI 206/118). Farkas Pálnál „friss futó nyulak” szerepelnek. A *Felelő énekben* legtöbbször a „Mint az *evet* felültében / Meg sem mozdul lágy nyergében” hasonlat okozott problémát,⁸⁸³ ezt az utóbbi gyűjtemény összeállítója így oldja meg: „mind szép lóra fel ültében...” (Rákosi S. Holmijában „mint

⁸⁷⁹ Levéltöredék az MTA Kézirattárából, RUI 8r 193/25/30.

⁸⁸⁰ KÜLLŐS, 2004, 29.

⁸⁸¹ Mészáros Ignác versgyűjteményében például egyes szavak helye üresen marad (legtöbbször olyan szavaké, melyeknek lejegyzése egyediségük, különösségük miatt más énekeskönyvekben is láthatóan nehézségbe ütközött).

⁸⁸² NÉGYESY, 112.

⁸⁸³ Mészáros Ignác első kötetében ennek a szónak a helye üresen van hagyva.

szép lova...”). Több forrásban szerepel a *Phyllis*-beli „Hamis, titkos, *dévaj szív*” szókapcsolat helyén a kontextusba nem igazán illeszkedő „de vaj szív(e)” vátozat (Rákosi, Vajasdi, Analekta). Ugyebben az énekben a sokféle „szív” egyik jellemzésében, „Ez kendőzik, fűrtet *visszál* / Százszor tükérehez fut”, a *visszál* igét módosítják: „visel” (Mészáros, Rapos J.), „vesz rá” (Dugonics), „választ” (Analekta). A Zichy Franciska-ék. az egész sort kicseréli: „Ez könyökök vizben fördik...”. Ugyancsak szokatlan ígének számít a *megverdődnék* („Satyrosok *megverdődnék* / Tépiük egymás szakállát”), ennek lexikai variánsai például a „meg verődnek” (Páter Vitus-ék.), az „öszve vesznek” (L. J.-ék.) vagy a „verekednek” (Zichy Franciska-ék.). Egyszerűsít az Erdélyi-ék., illetve Bándi Péter énekeskönyvének összeállítója is: „Félnek ne talán tán Tanítójok meg verje tenyereket”, illetve „Félnek, netám professzorok/ Megcsapassa bőroket” (Faludi: „Félnek, netán preczeptorok / Megszegdelje bőroket”).

Néhány kéziratban az általánosabb „*Sokkal* bíztat ajánlása” a konkrétabb „*csókkalra*” van cserélve (például Rákosi Sámuel *Holmijában*, Izsák Sámuel vagy Resetka János énekeskönyvében).

A közköltészeti közegben túlságosan is egyedi stílusjegy, az „álomkincs”-metafora helyett egy „köznapibb” jelzős szókapcsolat áll a *Forgandó szerencsében*: „Szerentsére tsak úgy tekints / Ajándéka *merő kints*” (Stoll 458).

A mitológiai eszköztár „lekopásának” példái Barra János énekeskönyvében a nimfák „nem fák”-ra való cserélése, az „Echo néki válaszol” színtagmának a lokális vonatkozású „e kálnoki válasszal” való behelyettesítése. L. J. énekeskönyvében nimfák helyett „leánykák” „kelletik magukat”. A Világi énekek (Stoll 277) „félrehallása” szerint Pán helyett „Párim” szerepel Dorindo esküjében, Izsák Sámuel *Quodlibeticorum*ában a „lovát más úgy nem ugrattya” változat („Márs” helyett). Farkas Pál „megtisztítja” a pásztorköltészet szereplőitől Faludi tavaszversét, a „Pásztor után sétálgatni, / Musicáját meghallgatni, / *Corydon dudáját, / Mopsus furugláját*” szövegrész végét így írja át: „midőn fujja sipját, vezeti az nyáját”. A Lőcsei ék.-ben csak Corydon szerepel: „Corydon Dudáját, sérő furulyáját, ugrató sépját”.

Talán felekezeti indíttatású beavatkozást enged sejteni a Dr. Horvát-énekgyűjtemény töredékén a „Te Deum borok” „*Derék Borokra*” való változtatása. Ugyancsak az általános felé mozdítja el a szöveget az az utólagos javítás a Benkes István-ék. Szent István-énekének utolsó szakaszában, ami az eredeti kontextus elhalványodását és a versszöveg aktualizálását is jelzi: „Attya mellett itt lesz fia / Már meg testesült Angyalunk / Meg szerzi eszt Két Mária / *Égi s földi Aszszonyunk* (a javítás: Szuz Mária / *mi mennyei Aszszonyunk*). Szintén a Mária Teréziára való utalást „emendálja” a már említett L. J.-ék. *Nádasdy Koporsó versei*: „Hogy ontsam véremet / A hazá-

ért” (Faludinál „Asszonyomért”). Ennek ellenkezőjével is találkozhatunk. A Kenyeres János-ék. lapjain egy újabb sorral toldja meg a szöveggazda a verset: „Asszonyomért / 's Királynémért”.

A „szebbitésre”, az erősebb kifejezések átírására is találunk példát. Már az első kiadók is értekeztek a „*rágjuk/vágjuk* apróra szíveket”-variáns létjogosultságán. Mészáros és Verseghy a „gázoljuk büdös véreket”, Farkas Pál a „Vágjuk apróra testüket” sorra cseréli. Szintén a tamási nótárius a „büdös” jelzőt „*pirossal*” helyettesíti (egy másik forrásban előfordul a „gázoltuk az *eő* véreket” változat is), illetve a sor folytatásaként „ki atták ők már lelküket” (az autográfokban: „Patvarba / Pokolra űztük lelkeket”, „És kikergettük lelkeket”). Az „Ásit Faunus és nyujtózik / *Rut torháját kive-ti*” sort is átesztétizálja: „állmas szemét föll veti”. Ugyanott, talán a „Venus mérgétül való” „meg tisztogatás” jegyében, a pásztorok nem „szerelmüket”, hanem „jó kedvüket” emlegetik. A stiláris változtatás nyilvánvalóan jelentésmódosulással jár, s a naturalisztikus részletek mellőzése talán már az érzékenység jegyében egy másfajta líraeszmény recepcióját jelzi ebben a populáris regiszterben. A stilizálás példája az S. F.-verseskönyv receptuális részének pipaverse. A „sonetto” két tercináját egy négysoros szakasszá fogalmazza át: „Oh ember! Rövid életednek / így lesz ám majdan vége, / Mint a füstök enyésztenek / Ilyen lesz el tűnése” (Faludi: „Sótt nem csall, leczkét ad elmémnek, / Mert így lesz vége életemnek, / Élő ember, gondold meg: // Mint a füst oszlik hirtelenül, / Ugy magad is, fontold meg, / Elcseppensz egykor véletlenül!”).

Az is megtörténik, hogy a szerzői szövegbeli jelentés az ellentétébe fordul át. Nem kifejezetten építi Dorindo apológiáját a féltékeny Clorindával szemben a Dr. Horváth által beküldött töredék szövegváltoztatása: „Kivel tréfáltam /... / Szenteb Náladnál / Nagyob Náladnál / *És igen szép*”. (Faludinál: „De nem olly szép!”). Bakó Rudolf énekeskönyvében a máshol „lator” vagy „hamis” Dorindót a „bátor” jelzővel illetik, a nem várt vendég: „Jó hogy tőlünk elpatkolt!” a Pesti-ék.-ben pedig: „Kár hogy tőlem el patkolt”.

A személyragok megváltoztatásával Clorinda és Dorindo párbeszéde értelmét veszti a Vajasdi N. Károly-ék. lapjain – „Nem úgy Klorindo / Kivel tréfáltál / Akit imádtál / Nem földi kép” –, hiszen az igék itt a beszélőre, a hűtlenséggel gyanúsított Dorindóra vonatkoznak.

A rímcsere is gyakran előfordul a szavak, ragok vagy a szórend megváltoztatásának eredményeként. Néha megbomlik a rím, például: „Erre ki ki puha ágyát elfelejti talpra áll / Oda rugja nyoszójáját, és az egész erdő ég” (Farkas Pálnál), máskor azonban adaptálják: „... embereket fárasztják/... ezeket meg mondhatták” (Erdélyi-ék, *A Hajnal*), vagy „Szatyrusok verekednek /... / Szarvaikkal öklelkednek” (Zichy Franciska-ék.).

Gyakori, hogy az ezen, illetve a folklorizáció következő szintjén végbe-
menő változtatás a vers értelmének vagy metrikai „épségének” a rovására
történik. Olykor a versek teljes amortizációjára is találunk példát.

A főként morféma-/szószinten variált szövegváltozatok után lássunk
néhány szintaktikai szintű változást. Idesorolhatók a rövidítések, egyedi
strófákkal való bővítések, szótagváltoztatás stb.

A korszakra jellemző „szervetlen kompozíció”⁸⁸⁴ egyik megnyilvánu-
lási formája a versszakok (vagy sorpárok) rendjének felcserélése. A *Világi*
*énekek*ben például (Stoll 516) a Nádasdy-epitáfium szakaszainak rendje a
következőképpen alakul: 1, 3, 2, 5, 4, 7, 8, 6.

A szótagszámváltozás legtöbbször metrumváltáshoz vezet (például
„Ne a kosár videl veled / benne az obsit leveled!”). Ennek zenei okai is
lehetnek: a választott dallam ritmusához igazítják a szöveget. Verseghy
Parnasszusában Faludi *Remetjét* a hárfához „kapcsoltatni szokott éneklés”
jegyében írja át, a szakaszok első két sorát következetesen 12 szótagúra
rövidítve: „A kemény kősziklák kietlen keb(e)lében; járatlan barlangok el-
rejtett (mély) öblében; a vadon erdők közt találtam kedvemem, és lelkem ki
hűltig itt töltöm életemet. // A büszke szín világ sétályn (fris) bársonba;
egy kevés rongyalis be érem (én) azomba; ma holnap a kigyók fel bontják
béletemet, az apró férgetskék elosztyák *testemet*”, stb. (zárójelben a kihagyott
szótagok).

A rövidítés megfigyelhető például a Lőcsei ék. *Nádasdíjában* (hiányzik
a 2. szakasz). Farkas Pál a *Tavasznak* csak öt szakaszát veszi át (1, 2, 3, 6,
7), Kun Sámuel énekeskönyve (Stoll 776) *A hajnal* első három versszakát.
Az énekek szövegének lerövidítése gyakran nem csak „helyszűke” miatt
történt. Az egyes strófák/sorpárok kihagyását értelmezhetjük szelektálás-
ként, az ízlésnyilvánítás jeleként is (ki mit tartott fontosnak vagy szépnek
az adott szövegből). Egy másik lehetséges ok a *pars pro toto* elve. Ez lehet
az *ad memoriam* technika kései hatása is:⁸⁸⁵ a rögzített szakasz(ok) az egész
felidézését szolgálták. Nagy valószínűséggel ez érvényesül Kovács Ferenc
énekeskönyvében (Stoll 326), aki *A feszülethez* első versszakának variánsát,
illetve Pálóczi Horváth Ádámnál, az *Ötödfélszáz énekek* 117. énekében, ahol
a *A tolvaj Ámor* cím alatt a *Phyllis*nek csupán az első szakaszát jegyzi le.
A hangjegyekkel való rögzítésnek szintén lehetett ilyen vonzata (például a
Fillis Demjén S. *Világi nóták hangjegyekkel* című gyűjtésében).

A rövidítésnél azonban jóval érdekesebb az a jelenség, amikor a szö-
veggazdák egyéni sorokkal, strófákkal bővítik ki a verseket, vagy a vers-
szakok/sorpárok kiszakadnak az eredeti szövegből, s vándorstrófaként
épülnek be más közköltészeti produkciók szövetébe. Két új sor jelenik meg

⁸⁸⁴ SZIGETI, 2005, 225.

⁸⁸⁵ CSÖRSZ, 2009, 186.

a Pray *Miscellaneorum* harmadik szakaszában: „Vitézit nyomtam, / Rab-szíjra vontam / Be szántolt táborát / Sok festett sátorát / Le tapottam”.

Az új szakaszokkal való bővítésre álljon itt néhány példa Farkas Pál gyűjteményéből.

A Hajnal

Egy Szép Szív Örvendezettő Ének az Hajnali Üdőrül. Nota Propria

„Csitseregnek a Patsirták, szárnyaikon lebegnek,
föl ébredvén Béres szolgál, ásétozván sietnek,
az ekékhez furkójokkal, sok ökröket kergetnek,
fűtőrésznek brázdájokban, munkájoknak örülnek.”

A versszakok sorrendje: 1, 2, 3v, 4, 6, 7v, 8v, 9, 10, 11v, 12, 13v, 14v, 15v, 16v, 17v, 18v, +szakasz, 19, 20.

Erdő

13. sz. a Révai második kiadása által lábjegyzetben közölt változat, ezt követi

14v:

R2

„Másra bízza nap' járását,
Másra bízza lovait:
Itt keresi multságát,
Itt forgatja nyilait.”

Farkas Pál

„Másra bízza a szekerét, másra
bízza lovait,
Máshol tölti mulatását, úgy
forgattya sugárit.”

+szakasz:

„Szép hajnalban sugarassan világíttya utzákat
A puskások az erdőkben lövöldözik vadakat”

15v

+ szakasz:

„Föl jöt Phoebus már magossan az egek közepére
vadászatot, más munkákat félben hagyván, ebédre
ki ki siet hus fák alá, mégyen a pihenésre
igy fáradván szép haszonnal haza jutnak estvére.”

Nem mind vigasság a vigasság

A Vigság nem mind Vigság

A Faludi-vers két utolsó szakasza helyett:

5. Titkomat ki jelenteni	éppen nem is tanácsos,
mit használ azt ki mondani	nem lehet senki orvos.
6. Az egekre egyedül hát	bizom minden dolgomat,
onnét várja orvosságát	jobbithattyák sorsomat
7. But, vigságot bár szemléllem	néha néha szivemben
mind a kettőt mérsékellem	latos serpenyőtskémbe
8. A sántával sántikálni	régi jó szép tanátlás,
a síróval együt sirni	bus szivnek nagy orvoslás
9. A vig szívvigadozni	Szivet hozzá kaptsolni,
kedves illat így áldozni	erköls éltet így élni."

Az új kontextusba kerülve a szövegek gyakran más stiláris töltetet kapnak, s az eredetiben talán kevésbé „érzékeny” Faludi-strófák a századvégi divatosabb, érzékeny dalköltészet felé közelítenek. Ugyanakkor az elvariálódás különböző formái ezekben a vándorstrófákban is folytatódhatnak. Ennek egyik példája a kolozsvári Henter-verseskönyv egyik darabja, amelybe Faludi „Azon senki ne építsen...” kezdetű szövege épült bele, kissé átforgatva az érzékenységszellemében,⁸⁸⁶ s ami ilyenformán már a topogenézis határán jár. Egy Faludi- és (Faludiból inspirálódott) Verseghy-sorokat felhasználó érzékeny dal („Ah Erdűk! Erdűk!...”) szakaszai között a *Clorinda* soraival találkozunk.⁸⁸⁷

Vándorstrófaaként illeszkedik a Barra János-énekeskönyv iskolai pozíciós versgyakorlatra emlékeztető s a verselő „tehetségének korlátait”⁸⁸⁸ tükröző szövegébe az *Erdő* néhány szakasza.⁸⁸⁹ Ugyancsak a parafrázishoz közelít a dr. Horváth által beküldött kolligátum udvarló levéltöredéke. Ez utóbbi azért is érdekes, mert működésében mutatja meg a közköltészeté váló szöveget. Nemcsak azzal, hogy az éneket („Notaja ugyan rendes”) az udvarlás kontextusába helyezi,⁸⁹⁰ hanem a szabad variálásra való felszólítás által is, jelezve, hogy a „nyílt szöveggé” válás folyamata korántsem zárult le: „Ha valami hibát találna hugom Aszony bene meg igazétsa”.

⁸⁸⁶ Függelék 6.a.

⁸⁸⁷ Függelék 6.b.

⁸⁸⁸ KOMÁROMY, 1992, 9.

⁸⁸⁹ Függelék 6.c.

⁸⁹⁰ A sorok kiemelt betűit „megolvasva” kiderül a levél küldőjének neve: Antal.

VII.5.2. A „kincsestár kulcsa”⁸⁹¹ (?), avagy a topogenézis

A Faludi-verstől meglehetősen eltávolodik az a századvégi Nádasdy-parafrázis,⁸⁹² amely az osztrák–török háborúk kontextusába helyezi az eredetileg a poroszok elleni harcra buzdító szöveget. Nemcsak a helynevek aktualizálódnak (Schweidniz, Boroszló helyett Nándorfehérvár bevétele az aktuálpolitikai esemény, amelyre utalás történik), illetve a „burgus kölykei” cserélődnek „pogány szivü Törökökre”, hanem a vers egészében átiródik. A mars tehát 1789 végén vagy azt követően keletkezhetett, azoknak az alkalmi költeményeknek a sorát gyarapítva, amelyek a korabeli török háború csatáiról, hőseiről készültek. Talán Baróti Szabó Dávid verséhez hasonlóan itt is a Hadi és Más Nevezetes Történetek által ugyanebben az évben közölt metszet, illetve a metszet leírása adhatott ötletet.⁸⁹³ A felaprózódott Faludi-vers „morzsáit”, későbbi történelmi eseményhez kapcsolódva, 1809 körül keletkezett ponyvanyomtatványok ugyancsak császárhű, a magyar nemességet mozgósító lapjain is megtaláljuk:

„Fel-üllök a lovamra / Kényén nevelt fakómra / Nézek Vitéz társimra / *Belona magzatira*”,

„Bellonának született fiai / Márs Istennek kiválasztottai”,

„Most az idő, mellyben majdan / Ti méltán ditsértettek / Ha villogó fegyverekkel / Ellenséget *űzitek* / És nemes vitézségekkel / *Táborát meggyőzitek*”,

„Törd öszve Magyar karoddal / Szerentséje kerekét / Vesd meg hamis-lelkűségét, / *Gázolj kevésly vérében*”.⁸⁹⁴

A parafrázisok, travesztiák legjobban körülhatárolt csoportját *A fészülethez* variánsai alkotják. A „Leánytársim sírjatók...” incipittel terjedő változat megtalálható a Lőcsei-ék., az Erdélyi-ék és az erről készült Jankovich-féle másolat (NDGy, IV, 82.), illetve a Borzi Nagy Iván-ék. lapjain. Címe (*Aria de Jefte, Az Jephthe Leányáról*), az ószövetségi tematika és korai datálása alapján feltételezhetjük iskoladramái eredetét. A vers tarvesztiájának ugyancsak drámai közegben való felbukkanására hívja fel a figyelmet Küllős Imola.⁸⁹⁵ Legkorábban 1765-ben az *Omnina vincit amor*, pálos iskoladráma közjátékában, a *Kocsonya Mihály házasságában* jegyezték fel vénleánypanaszként, majd egy XIX. század eleji Zsuzsánna-játékban („Bús szemeim sírjatók / Könnyeim omoljatók / Eső szakadj fejemre / Forrás fakadj

⁸⁹¹ CSÖRSZ, 2009, 33.

⁸⁹² Függelék 6.d.

⁸⁹³ DEBRECZENI, 2004, II., 151.

⁸⁹⁴ Ponyvanyomtatványok kolligátuma, OSZK 821.132., címe, szerzője és impressuma csupán egynek van: N. EDES István, *A fel-kelő nemes sereghez intézett nogatások...*, Komárom, 1809.

⁸⁹⁵ KÜLLŐS, 2004, 110.

szívemre”).⁸⁹⁶ Incipitje alapján a közjátékot indító ének áll a legközelebb az összöveghez, s – paródia volta ellenére – talán ez lehet az átvezető kapocs a nagybőjti énektől a későbbi travesztiákig (az első versszak: „Szűzek, ifjak sirjatok / Rajtam szomorkodgyatok, / Vig tanátsot adgyatok, / Mert búm s- bánatim nagyok”).⁸⁹⁷ Ugyanennek a szövegnek a Napóleon-kori inverziójára bukkant Csörsz Rumen István Rummy Károly György Erdélyi Jánoshoz került kéziratában („Jérték, Tikok, sírjatok! / Elmentek a Kakasok”).⁸⁹⁸ A sort egy kolozsvári kézirat Judit-napi köszöntőjével egészíthetnénk ki: „Örvengyen ma minden szív / Aki ezen házhoz hív” (Benczédi György-ék.).

Parafrázisra gondolhatunk Pálóczi Horváth Ádám *A barátság csak ketős társaság* című versének első strófájában (158. ének):

Pálóczi

„Sem drágább kincs, sem ritkább nincs,
mint az a hűség,
S mint az az egymáshoz való igaz-lelkűség,
Mellyel társához a hív Barát és egyenes
szív
Viseltetik, ez míg élünk, egy gyönyörű-
ség.”

Faludi

„Nehéz jó barátat,
Szíves igaz társat
Találni;
De tőle nehezebb
És keservesebb
Elválni! //
Mert a két szív
Olyan kincs,
Ha egymáshoz hív,
Mellynél drágább nincs.”

Ebbe a kategóriába tartozik a *Temetési öröm* S. F versei között,⁸⁹⁹ amely a kötetben szintén megtalálható Faludi-vers, az *Úttravaló* travesztiája, illetve Verseghy *Koporsó verse*, amelyet nem sokkal előz meg a gyűjtemény lapjain a mintaadó Nádasdy-epitáfium Faluditól.⁹⁰⁰

A textológiai értelemben vett variáns és az átdolgozás, átdolgozás/át-költés⁹⁰¹ határát olykor nehéz megállapítani. Ezen a határterületen mozognak például Farkas Pál gyűjteményében a kontaminált strófákban bővelkedő *Erdő*, *A Hajnal* és részben a piarista Végh János versgyűjteményének jambusokba „átal tett” Faludi-darabjai.

⁸⁹⁶ Uo.

⁸⁹⁷ RMDE XVIII/3, 164–165.

⁸⁹⁸ CSÖRSZ, 2016, 111.

⁸⁹⁹ Függelék 6.e.

⁹⁰⁰ Függelék 6.f..

⁹⁰¹ ORLOVSZKY, 2005, 50.

A parafrázisnál, travesztianál jóval nehezebben megragadható a metrikai toposz, illetve a rímtoposz kategóriája, hiszen itt egy olyan eszköztár használatáról van szó, amellyel maga Faludi is élhetett és élt. Jelentősége mégsem elhanyagolható, hiszen egy-egy verstani képlet, akár csak a daltam, nemcsak járulékos elem, egyfajta jelentést is rendel a szöveghez, „a variánsokban létező szöveg fogalmába komplex módon mintegy bepül a szövegről való egyéb tudásunk is”.⁹⁰²

A pannonhalmi gyűjtemény, S. F. versei (Stoll 1168) auktoriális része számos témát, motívumot (címet) vesz át a kötetben feljegyzett Faludi-versekből: pipa, szerencse, Cupido, remete, hajnal, Phoebus szekere, Fillis. A *Tavaszi* című szerzemény (az incipit kivételével) az azonos téma mellett számos motívumot, parafrázált sort kölcsönöz Faludi munkájából. A *Gerlitze* esetében a verseskönyv másik felében lejegyzett *Clorinda* versformája metrumtoposzként működik, s a *Fillis hűsége* című versben a szív-hív rímtoposz is felbukkan („Oh Fillisem! ládd ez a szív / Te hozzád mindörökké hív”).

Ugyanez a rímpár számtalan gyűjteményben megtalálható, amelyek Faludi-szövegeket is tartalmaznak.

„Mert csak te vagy az a szív / Kihez holtig lések hív” (Vajasdi N. Károly-ék.),

„Színes szív kölcsön hív” (Pálóczi Horváth Ádám),

„Nincs mindennél igaz szív / Ritka ki igazán hív” (Mindszenty Dániel gyűjteménye),

„Nem igaz szív / A melly nem hív...” (Borzi Nagy Iván, RUI 8r 206/59),

„Ez a tiszta Magyar szív / Marad ez mind holtig hív...”,

„Magyar szív / Holtig hív...” (RUI 8r 206/138),

„A szerentse csak jádzik, / Hol fel hol alá láttzik / Néha mézzel tsalogat / De majd mérget osztogat / Magam ezt tapasztaltam / A szép szó tsupa színes kép / Mely meg ragad mint a lép.”⁹⁰³ (Vajasdi)

A fenti rímtoposzok is jól mutatják, hogy a topogenézis szabadon felhasználható „kincsestárának” elemei több évszázados múltban gyökereznek, és messzire nyúlnak előre, a kölcsönhatások szövevényének felfejtése pedig itt nem lehet feladatunk.

⁹⁰² VADERNA 2013, 480.

⁹⁰³ A *Nincsen neve* szakaszvégi rímei: kép-ép-csép-pép-lép-cserép-szép-tép szintén a topogenetikus játéktér részét képezték.

VIII. KÖLTÉSZETI MINTA VAGY KÖZKINCS. IRÁNYOK FALUDI VERSEINEK XVIII. SZÁZAD VÉGI UTÓÉLETÉBEN

VIII.1. „Egynéhány Előjegyzések”

Weöres Sándor megállapítása szerint „minden későbbi magyar verselés az ő (ti. a Faludi) közvetett, öntudatlan neveltje, napjainkig”. Ennek a hagyományozódásnak a korai nyomait próbáltam felderíteni. A jelenség megragadásának egyik nehézségét sokszor éppen ez a „közvetettség” és „öntudatlanság” jelentette.

Az alábbiakban ennek a hatalmas anyagnak csupán néhány szegmensét próbálom megvilágítani a kiragadott példákon keresztül, nyilvánvalóan a teljesség igénye nélkül.

A közköltészeté váló Faludi-szövegek a hagyományozódásnak csupán az egyik lehetséges módját jelentették. Ez ugyanis, az említett rétegtől nem teljesen függetlenül, egy másik, „felsőbb” regiszterben is megtörtént. A textológiai szempont alkalmazásának egyik tanulsága az volt, hogy ugyanez a folyamat megy végbe Faludi verseit illetően a műköltészet közegeiben, azzal a különbséggel, hogy itt ismerjük a „szöveggazdák” nevét (Révai, Verseghy, Kreskay, Benyák Bernát, Nagy János, Fejér György stb.). A XVIII. század végének Faludi-kiadását felvirágoztató Révai Miklós, a „Faludi-epigon” Nagy János (aki még az *Udvári embert* is átülteti prózából „alagyákba”), a kéziratos Faludi-versekről másolatokat készítő Verseghy (*Verseghy-másolat*, Verseghy-énekeskönyv), esetében ez a hatás kézfelfoghatóbb, mint a Horváth János által „Faludi-Révai csoportnak” nevezett más versszerzők munkáiban (pl. Péteri Takáts József, Endrődy János vagy Fáy).

A fent említett két regiszter érintkezési pontjai megvilágíthatják Faludi költészeti hatásának ezt a (kettős) irányát: a közköltészet létmódjába belesimuló énekekből később a korban ismert versszerzők dalai építkeznek, s az ilyenformán új kontextusba került költészeti alapanyag újra bekap-

csolódhat a közköltészet variálódási láncába. Hangsúlyozzuk azoknak a kontextusoknak a jelentőségét is, amelyekbe ezek a szövegek/énekek és megnyilatkozások beágyazódnak.

VIII.2. A formateremtő Faludi

A poétika tanulmányozása, a versszerzés tudományának elsajátítása az iskolai oktatás szerves részét képezte, felekezettől függetlenül. Faludi verseinek egy része is a barokk, jezsuita, latin nyelvű iskolai versgyakorlatból táplálkozik. Az alkalmi költemények⁹⁰⁴ (pl. epitáfium, epithalami-um), a „pásztorköltés” mellett részben a leíró jellegűek is idetartoznak.

Faludit, Amade mellett, a gáláns rokokó formák meghonosítójaként tartja számon az irodalomtörténet. Alkotásmódjában ugyanakkor a régi magyar vershagyomány folytatója, ahol dallam és a szöveg kölcsönösen formálja egymást.⁹⁰⁵ Az olasz, illetve az olasz, francia, német barokk-gáláns dallamok átültetése olyan formákat eredményezett, melyeknek besorolása már a kortársak számára is problematikus volt⁹⁰⁶ (ez az első kiadók, Révai és Batsányi paratextusaiban is megfogalmazódott). Fekete János például játékosan megfordítja a kérdést, szerinte „sem Faludinak, sem Ányosnak nem tetszenek az Ujítók »trocheusai«”.⁹⁰⁷

Horváth János éppen ebben látja Faludi költészetének „nemzeti” jellegét, az olasz, német, „idegen” dallam- és strófaszerkezeteket szerinte Faludi mintegy beépítette a magyar dalköltészetbe. Ezáltal megteremtette „a magyaros műdal első műfaji eszményét”, s „egy egész énekszerző csoport mintaképévé” vált.⁹⁰⁸ Hovánszki Mária szerint a jelenséget az magyarázza, hogy Faludi (és Amade) a korabeli táncdallamok hatására a nyugat-európai hangsúlyváltó verselést ösztönösen alkalmazta, de a szótagmérés nélkül, csupán a mintadal szótagszámát és rímrendszerét őrizve meg.⁹⁰⁹

Faludi fordít, átdolgoz, illetve dallamokra írja verseit, s ez „énekei” hagyományozódásának lehetséges útjait is előrevetíti.

A Faludi-versek terjedésének közegét is részben a kollégiumok szférájában, kisugárzási körében azonosíthatjuk. Ami talán ennél is fontosabb a költői hatás szempontjából, hogy egyes versei kollégiumi, esetleg a papi-szerzetesi kisközösségek versírási gyakorlatában *poétikai-retorikai minta*-ként működtek.

⁹⁰⁴ Ne feledjük, hogy ezeknek egy nagy része latin nyelvű!

⁹⁰⁵ Erről a probléma összetettségét megvilágítva: KÖSZEGHY 2010, 459–468.

⁹⁰⁶ Vö.: HOVÁNSZKI 2007, 289.

⁹⁰⁷ Idézi: EGYED 2000, 111.

⁹⁰⁸ HORVÁTH 1978, 29.

⁹⁰⁹ Vö.: HOVÁNSZKI, uo., lásd még: uő, 2004, 466–467.

VIII.3. Énekek a kollégiumi költészet közegében

1790-ben jelenteti meg Hochmeister szebeni nyomdájában Nagyajtai Cserey József, az exjezsuita paptanár, „a szelídebb tudományoknak királyi tanítója”, *A' folyó és versbéli magyar beszédeknek válogatott példáját*, melyet a címlap tanúsága szerint „a tanuló ifjúságnak hasznára” szedegetett össze. Az *Pásztor Énekek* példáit két Faludi-ekloga, a *Lantos Versek* sorát négy Faludi-ének nyitja: *A Tavasz*, *A Hajnal*, *A forgandó szerencse* és *A Tarka madár*. Az eklogák, a két leíró vers és a Fortuna-téma a propozíciós versgyakorlat mintáiként szolgálhattak. Nem véletlen, hogy Révai Faludi verseinek első kiadásában az énekek és pásztorénekek után egy todalékot, *A' Pásztor Költésről való Oktatást* illeszt. Batteux-fordításának a Faludi-kötetben való publikálásával a „meg világosodás”, „nyelvünk kincseinek” bemutatása, a nyelvművelés és a magyar nyelvű tudományművelés az esztétikai nevelés szempontjával egészül ki.⁹¹⁰ Mivel a poétikai „oktatás” közvetlenül a pásztorénekek után helyezkedik el, alátámasztja, megerősíti Faludi eklogáinak kiválóságát, példaértékét a korabeli befogadók számára. A kiadói tervezet „alapvetően különbözik az enciklopédikus rendszerező elvtől”,⁹¹¹ de Faludi „Költeményes Maradványinak” helye és példaértéke nem változik a „forgandó” irodalmi rangsorokban.

Az *Erdő*, a *Tavasz*, a *Hajnal* népszerűségét és számos átdolgozását a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben részben az iskolai poézissel való rokonságuk is magyarázza, hiszen a szöveggazdák többsége életének egy bizonyos szakaszában, felekezettől függetlenül, találkozott a propozíciós verseléssel.⁹¹² A Faludi-szövegek poétikai „alapanyagként” való működtetését az iskolai kötelező versírási gyakorlatban bizonyítja egy XIX. század eleji kolozsvári kézirat. Az egyetemi könyvtár gyűjteményében található kolligátum szerzői, feltehetően diákok,⁹¹³ megadott témákat verselnek meg (*A Tétről*, *A Tavasz ohajtása*, *A Musák segítségül való hívása*, *A Temető*, *A Pásztori élet*). A „kötelező” eszköztár felvonultatása, képi világgá szerveződése – a sétálgató Nimfák, a „Dianna berkeiben”, „Zöld mulató helyében” zengedező fülemülék, „Flórának szép fiai”, „az erdei tollas sereg”, a gyöngyeit hintő Hajnal, az erdő „árnyékos Utzáin” való járkálás, „gyöngye szellők legyezésin” sétálás – egyértelműen Faludit idézik. A gyűjtemény, bár kisebb számban, latin és német szövegeket is tartalmaz ugyanazon témákra.

⁹¹⁰ A széptudományok, illetve az arról való beszédmód, elméleti szövegek fontosságáról lásd: HEGEDŰS 2018, 101–112.

⁹¹¹ EGYED 1998, 17.

⁹¹² KOMÁROMI 1992, 9.

⁹¹³ Ms. 438. A „költemények” szerzőit eddig nem sikerült azonosítani, bár nevük fel van tüntetve az egyes szerzemények után.

A kollégiumi élethez (és versírási gyakorlathoz) tartoznak a tavaszi recreatio alkalmával elhangzott versek.⁹¹⁴ Ezek közül a *Barra János-énekes-könyv* (1797) egy olyan rekreációs dalt tartalmaz, mely Faludi *Erdő* című versének szabad átköltése.⁹¹⁵ Talán érdemes itt megemlíteni, kontextusánál fogva, Farkas Pál gyűjteményének *Erdő*-parafrázisát is, amely rekreációs dalok szomszédságában kap helyet. Az ad notam szerint „ut supra” Faludi *Hajnal*-éneke dallamára kell énekelni, de nótajelzésként többször is előfordul. Érdekessége, hogy a tamási nótárius a szöveget megelőző paratextusban pontosan megnevezi a szerzőt és a nyomtatott forrást (Révai egyik Faludi-kiadását), ugyanakkor mindkét énekben szavakat, sorokat ír át, illetve új szakasszal egészíti ki az eredeti szöveget (természetesen anélkül, hogy jelölné ezt).⁹¹⁶

Egy másik fontos dokumentuma annak, hogy egy Faludi-szöveg „kötelező” versírási gyakorlat mintájaként működött, Benyák Bernátnak a *Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában* őrzött autográf kéziratai között (Manuscripta Poetica, For 03-83e) található köszöntővers, melyet „kisded” Motesiczky Xavér Ferenc írt nagyanja, Motesiczky Anna, szül. Bossányi grófnő névnapjára. Benyák nevelőként is működött, feltehetően így került a gyűjteménybe az alkalmi vers, mely formailag Faludi-verseire épít. Példaként álljon itt a 2. szakasz: „Élj öröm-napokat ép dűtsőségben! / Végy sok Áldásokat szent Békességben! / Terjessze kegyelmét / Az Isten Szerelmét / Érdemidre! / Őtet szentül félted, / Lészen hát szent Léted / Szeplőtelen élted / Mind örökre”. A következő strófákban Flóra és a nimfák is felvonulnak a nemes hölgy tiszteletére (304–305.). Ugyanebben a kéziratban a *Magas hegyek, szelíd erdők...* kezdetű Faludi-ének nótajelzésként két helyen is előfordul, s Benyák a dallamot is lejegyzí. Az első egy 29 strófás németellenes szerzemény (*Magyar Országának Saját Fiai előtt tett siralma. Ad notam Magos hegyek szelíd erdők / Pán istennek sátori*, 272.), amely a metrikai toposzon kívül más hasonlóságot nem mutat Faludi hasonló metrumra írt verseivel. A másik egy 1790-ben kelt menyegzői alkalmi költeményt követő dal (*Szerelmeseknek közös daljok*), amely a közköltészet hasonló darabjait idézi. A vers végén megjegyzi: „ez a’ Dall arra a nótára énekeltetik, a’ mellyre Faludinak ide írt éneke mondatik” (351), ezt követi az *Erdő* talán emlékezetből lejegyzett első két versszak, majd a dallam: „Kóta szerint ime így vagyon” (352).⁹¹⁷

⁹¹⁴ CSÖRSZ 2013

⁹¹⁵ A teljes szöveget lásd a függelékben (6.c).

⁹¹⁶ Farkas Pál - gyűjteménye (1773–1810), Szekszárd, Tolna megyei Levéltár, Stoll 1087.

⁹¹⁷ Benyák nyomtatásban megjelent versein is érezhető a Faludi-hatás: *Magyar versei*, Bécs, Pichler, 1820, *Üdvösséges énekei*, Selmechánya, 1821.

VIII.4. Faludi-epigonok (?)

A közköltészet szférájába bekerülő Faludi-hatáshoz hasonló jelenségek mennek végbe ismert szerzők műveinek esetében is, csak más poétikai-esztétikai szinten, függetlenül attól, hogy a hatás tudatos vagy sem.

Endrődy *Gyermeki kívánság* című verséhez, amely Faludi *Tarka Madár*-énekének variánsa, a következő megjegyzést fűzi: „Hogy hasonló tárgyú dalt valahol olvastam légyen, arról emlékezem, de hol, és miben légyen az enyim avval hasonló, azt egy átaljában nem tudom. Ezt azért jegyzem itten meg, hogy tudgya olvasóm, miképpen ítéljen felőlem, ha tsak ugyan valahol énekemnek párját olvasta”.⁹¹⁸ A kötetben máshol is tetten érhető a szószerkezetek, illetve a metrika szintjén a Faludi-hatás. Például egy, a Faludi által is használt, az olasz operák hatására meghonosodott, felelgetős formában írt versében a *Phyllis* jelzői tűnnek fel: „A’ kis róka válogató/ Fenn héjázó, hallogató,/ Sőt még azt-is mondgyák, hogy igen ízetlen,/ Puska-por kerülő, tunya, és szemtelen”.⁹¹⁹

A másik esetet, a tudatosan felvállalt Faludi-hatást Versegly Ferenc attitűdjével példázhatjuk. Versegly vállalja alkotástechnikájában a mintakövetést. Az idegenből fordított-átdolgozott költeményekről mondja, hogy csupán „alkalmatosságot” jelentettek saját versei számára: „úgy bántam akármelly idegen gondolattal, mintha sajátom lett volna, és képzelésemnek vezető kezét követvén, sokszor azt olly szabadon megváltoztattam, hogy az enyímnek az idegennel való hasonlatosságát talán még a’ fürkésző Kritikus sem sajdíthatná meg”.⁹²⁰ Az átvett gondolatoknak és stílus-képi elemeknek ez az integrálása érvényesül *A’ Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szózatí: mellyeket egybe szedte egy Hazafi tulajdon mulatságára 1781 Esztendőben* című kéziratos gyűjteményében (bár nem kell „fürkésző Kritikusnak” lenni ahhoz, hogy észrevegyük a Faludival való egyezéseket).

*

Révai a *Téli éjszakák* megjelenését Paintnernek hírül adó levelében arról is szól, hogy a pozsonyi növendék papok gyűjtést indítottak: „Csakis azoknak gyűjtése segít rá most e két első darab kiadására”.⁹²¹ A kontextusból a Költeményes Gyűjtemény első darabjaira lehet gondolni, vagyis első helyen Faludi „költeményes maradványinak” megjelentetésére. A

⁹¹⁸ ENDRŐDY JÁNOS, BÁRÓ MÉSZÁROS MAGYAR LOVAS EZREDGYE’ TÁBORI PAPJÁNAK A’ FRANTZIA HÁBORÚBANN ÍRT KÖLTEMÉNYES MUNKÁJI III. KÖNYVEKBENN. PESTEN, TRATTNER MÁTYÁS’ bötűjivel, ’s költséggével. 1801, 60.

⁹¹⁹ Uo., 48.

⁹²⁰ VERSEGLY Ferenc, *Mi a poézis? És ki az igaz Poéta?*, Buda, Landerer, 1793, *Egynéhány Előjegyzések*, utolsó lap

⁹²¹ CSAPLÁR 1883a, 63.

kisapok támogatásáról számol be Szily János püspöknek is: „Az ide való nevendék Papságot nem győzöm dítsérni, mi nagy buzgósággal támogatja a' már dűlni indult szegény Magyarságot. Ha azok nem segítenének, én még se mehettem volna semmire is”.⁹²² A *Nemes ember* Patzkónál kiadott kötetét a kegyes olvasóhoz intézett ajánlás vezeti be. A könyvnyomtató Faludi Darrel-fordításainak „megritkult” voltára és az újranyomtatást óhajtó és sürgető kívánságokra hivatkozik, különösen „az itt lévő Tisztelendő Nevendék Papság” részéről.

A pozsonyi kisapok irodalmi társaságának működéséről, tagjainak kapcsolathálójáról keveset tudunk. 1785-ben, a II. József rendelete nyomán felállított katolikus központi szemináriumban Fejér György és 12 társa irodalmi diáktársaságot alapít, ennek központi alakja a későbbi polihisztor. A papköltő Fejér György, Kovács Sándor Iván szerint, még habitusában is Faludira emlékeztet: „Az ifjú dunántúli kisapok (...) az egy Juranics híján szinte mind költők is voltak, s a Faludi-féle abbéalkatnak megfelelően, témáik színpalettájáról – mutatis mutandis – még az alig kendőzött erotika sem hiányzott”.⁹²³

A *kert* című rokokó idilljét Kazinczy jelenti meg a *Heliconi Virágokban* 1791-ben.⁹²⁴ A vers nemcsak metrikailag, hanem stílár színt is Faludi hatását mutatja. Faludi erdejének szerepét és funkcióját itt a „mesterségesen” megszerkesztett, rokokó kert veszi át. Ez is, akárcsak elődje, különálló világ, amely a várossal szemben konstituálódik:

„Igy járják az erdő dolgát,
Ide semmi gond nem fér,
Itt találja nyugodalmát,
A kit bú és bánat vér.

„Kit várostól el-távoztat
A Tsendesség szerelme,
Ezen helyen múlatozhat,
Itt lessz nyugott élelme (...)

Isten hozzád váras azért,
Bóldog a ki ide tér,
Multságért, vig óráért
Senki vámat itt nem kér.” (Faludi)

Az ártatlan gyönyörűség
Itt leg-inkább illatoz,
Mézzel színlelt keserűség,
Melly Városban múlatoz.

Innét kaján ízemeivel
Távol van az Irígyiség (...)” (Fejér)

⁹²² Révai levele Szily Jánoshoz, Pozsony, 1787. április 10.. Közli: GÉFIN 1967, 325. Egy, a Szombathelyi egyházmegyéből származó, Molnár János kisapopot emel ki közülük, aki „köztök az ébresztő”.

⁹²³ KOVÁCS Sándor Iván, *Fejér György és költészete*, <http://www.fgyvk.hu/felnott/index.php?oldal=3>

⁹²⁴ *Heliconi Virágok 1791 esztendőre*. Szedte Kazinczy Ferentz. Pozsonyban és Komáromban, Wéber Simon Péter költséggel, és betűivel, 45–50. <http://www.kiad.hu/bibl/heliconi/tablazat.htm>

Léteznek Faludi versének olyan variánsai, amelyek talán egy közös autográfra vezethetők vissza (legalábbis Révai Faludinak tulajdonította a nyolc betoldott versszakot),⁹²⁵ s amelyekben ez az oppozíció még hangsúlyozottabb. Mészáros Ignác kéziratos gyűjteménye egy négy szakasszal hosszabb változatát tartalmazza az *Erdőnek* („Isten hozzád márvány hajlék...”),⁹²⁶ amely elsősorban a város „tündérkedő” tárgyi világával „számol le”. Ezzel szemben Fejér a városi élet érzelmi negatívumait állítja szembe a kert idilli életterével.

Ami a versbeszédet illeti, Fejérnél a kert megszólítja az „érzékeny szelíd lelkeket”, de a bölcselkedőket és a tudósokat is. Megszólító és megszólított szerepet cserél Faludi énekéhez képest:

„Magos hegyek, szelíd erdők,
Pán Istennek sátora,
Hantos halmok, hives ernyők,
Diánának udvara!

Szüz nympháknak vig utczái!
Ugy tetszik, hogy újulok,
Dryadesek palotái,
Ha hozzátok járulok.” (Faludi)

„Én az Öröm helyje vagyok (...)
Ti érzékeny szelíd Lelkek,
Kebelembe szökjetek,
Itt ujjulást s kedvet leltek
Itt lesz nyugvó helyetek” (Fejér)

A dinamikus descriptióról a hangsúly Faludinál is az itt enyhet találó emberi érzelmekre tevődik át (az *Erdőben* ez jóformán csak a „keretben”, van jelen). Szinte teljesen eltűnnek a mitológiai szereplők, akik Faludinál benépesítik a természetet (az „erdei nép” serege helyett csak Phyllis említése marad).

A topogenézis szemléltetésére álljon itt egy részlet: „Ezer képpen illatoznak/ Flóra színes magzati:/ Szint nehezen várakoznak,/ Hogy szaggassa valaki./ Szökve futnak a pataknak/ Tiszta habos vizei,/ Az Embernek példát adnak,/ Hogyan folynak üdei.//(...)// A terhelttek enyhüléssel/ Itt osztatják gondokat,/ Járják búsongó lépéssel/ Az árnyékos börtöket”. De itt vannak a *Tündérkert* más „hímes tselédjei” (Fejér) is: a szegfű, a Narcissus és a tulipán.

A szeminaristák társaságának tagja Péteri Takáts József is, akit Horváth szintén a Faludi–Révai-csoportba sorol, s akinek a Faludi által is kedvelt 7-es és 8-as sorokat váltakoztató strófái a váci *Énekes Gyűjtemény* lapjaiban Faludi énekeivel együtt popularizálódnak.⁹²⁷

⁹²⁵ FALUDI 1786. (I. kiad.), 35–36.

⁹²⁶ Egy betoldott lapon in: *Mészáros Ignác versgyűjteménye*, I (Stoll 280), OSZK, Quart. Hung. 208. Ez csak részben egyezik meg a Révai által lábjegyzetben közölt szakaszokkal.

⁹²⁷ HORVÁTH 1978, 63.

Az 1770-es évek végén a pesti pálosok körében önképzőkör-féle működött. Szauder József szerint „valóságos irodalmi szalonnak” tekinthető a művelt Kreskay Imre által vezetett pálos könyvtár.⁹²⁸ Verseghyt egyetemi társa, Ányos vezeti be ebbe a körbe, de megfordul itt Bessenyei és Virág Benedek is. Feltételezhető, hogy Verseghy innen jut hozzá Faludi verseinek valamilyen másolatához, melyet majd a rendbe lépését követően magával visz Márianosztrára. Tény, hogy mind a Verseghy-, mind a Kreskay-autográfokban Faludi költészetének jelenléte evidencia.

Verseghy zsengeiben nemcsak metrikai toposzként, hanem retorikai-poétikai eszköztárként is működnek az ugyanannak a gyűjteménynek a lapjain található Faludi-költemények szövegei. Az OSZK-ban található Verseghy-autográfok a Faludi-filológia szempontjából is érdekesnek bizonyulnak, s talán ezekben a korai Verseghy-költeményekben a legnyilvánvalóbb a Faludi-hatás.

Nemcsak az érdekes, hogy mi történik a Faludi-szövegekkel a *A' Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szózat*i lapjain,⁹²⁹ hanem az is, hogy mi történik Verseghy verseivel ebben a kontextusban. Az, hogy a gyűjteményben dalait Faludi énekei közé illeszti, nemcsak mintakövetését bizonyítja. Saját énekeit, egyfajta önértelmező gesztusként, egy bizonyos költészeti kontextusban helyezi el, még akkor is, ha ebben „némelly kor el-vetett, és már egisz világ előtt meg-avúlt Eneketsekék” is helyet kapnak.⁹³⁰ Az általa értékesnek vallott daraboknak egy új típusú költészetbe való átemelését szolgálhatják a korban nagyon is modernnek számító dalmok (bár az értékmentés a paratextus diskurzusában a szórakoztatásnak rendelődik alá).

Az első rész a *Descriptiók* Faludi énekeivel indul, köztük Bíró István jezsuita szerzetes sokáig (itt is!) Faludinak tulajdonított verse, a *Tavaszi üdő*,⁹³¹ ezt követik Verseghy munkái.

Már Szauder József kimutatta, Verseghy Faludi-tanítvány voltát bizonyítva, verseiknek néhány alapvető hasonlóságát: a 8/7-es strófaszerkezet használata a leíró költeményekben, a virág- és részben a mitológiai motívumok azonossága, illetve az objektív tájleírás.⁹³² Ennél azonban beszédesebbek a különbségek.

⁹²⁸ SZAUDER 1961, 54–55.

⁹²⁹ A gyűjteményt Lavotta ismerteti először: LAVOTTA 1937, 57–61, majd Gálos közöl belőle verseket GÁLOS 1938, 165–177.

⁹³⁰ „Másoknak szerzéseit nem másképp, mint magam verseit bé-irtam, mert a fel-jedzésre érdemesebbnek tartottam, mint tulajdonimat.”

⁹³¹ A szerzőségről lásd: SZELESTEI 1998, 534–535.

⁹³² Vö.: SZAUDER 1961, 56–58.

Az első Verseghy-ének a kéziratban, a *Flora az őszi üdőbe* a *Virágok Tántza* (Tündérkert), *Erdők Boldogsága* (Erdő), *Hajnali Üdő* (Hajnal), *Tavaszi Üdő* (Bíró István), és a *Sokféle Szíveknek vágyakodási* (Phyllis) után következnek.⁹³³ Felhasználja ezek motívumait, szókészletét (sőt még a *Parnassusban* nem szereplő *Kisztó ének* és *Felelő ének* szófűzése is visszacseng⁹³⁴), de a felvonultatott világ elemei mind negatív előjellel jelennek meg, az értékvesztést példázzák, s ezáltal a *Tündérkert* világát mintegy „görbe tükörként” vetítik elénk. A kertet tavasz végi hervadásában mutatja be, maga Flora kezdi „kiáltani jajjait; siránkozván virágjain, zokogni bús panaszt”. A megváltozott versbeszéd által a leírás líraibbá válik, s sokkal kevésbé dinamikus, mint Faludinál. A következő ének szintén a *Tündérkert*ből építkezik, de jóval „bőbeszédűbben”. Szinte minden mitológiai képet „kibont”, már-már didaktikusan magyaráz, s a narratív keret, amely Faludi németből átdolgozott költeményének bravúráját adja („Mélly álambul felserkentem...” – „... Csak álom volt, elmula.”), itt teljesen prózaivá válik, jelentőségét veszti.

Az alábbiakban még csak egy párhuzamot emelnék ki. Az 50. lap *Nádasdi koporsó versének* pontos másolatát adja. Három lappal később ezt egy újabb *Koporsó vers* követi. Érdekessége, hogy a parafrázis valójában, amint ez az epitextusból kiderül, egy álepitáfium, témája „Modesta Szűz” kolostorba vonulása, ti. „midön (...) a világnak meg hala” (54.).

VIII.5. A dallam: forrás és hordozó

Faludi „énekei” már születésükkor szoros kapcsolatban álltak a zenével, éppen követett dallamaik által honosítanak meg új formákat a magyar irodalomban, s ez a zenei kötődés későbbi létmódjukat is meghatározza. 1786–87-ig, Révai kiadásáig, kéziratos másolatokban terjednek. Bekapcsolódnak a közköltészet bonyolult hagyományozódási hálózatába, sőt, népszerűségük által át is alakítják azt.⁹³⁵ Az énekelt vers belép az oralitás világába, s magára veszi annak törvényszerűségeit. Benyák Bernát több helyen hivatkozik nótajelzésként Faludi „Magas hegyek, szelíd erdők...” kezdetű énekére. Ez a tény, illetve a lejegyzés módja arra utal, hogy emlékezetből és/vagy közköltészeti forrásból merít. Ebben az esetben tehát a dallam hordozza, örökíti tovább a szöveget (amely ilyenformán háttérbe kerül).

⁹³³ Bár nem tudjuk, milyen kéziratból másol Verseghy, valószínű, hogy a címadás az ő leleménye, s már ebben is benne rejlik egyfajta elmozdulás, értelmezés.

⁹³⁴ „Sirba kiszül Zöld ágának *deli jeles termete*: halványodik *arzólatnya*, hervad pros *ajaka*.” (Kiemelés tőlem, V. Zs.)

⁹³⁵ „Faludi és Amade líráján keresztül elsősorban az elit műzene alakította át a közköltészet formáit”. Lásd: HOVÁNSZKI 2007, 303–305.

A katolikus egyházi értelmiség életét mélyen meghatározza a zene, a liturgiától az oktatáson keresztül a különböző kulturális viszonyrendszerekig (példa: kapcsolata a katolikus főnemességgel). Elég csupán Verseghy példáját említeni. Már *Parnassus*ának előszavában hárfájához „kaptsoltatni szokott éneklésére” hivatkozik, a pálos rendbe lépését követően komoly zenei oktatásban részesül, s Kreskay hozzá küldi el megzenésíteni Ányos egyik versét.⁹³⁶ Az 1781-es *Parnassus* nyolc dallamot tartalmaz a korban népszerű bécsi zeneszerző 1778–80 között megjelent gyűjteményéből,⁹³⁷ szinte azonnal merít kora divatos dallamvilágából. Faludi énekeihez tehát újszerű dallammintákat rendel, ezáltal bekapcsolva az énekelt vers korabeli áramlataiba (még akkor is, ha ezek a dallamok nem épülnek be a közköltészet dallamkincsébe).⁹³⁸

Faludi fordításai átmenetet képeztek az érzékeny énekelt dalköltészet felé. Az 1780–90-es évektől az éneklés kultúrája is megváltozott, s Faludi énekeinek egy része megfelelt az új társasági divatnak.⁹³⁹

⁹³⁶ Lásd: SZAUDER, *u.o.*, 55.

⁹³⁷ Vö.: HOVÁNSZKI 2007, 314.

⁹³⁸ Lásd: uő 2014, 284.

⁹³⁹ Vö. HOVÁNSZKI 2009, http://dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/84983/5/ertekezes_magyar.pdf, 30.

IX. KONKLÚZIÓK. KITEKINTÉS

Az első fejezet két évszázad életrajzi kutatásainak adatait próbálta meg rendszerezni, tanulságait összegezni, felhívni a figyelmet a pontatlanságok forrásaira, illetve ezek továbbhagyományozódására. Ezt a közelmúlt Faludira vonatkozó irodalma nem tekintette feladatának. A jezsuita szerző alakjának biográfiai „megkonstruálása” már meglehetősen korán (a XVIII–XIX. század fordulóján) körvonalazódik (kezdetben költészetéhez kapcsolódva). Már Révainál, de különösen Batsányitól kezdődően megfigyelhető, hogy a biográfiák mintegy előfeltevésként működtek a szövegek olvasásakor, s ami a szövegekben nem volt összhangban ezzel a megrajzolt, többnyire mintaképként használt narratívummal, az problémaként jelentkezett, mentegetésre vagy korrigálásra szorult. A XIX. század olvasói is az élettörténet felől közelítették meg Faludi életművét. A jezsuita „szerepei” (például szerzetes, nevelő, tanár), „erköltsi minémúsége” (a biográfiákban megrajzolt karakterjegyei), valamint a folyamatként szemlélt irodalomtörténetben rögzített helye pozitív vagy negatív előjellel rávetült a XIX. századi olvasatokra, és ez, különösen lírájának befogadásában, akadályként tételeződött. Összességében tehát elmondhatjuk, hogy az életrajz, az életrajzok meghatározták Faludi műveinek XVIII. és főként XIX. századi olvasatait, életművének recepcióját is.

Ami a Faludi-kultuszt illeti, megállapíthatjuk, hogy bár az identitáskonstruálás évszázados kísérletei számos ponton kultikus jellegű mintákat hordoznak, szinte mindig létezik egyfajta külső nézőpont, esetenként kritika, amellyel személyét vagy műveit szemlélik. Így inkább csak kultikus jegyeket hordozó jelenségekről, illetve lokális kultuszból beszélhetünk esetében. Hipotézisként azt is megfogalmazhatjuk, hogy a jezsuiták XIX. század közepi megítélésének változása, az 1853-as „gyökérverés” Nagy-

szombatban⁹⁴⁰ hatással lehetett a Faludi-recepcióra, hiszen Faludi műveinek első teljes kiadása összecseng a jezsuiták rehabilitálásával, az osztrák-magyar provinciában való újbóli letelepítésük dátumával.

Faludi moralizáló prózai munkái is antik és késő barokk hagyományban gyökerező érték kategóriák mentén, a szerzői intenció szerint megkísérlik „a valóság megszervezését”, az olvasók „fogalmi eszközeinek és érzelmi repertoárjának” formálását.⁹⁴¹ A viselkedéskultúra fogalmait közvetítő „csatornák”, melyekben a világi és egyházi értékrend kommunikációja is megvalósul, a „politico-moralis” irodalom empirikus műfajokként tárgyalt, változásban lévő formái. A használat a műfajiságot is meghatározza, ugyanakkor megfigyelhető egyfajta elmozdulás a használati irodalom felől az olvasmány irányába. Az átalakulás során az eredeti funkciók háttérbe szorulnak, s valami más válik fontossá: a nyelv. Az eredeti „műfajiság” esetenként akadállyá is válhat az esztétikai szempontú irodalommal olvasásban.

A kiadástörténeti rész összegez és pontosít. A XVIII. századi kiadói politikák összefüggéseinek kontextusában vizsgált Faludi-kiadások tanulmányozása során fény derült ezek meglepően nagy számára, de ami talán a Faludi-recepció szempontjából fontosabb, azon intézmények, „ágensek” (nyomdák, kiadók, prenumeráció, mecénatúra, konkurencia, irodalmi rangsorok, kanonizáció) működésére, amelyek a művek megjelenésének mozgatórugói voltak. A kiadványok az irodalmi medialitás és közegvizsgálat felől megközelítve a fogadtatásnak egy másik aspektusát is megvilágították: az egyes kötetek multimediális tartalmak hordozóiként, tipográfiai megformáltságuk, illetve paratextusaik által a lehetséges befogadás, olvasás útjait is kijelölik.

Ezt a gondolatot vitte tovább az előző fejezet eredményeire építve a kiadói olvasatok vizsgálata. Az újfilológia és a textológia szempontjainak alkalmazása lehetővé tette az egyes szövegek (kiadói paratextusok, illetve versszövegek) egymáshoz való viszonyának, illetve tágabb kontextusban az „ágensek” és szövegek kapcsolatának feltárását. Ennek alapján világossá vált, hogy Révai és Batsányi egyfajta nyelvi eszmény felmutatásának eszközt látják Faludi költeményeiben, s az általuk felkínált olvasási stratégiák e szempont alapján fogalmazódnak meg. Ez tükröződik a textológiai, poétikai beavatkozásokban: a „hibátlan” kiadvány ezt a nyelvideált testesíti meg a kiadók szándéka szerint. Ugyanakkor nemcsak kulturális, nyelvi programba illeszkednek ezek a kiadványok, hanem ezáltal egyfajta vitaszituációba is. A formálódóban levő irodalmi élet porondján a Faludi-szövegek nyelvi erényei vagy hibái, illetve a „könnyű kézzel megjob-

⁹⁴⁰ PETRUCH 1992, 99.

⁹⁴¹ TAKÁTS 2007, 45.

bítás” megannyi nyelvi eszköz a kiadók szövegekből kirajzolódó autoritásának megkonstruálására, illetve Batsányi esetében a vita tárgyának meghatározására.⁹⁴²

A könyvbejegyzések vizsgálatának hozadéaként még nem rajzolhatók meg nagy összefüggések, általános érvényű konklúziók. Töredékességük ellenére ezek az adatok rendkívül érdekes eredményekkel szolgálnak, hiszen talán ezek révén kerülhetünk legközelebb a korabeli empirikus olvasókhoz. A bejegyzések helyenként csupán a birtoklás tényét vagy az ajándékozást, adományozást rögzítik, vagy azt, hogy milyen kollégiumi tékában kapott helyet a kötet. Más esetekben az egykori olvasó kiemeli, aláhúzza, megjelöli az általa fontosnak, érdekesnek vagy hasznosnak tartott részeket. Leglátványosabbak (de sajnos egyben a legritkábbak is) az olvasás folyamatát tükröző, a könyv tartalmára reflektáló, azzal mintegy párbeszédet folytató bejegyzések. A korabeli könyvjegyzékek, könyvtári katalógusok, kölcsönzési jegyzékek csupán a kutatás komplementer forrásaiként bizonyultak hasznosíthatónak. A vizsgálódást talán nem is annyira földrajzi értelemben lenne érdemes kiterjeszteni (bár nagyon valószínűnek látszik, hogy egy ilyen szempontú, nyugat-magyarországi kutatásnak nagyobb hozadéka lenne). Ígéretesebbnek tűnik a korbéli levelezések Faludi-könyvek olvasására, használatára vonatkozó megjegyzéseinek a számbavétele. Erre talán nagyobb lehetőséget teremtenek a Magyar Tudósok Levelezése sorozat további kötetei.

A kéziratos énekeskönyvek vizsgálatának eredményeként szintén az empirikus olvasók kiléte, egy sajátos olvasási stratégia, használat vált megragadhatóvá, csak egy jóval heterogénebb közegben. Faludi (legtöbbször anonimá vált) szövegei Amade vagy Csokonai költeményeihez hasonlóan, bekapcsolódtak, belesimultak a közköltészet hagyományozódási láncába. A lejegyzés, a választás egyféle ízlésbeli opciót is jelez, s az énekek népszerűségét bizonyítja ebben a változó közegben. A versszövegek regisztrálásának statisztikai szempontú feldolgozásával nemcsak a népszerűségi mutatók váltak megragadhatóvá, hanem ezek kronológiai változása is. Ez a fajta kutatás távlatokat nyithat olyan alternatív kánonok megrajzolása felé, amelyek sok ponton árnyalnák a XVIII–XIX. századi magyar olvasástörténetről való tudásunkat. A textológiai megközelítés arra irányult, hogy mi történik ezekkel az „énekekkel”, szövegekkel ebben a kontextusban. A használat útjai a pontos másolástól a travesztiaig, a széténeklestől, a teljes felaprózódástól a „kincsestár” elemeinek újrarendeződéséig vezetnek. A variogenézis és topogenézis formái a szövegek népszerűségét jelzik, s a „szöveggazdák” viszonyulása semmiképpen nem nevezhető közömbösnek. A textológiai szempont alkalmazásának másik

⁹⁴² Vö. TAKÁTS 2007, 50.

tanulása, hogy ugyanez a folyamat játszódik le Faludi verseit illetően a műköltészet közegében is (azzal a különbséggel, hogy itt ismerjük a „szöveggazdák” nevét⁹⁴³).

⁹⁴³ Verseghy, Révai, Szentjóni Szabó, Benyák Bernát, Nagy János, Fejér György stb.

BIBLIOGRÁFIA

ACCETTO 1997 – ACCETTO, Torquato, *A tisztes színlelésről*, JATE Press, Szeged, 1997.

A kolozsvári Katolikus főtanoda könyvtárának alapkönyvjegyzéke 1848/49-től (MsC 669).

ADAM 1997 – ADAM, Wolfgang, *Magánkönyvtárak a 17. és 18. században. Kutatási jelentés (1975-1988)* = MONOK István (szerk.), *A könyves kultúra. XIV – XVII. század, II., Válogatás a német szakirodalomból*, Szeged, 1997, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/nemet/html/02.htm#10>

ALSZEGHY 1943 – ALSZEGHY Zsolt, *Faludi Nemes emberének magyar rokokói*, It 1943, 68–80.

ANDRITSCH 1979 – ANDRITSCH, Johann, *Faludi Ferenc und die Grazer Universität*, Burgenländische Heimatblätter 1979/4, 181–190.

ANGYAL 1944 – ANGYAL Endre, *Udvari kultúra, udvari költészet*, Kolozsvár, 1944.

BACKER–SOMMERVOGEL 1892 – BACKER–SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Bibliographie, Tome III, Bruxelles–Paris, 1892.

BÁN 1968 – BÁN Imre, *A barokk*, Gondolat, Bp., 1968.

BÁLINT 1986 – BÁLINT József, *Bevezetés* = Szent Ignác, *Lelkigyakorlatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1986.

BATSÁNYI 1821. 1961. – BATSÁNYI János, *A' Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' máj Nyelvrontók' törekedésiről* = BJÖM, III, *Prózai művek*, II, Bp., 1961.

BATSÁNYI 1824. 1961. – BATSÁNYI János, *Toldalék. Faludi Ferentz' Életéről, 's Munkájáról, és a' Magyar Nyelvről 's Versszerzésről* = BJÖM, III, *Prózai művek*, II, Bp., 1961.

BENE 1999 – BENE Sándor, *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.

BENKŐ 1960 – BENKŐ Loránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1960.

BENKŐ 1988 – SZABÓ György és TARNAI Andor (szerk.), *Benkő József levelezése*, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988.

BEÖTHY 1886 – BEÖTHY Zsolt, *A magyar szépprózai elbeszélés*, I, Bp., 1886.

BERTALANFI 1770 – BERTALANFI Pál, *Keresztényi böltsesség*, Eger, 1770 (II. kiadás).

BIRÓ 2005 – BIRÓ Annamária, *Magyar nyelvű kéziratos bejegyzések egy ferences könyvtár kötetében*, Erdélyi Múzeum, 67(2005)/3–4, 165–174. <http://www.epa.oszk.hu/00900/00979/00307/pdf/011.pdf>

BIRÓ 1937 – BIRÓ János, *Faludi Ferenc, a nevelő*, A Szombathelyi Magyar Királyi Állami Faludi Ferenc Gimnázium 1936–37. évi értesítője, Szombathely, 1937.

BISZTRAY 1948 – BISZTRAY Gyula, *A prenumeráció. Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből* = Horváth János emlékkönyv, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948.

BITSKEY 1983 – BITSKEY István, *Faludi Ferenc retorikai műveltsége és prózastílusa*, ItK (87)1983, 508–514.

BÍRÓ 2003 – BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó, Bp., 2003.

BJÖM I–III. – BATSÁNYI János *Összes művei*, szerk. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, Bp., 1953–1961.

BOD 1766 – BOD Péter, *Magyar Athenas*, (s.l.), 1766 (1767).

BOD 1987 – BOD Péter, *Szent Hilárius*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

BODNÁR 1891 – BODNÁR Zsigmond, *A magyar irodalom története*, II., Bp., 1891.

BODOR 2003 – BODOR Béla, *Régi magyar regénytükör*, I., Pécs–Bp., 2003.

BORÁROS-BAKUCZ 2007 – BORÁROS-BAKUCZ DÓRA, *Baltasar Gracián és Faludi Ferenc Bölcs és figyelmes udvari ember: műfordítás vagy átköltés?* = MENCZEL Gabriella VÉGH Dániel (szerk.), *Határok a spanyol nyelvű irodal-makban. Lazarillo – Fiatal hispanisták tanulmányai*, Palimpszeszt, 2007, 19–28.

BORIÁN 2016 – BORIÁN Elréd, *Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében*, ItK 120(2016)/4, 503–527.

BORIÁN 2017 – BORIÁN Elréd, *Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében*, II., ItK 121(2017)/3, 372–391.

BOZÓKI 1797 – BOZÓKI Mihály, *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv...*, Vác, 1797.

BÜKYNÉ HORVÁTH 1966 – BÜKYNÉ HORVÁTH Mária, *A Landerer-csa-lád nyomdászati vállalkozásai*, MKSz, 82(1966)/1, 10–27.

CASTIGLIONE 1941 – CASTIGLIONE, Baldassare, *Az udvari ember*, Franklin Társulat, é.n. (1941)

Catalogus Bibliothecae Ill. Coll. Ev. Ref.... Francisco Forrai, 1827, kézirat, Ko-lozsvár, Akadémiai Könyvtár.

Catalogus Bibliothecae Ill. Coll. Ev. Ref...., sub Francisco Forrai, 1825., kézirat, Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, MsR 1615.

Catalogus Librorum 1829–1841, kézirat, Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, MsU 1699.

Catalogus Librorum Illustris Collegii Reformati Claudiaci... Zoltán Jos. et Soofal-vi Jos., 1766 et 1767, kézirat, Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár.

CSAPLÁR 1881 – CSAPLÁR Benedek, *Révai nevelő Bécsben*, Figyelő, 1881, 279–298.

CSAPLÁR 1882 – CSAPLÁR Benedek, *Révai mint kiadó Győrben*, Figyelő, 1882, 370–390.

CSAPLÁR 1883a – CSAPLÁR Benedek, *Révai mint kiadó Pozsonyban*, Figye-lő, 1883, 48–69.

CSAPLÁR 1883b – CSAPLÁR Benedek, *Révai rajztanító Győrött*, Figyelő, 1883, 130–146.

CSAPLÁR 1883c – CSAPLÁR Benedek, *Révai Miklós élete*, I–II., Budapest, 1883.

CSAPODI 1942 – CSAPODI Csaba, *Könyvtermelésünk a XVIII. században*, MKSz (66)1942. IV. füzet.

CSÁSZÁR 1899 – CSÁSZÁR Elemér, *Faludi Ferencz Bod Péter és Rájnis József megvilágításában*, EPhK 23(1899), 716–720.

CSETRI 1990 – CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalom-szemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., 1990.

CSOKONAI Vitéz Mihály *Összes művei. Szépprózai művek*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Akadémiai, Bp., 1990.

CSÖRSZ 1999 – CSÖRSZ Rumen István, *Könyvek önmagunknak: Magyar kézirat-típusok a 18–19. században = Az olvasó–az olvasás: Irodalmi tanulmányok*, szerk. L. SIMON László, THIMÁR Attila, Budapest, FISZ, 1999 (FISZ Könyvek, 1), 75–89.

CSÖRSZ 2000 – Bándi Péter *énekeskönyve 1837*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2000.

CSÖRSZ 2003 – Bocskor János *énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2003.

CSÖRSZ 2005a – CSÖRSZ Rumen István, *„Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli”: Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Budapest, Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 61–78.

CSÖRSZ 2005b – CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet a többnyelvű Magyarországon (1700–1840) = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Budapest, Argumentum, 2005, 207–260.

CSÖRSZ 2005c – CSÖRSZ Rumen István, *„Zörgettek rózsám ablakán”: Csokonai a közköltészet kapujában = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 150–170.

CSÖRSZ 2006 – CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet–irodalom alatt, kultúrák fölött*, *Literatura*, 32(2006)/2, 273–282. (http://www.balassikiado.hu/BB/NET/LITERATURA/Literatura_2006_2.pdf)

CSÖRSZ 2007a – CSÖRSZ Rumen István, *Csokonai közkézen, avagy egy költő kéziratosa toplistája* = „'s végre mié lesz?” *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Budapest, Ráció, 2007 (Ráció-Tudomány, 10), 278–294.

CSÖRSZ 2007b – CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet Erdélyben a XVIII. század második felében (Néhány kutatási szempont)*, Erdélyi Múzeum, 68(2007)/3–4, 157–166.

CSÖRSZ 2007c – CSÖRSZ Rumen István, *Egy Faludi-vers travesztiája Napóleon korából = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 7), 49–52.

CSÖRSZ 2009 – CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Budapest, Argumentum, 2009. (Irodalomtörténeti Füzetek, 165)

CSÖRSZ 2013 – CSÖRSZ Rumen István, *„Apollo serge az Erdőre megy”: Tavaszi recreatio és diákpóézis a 18–19. században = Szín – játék – költészet: Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Nagyvárad – Budapest, Partium – Protea Egyesület – Reciti, 2013, 145–163. http://reciti.hu/wp-content/uploads/21_CsorszRumenIstvan_Kilian80.pdf.

CSÖRSZ 2016 – CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Universitas Kiadó, Budapest, 2016.

CSÖRSZ 2020 – CSÖRSZ Rumen István, *Buffán és Gattyató*, Litera 2020. június 9., <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/csorsz-rumen-istvan-buffan-es-gattya-to.html?fbclid=IwAR2oQK1AEZWt2Go8KCuKh1gsZqJ837w7tx-cWmNAG7wf7x9vUP4-qQf-H34k>

CSÖRSZ-KÜLLŐS 2004 – CSÖRSZ Rumen István-KÜLLŐS Imola, *A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái*, Irodalomtörténet, 35(85) (2004)/3, 345–355.

DALLOS 1895 – DALLOS József, *Faludi Ferencz emlékezete*, Religio Vallás, 1895. II. félév, 41. sz.

DANKANITS 1972 – DANKANITS Ádám, *A XVIII. század helye könyvtörténetünkben. Könyvészeti gyűjtögetéstől – kulturológiai állásfoglalásig*, Korunk 31(1972)/8.

DÁVIDHÁZI 2000 – DÁVIDHÁZI, *Irodalomtörténet és ünnepi beszéd* = KALLA Zsuzsa (szerk.), *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, Bp., 2000, 137–141.

DÁVIDHÁZI 2004 – DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai – Universitas, 2004.

DEBRECZENI 2004 – *Első folyóirataink: Magyar museum*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiad., 2004.

DEMETER 2014 – DEMETER Zsuzsa, *Költői tradíció és könyvkiadás. Gyöngyösi István példája* (Erdélyi Tudományos Füzetek 282), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2014.

DÓBÉK 2019 – DÓBÉK Ágnes, Szily János püspök irodalompártoló tevékenysége = *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17–18. században*, szerk. SZELESTEI N. László Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelekiség Kutatócsoport, 2019 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelekisegtörténeti Tanulmányok, 24), 47–54.

DREBITKA 1899 – DREBITKA Ferenc, *Hymnus Francisci Faludi eiusque origo hispano-lusitana et „O Deus, ego amo te, nec ...”*, A Kalocsai J. T. Érseki Főgimnázium Mária-kongregációjának jubiláris értesítője, 1899/1900, 5–48.

DREBITKA 1908 – DREBITKA Ferenc, *Egy kis költemény nagy világútja*, Az angolkisasszonyok eperjesi Sancta Maria leánynevelő intézetének értesítője, 1907/1908, 1–24.

ÉDER 1978 – ÉDER Zoltán, *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.

Édes Gergely Révaihoz, Nagykanizsa, 1795. július 17., OSZK, Quart Lat. 2225, 24.

EGYED 1998a – EGYED Emese, *Kard és penna. Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról*, Bp., 1998.

EGYED 1998b – EGYED Emese, *Levelek fejemről mészák sisakomat. Barcsay Ábrahám költészete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1998 (Erdélyi Tudományos Füzetek 224.)

EGYED 2000 – EGYED Emese, *Olvasó nappal, író este (esszék, tanulmányok)*, Komp-Press Kiadó Kolozsvár, 2000.

EGYED 2017 – EGYED Emese, *Ujfalvi Krisztina verslevező társasága. Bevezető* = „Levéllé válva”: *Ujfalvi Krisztina verselő köre : (1795–1797)*, s. a. r. EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017, 7–41.

Erdélyi magyar szótörténeti tár, I–XIII., 1975–2009.

Erdélyi prédikatori tár, Kolozsvár, 1935–1936.

FALUDI 1786–1787 – *Faludi Ferentz Költeményes Maradványai*, egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére RÉVAI Miklós, I–II., Streibig, Győr, 1786–1787.

FALUDI 1787 – *Faludi Ferentz Költeményes Maradványai*, egybe szedte, és közre botsátotta RÉVAI Miklós, 2. megjobbított nyomtatás, Pozson, Loewe Ny., 1787.

FALUDI 1824 – *Faludi Ferentz' Versei*, kiad. BATSÁNYI János, Petrózai Trattner János' betűjével és költségével, Pestenn, 1824.

FALUDI 1853 – *Faludi Ferenc Minden Munkái*, Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával kiadta TOLDY Ferenc, Emich, Pest, 1853.

FALUDI 1854 – *Faludi Ferenc Versei*, TOLDY Ferenc által, Pest, 1854.

FALUDI 1892 – FALUDI Ferenc, *Nemes urfi*, s. a. r. BELLAAGH Aladár, Franklin Társulat, Bp., 1892.

FALUDI 1900 – *Faludi Ferenc versei*, kiad. NÉGYESY László, Franklin, Budapest, 1900.

FALUDI 1901 – *Faludi Ferenc versei*, kiad. FERENCZI Zoltán, Budapest, 1901 (Magyar Könyvtár)

FALUDI Ferenc, *Magyar Enekek*, nagyszombati autográf (Nagyszombat, Szent Adalbert Társaság Levéltára, Fasc. 134. c. 4.). A mikrofilm másolata az MTA Kézirattárában.

FALUDI 1985 – FALUDI Ferenc, *Fortuna szekerén okossan ül*, s. a. r. Vargha Balázs, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.

FALUDI 1978 – FALUDI Ferenc, *Téli éjszakák. Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből*, s. a. r. Szörényi László, előszó Rónay György, Magvető, 1978.

FAZEKAS 2001 – FAZEKAS Csaba, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez* = SARNYAI Csaba Máté (szerk.), *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918)*, Budapest, 2001, (ME-TEM könyvek, 29.) 29–45., <http://mek.oszk.hu/02200/02214/html/04.htm>

FFPM – FALUDI Ferenc *Prózai művei*, I–II., s. a. r. VÖRÖS Imre és URAY Piroska, Akadémiai Kiadó, 1991.

FINÁCZY 1899–1902 – FINÁCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, Budapest, M. T. Akad., 1899–1902, <http://mek.oszk.hu/05200/05268/index.phtml#>, letöltve: 2012.07.30

FODOR 1905 – FODOR Árpád, *Mikor született Faludi?*, Szombathelyi Ujság, 1905. nov. 12.

FODOR 1906 – FODOR Árpád, *A Faludy család címere*, Szombathelyi Ujság, 1906. jún. 17.

FODOR 1907 – FODOR Árpád, *Faludi Ferenc családjáról*, EPhK, 31(1907), 448.

Forgandó szerentse. Faludi Ferenc (1704–1779) kéziratos versesfüzete. Bev. DOBRI Mária és KOVÁCS Mihály. Szombathely, 1992.

FÜLÖP 1974 – FÜLÖP Géza, *A vidéki birtokos nemesség könyvkultúrája a 18–19. század fordulóján (A Skublics-család zalaszentbalázi könyvtára)*, MKSz, 90(1974), 249–261.

FÜLÖP 1978 – FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/muvtort/fulop/html/index.htm>

FŰR 1948 – FŰR István Dr. (szerk.), *A magyar irodalom országútján*, Szeged, 1948.

GAAL 2001 – GAAL György, *A tordai unitárius iskola az erdélyi művelődés szolgálatában = Uő, Múzsák és erények jegyében. Dolgozatok Erdély unitárius múltjából*, Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2001.

GÁBOR 2002 – GÁBOR Csilla, *Religió és retorika*, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002, 206–218.

GÁBOR 2006 – GÁBOR Csilla, *Kora újkori jezsuita meditáció – tradíció, életgyakorlat, irodalom = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Piliscsaba, 2006, 35–43.

GÁBOR 1954 – GÁBOR István, *„...ahol rejtődnek nyelvünknek annyi drága kincsei...”. Kétszázötven éve született Faludi Ferenc*, Magyar Nemzet, 1954. márc. 25, 5.

GÁL 1935 – GÁL Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900)*, Minerva, Kolozsvár, 1935.

GÁLOS 1931 – GÁLOS Rezső, *Faludi Ferenc Caesarja = FALUDI Ferenc, Caesar Aegyptus földjén Alexandriában*, Győr, 1931.

GÁLOS 1938 – GÁLOS Rezső, *Verseghy Ferenc zsengei*, ItK, 48(1938), 165–177.

GÁRDONYI 1917 – GÁRDONYI Albert, *Magyarországi könyvnyomdászat és könykkereskedelem a 18. században*, Budapest, 1917.

GÉFIN 1932 – GÉFIN Gyula, *Batsányi János és Bitnitz Lajos levelezése*, ItK, 42(1932), 67–83.

GÉFIN 1942 – GÉFIN Gyula, *Faludi Ferenc 1704–1779*, Bp., 1942 (Kiadványok Jézustársasága Magyarországi Történetéhez. Különlenyomat a Jezsuita Történeti Évkönyvből 1940-ből)

GÉFIN 1967 – GÉFIN Gyula, *Révai Miklós levelei Szily János püspökhöz*, ItK, 71 (1967)/3, 324–326.

GÉFIN 1969 – GÉFIN Gyula, *Adalékok Faludi Ferenc családjának történetéhez*, ItK, 73(1969)/4, 479–482.

GÉFIN 1970 – GÉFIN Gyula, *Ismeretlen adatok Faludi Ferenc életéből*, ItK, 74(1970)/3, 352–354.

GENETTE 1997 – GENETTE, Gérard, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge University Press, 1997.

GORDÁN 2016 – GORDÁN Edina, *Gondolatok egy könyvtárról. A Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár története = A nagyenyedi Főnixmadár. Adalékok a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium történetéhez*, Bethlen Gábor Alapítvány, Nagyenyed, 2016.

GRACIÁN 1691 – GRACIÁN, Balthazar, *L'Homme de cour*, Traduit & Commenté Par le Sieur Amelot de la HOUSSAIE, ci-devant Secrétaire de l'Ambassade de France à Venise. Cinquième Edition revue & corrigée, Lyon, 1691.

GRACIAN 1752 – BALTH. GRACIANI HISPANICI AULICUS SIVE DE PRUDENTIA CIVILI ET MAXIMAE AULICA, LIBER SINGULARIS, Kassa, 1752.

GRACIÁN é.n. (1998) – GRACIÁN, Balthazar, *Az életbölcesség kézikönyve*, (ford. Gáspár Endre), Kairosz, é.n (1998).

GREGUSS 1934 – GREGUSS Ágost, *Írói arcképek*, Bp., 1934.

Grof Székely László Hattyúi Eneke, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, jelzet: Tört 4r. 19.

GULYÁS 1894 – GULYÁS István, *Faludi Ferenc = Pallas nagy lexikona*, IV, Bp., 1894.

GULYÁS 1944 – GULYÁS Pál, *Könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)*, MKSz, 68(1944), 100–133.

GYÁRFÁS 1910 – GYÁRFÁS Tihamér, *Faludi Ferenc élete*, ItK, 20(1910), 1–15, 129–141, 398–427.

GYENIS 1980 – GYENIS Vilmos, *Gyöngyösi: a korigények és a közízlés*, ItK, 84(1980), 105–184.

GYÖRFI 1991 – GYÖRFI Dénes, *Gróf Mikó Imre és a Nagyenyedí Kollégium*, Helikon, 26(1991)/28, 4.

GYÖRGY 1929 – GYÖRGY Lajos, *Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban*, Erdélyi Tudományos Füzetek 1929/17.

GYÖRGY 2000 – GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története (1579–1984)*, Argumentum, 2000. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/gyorgy/>

GYUJTÓ 1797 – GYUJTÓ István, *Az erköltsnek és a világi dolgok folyásának kised tüköre*, Kolozsvár, 1797.

GYÜRKI 1994 – GYÜRKI László, *Faludi Ferenc és a Faludi család körmendi kapcsolatai = Faludi Ferenc emlékezete*, Körmend, 1994.

GYÜRKI 2001 – GYÜRKI László, *Életképek Körmend századaiból*, Körmend, 2001, www.extra.hu/gyurki.laszlo, 2020.07.17.

KAKUCSKA, H. 1998 – KAKUCSKA Mária, H., *Orczy Lőrinc versei a Magyar Országos Levéltárban*, ItK, (102)1998/5–6, epa.oszk.hu/00000/00001/00007/kakucska.htm

KAKUCSKA, H. 2003 – KAKUCSKA Mária, H., *Révai Miklós ismeretlen levelei Orczy Lőrínchez*, Lymbus, 2003, 285–287., www.mol.gov.hu/letoltes.php?d_id=43, elérés 2012. okt. 5.

HABERMAS 1999 – HABERMAS, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Osiris Kiadó, Bp., 1999.

HAIMANN–MUSZKA–BORSA 1997 – HAIMANN György–MUSZKA Erzsébet–BORSA Gedeon, *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára 1773*, Bp., 1997.

HAJDU 1886 – HAJDU János, *Faludi Ferenc mint költő és prózaíró*. Értesítő a szombathelyi Kir. Katholikus Főgymnasiumról 1885–86, Szombathely, 1886.

HARGITTAY 2001 – HARGITTAY Emil, *Glória, fáma, literatura*, Bp., 2001.

HÁSZ–FEHÉR 2000 – HÁSZ–FEHÉR Katalin, *A filológia diszciplináris helyzete*, Helikon 46(2000)/4, 469–480.

HÁSZ-FEHÉR 2006a – HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Bevezető = Uő (szerk.), A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, Tiszatáj, Szeged, 2006, 7–15.

HÁSZ-FEHÉR 2006b – HÁSZ FEHÉR, *Az intencionáltság szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben = Uő (szerk.), A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, Tiszatáj, Szeged, 2006, 55–82.

HEGEDÜS 1998 – HEGEDÜS Béla, *Strófa képletek hagyománya a 18. század végén*, Palimpszeszt 10, 1998, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/18.htm

HEGEDÜS 2000 – HEGEDÜS Béla, *Mezei Márta: A kiadó mandátuma*, ItK, 104(2000), 802–805.

HEGEDÜS 2018 – HEGEDÜS Béla, *Az irodalomtörténet mint érv az irodalom léte mellett. Révai Miklós felhívása a Magyar Hírmondóban és a Költeményes Magyar Gyűjtemény = Doromb. Közköltészeti tanulmányok 6., reciti, Bp., 2018, 101–112.*

HELTAI 2008 – HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század könyvkiadásában, (1601–1655)*, OSZK, Universitas Kiadó, Bp., 2008. (Res Libraria II.)

HEUSSI 2000 – HEUSSI, Karl, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Osiris, Bp., 2000. *Hol járt Faludi iskolába?*, Vasvármegye, 1906. ápr. 20.

HOLLÓSY 1899 – HOLLÓSY Béla, *Faludi Ferenc élete és költészete*, A Nagykárolyi R. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1898–99. iskolai évről, Nagykároly, 1899, 8–10.

HOPP 1981 – HOPP Lajos, *Faludi prózája a XVIII. században*, ItK 85(1981)/4, 429–438.

HORÁNYI 1775 – HORÁNYI, Alexis, *Memoria Hungarorum et Provincialium*, I, Viennae, 1775.

HORVÁTH 1899 – HORVÁTH Cyrill, *A régi magyar irodalom története*, Bp., 1899.

HORVÁTH 1976 – HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Akadémiai Kiadó, 1976.

HORVÁTH 1978 – HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Akadémiai Kiadó, 1978.

HOVÁNSZKI 2004 – HOVÁNSZKI Mária, *Csokonai dallamkövető versei*, ItK 108(2004)/4, 466–482.

HOVÁNSZKI 2007 – HOVÁNSZKI Mária, *Magyar nyelvű énekelt (dal)költészet a 18. századi Magyarországon*, Magyar Zene 2007/3, 289–342.

HOVÁNSZKI 2009 – HOVÁNSZKI Mária, „Hogy kezdhessek Énekeembe...” *avagy Csokonai és a 18. század végének érzékeny énekelt dalköltészete*. PhD-értekezés, Debrecen, 2009. http://dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/84983/5/ertekezes_magyar.pdf

HOVÁNSZKI 2014 – HOVÁNSZKI Mária, *A Verseghy énekek kéziratos hagyományozódása - avagy hová tűnt Steffan, a császári-udvari zeneszerző = Dörömb. Közköltészeti tanulmányok 3., reciti, Bp., 2014, 265–284.*

HUBERT 2005 – HUBERT Ildikó, „Amíg ártatlan szerzetem el nem esék...” (-Baróti Szabó Dávid = Uő, *Arcok és művek a magyar múltból – Tanulmányok*, Budapest–Pápa, 2005.

ILLEI 1766 – ILLEI János, *Anitzius Manlius Torkvátus Szeverinus Boetzius V. Könyvei A' Filosofjának, vagy-is Böltseségnek Vigasztalásáról...*, Kassa, 1766.

ILLYEFALVI, V. 1894 – ILLYEFALVI VITÉZ Aladár, *Faludi Ferenc élete és költészete*, Bp., Pallas, 1894.

JÄGER 1997 – JÄGER, Georg, *Történeti olvasmány- és olvasó kutatás = MONOK István (szerk.), A könyves kultúra. XIV–XVII. század, II., Válogatás a német szakirodalomból*, Szeged. 1997, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/nemet/html/01.htm#3>

JAKAB 1881 – JAKAB Elek, *Adatok erdélyi írók névtárához a XVII – XVIII. században*, MKSz 6(1881), 299–327.

JAKÓ 1976 – JAKÓ Zsigmond, *A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története = Uő, Írás, könyv, értelmiség*, Kriterion, Bukarest, 1976, 219–251., 347–351.

JÁMBOR 1862 – JÁMBOR Pál, *A magyar irodalom történetéből*, Pesti Napló, 1862, 250. sz.

JANKOVICS 1987 – JANKOVICS József, *Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben = R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.), Magyar reneszánsz udvari kultúra*, Gondolat, Budapest, 1987, 86–103.

JANKOVICS 1999 – JANKOVICS József, *Ex Occidente.... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Balassi Kiadó, Budapest, 1999.

JANKOVITS 2001 – JANKOVITS László, *Könyvtári utazás (Faludi Ferenc és a Klimó Könyvtár) = A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában: A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai*, szerk. Csóka-Jaksa Helga, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára, 2001, 91–99.,

<http://kulongyujtemenyek.lib.pte.hu/adminisztracio-2001konferenciakepek-kotet-tanulmánykotetjankovitslaszlo>

KÄFER 1977 – KÄFER István, *Az egyetemi nyomda négyszáz éve (1577–1977)*, Magyar Helikon, Bp., 1977.

KARDOS 1892 – KARDOS Albert, *A magyar szépirodalom története. A legrégebb időktől Kisfaludy Károlyig*, Athenaeum, Bp., 1892.

KARDOS 1934–35 – KARDOS Tibor, *Hol van Faludi Ferenc könyvtára?*, Könyvtári Szemle 1(1934–35)/5, 34.

KÁRPÁTI 1894 – KÁRPÁTI Kelemen, *Faludi sírja*, Vasvármegye, 1894. dec. 30., 1–2.

KazLev – Kazinczy Ferenc levelezése, I–XXI, közléteszi VÁCZY János, Bp., 1890–1911, http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/kazinczy_levelezese.php

KECSKEMÉTI 1998 – KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Universitas, Bp., 1998.

KERÉNYI 1939 – KERÉNYI Olaf, *Nagy János szanyi plébános élete és irodalmi munkássága*. Pannonhalmi Füzetek 23., Balatonfüredi Nyomda, 1939.

KESZEG 2009 – KESZEG Anna, „az ebatta aestheticája, az Erdeljbe be ne jöjjön, mert eddig is eléltünk a nélkül”. Az ízlésfogalom és az esztétika önállósodásának erdélyi történetéhez, Laokoón 2009/6. <http://laokoön.c3.hu/szamok/6.html#ka>

KIBÉDI VARGA 1985 – KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok. Gyöngyösi István költői világa*, It 15(65)(1983), 545–591.

KLANICZAY 1976 – KLANICZAY Tibor, *Vita a könyv margóján = Uő, Hagyományok ébresztése*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1976

KLANICZAY 1987 – KLANICZAY Gábor, *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata = R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.), Magyar reneszánsz udvari kultúra*, Gondolat, Budapest, 1987.

KNAPP 2010 – KNAPP Éva, *Történetek az Szűz Máriáról (Szövegkritika, szerzőség, műfaj, források)*, ItK 114(2010)/6, 487–519.

KÓKAY 1997 – KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Balassi Kiadó, Bp., 1997.

KOLLÁRITS 1767 – KOLLÁRITS Joakim, *Philothea az az ájtatos életre vezérlő út...*, Nagyszombat, 1767.

KOLTAI 2003 – *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708.* S. a. r. KOLTAI András, Osiris, 2003.

KOLTAY–KASTNER 1924 – KOLTAY–KASTNER Jenő, *Faludi Ferenc olasz versformái*, ItK 34(1924), 19–27.

KOMÁROMY 1992 – KOMÁROMY Sándor, *A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények*, Debrecen, 1992.

KÓNYI 1774 – KÓNYI János, *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve, a kegyes ifjuságnak a tisztelendő öregségtől nyert ajándéka*, Landerer Mihály, Pozsony, 1774.

KOPCSÁNYI 1631 – KOPCSÁNYI Márton, *A' Bodog Szüz Maria Élete...*, Bechbe, Formika Máté (kiad.), 1631.

KORZENSZKY 1980 – KORZENSZKY Miklós Richárd, *A „Szent ember” és az aszketikus irodalmi hagyomány*, Vigilia 45(1980)/5.

KOSÁRY 1996 – KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai Könyvkiadó, Bp., 1996.

KOVÁCS 1981 – KOVÁCS Sándor Iván, *A kolozsvári káposztától Faludi Ferenc szakácsénekéig*, Életünk, 19(1981), 257–269.

KOVÁCS 1990 – KOVÁCS Sándor Iván, *Kutattam Árkádiában én is... Adalékok a magyar Árkádia-kutatáshoz*, ItK, (94)1990, 711–723.

KOVÁCS 1993a – KOVÁCS Sándor Iván, *Faludi Ferenc „szövegkiadási testamentuma”. A versek szombathelyi kézírata*, Életünk, 31(1993)/8–9.

KOVÁCS 1993b – KOVÁCS Sándor Iván, *A „Syrena” és a szobor*, Pro Panonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1993.

KOVÁCS 2000a – KOVÁCS Sándor Iván, *Faludi Ferenc (1704–1779)*. = Uő (szerk.), *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II, Budapest, Osiris, 2000

KOVÁCS 2000b – KOVÁCS Sándor Iván, *A pipázó puttó. Révai Miklós két Faludi-illusztrációja*, Irodalomismeret, 11(2000)/4, 97–103.

KOZMA 1876 – KOZMA Ferenc, *Kozma Gergely (1774–1849)*, Keresztény Magvető, 1876.

KÖBÖLKUTI 1984 – KÖBÖLKUTI Katalin (összeáll.), *Faludi Ferenc*, Szombathely, 1984 (Vasi Életrajzi Bibliográfiák).

KÖLESY – MELCZER 1816 – KÖLESY Vincze Károly – MELCZER Jakab, *Nemzeti Plutarkus vagy A' Magyarország' 's vele egyesült Tartományok' Nevezetes Férfiainak Életírásaik*, II, Pest, 1816.

KÖNCZÖL 1905 – KÖNCZÖL Antal, *Faludi Ferenc*, Szombathelyi Ujság, 1905. okt. 29.

KÖPECZI 1980 – KÖPECZI Béla, *Gracián Magyarországon*, ItK, 84(1980), 315–321.

KŐSZEGHY 2010 – KŐSZEGHY Péter, *Énekvers/szövegvers – a vers létmódja = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 459–468. <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus-1/Koszeghy-Ghesaurus.pdf>

KŐVÁRI 1854 – KŐVÁRI László, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvár, Barráné és Stein, 1854.

KUNTÁR 1998 – KUNTÁR Lajos, *Faludi Ferenc utóélete Vas megyében*, Honismeret 26(1998)/1, 47–48.

KÜLLŐS 2004 – KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet : a XVII-XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Budapest, L'Harmattan, 2004.

KÜLLŐS 2005 – KÜLLŐS Imola, *Amade László verseinek folklorizációja = Folk-lór és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Budapest, Akadémiai, 2005 (Folk-lór a magyar művelődéstörténetben, 1) 79–101.

LABÁDI 2002 – LABÁDI Gergely, *Gedő József és az irodalom*, http://www.unitarius.com/kermag/magvetok/2002/2002_23/2002_23_labadig6.htm#2

LABÁDI 2008 – LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában. Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, Budapest, L'Harmattan, 2008.

LAKNER 2000 – LAKNER Lajos, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció = KALLA Zsuzsa (szerk.), Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, Bp., 2000, 148–169.

LAKNER 2003 – LAKNER Lajos, *Idő, kronológia, életút*, ItK, 107(2003)/4–5, 504–527.

LAKNER 2005 – LAKNER Lajos, *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain = KALLA-TAKÁTS-TVERDOTA (szerk.), Kultusz, mű, identitás*, Bp., 2005

LAKÓ 1994 – LAKÓ Elemér, *A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai 1813–1848 között*, Erdélyi Múzeum, 56(1994)/1–2, 51–74.

LAVOTTA 1937 – LAVOTTA Rezső, *Verseghy Ferencnek egy ismeretlen kéziratáról*, MKSz, 61(1937), 57–61.

LUKÁCSY 1979 – LUKÁCSY Sándor, *Ein christlicher Humanist aus Güssing, Pannonia*, 1979. márc.

MADER 1979 – MADER, Gerald, *Vorwort = Festgabe Ferenc Faludi (1704–1779)*, Burgenländische Heimatblätter 1979/4.

Magyar Hírmondó, 1782. jan. 16.

Magyar katolikus lexikon, I–XV., Szent István Társulat, Bp., 1993–2010.

Magyar könyvek lajstroma melyek Kolosvaron Hochmeister Márton könyvnyomtató és Priv. Könyváros Piatz soron 578-dik szám alatt lévő boltjában találtatnak, 1795.

MARGÓCSY 1990 – MARGÓCSY István, *A magyar irodalom kultikus megközelítései (Kommentár és florilégium)*, ItK, 94(1990)/3, 288–312.

MARGÓCSY 1996 – MARGÓCSY István, *A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében.* = DEBRECZENI Attila (szerk.): *Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 251–259.

MARTINKÓ 1983 – MARTINKÓ András, *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát? (Közismert versek nyelvi magyarázata)*, RTV-Minerva, Bp., 1983.

MARTINKÓ 1985 – MARTINKÓ András, *Faludi Ferenc: útban a modern magyar költői nyelv felé*, ItK, 89(1985)/3, 310–315.

MEZEI 1974 – MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1974.

MEZEI 1998 – MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

MEZEI 2005 – MEZEI Márta, *Egy fejezet Faludi utóéletéből. Kazinczy változó véleményei*. ItK, 109(2005)/4–5, 401–419.

MIHÁLTZ 1768 – MIHÁLTZ István, *Keresztény Seneca az az: Keresztény Virágotskák, melyek Annaeus Seneca leveleinek gyönyörűségei kertéből szedettek és MIHÁLTZ ISTVÁN Jésus Társasága-béli pap által magyar versekbe költtettenek, most pedig a' magyar nemzetnek hasznára kinyomtatattak*, Kolozsvárt, 1768.

- MIKÓ – MIKÓ Lőrinc, *A Gedő Könyvtár betűsoros Lajstroma* (MsU 1690).
- MILDE 1997 – MILDE, Wolfgang, *De captu lectoris – a könyv hatásáról* = MONOK István (szerk.), *A könyves kultúra. XIV–XVII. század, II., Válogatás a német szakirodalomból*, Szeged, 1997. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/nemet/html/02.htm#12>
- MOLNÁR 1776 – MOLNÁR János, *Petrovsky Sándor Urhoz Molnár Jánosnak tizen-öt levelei*, Pozsony és Kassa, 1776.
- MONAY 1956 – MONAY Ferenc, *A római magyar gyóntatók*, Róma, 1956.
- MONOK 1993 – MONOK István, *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*, Szeged, Scriptum, 1993.
- MONOK 2003 – MONOK István, *Gyűjtő vagy olvasó? A könyvgyűjtési szokások* = MADAS Edit – MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Balassi, Bp., 2003.
- NÁGAI 1954 – NÁGAI Gyula, *Irodalmi nyelvünk úttörő munkása Faludi Ferenc*, Népszava, 1954/71, 4.
- NAGY Imre, „Mint ha mind azon út vesztő labirintus kertekben járnánk”. A „tisztos színlelés” nyelvi akciói Faludi Ferenc Constantinus-drámájában (A jezsuita iskoladráma dramaturgiai problémái), *Jelenkor*, 54(2011), 541–540.
- NAGY 1857–1868 – NAGY Iván, *Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, 1857–1868
- NAGY 1790 – NAGY János, *Udvari Kátó vagyis Gratzian Boldizsárnak Faludi Ferentz által magyarra fordított CCC maximái melleket alagyás versekbe foglalt...*, Győr, Streibig, 1790.
- NÉGYESY 1900 – *Faludi Ferencz versei*, összeszedte és jegyz. kísérte NÉGYESY László, Budapest, Franklin, 1900 (Olcsó Könyvtár).
- NÉMETH 1968 – NÉMETH László, *Költők prózája* = Uő, *Kiadatlan tanulmányok*, I, Bp., Magvető, 1968, 666–670.
- NIEDERMÜLLER 1988 – NIEDERMÜLLER Péter, *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*, *Etnographia*, 99(1988)/3–4, 381–387.
- ONDER 2003 – ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003.
- ORLOVSZKY 2005 – ORLOVSZKY Géza, *Micsoda madár? = Folklór és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Budapest, Akadémiai, 2005 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 1), 47–53.

PÁL 1996 – PÁL Judit, *Írástudás a Székelyföldön a XVIII. században = Em-lékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, EME, Kolozsvár, 1996, 421–433.

PENKE 2013 – PENKE Olga, *Faludi Ferenc nyolcadik „téli éjtszakája” francia forrásairól*, ItK, 117(2013), 142–154.

PERGER 2019 – PERGER Gyula, *A „Nyájás Múzsza” és az „Oroszlány”, = Doromb. Közköltészeti tanulmányok 7., reciti, Bp., 2019, 121–144.*

PETRUCH 1992 – PETRUCH Antal, *„Száz év a magyar jezsuiták múltjából”, I., Korda, Kecskemét, 1992.*

PINTÉR 1909 – PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépéséig*, II., Bp., 1909.

PINTÉR 1931– PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendsze-rezés, IV., Bp., 1931.*

PITROFF 1915 – PITROFF Pál, *A győri sajtó története (1728–1850)*, Győr, 1915.

PITROFF 1916 – PITROFF Pál, *Révai Miklós ügye-baja Faludi munkáival*, Er-délyi Múzeum, 33–34(1916)/17, 134–138.

PLUTARKOSZ 1959 – PLUTARKOSZ, *Három életrajz*, Bp., 1959.

PONORI THEWREWK 1874 – PONORI THEWREWK József, *Faludi Ferenc mezőnyei. A mezőnyre és kiválóbb mezőnyírókra vonatkozó értekezéssel*, Bp. 1875.

PORKOLÁB 2005 – PORKOLÁB Tibor, *Közösségi emlékezet, ceremonialitás, panteonizáció (Szempontok az emlékbeszéd műfajának vizsgálatához)* = KAL-LA-TAKÁTS-TVERDOTA (szerk.), *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4., Bp., 2005, 56–88.*

PRÉM 1885 – PRÉM József, *Faludi Ferenc = Kármán József és Faludi Ferenc életrajza*, Pozsony–Budapest, 1885.

RÁJNIS 1781 – KŐSZEGI RÁJNIS József, *Skázon Tisztelendő Faludi Ferentz Úrhoz = A magyar Helikonra vezérlő Kalauz*, Landerer, Pozsony, 1781.

Rájnis levele Révaihoz, Győr, Boldogasszony hava 9. napján. OSZK, Quart. Lat. 2225.

RÁKAI 2005 – RÁKAI Orsolya, *Kultusz, paradoxon, endoxa* = KALLA-TA-KÁTS-TVERDOTA, *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4., Bp., 2005, 31–46.*

RÉVAI 1973 – RÉVAI Miklós, *A magyar szép toll*, s. a. r. ÉDER Zoltán, Bp., Akadémiai, 1973

RÉVAI A' *Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomtatására való ujonabb Segedelem Kérés*, Győrött, Strajbig József' Betüivel, 1786.

Révai levele Orczyhoz, Győr, 1788. ápr. 24. SZILÁGYI, 350.

Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. június 23-án. Közli: SZILÁGYI István, Figyelő, 1882, 315.

Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. május 1. Közli: SZILÁGYI István, Figyelő, 1882, 313.

Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1788. június 17. Közli: SZILÁGYI, 353.

Révai levele Paintnerhez 1785. Boldogasszony hava 20. CSAPLÁR, Figyelő, 210.

Révai levele Paintnerhez, 1786. február 7., közli CSAPLÁR, Figyelő, 1882

Révai levele Ráday Gedeonhoz, Pozsony, 1786. dec. 24. Idézi CSAPLÁR, *Révai Miklós élete*, II.

Révai levele Szily Jánoshoz, Pozsony, 1787. április 10.. Közli: GÉFIN 1967, 325.

RÉVAI, A' *Költeményes Gyűjtemény Állapotja*, Győr, 1787, közli: SZABÓ Katalin Viola, *Révai Miklós harmadik híradása*, ItK, 104(2000), 780–783.

RÉVAI, A' *Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomtatásának Újonabb Hírré Adatása*, Streibig, Győr, 1785.

RÉVAI, A' *Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomtatására való ujonabb Segedelem Kérés*, Győrött, Strajbig József' Betüivel, 1786.

RIEDL 1906 – RIEDL, Frederick, *A History of Hungarian Literature*, London, 1906.

RMDE XVIII/3 – *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldék színjátékai*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1990 (*Régi Magyar Drámai Emlékek*)

RMDE XVIII/4/I – *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)*, s. a. r. ALSZEGHY Zsoltné – CZIBULA Katalin – VARGA Imre, Bp., Argumentum–Akadémiai, 1992 (*Régi Magyar Drámai Emlékek*)

RMKT XVIII/IV/1 – *Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, IV, Közköltészet 1, Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, munkatárs CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000.

- RÓNAY 1954 – RÓNAY György, *Faludi Ferenc*, Vigilia, 19(1954), 451–461.
- RÓNAY 1978 – RÓNAY György, *Egy keresztény humanista. Faludi Ferenc = Uő, Balassitól Adyig*, Budapest, 1978, 27–47.
- SALAMON 2004 – SALAMON Nándor, *Körmend szobrai és emléktáblái*, Körmend, 2004 (Testis Temporis – Az Idő Tanúja 5.). <http://www.kormendplaza.hu/index.php?ugras=statikus&statoldal=639>
- SÁRKÖZY 1983 – SÁRKÖZY Péter, *Et in Arcadia ego (Magyarok és a XVIII. századi Itália)*, ItK 87(1983), 238–251.
- SÁRKÖZY 2005 – SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc (1704–1779)*, Pozsony, Kalligram, 2005 (Magyarok Emlékezete).
- SAS 2006 – SAS Péter, *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum elmenekített anyagának pusztulása 1945-ben*, EME, Kolozsvár, 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 258.)
- SAUR 1776 – SAUR Joséfa, *A' bötsületes embernek kézi Könyve, avagy minde-
nüt, és mindenkoron szükségés regulák*, Kolozsvár és Szeben, 1776
- SCHWICKER 1889 – SCHWICKER, Johann Heinrich, *Geschichte der Ungarischen Litteratur*, Leipzig, 1889.
- SEBES 1836 – SEBES Pál, *Erköltsi tükör vagy a betsületes és tsínos maga viseletnek szabályai*, Nagyenyed, 1836.
- SIPOS 2004 – SIPOS Gábor (szerk.), *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa*, Scientia Kiadó, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, Kolozsvár, 2004.
- SÓFALVI 1777 – SÓFALVI József, *Oeconomia vitae humanae Az az, az emberi életet igazgató böls regulák*, Kolozsvár, 1777.
- SOLL 2005 – SOLL, Jacob, *Publishing The Prince: Reading, History, and the Birth of Political Criticism*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005.
- SOMOGYI 1906 – SOMOGYI József, *Faludi Ferenc nemessége*, Szombathelyi Ujság, 1906. jún. 24, 3.
- SÖVEGES 1993 – SÖVEGES Dávid O.S.B., *Fejezetek a lelkiség történetéből*, Pannonhalma, 1993
- ST. CLAIRE, MAASSEN 2002 – *Conduct Literature for Women, 1640-1710*, eds. William St. Clair & Irmgard Maassen (vol 1, vol. 3.), Pickering and Chatto, London, 2002.

STOEGER 1856 – STOEGER, Johannis, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*, Viennae, Ratisbonae, 1856.

SZABÓ 1990 – SZABÓ Ferenc, *Kegyelem és szabadság az ignáci lelkiségben = Loyolai Szent Ignác írásaiból*, Róma, 1990.

SZABÓ 1994 – SZABÓ Ferenc, *Faludi lelkisége – sztoikus? = Faludi Ferenc emlékezete*, Körmend, 1994.

SZABÓ 2005 – SZABÓ Ferenc, *Adalékok Faludi erkölcsnemesítő írásainak forrásaihoz*, MKSz, 121(2005), 226–233.

SZABÓ 2007 – SZABÓ Ferenc S.J., *Az ignáci lelkiség Faludi műveiben* = JANKOVICS József (főszerk.), „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, 507–510. http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Szabo_Ferenc.pdf

SZABÓ 2000 – SZABÓ Katalin Viola, *Révai Miklós harmadik híradása*, ItK, 104(2000), 776–783.

SZABÓ 2001a – SZABÓ Levente, „Neveknek nemes tónusú kidolgozás által új fény adassék”. *Az életrajz XIX. századközépi poétikája* = RODOSZ-tanulmányok. *Nyelvészet és irodalomtudomány*. A Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége rendezte I. tudományos konferencia anyaga, szerk. SELYEM Zsuzsa, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 2001, 43–68.

SZABÓ 2001b – SZABÓ Levente, *Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza = Álmodónk, Vörösmarty. Tanulmányok* (Az 1999. december 10–11-i kolozsvári konferencia anyaga), s. a. r., szerk., az utószót írta EGYED Emese, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2001, 140–146.

SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1997– SZABÓ G. Zoltán – SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika*, Helikon, Bp., 1997.

SZAJBÉLY 2007 – SZAJBÉLY Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban* (1821: Megjelenik Kisfaludy Károly Aurora című évkönyvének első kötete) = *A magyar irodalom története* II., Villanyspenót <http://villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12231>, letöltve 2011. V. 31.

SZAUDEK 1938 – SZAUDEK József, *Faludi Ferenc*, Korunk Szava, 1938. aug. 1–15., 449.

SZAUDEK 1941 – SZAUDEK József, *Faludi udvari embere*, Pécs, 1941.

SZAUDEK 1961 – SZAUDEK József, *Verseghy pályakezdése = Uő, A romantika útján*, Szépirodalmi, Bp., 1961, 50–89.

SZAUDER 1963 – *Faludi Ferenc és Itália (Az Omniárium olasz nyelvű jegyzetei)* = *Úó, Olasz irodalom – magyar irodalom*, Bp., 1963.

SZAUDER 1982 – SZAUDER Mária, *Faludi Ferenc a Római Árkádia tagja*, ItK, 86(1982), 448.

SZEGEDY–MASZÁK 2005 – SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Színhagyomány és irodalom: kapcsolat vagy ellentét?* = *Folklór és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Budapest, Akadémiai, 2005 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 1), 27–39.

SZÉKELY László önéletráisa, OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4312.

SZÉKELY 1989 – SZÉKELY László, *Bétsi utazásomról*, szerk. NÉMETH S. Katalin, Szeged, 1989.

SZELESTEI 1995 – SZELESTEI N. László, *Faludi Ferenc versei egy 1800 körüli énekeskönyvben*, ItK, 99(1995)/2, 204–213.

SZELESTEI 1998 – SZELESTEI N. László, *Egy Faludi Ferencnek tulajdonított vers szerzője: Bíró István*, ItK, 102(1998)/3–4, 534–535.

SZELESTEI 1999 – SZELESTEI N. László, *Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban*, MKsz, 115(1999)/3, 287–303.

SZELESTEI 2003a – SZELESTEI N. László, *Eklogák a XVIII. századi magyarországi irodalomban az 1770-es évekig* = KRÄHLING Edit (szerk.), *A klasszikus görög-római ókor a magyar művelődésben és tudományban*, Szenzár, Budapest, 2003, 72–79.

SZELESTEI 2003b – SZELESTEI N. László, *Egy esztergomi köznemes (Somoogyi János †1782) könyvtára*, MKsz, 119(2003)/1, 105–116.

SZENTMÁRTONI SZABÓ 2006 – SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Faludi Ferenc forrásünnepe, avagy a tartsai savanyúvíz nimfája*, Vasi Szemle, 60(2006)/2, 135–158., illetve <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2006/02/szentmartoni.htm>

SZERB 1971 – SZERB Antal, *Az Udvari Ember = Gondolatok a könyvtárban*, Magvető, Budapest, 1971.

SZERDAHÉLY 1784 – SZERDAHÉLY, Gregorio Aloys, *Poesis Narrativa ad Aestheticam seu doctrinam boni gustus conformata*, Budaë, 1784.

SZIGETI 2005 – SZIGETI Csaba, *Magyar versszak*, Bp., Balassi, 2005.

SZILÁGYI 1882 – SZILÁGYI István, *Révai Miklós levelei báró Orczy Lőrinczhez*, Figyelő, 13(1882) 311–316, 347–355.

SZILÁGYI 2000 – SZILÁGYI Márton, *Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció. Klasszikus módszertudat és új kihívások között*, Helikon, 46(2000)/4 (Új)filológia, 564–572.

SZILÁGYI 2006 – SZILÁGYI Márton, Küllös Imola, *Közköltészet és népköltészet, A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, It, 34(87)(2006), 467–472.

SZILASY 1850 – SZILASY János, *Faludi Ferencz életrajza*, Religio, 2(1850), 58–60., 69–70.

SZILASY 1856 – SZILASY János, *Keresztény műveltség és bölcsészet, vagyis Faludi Ferencz. Faludi Ferencz műveltsége* = uő., *Philosophiai tanulmányai*, Pest, 1856, 161–186.

Szily János levele Révaihoz. Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225, 24.

SZINNYEI 1890–1914 – SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV., Bp., 1890–1914

SZÖRÉNYI 1981 – SZÖRÉNYI László, *Faludi Ferenc irodalmi jelentősége*, Életünk, 19(1981), 251–256.

SZÖRÉNYI 1996 – SZÖRÉNYI László, *Faludi Ferenc, a könyvvizsgáló* = Uő, *Memoria Hungarorum*, Balassi, Bp., 1996, 77–107.

SZÖRÉNYI 2006 – SZÖRÉNYI László, *Faludi Ferenc, a könyvvizsgáló* = *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Piliscsaba, 2006, 83–108.

TAKÁTS 2007 – TAKÁTS József, *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2007.

TARNAI 1958 – TARNAI Andor, *Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsan a XVIII. századi magyar irodalomban*, ItK, 62(1958), 177–186.

TARNAI Andor, *A késő-barokk széppróza* = KLANICZAY Tibor (szerk.) *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, Bp., 1964, 544–550.

TARNAI Andor, *Faludi Ferenc* = KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, Bp., 1964, 536–544.

TARNAI Andor, *Rendiség és jezsuitizmus* = KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, Bp., 1964, 397–407.

THIENEMANN 1931 – THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, 1931.

THIMÁR 2002 – THIMÁR Attila, *Az ugrópont története. Révai és Kazinczy irodalmi rangsorai = Kánon és olvasás–Kultúra és közvetítés*, szerk. BENGI László, SZ. MOLNÁR Szilvia, Bp., Fiatal Írók Szövetsége, 2002, 11–49.

THIMÁR 2007a – THIMÁR Attila, „Leveledet vettem, verseid tsudálom” (1777: *A „társalkodás” hatása a 18. század végi magyarországi irodalomra*) = *A magyar irodalom története*, I., 614–626. Villanyспенót <http://villanyспенot.hu/> letöltve 2011. V. 30.

THIMÁR 2007b – THIMÁR Attila, *Hős és áldozat: Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete*, Bp., Universitas, 2007 (Historia Litteraria 22).

TOLDY 1828 – TOLDY Franz, *Handbuch der ungrischen Poesie*, I, Pesth und Wien, 1828.

TOLDY 1853 – TOLDY Ferenc, *Faludi Ferenc élete = Faludi Ferenc Minden Munkái*, Pest, 1853.

TOLDY 1854 – TOLDY Ferenc, *A Magyar Költészet története*, II, Pest, 1854.

TOLDY 1864 – TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története*, Pest, Emich, 1864.

TOLDY 1870 – TOLDY Ferenc, *Magyar költők élete*, I, Pest, 1870.

TÓTH 1980 – TÓTH István, *Villanások. Adatok Pécs–Baranya irodalmi életéből*, Pécs, 1980.

TÓTH 1995 – TÓTH Péter, *Fejezetek Faludi műveinek utóéletéből*, Vasi Szemle, 49(1995), 48–61.

TÓTH 1996 – TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...*, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996

TÓTH 2003 – TÓTH István György, *A magyar művelődés a kora újkorban = Magyar művelődéstörténet*, KÓSA László (szerk.), Osiris, Budapest, 2003, 181–201.

TÖRÖK 1891 – TÖRÖK Konstant, *Faludi Ferenc (1704–1779)*, A ciszterci rend Egri Kath. Főgymnásiumának Értesítője az 1890–91. iskolai évről, Eger, 1891.

TÖRÖK 1905 – TÖRÖK István, *A kolozsvári ev. ref. Collegium története*, III., Kolozsvár, 1905.

TÖRÖK 2006 – TÖRÖK Zsuzsa, *A könyhaszolgálatól Szűz Máriáig (Az irodalom hétköz- és ünnepnapj közzegei a 19. század végén)* = HÁSZ-FEHÉR Katalin (szerk.), *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi mediatitás köréből*, Tiszatáj, Szeged, 2006, 179–226.

TRÓCSÁNYI 1941 – TRÓCSÁNYI Zoltán, *A XVIII. század könyveinek olvasóközönsége és példányszáma*, MKSz, 65(1941), 22–37.

TURÓCZI–TROSTLER 1961 – TURÓCZI–TROSTLER József, *Magyar irodalom–világirodalom*, I–II, Bp., 1961 (I. *Faludi és a „gáláns” költészet*, 363–368, *Az első magyar szonett*, 369–379).

TÜSKÉS 1997 – TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János), Universitas, 1997.

TÜSKÉS–LENGYEL 2015 – TÜSKÉS Gábor, LENGYEL Réka, *Vallási, nevelési, társadalmi és művészeti gondolkodás a 18. században = Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok*, II, szerk. TÜSKÉS Gábor, LENGYEL Réka, Bp., Kortárs, 2015 (Magyar Remekírók, Új Folyam).

TÜSKÉS–KNAPP 2002 – TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva, *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században. Tanulmányok*, Bp., Argumentum, 2002.

V. ECSÉDY 1999 – V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában. 1473–1800*, Balassi, Bp., 1999.

VADÁSZ 1908 – VADÁSZ Norbert, *Vasvármegye a magyar irodalomban*, Szombathely, 1908.

VADERNA 2013 – VADERNA Gábor, *Mit hagyományozott a 18. századi költészet a 19. századra?*, Irodalomtörténet, 44(94)(2013), 467–501.

VARGA 1907 – VARGA Dénes, *A tordai unitárius gimnázium története*, Torda, 1907.

VARJÚ 1899 – VARJÚ Elemér, *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*, MKSz, 7(1899), 134–175.; 209–243., 329–345.

VELICS 1914 – VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*, 3. füzet, Bp. Szent István Társulat, 1914.

VERESS 1941 – VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Bp., MTA, 1941.

VITA 1983a – VITA Zsigmond, *Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban = Uő, Művelődés és népszolgálat*, Kriterion, Bukarest, 1983, 114–132.

VITA 1983b – VITA Zsigmond, *Hidvégi Mikó Imre jelmondata és könyvtára = Uő, Művelődés és népszolgálat*, Kriterion, Bukarest, 1983, 186–188.

VITA 1996 – VITA Zsigmond, *Erdélyi könyvkereskedők és katalógusaik a felvilágosodás korában és a reformkorban = A Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve*, 1996, 55–73.

VÍGH 1997 – VÍGH Éva, *A barokk színlelés művészete és Torquato Accetto* = ACCETTO, Torquato, *A tisztességes színlelésről*, JATE Press, Szeged, 1997.

VÍGH 2004 – VÍGH Éva, *Udvar és udvari etika a XVI –XVII. századi Itáliában* = *Az udvari élet művészete Itáliában. Szöveggyűjtemény*, Balassi, Bp., 2004, 19–78.

VORAGINE 1487 – VORAGINE, Jacobus de, *Vitae Sanctorum*, Lvgdvni, 1487.

VÖRÖS 1979 – VÖRÖS Imre, *Faludi Ferenc eklogái*, It, 11(61)(1979)/ 4, 849–865.

VÖRÖS 1991 – VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Akadémiai, Bp., 1991.

VÖRÖS 1994 – VÖRÖS Imre, *Faludi Ferenc és a Gentiluomo Istruito (írói egyéniség a Nemes ember és a Nemes asszony fordítási hűtlenségeinek tükrében)*, ItK, 98(1994), 19–31.

VÖRÖS 1999 – VÖRÖS Imre, *Illei János, a fordító és a drámaíró*, ItK, 103(1999)/ 1–2, 128–142.

VUTKOVICH 1873 – VUTKOVICH Sándor, *Magyar írók albuma. Élet- s jellemrajzok*, Pozsony, 1873.

WEÖRES 1982 – WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel*, II, Magvető, Bp., 1982.

ZEMPLÉNYI 1998 – ZEMPLÉNYI Ferenc, *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, Universitas, Bp., 1998.

ZSÉLYI 2000 – ZSÉLYI Ferenc, *Posztok az új filológiában*, Helikon, 46(2000)/4, 573–582.

Az áttekintett, Faludi-nyomokat tartalmazó kéziratos énekeskönyvek és verses kéziratok jegyzéke

1. Kaprinai-másolat, Bp., Egyetemi Kt., H 32
2. Jankovich-másolat, OSZK, Oct. Hung. 47
3. Akadémiai-másolat, MTAK M.Irod. 4r 61
4. Verseggy-másolat, OSZK Oct. Hung. 48
5. 266. Szakolczai István-ék. (1762) – 134 lev. 16 cm. – OSZK Oct. Hung. 1085.
6. 280. Mészáros Ignác versgyűjteménye. (1765–1795) – I–II. köt. 185, 144 lev. 23 cm. – OSZK Quart. Hung. 208.
7. 343. Verseggy-ék. (1781) – 99 lev. 24 cm. – OSZK Ms. mus. 1824.
8. 395. Horváth János-ék. (1790) – 67 lev. 17 cm. – OSZK Oct. Hung. 1158.
9. 400. Külömbféle versezetek. (1790 k.) – 153 lev. 18 cm. – OSZK Oct. Hung. 1169.
10. 516. Világi énekek gyűjteménye. (XVIII. sz. vége) – 11 lev. 17 cm haránt. – OSZK Quart. Hung. 1556.
11. 526. Énekeskönyv. (XIX. sz. eleje) – 10 lev. 18 cm. – OSZK Oct. Hung. 1580.
12. Thaly-kolligátum (18. sz. vége – 19. sz. eleje) Oct. Hung. 73 (Stoll 511)
13. 535. L. J. énekeskönyve. (XIX. sz. eleje) – 30 lev. 19 cm. – OSZK Oct. Hung. 1228.
14. 669. Temesvári ék. (1817) – 131 lev. 19 cm. – OSZK Oct. Hung. 1090.
15. 674. Marthon István-ék. (1818) – 95 lev. 21 cm. – OSZK Oct. Hung. 1282.
16. 746. Kenyeres János-ék. (1827) – 32 lev. 11 cm haránt. – OSZK Oct. Hung. 951.
17. 1149. Világi énekek. (XVIII. sz. vége) – 10 lev. 16 cm. – OSZK Ana-lekta 10.357
18. 295. Bihari Sándor omniárium. (1770–1817) – 321 lev. 23 cm. – OSZK Quart. Hung. 2710.

19. 853. Énekeskönyv. (XIX. sz. 1. fele) – 124 lev. 22 cm. – OSZK Oct. Hung. 1487.
20. 864. L. J. énekeskönyve. (XIX. sz. 1. fele) – 153 lev. 16 cm. – OSZK Oct. Hung. 1697.
21. 1153. Pater Vitus verseskönyve. (1800 k.–1831) – 85 lev. 20 cm. – OSZK Oct. Hung. 1986.
22. 531. Jankovich Miklós: Nemzeti Dalok Gyűjteménye. (XIX. sz. eleje) – I–X. köt. 46, 138, 198, 110, 101, 52, 31, 188, 77, 44 lev. 23–25 cm. – OSZK Quart. Hung. 173.
23. 634. Baky Rudolf-ék. (1813) – 38 lev. 20 cm. – MTAK RUI 8r. 206/172/d.
24. 478. Szép világi énekek. (XVIII. sz. 2. fele) – 22 lev. 10 cm haránt. – MTAK RUI 8r. 206/193/22.
25. 1145. Dr. Horvát énekgyűjteménye. (XVIII. sz. vége) – Kb. 45 lev., különböző nagyság. – MTAK RUI 8r. 206/193/25/7.
26. MTAK RUI 8r. 206/193/25/19
27. MTAK RUI 8r. 206/193/25/30
28. MTAK RUI 8r. 206/193/25/21
29. Népdalok és más versek RUI 206/ 214, 23
30. Népdalok és más versek RUI 206/ 214, 24
31. 430. Pannonhalmi ék. (1796) – 44 lev. 23 cm. – Pannonhalma, Főapátság Könyvtár 10a E 8/1. Mf: MTAK A 314/VII. és OSZK FM 1/2189.
32. 222. Brassai-kódex. (XVIII. sz. 1. fele [?]) – 39 lev. 8r. – Budapest, magántulajdonban. Mf: MTAK A 4638/III.
33. 1168. S. F. és mások versei. (1804) – 36, 10 lev. – Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 24. Mf: MTAK A 126/XXXIV.
34. 448. Bajmóczi-kézirat. (XVIII. sz. 2. fele) – 6 lev. ?r. – Bajmóc, Mezőgazdasági lt. „Fons Nitrianska župa, fasc. Miscellanea.” Mf: MTAK A 74/VII.
35. 1112. Dugonics András: Analekta. (1791 után) – Kb. 230 lev. 24 cm. – Budapest, Piarista Központi Levéltár For. 5/79. (V 105.)
36. Alexandri Letavai miscellenea Ms. Series altera N 681/9
37. Végh János versgyűjt. Ms Series altera 416/50/2
38. Paintner Mihály másolata – Pannonhalmi Főapátsági Kt., 118. G. 20

39. 409. Rákosi Sámuel Holmija. (1791) – 248 lev. 25 cm. – Kolozsvár, EK Ms 4359. Mf: MTAK A 151/V.
40. 650. Hodor Károly-ék. (1815) – 33 lev. 16 cm. – Kolozsvár, EK Ms 19.
41. Iminnen amonnan őszve szedegetett Magyar versek (N. Enyed, 1790 után) Ms 1578
42. 442. Vutskits-ék. (1798) – 107 lev. 20 cm. – Kolozsvár, EK Ms 1625. Mf: MTAK A 19/I.
43. 277. Világi énekek. (1764) – 54 lev. 8r. haránt. – Kolozsvár, EK Ms 3602. Mf: MTAK A 151/II. és 245/V.
44. 340. Benkes István katolikus ék.-e (1781) – 44 lev. 24 cm. – Kolozsvár, EK Ms 842.
45. Versírási gyakorlatok Ms 438
46. 435. Gyulai Sáska Absolon-ék. (1798) – 31 lev. 20 cm haránt. – Kolozsvár, EK Ms 393. Mf: MTAK. A 369/VI.
47. 346. Henter Antal-ék. (1782) – 56 lev. 20 cm. – Kolozsvár, EK Ms 1724. Mf: MTAK A 369/XIV.
48. 776. Kún Sámuel-ék. (1831–1832) – 46 lev. 18 cm. – Kolozsvár, EK Ms 3109. Mf: MTAK A 151 /III.
49. 1133. Fiátfalvi György históriájának kézirata. (XVIII. sz.) – 11 lev. 17 cm. – Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár MSU 2137.
50. 726. Bocskor Mihály-ék. (1825) – 62 lev. 8r. – Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár (ref. koll.) 1172. Mf: MTAK A 368/VI.
51. 562. Vajasdi N. Károly-ék. (1801) – 190 lev. 8r. – Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár MSU 197. Mf: MTAK A 357/II. és C 869. (Pótlás.)
52. 431. Barra János-ék. (1797) – 51 lev. 16r. haránt. – Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára 74 818. Mf: MTAK A 143/V.
53. 819. Bándi Péter-ék. (1837) – ? lev. – Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum 4127. Mf.: MTAK 8990/II. Fényképe: MTAK Ms 5172/1. Domokos Pál Péter másolata: Ms 5172/2.
54. 180. Bocskor-kódex. (1716–1739) – 170 lev. 8 cm haránt. – Kolozsvár, EK Ms 12. Mf: OSZK FM 1/073. és MTAK B 1139/I.
55. 1087. Farkas Pál-gyűjt. (1773–1810) – 265 l. 40 cm. – Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár Tm. L. XIV/4. Másolata: Néprajzi Múzeum EA 9465.

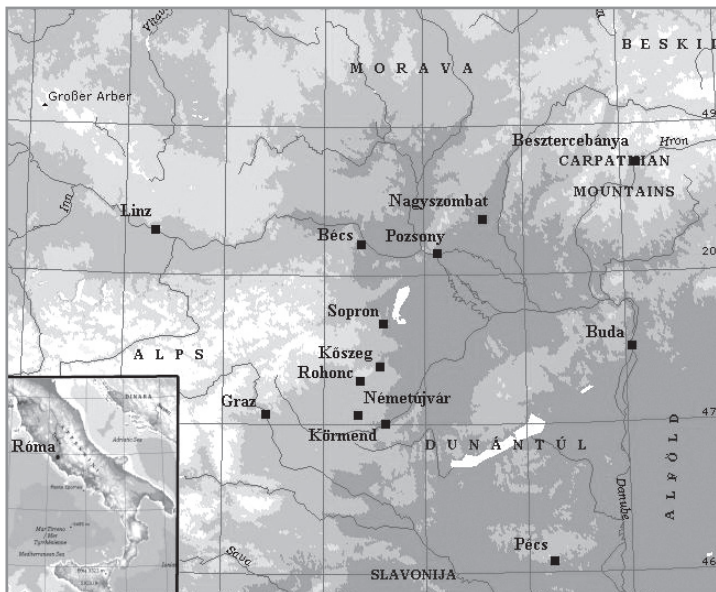
56. 332. Erdélyi-ék. (1779) – 101 lev. 19 cm. – MTAK RUI 8r. 136.
57. 1080. Lőcsei ék. (1768) – [28], 273, [23] l., 16r. – Lőcse, magántulajdon. Mf és fénykép: l. a Megjegyzés fejezetet.
58. 557. Világi énekek és versek. (1800) – 172 lev. 24 cm. – OSZK Quart. Hung. 2910.
59. 1251. Nyáry Bálint-ék. (1823) – 120 lev. 19 cm. – Kiskunhalas, Thorma János Múzeum 3667.
60. 1284. Komáromi dalgyűjtemény. (1828–XIX. sz. közepe) – 220 lev. 22 cm. – Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 31.
61. 342. Szabó Dávid toldaléka. (1781–1794) – 55 lev. 16 cm. – Sp. QQ. 1812. Kt. 3186.
62. 1131. Zichy Franciska-ék. (1800 előtt) – 104 lev. 23 cm. – OSZK Quart. Hung. 4402.
63. 387. Régi magyar énekek. (1789–1790) – 20 lev. 23 cm. – MTAK RUI 4r. 360.
64. 1075. Zbisko Imre pasquillus-gyűjteménye. (1764–1805) – 116 lev. 21 cm. – Eger, Főegyházmegyei Könyvtár C. VI.60.
65. 405. Hodinka Ágost-gyűjt. (1782–1791) – 19 lev. 23 cm. – Sp. Kt. 1680. Mf: MTAK A 3269/VI.
66. 501. Miksa László gyűjteménye. (XVIII. sz. vége–XIX. sz. eleje), Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, 3604
67. 310. Herschman István-ék. (1746–1797) – 130 lev. 21 cm. – Sp. Kt. 1664. Mf: MTAK A 3268/I.
68. 730. Pesti ék. (1825) – 163 lev. 20 cm. – OSZK Oct. Hung. 49.
69. Mátray Gábor kéziratos kottás gyűjteménye
70. 844. Demjén Sámuel-ék. (XIX. sz. 1. fele) – 15 lev. 21 cm. – MTAK RUI 8r. 206/54.
71. 1355. Rapos József szerelmi dalgyűjteménye. (1837–1841) – 202 lev. 22 cm. – OSZK Quart. Hung. 4219.
72. 633. Szirmay Mindenféleje. (1812) – 123 lev. 25 cm. – OSZK Quart. Hung. 225.
73. 660. Pósfalvi Tullok Mihály-ék. (1816) – 107 lev. nagy 8r. – Ismeretlen helyen.

74. 560. Resetka János-ék. (1801) – 72 lev. 24 cm. – OSZK Quart. Hung. 174.
75. 393. Dávidné Soltári. (1790–1791) – 146 lev. 20 cm. – Sp. Kt. 630. Mf: OSZK FM 1/944. és MTAK B 3206/III.
76. 862. Kottás énekeskönyv. (XIX. sz. 1. fele) – 11 lev. 18 cm haránt. – MTAK RUI 4r. 406.
77. 383. Jankovich Miklós: Magyar világi énekek. (1789–1793) – 71 lev. 22 cm. – OSZK Quart. Hung. 175.
78. 786. Tóth István: Áriák és dallok. (1832–1843) – 92 lev. 19 cm. – MTAK RUI 8r. 83.
79. 326. Kovács Ferenc-ék. (1777–1801) – 92 lev. 18 cm. – MTAK RUI 8r. 62.
80. Népdalok Vácyrúl Gyurinka Antal, RUI 8r. 206/51
81. Ercsey Dániel, Nép Dalok, Debrecen, 1833, 206/53
82. Mindszenty Dániel népdalgyűjteménye, 206/56
83. Bónisné Pogány Carolin, Népdalok Szabolcs tiszai vidékéről és Beregh m. magyar részeiből, 206/118
84. 76 dal közli Zerpák Antal széplaki segédlelkész, 1847, 206/158
85. Váci Énekes Gyűjtemény, 1799
86. Hat szép új mulatságos világi énekek OSZK 821.155
87. 639. Pálóczi Horváth Ádám: Ötödfélszáz énekek. (1813) – 174 lev. 20 cm. – MTAK RUI 8r. 46.
88. Sziveket újíító bokréta
89. 644. Benczédi György-ék. (1814) – 10 lev. 18 cm. – Kolozsvár, EK Ms 3017. Mf: MTAK A 369/XII.
90. 235. Borzi Nagy Iván-ék. (XVIII. sz. közepe) – 16 lev. 24 cm. – MTAK RUI 8r. 206/159/b.
91. Rummy Károly György gyűjteménye MTAK RUI 8r. 206
92. Erdélyi János, Népdalok és mondák (I. Kötet), Pest, 1846

FÜGGELÉK

1. A Faludi-életrajz helyszínei
- 1.2. Emléktáblák, emlékhelyek, arcképek
- 1.3. A bécsi egyetem tanárai 1736/37-ben (Archiv der Universität Wien)
2. „Mint ha mind az úton vesztő labirintus kertekben járnánk” (Faludi).
A graciáni Udvari ember 1687-es, német nyelvű, lipcsei kiadásának metszete
3. A Benkő József-kézirat Udvari ember-másolatának címlapja
- 4.1. Kiadástörténeti áttekintés
- 4.2. A XVIII. századi Faludi-kiadványok tipográfiai kivitelezése
5. „Kötetrendek”
6. Néhány Faludi-hatást mutató szöveg a XVIII–XIX. századi énekes-könyvekből

Függelék 1.1.

A Faludi-életrajz helyszínei

Függelék 1.2.

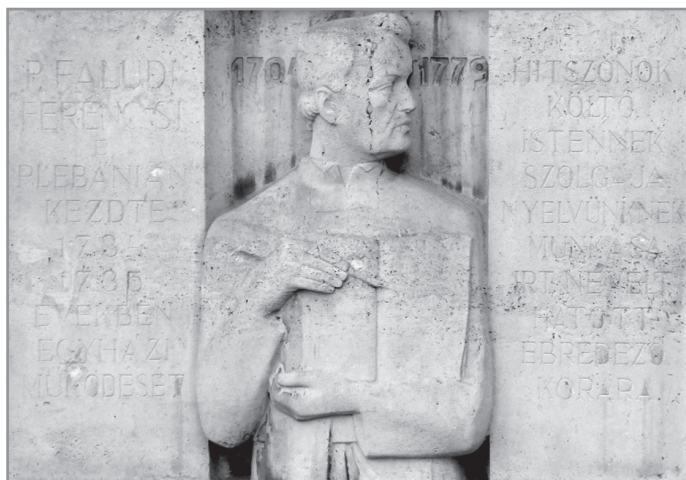
a.) Kőrmend. Faludi János lakóháza lebontása előtt (a nyíllal jelölt épület)

b.) Faludi feltételezett németújvári szülőháza és a rohonci ispotály

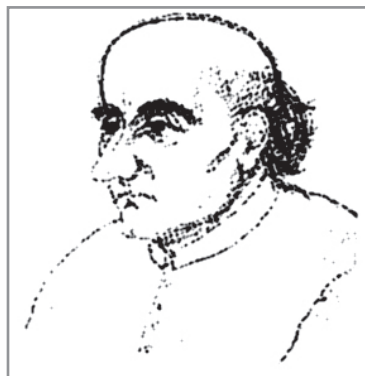
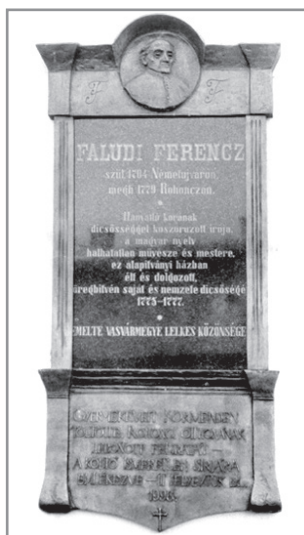
c.) Faludi Rómában – a Toldy által kiadott Faludi Minden Munkái acélmetszetén (1853)

d.) Az 1942-es budai emléktábla

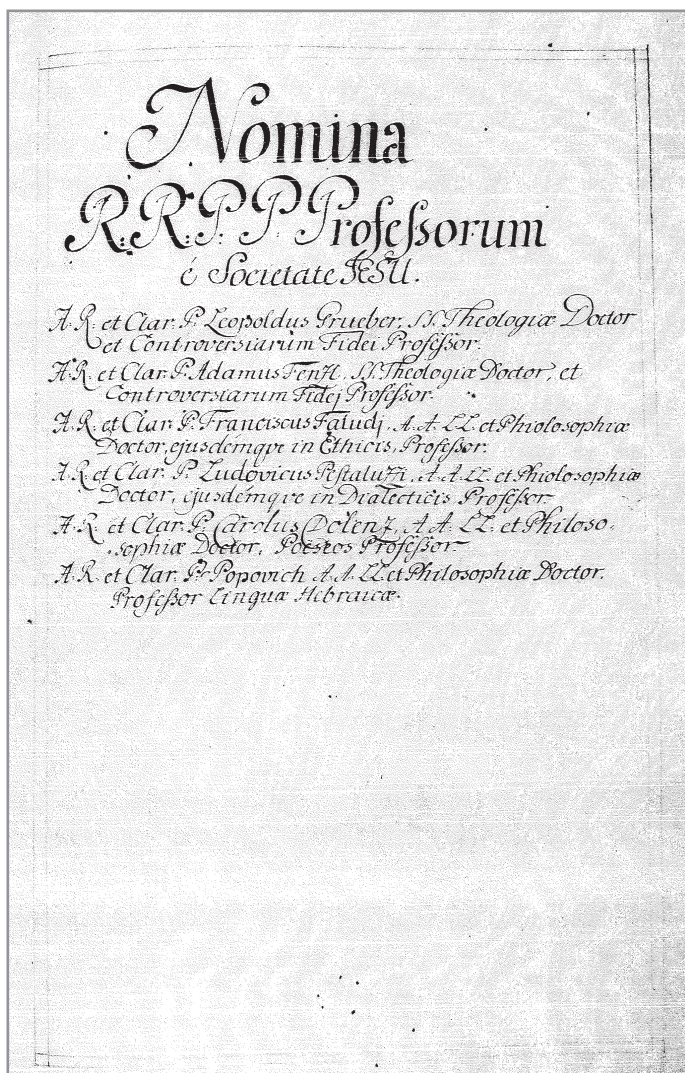

e.) Faludi alakja a legújabb körmendi emléktáblán (Lesenyei Márta, 2004)

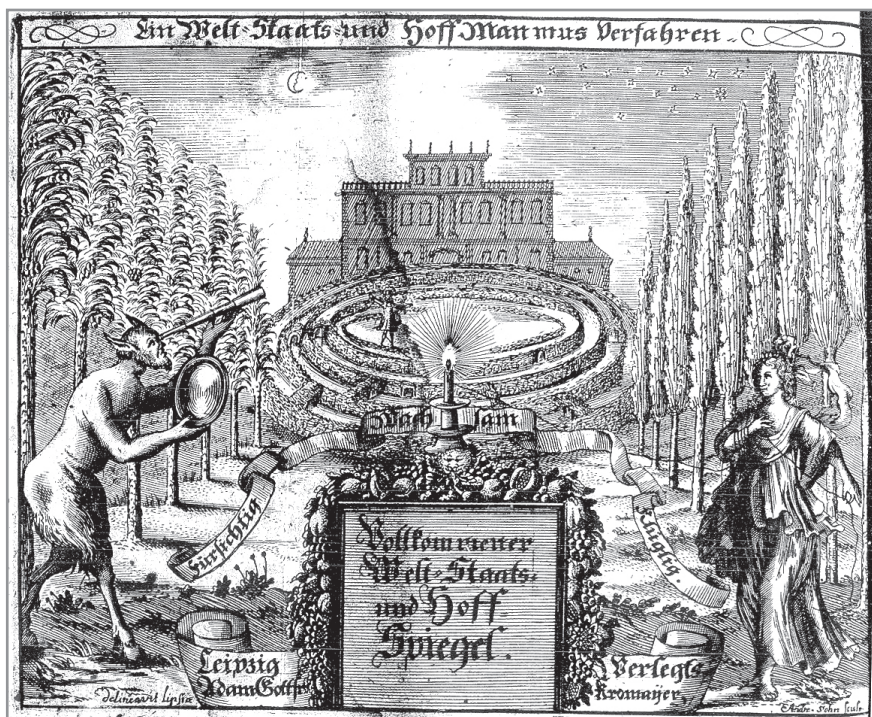
f.) Faludi portréi a XX. századi ábrázolásokon: a Rohoncra Körmendre „mentett”, kiegészített emléktáblán (Kiss Sándor), az 1994-ben állított emléktáblán, verseinek 1904-es kiadásában és Gyürki László könyvében

Függelék 1.3.

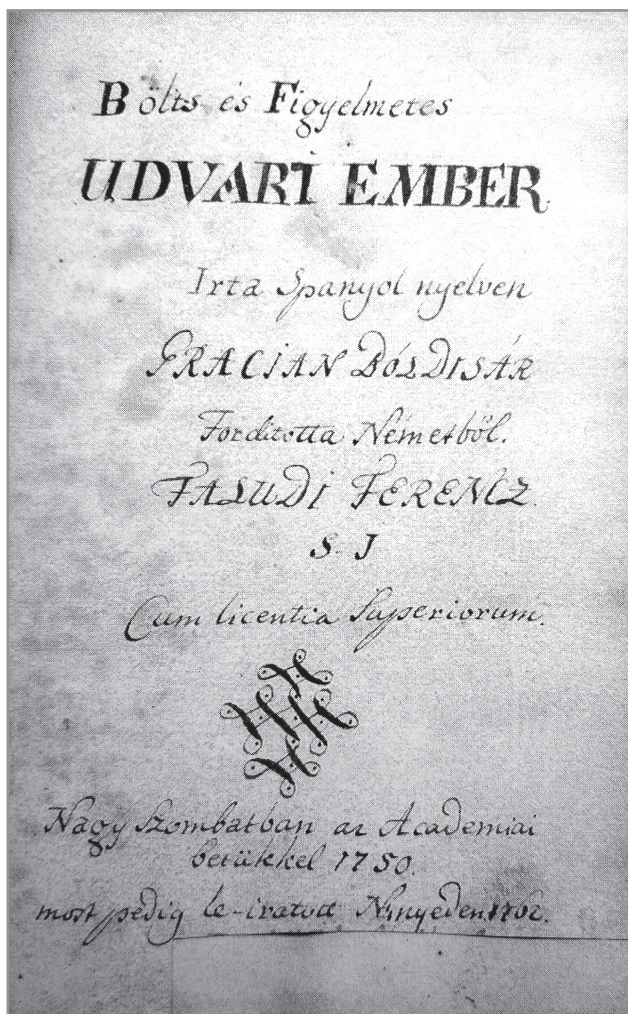
A bécsi egyetem tanárai 1736/37-ben (Archiv der Universität Wien)

Függelék 2.

„Mint ha mind az úton vesztő labirintus kertekben járnánk” (Faludi).
A gráciáni Udvari ember 1687-es német nyelvű, lipcsei kiadásának metszete

Függelék 3.

A Benkő József-kézirat Udvari ember-másolatának címlapja

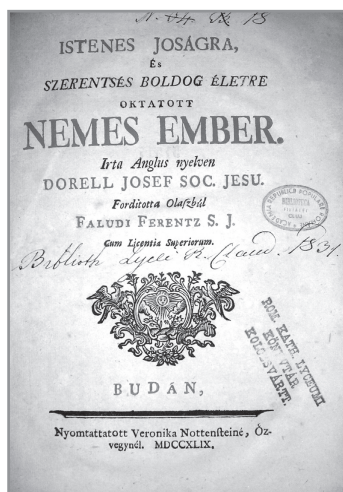
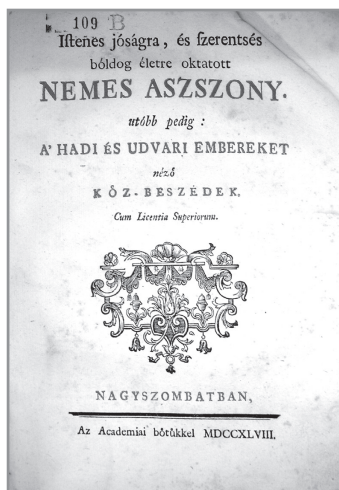
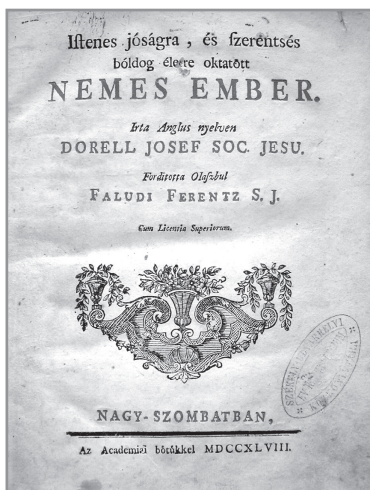
Függelék 4.1. Kiadástörténeti áttekintés (1748–1854)

Megjelenés ideje	Méret	Nyomda, kiadó	Cím
1748	4°	Nagyszombat, Acad.	<i>Nemes Ember</i>
1748	4°	Nagyszombat, Acad.	<i>Nemes Aszszony</i>
1749	4°	Buda, Nottenstein Veronikánál	<i>Nemes Ember</i>
1750	<i>Kis</i> 8°, 8+207+13	Nagyszombat, Acad.	<i>Udvari Ember, I. század</i>
1770	8°, 8+176+8	Pozsony, Landerer Mihály János által	<i>Udvari Ember, II. század</i>
1771	<i>Ua.</i> , 8+176+8	Pozsony, Landerer János Mihály költségével	<i>Udvari Ember, I. század</i>
1771	<i>Ua.</i> , 8+160+8	Pozsony, Landerer Mihály által	<i>Udvari Ember, III. század</i>
1771	8°+212	Nagyszombat, Acad. Coll.	<i>Nemes Urfi</i>
1772	215+9	Nagyszombat, Acad. Koll.	<i>Udvari Ember, I.</i>
1772	215+9	Nagyszombat, Acad. Koll.	<i>Udvari Ember, II.</i>
1772	182+10	Nagyszombat, Acad. Koll.	<i>Udvari Ember, III.</i>
1773	8°, 8+152	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentz Betüi által	<i>Szent Ember</i>
1778	8°, 6+160	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentz Betüi által	<i>Bölsz Ember</i>
1786	4°, 238 (a számolás a 8.-tól kezdődik) 1500 példány	Győr, Strajbig József betűivel, 1786, Révai	<i>F.F. Költeményes Maradványi I.</i>
1787	4°, 184 1500 példány	Győr, Strajbig József betűivel, 1787, Révai	<i>F.F. Költeményes Maradványi II.</i>
1787	8°, 12+260 1000 példány	Pozsony, Loewe Antal betűivel, Révai	<i>F.F. Költeményes Maradványi 2. kiad.</i>
1787	8°, 2+332	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentz költségével, Révai	<i>Téli Éjszakák</i>
1787	8°	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentznél	<i>Nemes Ember</i>
1787	8°, 8+16+248	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentznél	<i>Nemes Aszszony</i>
1787	8°, 8+220	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentznél	<i>Nemes Urfi</i>

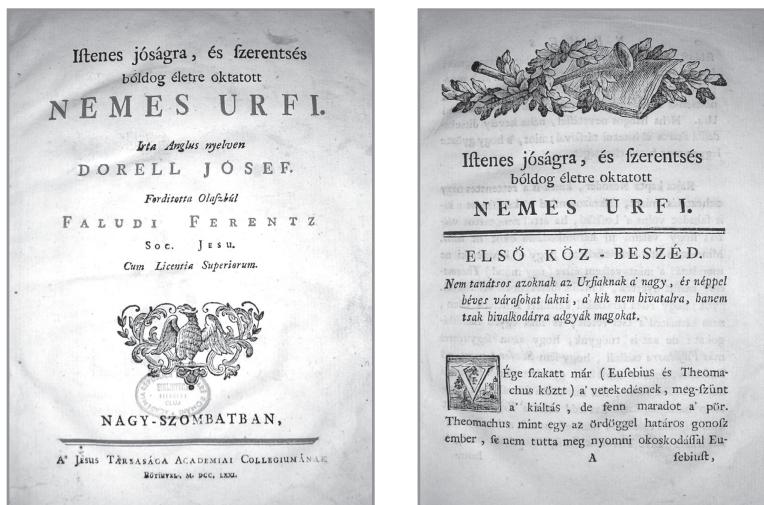
1787	8°, 8+120	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentznél	<i>Szent Ember</i>
1787	8°, 4+122	Pozsony, Patzkó Ágoston Ferentznél	<i>Bölts Ember</i>
1787	8°, 6+6+224	Pozsonyban és Kassán, Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel	<i>Nemes Ember</i>
1787	8°, 272	Pozsonyban és Kassán, Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel	<i>Nemes Aszszony</i>
1787	8°, 237+3	Pozsonyban és Kassán, Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel	<i>Nemes Urfi</i>
1824	4+VI+4(„Mutató”)+264 (133 – 263-ig) Tóldalék, 264 hibajegyzék	Pestenn, 1824., Petrózai Trattner János’ betűjével és költségével, a c. alatt: kiadta Batsányi János	<i>Faludi Ferentz’ Versei</i>
1853		Pest, Emich, 1853	<i>Faludi Ferenc Minden Munkái</i>
1854		5. kiad Toldy Ferenc által, Pest, Emich Gusztáv sajátja, 1854	<i>Faludi Ferenc Versei</i>

Függelék 4.2.

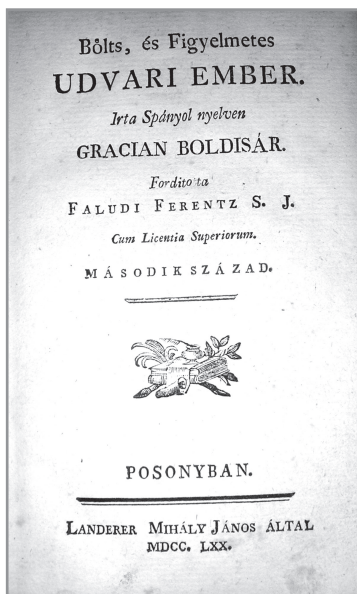
A XVIII. századi Faludi-kiadványok tipográfiai kivitelezése

a.) A Nemes ember és a Nemes asszony első kiadásainak (1748), illetve a Nemes ember második kiadásának (1749) címlapja

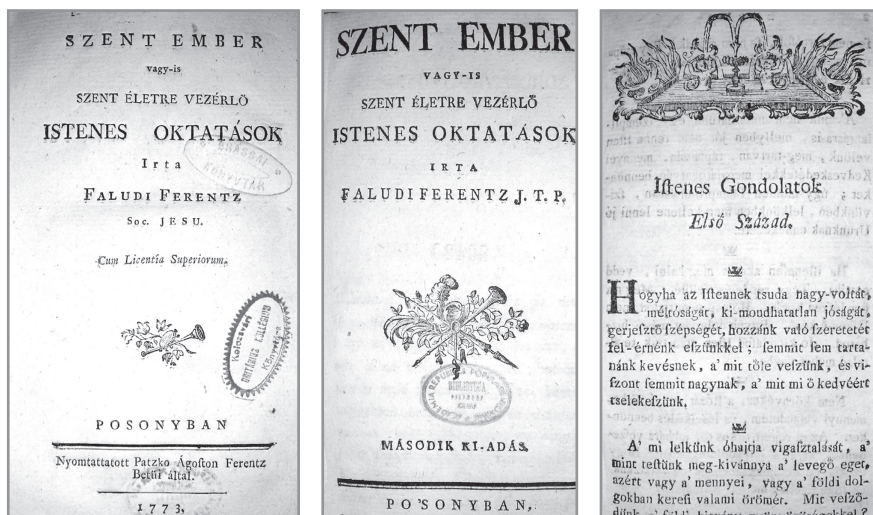

b.) A Nemes urfi 1771-es kiadása

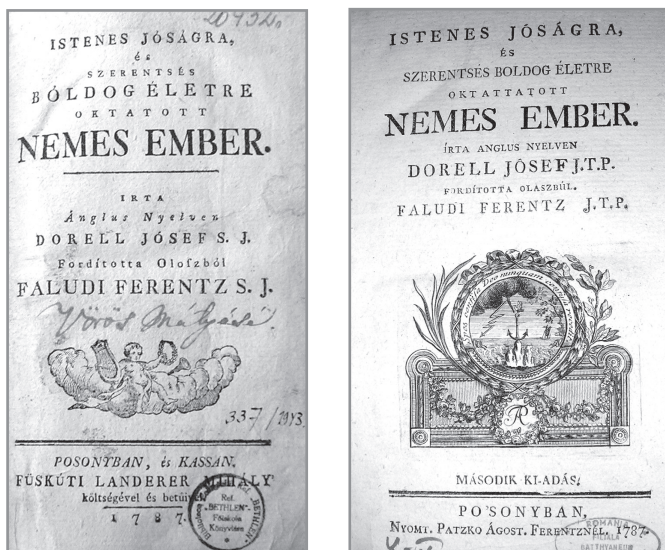

c.) Az Udvari ember második részének első kiadása (1770)

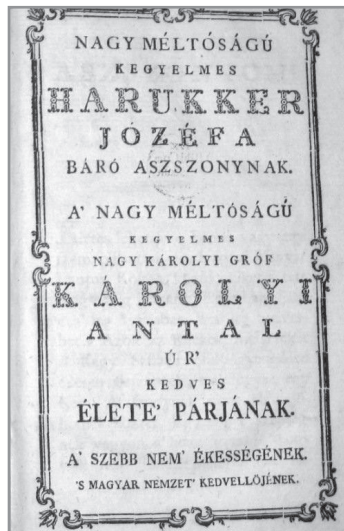
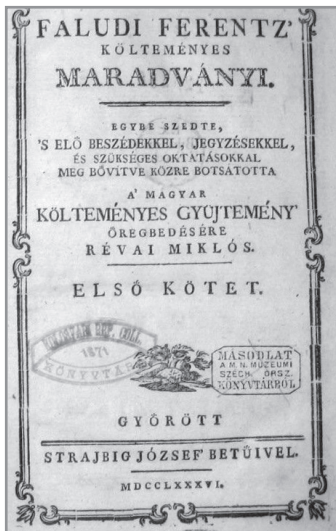
FÜGGELÉK

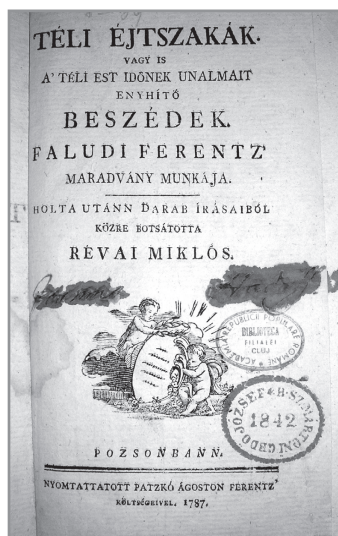
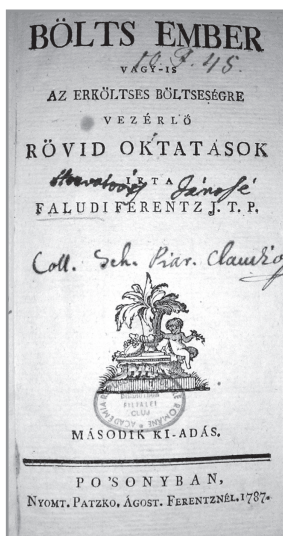
d.) A Szent ember első (1773) és második kiadása (1787)

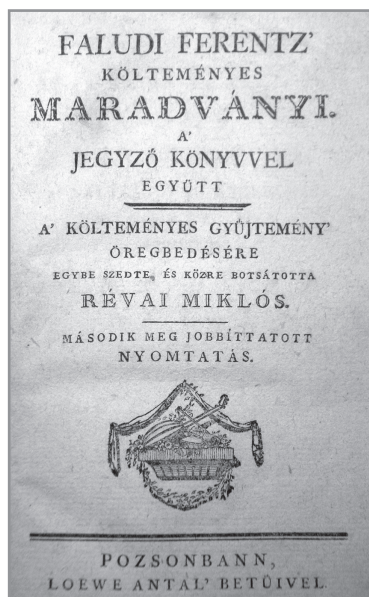
e.) A Nemes ember Landerer-, illetve Patzkó-féle kiadása

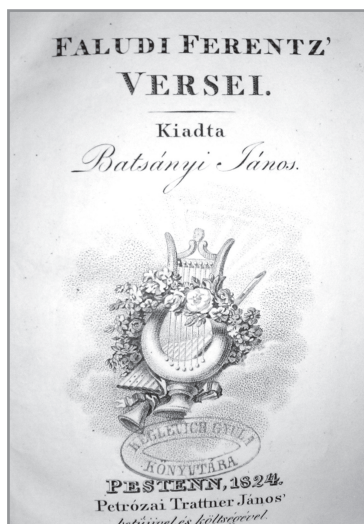
f.) A Költeményes Gyűjtemény első darabja, Faludi verseinek első kiadása, 1786–1787 (itt szemelvények az első kötetből)

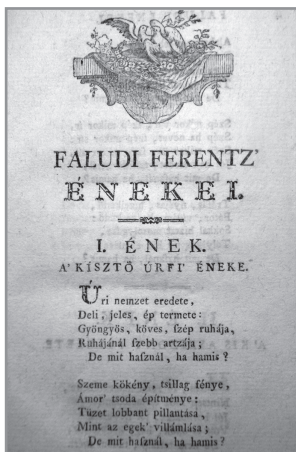
g.) A Bölts ember 1787-es és a Révai által kiadott Téli éjszakák címlapja

h.) A második, „meg jobbított” Faludi-kiadás (1787)

i.) A lant és a koszorú a Batsányi által sajtó alá rendezett Faludi-kiadás címlapján

j.) Szemelvények a Faludi-versek második kiadásának „illusztrációiból”

Függelék 5. „Kötetrendek”

a.)

A Szombathelyi kézirat „kötetrendje” (35 magyar nyelvű vers)

nyolc üres oldal

- Oda respondens. Felelő Enek
- Tavasz
- Nádasdi
- Chlorinda
- Æ Dio!
- Szerentse
- Tündér Kert
- Utra való
- Tarka Madár
- Erdő
- Cupido. Rusticus Poëta
- Szakáts Enek

Frantzia Versek

- Páras Enek
- Remete
- Frantzia Versek
- A Tartsaj Savanyó Vizrul Mikor azon kutnak fel-állítása után a' századik esztendőjét emlegettük. 1775-ben
- Phyllis
- Nintsen Neve
- Forgandó Szerentse
- Maria Theresia Aszonyunkhoz
- Méltóságos Gróff Batthyáni Lajosnak / Mikor Palatinussá Lett. / 1751. Esztendőben
- Azon Méltóságnak Neve Napjára / Az Ország Gyűlésekor. / 17 Esztendőben
- Méltóságos Vitéz Gróff Nádasdi Ferentz Horváth-Országi Bánnak irtam ezen koporsós verseket még élteben és meg küldöttem 1777-dikben.
- Méltóságos Gróff Niczki Gyorgy, és / Batthyáni Xaveria Kis-Aszony Házas / sága alkalmatosságával, melly történt / a Rohonczi Várban 1774^{dik} Esztendőben / 13 Novemb.

- Méltóságos Szili János Urnak, / Szombathelyi Első érdemes Püspöknek / mikor azon Püspökségébe bé állot, / 1777 Esztendőben. / Irtam Apáthiban 26 August:
- Méltóságos Gróff Fekete Györgynek / mikor Országunk Birája lett. / Pasztori versek. / Melibæus neve alatt értsed a' mondott Méltóságot. / Eccloga 1ma / Tityrus, Melibæus, Mirtillus, Menalcas
- Eccloga 2da. / Pasztori Versek. / Corydon Tytirus
Frantzia Versek
- Eccloga 3tia / Pasztori Versek / Thyrsis. Menalcas. Mopsus
- Eccloga 4ta / Pásztori Versek / Alcon. Mœris.
- Eccloga 5ta / Pásztori Versek. / Micon. Thyrsis. Menalcas.
- Eccloga 6^{ia} / Pasztori Versek / Mœris Mopsus
négy üres oldal
- Olasz Sonetto Formára / A' Pipárul
öt üres oldal
- Az Ur Iesushoz
- A' Feszelethez
- A' Szuz Mariához
- Szent Emidhez
négy üres oldal

b.)

Faludi Ferentz Költeményes Maradványi, egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre bocsátotta A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós, I., Streibig, Győr, 1786

(43 magyar nyelvű vers)

FALUDI FERENTZ' ÉNEKEI

- I. ÉNEK: Kísztő Ének
- II. ÉNEK: Felelő Ének
- III. ÉNEK: A' Tavasz
- IV. ÉNEK: A' Győzedelmeskedő Nádasdi
- V. ÉNEK: Klórinda
- VI. ÉNEK: A' Dieu
- VII. ÉNEK: A' Szerentse
- VIII. ÉNEK: Tündérkert
- IX. ÉNEK: Útra Való
- X. ÉNEK: Tarka madár
- XI. ÉNEK: A' Hajnal
- XII. ÉNEK: Nem mind vigaság a vigság

- XIII. ÉNEK: Fel fúvalkodottnak meg fordúlt Szerentséje
 XIV. ÉNEK: A' meg fordult szerentsén való epekedés
 XV. ÉNEK: Az Erdő
 XVI. ÉNEK: A' Szakáts
 XVII. ÉNEK: Fillis
 XVIII. ÉNEK: Páras Ének
 XIX. ÉNEK: A' Forgandó Szerentse
 XX. ÉNEK: Kupídóról. A' Paraszt, és a' Költeményes
 XXI. ÉNEK: Nintsen neve
 XXII. ÉNEK: A' Remete
 XXIII. ÉNEK: Méltóságos gróf Batytyáni Lajosnak mikor Nádor Ispánná lett 1751...
 XXIV. ÉNEK: Azon Méltóságos Grófank, Neve' Napjára, Az Ország' Gyűlésekor
 XXV. ÉNEK: Mária Terésia Királyné Aszszonyunknak Hálá adó Ének
 XXVI. ÉNEK: Szent István Királyhoz
 XXVII. ÉNEK: Szent Imre Hertzegről
 XXVIII. ÉNEK: Szent Emidhez
 XXIX. ÉNEK: A' Szűz Máriához
 XXX. ÉNEK: Az Úr Jézushoz
 XXXI. ÉNEK: A' Feszülethez
 XXXII. ÉNEK: Méltóságos Gróf Nitzki György' és Batytyáni Xavéria Gróf Kis Aszszony' Házasága alkalmatosságával...
 XXXIII. ÉNEK: Bútsúzó Ének
 XXXIV. ÉNEK: A' Tartsai Savanyú Vízről mikor ...
 XXXV. ÉNEK: Nádasdi' Koporsós Versei
 XXXVI. ÉNEK: Méltóságos Szili János...
 XXXVII. ÉNEK: A' Pipáról
 FRANTZIA VERSEK
 DEÁK VERSEK
FALUDI FERENTZ' PÁSZTOR ÉNEKEI
 I. pásztor-ének Méltóságos galantai gróf Fekete György úrnak, mikor ország-bírájává lett. Titirus, Mirtillus, Menalkás
 II. pásztor ének. Pásztorversengés
 III. pásztor-ének. Megínt pásztor versengés
 IV. Az aggódó pásztor
 V. pásztor ének Ismét pásztor-versengés
 VI. A kesergő pásztorok
 A' Pásztor Költésről való Oktatás
 KONSTANTÍNUS PORFIROGYENITUS
 Jegyző Könyv, Köz Mondások, vezetékszók stb.

c.)

Faludi Ferentz' Versei, kiadta Batsányi János, Petrózai Trattner János' betűjével és költségével, Pestenn, 1824.

(40 magyar nyelvű vers)

Mutató

A' Kiadónak Előbeszéde

Első Könyv

Énekek

I. Kiszttö Ének

II. Felelő Ének

III. A' Tavasz

IV. Nádasdi

V. Klórinda

VI. Addio!

VII. A' Szerentse

VIII. Tündérkert

IX. Útra való

X. Tarka Madár

XI. A' Hajnal

XII. Nem mind vígság a' mi annak látszik

XIII. Az Erdő

XIV. A' Szakáts

XV. Páras Ének

XVI. Fillis

XVII. Nintsen Neve

XVIII. Forgandó Szerentse

XIX. A' Pipához

XX. Nádasdi' sírkövére

XXI. Mária Therésia Királyné Aszszonyunkhoz

Második Könyv

Pásztori Versek

I. A' vígadó Pásztorok

II. Pásztori Versengés

III. Megint Pásztori Versengés

IV. Az aggódó Pásztor

V. Ismét Pásztori Versengés

VI. A' kesergő Pásztorok

Harmadik Könyv
 Elegyes Versek
 I. Kupídó
 II. A' Remete
 III. Gróf Batthyáni Lajosnak
 IV. Ugyan annak neve' napjára
 V. Menyegzői Vers
 VI. A' Tartsai Savanyó Vízről
 VII. Méltóságos Szili János Úrnak

Negyedik Könyv
 Szent Énekek
 I. Szent István Királyhoz
 II. Szent Imre Hertzegegről
 III. Az Úr Jézushoz
 IV. A' Feszülethez
 V. A' Szűz Máriához
 VI. Szent Emidhez

Tóldalék
 hibajegyzék

Függelék 6. Néhány Faludi-hatást mutató szöveg a XVIII–XIX. századi énekeskönyvekből

a.)
Henter-versesk.

Más Enek
 1ő Resze
 Szerettelek álnok Lélek, de nem szeretttél
 Szemmel szoval tsalogattal szivel gyűleltel
 Abban lelted kedvedet hogy robba tettel
 Titkon annak árultál a ki szerettel.

2 resz
 Hízelkedve ki kémlelted titkos tzélotat
 Ugy szivemről számra tsaltad minden titkomat
 Titkaidból valamit te is mondottál

Csak hogy mesterségesen jégre tsalhassál.

3ik resz

Isten hozzád ély kedvedre azzal kit szeretsz
Tellyen abba minden kedved hogy engem meg vez
De hid el a magas ég semmit se felelt
Mikor leg többet remelsz akkor hanyat ejt.

4ik resz

Nem szeretlek már én többbe nem szeretlek már
Erre tanítot engemet az nekem tett kár
Tudom aszt is okom nints több panaszra mint az
Hogy szivhez más sziv sints valoba igaz

5ik resz

Azon senki ne építsen hogy vigadni lát
Vagy ki derült vig homlokom egy kis jo szint ad
Kedvet ott is tanultam mutatni szinel
Hol többi köszt mulatok beteges szivvel.

6ik resz

Volt örömem bánatom is igen sok izben
Ebben s abban volt nagy részem tellyes éltembe
De több vólt az bánatom vig őromemmel
Esztt így fogja hordozni szivem a mig él.
Vege.

b.)

RUI 8r. 193/25/21

Aria

1. Ah Erdűk! Erdűk!

Zúldellő Erdűk!

Hová lett kedvem?

Meg egett Szivem,

El tönt öröömöm.

2. Ah Erdűk! Erdűk! / Zúldellő Erdűk! / Sokszor sétáltam / Vigan múlattam
/ Zúld árnyéktokban.

3. Itten Narczissok / Szép Hiacyntok / Oldalom körül / jártak fel-s-elűl /
Reám Mosolyogván.

4. Itten a Flora / Gyenge Virágra / Nyújtotta kezét / Szaggatta szépét / Né-
kem ajánlván.

5. Itten Dianna / Midőn sétálna / Vadat kergetvén / Sokat meg ejtvén / Én hozzám
jöve.

6. Nymphák karjai / Szép játékjai / Rendes tánczai / Diszes Tréfa / Itt Vi-
gasztaltak.

7. Pan furulljája / És ugró nyája / Orpheus ama / Héres Harfája / Volt mú-
latságom.

8. De Erdűk! Erdűk! / Zúldellő Erdűk! / Mondgyátok nékem / Ki vitte-el
szivem / Szép mulatságát.

9. Im halljad! Erdűk / Tudtodra adgyuk: / Sok irígykedűk / Hamis kérke-
dűk / Rosz Kereskedűk

10. Halljátok Erdűk! / Okát ezt adgyuk: / Isten akarta / Ambár nem hadta
/ Búban Szivemet.

c.)

Barra János-ék.

Sebes szárnyal víg jelekkel
Az holnapok repülnek
Lagy meleggel fris szellőkkel
Kikelethez készülnek
A víg tavasz kezdetével
A komor tél költözik el
Erdő mező dolgot mivel
Zöld köntösben öltözik

Fejer köntös jegyes fedel
Már a mezőt nem fedi
A természet másképpen jár
Magát olly rendben szedi
Ember barom minden állat
Víg tavaszal ujulnak
Pasztorok is vonnak valat
A tűz mellől tagulnak

A nagy hegyek kies mezők
Szabad szállást keresnek
Tsokros bokros szalos erdők
Völgyeket ekösitnek
Szalos erdőknek teteje

Zöldsegetől vidamulnak
A virágok szép mezei
Egészen meg ujulnak

Midőn támad nap sugárral
Fel zendül a jeles nap
Jön fel phébus új világgal
Szarnyas nép fákra lép
Bus Gerlitze régi sorsát
Fel keresi utnak kél
Minden madár kiáltja tarsát
Zengeseiktől zeng a hegy

Panis fuja trombitáját
E kálnoki válasszal
Viszi hamar illy postáját
Kej fel a ki aluszol
Venus immár a nem fákkal
Ide járul tanczra kel
Szűz nim fákkal Grátiakkal
Járulnak mindenek így él

Nohát müis elméssereg
Minervának magzati
Mert az idősem kesereg
Kilenc musák rajzati
Vitorlákot ki terjeszven
A mezőre repüljünk
Kedvünk vig szelnek ereszven
Vigságban el merüljünk

Magos hegyek szelid erdők
Pan Istennek satora
Hantos halmok kitzte (?) ernyök
Dianák udvara
Szűz nem fáknak vig utzaja
meg tetzik hogy ujulnak
Dialesek palotája
Ha hozzátok járulnak

d.)

Vutskits-ék. (1798), Ms 1625 (Stoll 442.)

87. CXXVIII. Enek

1. Talpra esett Vitézek! Trombitánk rivadjon

Szelek Postáin hirünk had nyargaljon

Agyuk menydörgési

Enekek Zengési

Szaggassák az Egeket

Hirdessék a nevünket

2. Meg vettük Várait Nandor Fejér Várnak

Országunk hajdoni leg első kulcsának

Vertük a táborát

Rontottuk Udvarát

Pogány szivü Törököknek

Kereszténység Olyvének

3. Tornyos kö Falait földig le rontottuk

Mecsetes templomát porán, hamván hagjtuk

Fene kevélységét

Poklos dölyfösségét

Meg alacsonítottuk

Porát Lántzra jutattuk.

4. Villám Pattantyuit hoztuk hallgatásra

Dühös orditasit nyögő jajgatásra

Konczoltuk rongyait

Öltük porontyai

Pusztítottuk Joszáját

Meg törtük avadságát

5. Egeket csapkotta Tüznek lángja

A Földet el telte sebben estek jajja

Döntöttük falait

Egettük Házait

Mint Barmokat öldöztük

Vas Lántzokkal kötöztük.

6. Dörgöttek agyuink szörnyü Menydörgéssel

Hullottak a Bombák Zaporos eséssel

Tüzes Patak Várban

Folyt mint Viz árkában

88. Minden pörgölt enyészett

Hammu, 's porrá égetett

7. Boltozott Tetei pompás Palotáknak

Omlottak Falai Kö Száli Tornyoknak

- Bástyák hasadoztak
 Vas Kapuk szakadtak
 Volt nagy kurjagatás
 Es iszszonyu jajgatás
8. Török Dög Testeken lejtő Tántzot jártunk
 Istennek hálákat győzedelmért adjunk
 Mert Török igáját
 Rabbá tettük nyájját
 Harásoltuk mindenit
 Fel prédáltuk Kincseit.
9. Ki üztük Belgrádnak roppant Városából
 Ösiknek Vérivel felépült Várából
 Szakallas Lakosít
 Holinak aZsoldosit
 Rab Szijjakra aggatuk
 Mint a Csordát hajtottuk.
10. Loboghatnak immár szabadon a Dunán
 Szines vitorláink Száván és a Dráván
 Többé a töröknek
 Vámot nem fizetnek
 Már szabadon mehetünk
 Mikis kereskedhetünk
11. Ti Magyar seregek már örvendezzetek
 Győzelem Pálmát im ti meg nyertétek
 Törököt öltétek
 Mindenütt Vertétek
 Fegyverteket mejjében,
 Fördöttetek vérében.
12. Szerencsés Austria nézd Győzedelmedet
 Országot hodito villám Fegyveredet
 Oroszlány a néped
 Szivében van képed
 Tsak egy Laudon vezesse
 Es a Császár szeresse.

e.)

S. F. versei

Temetési Öröm

Hogy meg haltál jól esett,
 Kár, hogy előbb nem vetett
 Elődbe tört a' halál,
 Ollyan finom fi valál.

Jól tetted, hogy meg haltál,
 Tőlünk egyszer el váltál
 Úgy is tested nem soká
 A' könnyű szél ingatná.

Tsendességben nyugodgyál,
 Kedved szerént alugyál,
 Ne talántán fel keljél,
 És még haza döztöggél.

f.)

Verseghy Ferenc, A' Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szózat...

54. Koporsó vers

Ki erre bújdosol, és még kint habozol világnak kintseit vadászván
 kényneit, állapotgy-meg!

E falat', mely ékemet el-zárta képemet szemnek nyilaitól szépnek aja-
 kitól jól tekintsd-meg.

Még-éltem tűz valék! Ah sokszor lobbanék látván kegyeseket, mellet-
 tem ölyveket, édes lángra

Ebreszték sziveket sok ékes mellyeket vagy tetző szinekkel vagy hiv
 szerelmekkel visszont lángra.

Már múlnak tűzeim mert sűrű könyveim lelkemből forván 's reájok
 húlván hamvá teszik: mennyi! Kérlek, ne sirass felettem ne mulass Ekesnek
 könyvei, mert tűznek jelei, tüzzé teszik.

Szereztetett 1781^{dik} esztendőben 1^ő 9^{ben}, midőn Modesta Szűz, a klast-
 romba menván, a világnak meg hala

REZUMAT

CĂILE LECTURII: DE LA BIOGRAFIE LA POEZIA POPULARĂ

Există un punct în care majoritatea lucrărilor care tratează semnificația istorico-literară a operei lui Faludi Ferenc converge (indiferent de perioada în care a fost publicată): autorul este tratat ca cineva, care împlinește prin operele sale o lipsă, este considerat un „prag”, piatră de hotar cu două fețe la granița dintre două epoci, iar neajunsurile lucrărilor sale sunt explicate tocmai prin această poziție. Așa desul de devreme a ajuns la marginea canoanelor literare bazate pe criterii estetice, sau cele ale originalității, chiar dacă la începuturile genezei acestor canoane a stat între primii. În această carte nu am încercat să redesenez această imagine, numai s-o nuanțez, accentuând faptul, că în cadrul canonului literar maghiar, sau în afara acestuia, de-a lungul secolelor totdeauna au existat cititori (sau chiar scriitori, poeți) care i-au citit, i-au folosit operele, considerându-le chiar exemple de urmat, de imitat, deși n-au fost printre formatorii canonului literar.

Obiectul cărții constituie tocmai studierea acestor „readuceri la lumină”, iar părțile lucrării se integrează pe baza ideii lecturii (în sens larg).

Textele definite ca acte culturale, sau dezvăluirea și interpretarea contextelor primare ale acestora constituie baza cercetărilor. Astfel abordarea estetică nu este cea primară, aceasta se completează prin perspectiva analizei fenomenelor istorice, sau socio-culturale.

Importanța activității multilaterale a lui Faludi Ferenc în cultura epocii, interpretarea „rolurilor” acestuia (de ex. călugăr, dascăl, profesor) ocupă un loc important în cadrul receptării operelor lui din sec. XVIII–XIX. În această perioadă (și pentru cititorii non profesioniști, și azi), biografiile au determinat receptarea operelor. Dacă ceva nu era în concordanță cu această imagine construită în biografii, apare ca problemă, care trebuie explicat sau chiar corectat (mai ales în cazul receptării operei lirice).

Operele prozaice moralizatoare ale lui Faludi sub forma unor categorii etice – care au rădăcini în literatura antică sau barocă –, conform intenției autorului încearcă formarea „mijloacelor conceptuale și repertoriului emoțional” (Takáts) ale cititorilor. „Canalele” prin care se realizează transmiterea conceptelor culturii comportamentale, în care are loc dialogul dintre ierarhiile de valori laice și cele religioase, sunt speciile empirice, schimbătoare ale literaturii politico-morale. Uzul determină și genurile, dar în același timp se poate constata o tendință a acestora

spre a deveni lectură. Funcțiile originale sunt trecute în plan secundar, iar limba capătă o importanță deosebită. Speciile care funcționau la geneza textelor câteodată devin piedici în calea comprehensiunii cu premise estetice.

Capitolul referitor la ediții concludă și precizează datele referitoare la acestea. Studiarea edițiilor operelor lui Faludi în contextul politicilor editoriale din această perioadă a avut ca rezultat însumarea marelui număr de ediții, iar ceea ce, din punctul de vedere al receptării, e și mai important, constă în deslușirea activității acelor instituții, agenți (tipografii, editori, prenumerație, mecenatură, concurență, ierarhii literare, canonizări), care au stat la baza acestor ediții.

Cercetarea publicațiilor din perspectiva medialității a pus în evidență un alt aspect al receptării: cărțile ca obiecte cu valențe multimediale, prin elaborarea tipografică și prin paratexte marchează părțile receptării, ale lecturilor posibile. Cartea studiază și faptul, cum citesc sau ce modalități de lectură oferă editorii. Prin aplicarea metodelor textologiei și a noii filologii s-au putut releva conexiunile dintre diferite texte (dintre paratexte editoriale și textul poeziilor), iar într-un context mai larg, relațiile dintre „agenți” și texte. Datorită acestor cercetări s-a relevat faptul, că Révai și Batsányi prin editarea poeziilor lui Faludi doresc etalarea unui ideal de limbă, iar strategiile de lectură oferite de ei sunt formulate conform acestuia. Acest lucru se evidențiază prin intervențiile lor în textele auctoriale la nivel poetic și textologic efectuate în vederea unei ediții „fără cusur”. În contextul vieții literare aflate în deplină formare, valorile și imperfecțiunile, „îmbunătățirile” acestora, devin mijloace prin care se construiește autoritatea editorială, sau în cazul lui Batsányi, se definește obiectul dezbaterii.

În urma cercetării însemnărilor de cărți nu se poate contura o perspectivă generală, omogenă. Deși fragmentare, aceste date sunt extrem de interesante, pentru că așa putem să ne apropiem de cititorii empirici de altădată. Însemnările câteodată consemnează doar posedarea cărții, donația sau apartenența acesteia la o anumită bibliotecă de colegiu. În alte cazuri cititorul de odinioară subliniază, marchează părțile, fragmentele, considerate mai interesante sau mai importante. Cele mai impresionante (dar totodată și cele mai rare) sunt însemnările care reflectă procesul lecturii, care se referă la conținutul cărții, prin care se poartă un dialog cu aceasta.

Cercetarea manuscriselor de cântece a avut ca rezultat, tot conturarea cititorului empiric și a unei strategii de lectură specifice, numai că aici avem de-a face cu un context mult mai eterogen. Textele de poezii ale lui Faludi (în majoritatea cazurilor devenite anonime) s-au integrat în lanțul tradiției acestui *popular poetry* (asemănător poeziilor lui Amade László și Csokonai Vitéz Mihály). Prin înregistrarea statistică a acestor texte s-au evidențiat nu numai indicii de popularitate, ci și evoluția cronologică a acestora. O astfel de cercetare ar deschide o perspectivă nouă spre conturarea unor canoane alternative, care ar nuanța în multă măsură cunoștințele noastre despre istoria lecturii maghiare din sec. XVIII–XIX. Un alt aport al aplicării textologiei este concluzia, că același proces are loc și în cazul receptării poeziilor lui Faludi în contextul literaturii culte.

ABSTRACT

THE PATHS OF READING: FROM BIOGRAPHY TO POPULAR POETRY

There is a point in which the majority of the works that dwell on the historical and literary significance of the oeuvre of Ferenc Faludi converge (irrespective of the period in which they were published): the author is regarded as someone who fulfills by his works a deficiency, he is considered a “threshold”, a milestone at the border of two epochs, and the insufficiencies of his works are explained precisely by this position. Thus he reached rather early the periphery of the literary canons based on aesthetic criteria or of originality, even if he stood among the first at the early genesis of these canons. In my work I have not tried to redesign this picture, only to shade it, emphasizing the fact that in the Hungarian literary canon, or even beyond it, over the centuries there have always been readers (or even writers, poets) who did read and use his works, considering them even to be models to follow, to imitate, even though they were not among the shapers of the literary canon.

The object of this book is exactly the study of these “restorations to light” and its parts are integrated based on the idea of reading (in the broad sense).

The texts defined as cultural acts or the disclosure and interpretation of their primary contexts constitute the bases of research. This way the aesthetic approach is not the primary one, it is supplemented by the perspective of the analysis of the historical or socio-cultural phenomena.

The importance of the multilateral activity of Ferenc Faludi in the culture of the era, the interpretation of his “roles” (Jesuit, professor, director of printing, librarian novelist, poet, author of drama pieces, etc.) occupies an important role in the reception of his works in the 18th and 19th centuries. In that period (and for the non-professional readers today as well) biographies determined the reception of the works, and anything that was not consistent with this model constructed in the biographies was considered a problem and had to be excused or even corrected (causing problems especially in the case of the reception of his lyrical oeuvre).

Faludi’s moralizing prosaic works under the form of ethical categories – rooted in the ancient or baroque literature –, as intended by the author, attempt the forming „of the conceptual means and emotional repertoire” (Takáts) of the readers. The „channels” through which the transmission of the concepts of behavioral culture are realized in which the dialogue between the hierarchies of secular and

religious values take place are the empirical and changing genres of the political-moral literature.

The use determines the genres also but at the same time we can observe their tendency towards becoming a reading. The original functions are placed in the background and the language acquires a special importance. The genres which operated at the genesis of the texts sometimes become obstacles of the comprehension with aesthetic premises.

The chapter on editions concludes and specifies the data referring to them. The study of the different editions of Faludi's works in the context of the editorial policies of this period resulted in the summing up of the multitude of editions, and what from the point of view of reception is even more important, in the discerning the activities of those institutions and agents (printers, editors, prenumeration, patronage, competition, literary hierarchies, canonization) who were at the base of these editions.

The research of the publications from the perspective of mediality highlighted another aspect of the reception: books as objects with multimedia meanings mark the undulations of the reception and the possible readings through the typographic elaboration and through paratexts. The book studies the fact how publishers read and what reading modes they provide. By applying the methods of textology and new philology it was revealed that by publishing Faludi's poems Révai and Batsányi wanted to display a model of language, and the reading strategies they offer are formulated according to this. In the context of the literary life which was in full formation, the values and imperfections and their „improvements“ become the means by which the editorial authority is built, or in the case of Batsányi, how the subject of the debate is defined.

As a result of the research of book notes we cannot outline a general homogeneous perspective. Although fragmentary, these data are very interesting, because this way we can approach the empirical readers of the past. Sometimes the notes only record the possession of the book, their donation or appurtenance of a certain college library. In other cases the reader of long-ago underlines or marks the parts of fragments that were considered rather interesting or important. The most impressive (but also the rarest) are the notes that reflect the reading process, that refer to the content of the book and that create a dialogue with it.

The research of manuscripts of songs – as in the previous case – resulted in the sketching of the empirical reader and of a specific reading strategy, except that here we are dealing with a more heterogeneous context. Faludi's poetry texts (in most cases becoming anonymous) were integrated in the chain of the tradition of this *popular poetry* (similar to the poems of László Amade and Mihály Csokonai Vitéz). Such research would open a new perspective towards the shaping of alternative canons, which would modify to a high degree our knowledge of the history of Hungarian reading in the 18th and 19th centuries. Another contribution of the application of textology is the conclusion that the same process occurs in the case of the reception of Faludi's poetry in the context of cult literature.

Sokat fordított, akárcsak Mikes, a dalműfajt (újra) felfedezte a magyar közönség számára, de tanított is, drámaíróként is, mint Csokonai, és jegyzékbe szedte a közmondásokat, ízes kifejezéseket, akárcsak rendtársa, Baróti Szabó Dávid...

Faludi Ferenc (1704–1779) sokoldalú munkássága antológiadarabokká lett versei és a *Régi Magyar Prózai Emlékek* sorozatban 1991-ben tudományos apparátussal közreadott művei révén is érzékelhető; Vogel Zsuzsa recepció-szemponútú, eredeti szempontokat érvényesítő monográfiája erőteljesen gazdagítja és árnyalja az ismert vagy inkább csak hatásában jelenvaló képet. Az életrajzok, kéziratok és nyomtatott „Faludi-nyomok” érzékeny és módszeres vizsgálatával, egybevetésével élményszerű filológiai feltárássra invitál: régi szövegek hagyományozódásának, alakulásának konkrétumát élhetjük át, miközben kortársai vagy az utódok szemével olvassuk a római Árkádia egykori tagja, Révai Miklós, Batsányi János, Weöres Sándor kedves szerzőjének műveit.

ISBN 978-606-739-162-6

